

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

VOLODYMYR VYNNYCHENKO CENTRAL UKRAINIAN STATE
PEDAGOGICAL UNIVERSITY

НАУКОВІ ЗАПИСКИ SCIENTIFIC NOTES

**Серія:
Право**

**Series:
Law**

**Випуск 12
2022**

**Edition 12
2022**

**Кропивницький – 2022
Kropyvnytskyi – 2022**

УДК 34 (052.552)
Н 15

Наукові записки. Серія : Право. 2022. Випуск 12. Кропивницький, 2022. 196 с.

ISSN 2522-9230 (Print)
ISSN 2522-9249 (Online)
DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-1

Рецензенти:

Армаш Надія Олексіївна – доктор юридичних наук, доцент, заступник директора Центра судової експертизи та експертних досліджень;

Гаруст Юрій Віталійович – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Навчально-наукового інституту права;

Петков Валерій Петрович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри теорії і історії держави та права Східноєвропейського університету економіки і менеджменту

У Наукових записках розкриваються окремі питання історії та теорії держави і права, цивільного, трудового, адміністративного, кримінального права та процесу.

Збірник розрахований на наукових та науково-педагогічних працівників, аспірантів, здобувачів вищої освіти та усіх тих, хто цікавиться актуальними проблемами вітчизняної та зарубіжної юриспруденції.

РЕДКОЛЕГІЯ:

Голова редколегії:

Соболь Євген Юрійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, заслужений діяч науки і техніки України.

Заступник голови редколегії:

Гриценко Володимир Григорович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, заслужений юрист України.

Науковий редактор:

Рябовол Лілія Тарасівна – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Відповідальний редактор:

Трошкіна Катерина Євгенівна – кандидат юридичних наук, доцент, старший викладач кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Члени редколегії:

Аніщенко Михайло Анатолійович – кандидат юридичних наук, доцент Запорізького державного медичного університету;

Батанов Олександр Васильович – доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України;

Безпалова Ольга Ігорівна – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ;

Берлач Анатолій Іванович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри адміністративного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Бруннер Хільмар – доктор наук з державного управління та публічного права, професор адміністративного права при Федеральному коледжі державного управління (м. Ной-Ульм, Німеччина);

Гетьман Євген Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, Головний науковий співробітник відділу координації правових досліджень Національної академії правових наук України;

Гречанюк Сергій Костянтинович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Тернопільського національного економічного

університету;

Гуржій Тарас Олександрович – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Київського національного торговельно-економічного університету;

Джафарова Олена В'ячеславівна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри поліцейської діяльності та публічного адміністрування Харківського національного університету внутрішніх справ;

Добковскі Ярослав – габлітований доктор права, професор, завідувач кафедри адміністративного права та науки про адміністрацію факультету права та адміністрації Вармінсько-Мазурського університету в Ольштині (Республіка Польща);

Дрозд Олексій Юрійович – доктор юридичних наук, професор, т.в.о. начальника відділу докторантури та ад'юнктури Національної академії внутрішніх справ;

Литвиненко Віктор Іванович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Навчально-наукового інституту права ім. Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом;

Манжула Андрій Анатолійович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;

Настюк Василь Якович – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, завідувач кафедри адміністративного права та адміністративної діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого;

Сокуренко Олена Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка;

Стрбан Грега – доктор наук, професор, декан юридичного факультету, Університет Любляни (Словенія);

Тильчик В'ячеслав В'ячеславович – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки Університету державної фіскальної служби України;

Шатрава Сергій Олександрович – доктор юридичних наук, професор, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем забезпечення діяльності поліції Харківського національного університету внутрішніх справ.

Друкується за рішенням вченої ради Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка (протокол № 12 від 28.04.2022 року).

Статті подано в авторській редакції

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації – серія КВ №22502-12402Р від 10.01.2017 р. видане Державною реєстраційною службою України.

«Наукові записки. Серія: Право» включено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії (Категорія «Б») з юридичних наук (спеціальність 081) наказом Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р.

«Наукові записки. Серія: Право» реферується у наукометричних базах даних: «Наукова періодика України» в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського; Index Copernicus International; Google Scholar.

ISSN 2522-9230 (Print)

ISSN 2522-9249 (Online)

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-1

© Автори статей, 2022

© Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2022

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.15(045)

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-4-9

Соболь Євген Юрійович,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності,
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: 81sobol@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0804-8354>

Габелко Вероніка Олексіївна,
студентка Навчально-наукового інституту права
Київського Національного Університету
ім. Тараса Шевченка
e-mail: gabelkov@gmail.com

СУСПІЛЬНИЙ РОЗВИТОК: СПІВВІДНОШЕННЯ ФОРМАЦІЙНОГО ТА ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПІДХОДІВ

Типологія держав посідає одне з провідних місць у сфері класифікацій в розділі теорії держави і права, оскільки з її допомогою можливо визначити відповідну соціальну сутність. Публікація актуалізує проблему співвідношення ключових підходів задля подальшого використання в контексті сучасності.

Внаслідок відмови від беззаперечного слідування формацийному підходу науковці розробили альтернативу, в основі якої лежала самобутність і особливість конкретного регіону, що надавала змогу виявити багатоваріантність історії та визначити відмінності й особливості кожної з цивілізацій. Обидві класифікації здобули значне поширення, а разом з тим прибічників та опозиціонерів. У статті проаналізовано роботи науковців різних епох задля більш деталізованого розгляду переваг та недоліків використання кожного з підходів. Зазначена спроба устаткувати поняття «цивілізація» шляхом розгляду кожної з його дефініцій.

Ключові слова: типологія, формацийний підхід, соціально-економічна формація, цивілізаційний підхід, цивілізація.

Sobol E., Gabelko V. SOCIAL DEVELOPMENT: THE RELATIONSHIP BETWEEN FORMATIC AND CIVILIZATIONAL APPROACHES

The typology of states occupies one of the leading places in the field of classifications in the section of the theory of state and law, because with its help it is possible to determine the relevant social essence. The publication highlights the problem of correlation of key approaches for further use in the current context.

As a result of abandoning the unquestioning adherence to the formational approach, scientists have developed an alternative based on the identity and uniqueness of a particular region, which allowed to identify the diversity of history and identify differences and features of each civilization. Both classifications have become widespread, as have supporters and oppositionists. The article analyzes the work of scientists of different eras in order to consider in more detail the advantages and disadvantages of using each of the approaches. The attempt to define the concept of "civilization" by considering each of its definitions has been made.

Key words: typology, formational approach, socio-economic formation, civilizational approach, civilization.

Постановка проблеми. Невпинна модернізація суспільства зумовлює появу все більшої кількості нових питань, які постають в науці. Бажання отримати відповідь на поставлені проблеми визначає проведення досліджень і, як результат, виникнення більш прогресивних концепцій в контексті систематизації суспільств. Такою дилемою стало порівняння двох підходів до типології загалом, а саме - формацийного та цивілізаційного, кожен з яких здобув як прихильників, так і критиків, і намагання виокремлення більш укладистого.

Згідно з першим (формацийним) підходом, суспільство проходить наступні етапи: первіснообщинний лад, рабовласництво, феодалізм, капіталізм та соціалізм (комунізм). За цією методологічною моделлю стан економічної сфери визначає політичну, соціальну, правову, культурологічну та релігійну галузі, тобто базис превалює над надбудовою. Суспільно-економічна формація – категорія, що

фіксує тип суспільних відносин, в основі якого лежить певний етап виробництва. Ресурси та можливості виробництва відіграють ключову роль при визначенні соціального статусу особи. Ці ідеї виражені в працях науковців Карла Маркса («Вісімнадцяте брюмера Луї Бонапарта» (1852), «До критики політичної економіки» (1859), «Націоналізація землі» (1872) та ін.) та Фрідріха Енгельса «Походження родини, приватної власності та держави» (нім. *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats*) (1884, 1900), «Селянське питання у Франції і Німеччині» (1892). Формаційний підхід демонструє сутність людського прогресу та його важливе значення у розвитку соціуму. Також за допомогою п'ятиступінчатої моделі можливо відслідкувати постулати розвитку суспільства.

Цивілізація розуміється як історичний етап, досягнення якого здійснюється за спостереженням культурних чинників і відносин, а керування відбувається на базі духовно-релігійних засад. Кожна з них має власну історію розвитку, становлення, піднесення та занепаду. Сильні сторони теорії дають змогу зосередити увагу на дослідженні цивілізації і розгляд кожної з них як особливості народів і їхніх культурних здобутків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Особливе зацікавлення серед науковців займає пояснення азійського способу виробництва в контексті формаційного підходу. Це пояснюється відсутністю конкретних роз'яснень зазначеного етапу Карлом Марксом та Фрідріхом Енгельсом, що закладає підґрунтя для роздумів кожного з прихильників концепції. Карл Вітфогель присвячує книгу «*Oriental despotism: a comparative study of total power*» (1957), у якій детально сформулює і опише теорію гідравлічної держави і причини її виникнення.

На витоках цивілізаційного підходу стоять М. Я. Данилевський «Росія та Європа. Погляд на культурні та політичні відносини слов'янського світу до германо-романського» (1869), О. Шпенглер «Присмерк Європи» (*Der Untergang des Abendlandes*) (1918-1922) та А. Дж. Тойнбі «Збагнення історії (1934-1961). Більш модернізованими та видозміненими від традиційного сприйняття концепції є роботи Ф.Фукуями «Кінець історії» (1990), К. Ясперса «Сенс і призначення історії» (1991, 1994), С. Гантінгтона «Зіткнення цивілізацій» (1996), Ю. В. Яковця «Історія цивілізацій» (1997), П. Сорокіна «Соціальна і культурна динаміка» (2000). Цивілізаційний підхід здобув прихильників і серед сучасних науковців в контексті аналізу української історіографії. Такими є роботи В. Е. Гончаревського «Цивілізаційний підхід до історії: сучасний український досвід (1991-2009)» (2011) та М. Ф. Юрія, Л. М. Алексієвця, Я. С. Калакури, О. А. Удода «Україна найдавнішого часу - XVIII століття: цивілізаційний контекст пізнання» (2012).

Мета статті – здійснення історико-правового аналізу ключових підходів до визначення типології держав, спроба визначення прерогатив та недоліків застосування кожної з них.

Виклад основного матеріалу дослідження. Впродовж десятиліть філософи висувують багатоманітні концепції розвитку соціуму. Їхня відмінність полягає у тому, на яку сферу життя спирається науковець. Однією з найбільш поширених теорій, згідно з якою історія суспільства поділяється на певні етапи, вважається формаційний підхід до визначення державотворення, запропонований і введений німецькими суспільними діячами Карлом Марксом та Фрідріхом Енгельсом. Згідно з нею, людство проходить п'ять етапів, кожен з яких послідовно і поступово змінює один одного. Поняття «формація» розуміється як система устаткованих рис суспільства на певному історичному проміжку часу (*Okonomische Gesellschaftsformation; Socio-economic formation; Formation socio-economique*; з лат. *formatio*- формування, вид). Початковою ідеєю К. Маркса було виділення трьох формацій (первіснообщинна, економічна та комуністична), які носили назву макроформації. Ключовими елементами, розвиток яких й визначав заміну одного етапу іншим, визначалися виробничі відносини, приватна власність та класова диференціація. Остання розкривала поведінку не лише суспільства в загальному, а й різних груп людей, розвиток їх взаємодії. Зміна формації відбувалася внаслідок революційних пертурбацій, кожна з яких змінювала виробничі відносини і виносила їх на новий, більш прогресивний рівень. У своїх працях Карл Маркс зазначає, що суспільне виробництво випереджають соціально-економічні відносини, що й зумовлює різку зміну константного підприємства. Це пов'язано з тим, що виробничі сили, на відміну від статичних виробничих відносин, розвиваються динамічно. Внаслідок несумісності цих елементів відбувається революція, яка, на думку Маркса, змінює застарілу форму на більш сучасну і прогресивну. Визначальним критерієм, що дає змогу виокремити особливості кожної з формацій, соціолог вважає економічну сферу суспільства. У структурі спільноти він виділяє базис та надбудову: перша зосереджує увагу на економічній галузі, друга ж базується на духовному та політичному розвитку держави. Саме спосіб виробництва матеріального життя обумовлює соціальний, політичний та духовний процеси життя взагалі, про що й зазначає філософ у своїй праці «До критики політичної економії», виданій 1859 роком: «Не свідомість людей визначає їхнє буття, а, навпаки, їхнє суспільне буття визначає їхню свідомість» [1, с. 2]. Виокремлення п'яти способів виробництва надало змогу сформулювати аналогічну кількість формацій: первіснообщинна, рабовласницька, феодална, капіталістична (буржуазна) та комуністична (соціалістична).

Особливістю *первісної формації* є відсутність держави і класів (відповідно, й боротьби між ними), товарного виробництва та приватної власності. Вона виникає з моменту появи першої людини, приблизно 2,8-3 млн років тому і завершується появою державних утворень. Первіснообщинний устрій передбачав союз родів (плем'я), кожен з яких був об'єднаний кровноспорідненими зв'язками, проживав на спільній території та здійснював господарство, на базі якого й проводився рівномірний розподіл благ [2, с. 7].

Наступна формація – *рабовласництво*, розпочинається з 4 тис. до н.е. з моменту появи перших державних утворень, характеризується появою приватної власності та, як результат, класів. Внаслідок нерівномірного розподілу добробуту з'являються дві основні групи населення: раби (ті, хто працюють) та рабовласники (ті, на кого працюють, отримують результати і вигоди). Зазначена формація умовно існує до 476 р., у результаті падіння Західної Римської імперії і виникає можливість для генези наступного етапу.

Феодальна формація визначається з середини 1 тис. н.е. і завершується XVII-XVIII ст. Характеризується розвитком великої земельної власності. Кардинальною відмінністю від попередньої формації є зміна статусу підлеглого: якщо раніше, за часів рабоволодіння, хазяїн займав позицію не лише землевласника, а й повноправного володільця раба, що могло призводити до надмірно суворого ставлення й надавало можливість вільно розпоряджатися його життям, то у більш прогресивній формації підлеглий міг самостійно вести хазяйство та бути власником певних засобів виробництва, хоч і був підвизитний феодалу. Тепер останній лише частково переймає політичну владу, а селянин мав право володіти певним наділом, хоч і за ренту.

Капіталістична формація охоплює часові проміжки з 1640 – 1917 рр., хоч засада першої вдало проведеної буржуазної революції належить Нідерландській революції (1568-1648 рр.). Антагоністичні суперечності між класом експлуататорів – капіталістів та наймані ними групи пролетаріату виникають через привласнення надлишкового продукту, що створюють робітники, буржуазією. Тим самим, створюється економічний примус, що виявляється в стабільній праці задля отримання заробітної плати.

Проміжний етап між капіталізмом і повним комунізмом займає соціалізм (найнижчий щабель комунізму), головною метою якого є побудова соціалістичної держави, що, за умови розвитку і вдосконалення, перетворюється на найбільш розвинену модель суспільства, або ж регресує до капіталістичної форми. Диктатура робочого класу націлена на встановлення однорідного суспільства.

Комуністична формація, тотожно з первіснообщинним ладом, не потребує наявності держави. Принцип “від кожного за здібністю, кожному за працею” замінюється на тезу “від кожного за здібністю, кожному за потребами”, що свідчить про розвиток технологій на найвищому рівні і можливості забезпечення усіма благами, відсутність експлуаторських класів.

Важливо зазначити про *азійський спосіб виробництва* (нім. Asiatische Produktionweise), що пояснює другу, більш прогресивну епоху після античного суспільства. Вона виступає своєрідною альтернативою етапам рабоволодіння та феодалізму, виникнення якої пов'язується з проведенням широкомасштабних іригаційних робіт, спричинених кліматичними та географічними умовами. Головними рисами виступають централізоване деспотичне керівництво, експлуатація масової робочої сили і опір на примус до тяжкої фізичної праці, відсутність приватної власності на землю. Натомість повноцінної розробки в роботах Карла Маркса ця ланка не отримала, але здобула прихильників на чолі з Лайошем Мадьярем і Бесо Ломіадзе, що зазначали про відсутність класу феодалів в країнах Азії.

Серед переваг формаційного підходу можна виокремити впорядкованість процесу еволюції людини та створення концепції, яку можна вважати однією з найбільш обґрунтованих в XIX ст. через наявність у ній поетапного природно-історичного характеру розвитку держави. Він дає можливість передбачити хід певних знаменних явищ, зазначивши, який етап розвитку суспільства буде наступним. Також, приматом є виділення спільних рис у розвитку різних суспільств.

Недоліками формаційного підходу зазначаються:

- європоцентризм: запропонована концепція побудована переважно на базі історії європейських суспільств (Грецьке, Германське, Англійське та інші). На противагу їм виступають східні спільноти, модель яких у більшості випадків не є доцільною для використання описаного підходу.

- економікоцентризм: надмірне зосереджені уваги на економічній галузі, за рахунок чого й визначається монізм базису.

- есенціалізм, що виявляється в унеможливленні відхилень: відповідно до зазначеного підходу, усі держави проходять одні й ті самі формації, при цьому істотно не вирізнявшись одна від одної. Знецінюються унікальні явища, відбувається часткове ігнорування несхожості одних спільнот з іншими у різних аспектах життя.

Більш прогресивним є цивілізаційний підхід, виникнення і розвиток якого пов'язаний з такими науковцями, як М. Я. Данилевський, А. Дж. Тойнбі, О. Шпенглер та ін. Концепція безперечно пов'язана з одноіменним терміном, трактування якого здійснюється науковцями по-різному. *По-перше*, «цивілізація» (з лат. Civilis – цивільний) трактується як складна динамічна система, мета якої – відповідь на певні поставлені виклики. *По-друге*, поняття може отожднюватися з культурою. *По-третє*, воно може пояснюватися наступним етапом розвитку суспільства після варварства. Спільним є те, що усі представники згаданої концепції відмовляються розглядати історію через виробничо-економічну призму.

Прихильниками теорій локальних цивілізацій є Освальд Шпенглер і Арнольд Джозеф Тойнбі.

Німецький публіцист О. Шпенглер визначає 8 цивілізацій, існування яких пояснював кінцевою стадією розвитку локальних культур. «Духовна епоха» - організм, створений і закріплений на певній території, має безпосередній зв'язок з нею, який існує до етапу залякту, а потім взагалі перетворюється на цивілізацію. Його праця «Захід Європи» (1918) містить інформацію про три історичні культурні моделі з аналогічною кількістю душ: містична, аполлонівська та фаустівська, кожна з яких зосереджує увагу на

характер і особливості.

Трактування Арнольда Джозефа Тойнбі докорінно відрізняється від ідей Освальда Шпенглера і Миколи Яковича Данилевського: він відкидає ідею порівняння цивілізації з живим організмом, що розвивається у відповідності до певних законів. Згідно з англійським соціологом, цивілізація знаходить відображення у коловороті певних локальних цивілізацій, особливістю яких є відносна єдність політичної, духовної та інших сфер життя. Англійський історик виділяє 21 цивілізацію, кожна з яких виникла як відповідь за законом «Виклик-Відгук» [3, с. 87]. Варто зазначити, що їх Тойнбі виділяє одразу декілька видів: виклик утиску, виклик суворого клімату, виклик нових земель, виклик зовнішнього тиску та виклик зовнішнього удару з боку людства. Подальший прогрес цивілізації визначається не лише по тому, наскільки швидко й влучно творча меншість надасть відповідь на поставлені поклики, а також наскільки швидко вона визначить новий, що, у свою чергу, також потребуватиме відповіді [3, с. 285].

Соціолог зазначає, що усі цивілізації проходять за наступними етапами: генезис, розвиток, надлом та спад. Зародженню сприяють два фактори: об'єднання людей в клас «творчої» меншості і середовище, що не є достатньо сприятливим, але і не ворожим [3, с. 187]. На перших етапах «творча» еліта здатна зберігати авторитет за рахунок прийняття правильних рішень. Початок кінця відбувається тоді, коли «мисляча» еліта перестає відповідати на виклики настільки ж влучно, наскільки вона робила ще на засадах, і силою намагається втримати панівне положення і привілеї, яких воно уже не гідно. Творчість замінюється на примітивне керівництво, як наслідок, пролетаріат починає повставати за причиною несправедливості, що, в свою чергу, призводить до насилля [3, с. 373-374].

Це дає змогу зрозуміти, що причиною занепаду цивілізації виступає не зовнішній чинник, а скоріше, відсутність самодетермінації. Перехід від раніше «творчої» до тепер лише «правлячої» меншості створює умови для надлому цивілізації у результаті невдоволення більшості. Також поширеною причиною є мілітаризація, що призводить до міжусобних війн між локальними цивілізаціями (винятками науковець зазначає лише територіальні середземноморські експансії еллінської та сирійської цивілізацій). «Залізний меч, так само як і сталевий танк, підводний човен або будь-яка інша машина знищення, може бути символом перемоги, але не символом культури» [3, с. 243].

Теоретична альтернатива попередньої класифікації, запропонована американським політичним науковцем Волт Вітменом Ростоу, виносить на перший план технічну характеристику: рівень її розвитку, структуру споживання, при цьому ігноруючи характер виробничих відносин. У своїй праці «Стадії економічного росту. Не комуністичний маніфест», датованій 1960 р., мислитель виокремлює не суспільно-економічні формації (на протипагу ідеям Карла Маркса), а стадії економічного росту. Першим етапом визначається традиційне суспільство, ознаками якого є ієрархічність у відносинах, примітивна ручна праця та сільськогосподарське виробництво. Другий етап займає «перехідне суспільство», ключовими елементами якої виступають пошкваллення внутрішньої та зовнішньої торгівлі, виокремлення категорії підприємців, основною метою яких є приріст прибутку з його подальшим обігом, та поява централізованих держав. Третій тип – етап піднесення, особливістю якого виступає «хвиля» промислових революцій, які, на думку Ростоу, охопили Англію, Німеччину, Францію, США та ін. у схожий проміжок часу. Четвертим етапом є стадія зрілості, що забезпечується блискавичною швидкістю виробництва, збільшеними рівнем урбанізації населення та використанням результатів наукових і технічних досягнень. П'ятий етап пояснюється переходом від виробництва до споживання. Ера високого масового споживання зосереджує увагу на третинному секторі виробництва – сфері послуг.

До теорії стадіального розвитку цивілізацій відносять ідеї Елвіна Тоффлера. У своїй праці «Третя хвиля» 1980 р. він виокремлює три типи суспільства: аграрне, індустріальне та постіндустріальне.

Перший тип існував з найдавніших часів, проте в деяких державах існує й донині. Основним фактором виробництва виступає земля.

Етап індустріального суспільства охоплює проміжок з XVII століття і завершується в середині XX століття. Головний фактор виробництва – капітал.

Постіндустріальне суспільство (автором якого є американський соціолог Деніел Белл) бере початок з середини XX століття, поштовхом стала науково-технічна революція. Основним фактором виробництва вважаються знання.

Характер праці:

1) індивідуальний стандартний (праця ремісника)
2) індустріальне масовий стандартний – суспільство виконує приблизно схожу роботу, по суті, кожна людина стає своєрідним гвинтиком у великій промисловій машині технологій.

3) ідеєю праці в інформаційному суспільстві є можливість своєрідного творчого внеску внаслідок широких можливостей реалізації, хоч праця все ж лишається масовою.

Процес виробництва поділяється на ручну роботу, машинну працю та повну автоматизацію (на цьому етапі головною вимогою від людини є загальний контроль усієї комп'ютеризованої системи). У відповідності з ним, головним продуктом буде їжа, вироби та послуги.

За соціальною структурою у традиційному суспільстві люди «закріплені» за своєю землею, що робить їх менш мобільними; переважає колективізм, стратифікація носить закритий характер (прикладом слугує непальська кастова система, яка формувалася і розвивалася одночасно з індійським поділом

суспільства) [4].

Структура індустріального суспільства змінюється на користь самої людини та її комфорту: соціальна диференціація зазнає спрощення, тепер людина може вільно переходити з однієї групи в іншу, виокремлюються дві основні категорії: ті, хто працює (робочі) і ті, на кого працюють (керівники, власники підприємств). Зростає рівень мобільності, заводи та фабрики з'являються в тих місцях, де присутні сприятливі умови для їх будівництва.

Структуру постіндустріального суспільства складає соціальна мобільність, яка розвивається до більш високого рівня, поділ загалом знову ускладнюється. Внаслідок комплікації виробництва загальна назва «керівник» має більшу варіативність розгалужень: за відповідною освітою, дипломом, характеристиками. На даному етапі суспільства стан людини визначається не за майновим статусом, а за знаннями та внесками для людства – реалізуються елементи меритократії (буквально- влада гідних, з лат. *meritus* «гідний» і дав.-гр. *κράτος* «влада, правління»). На думку прихильників вищезгаданої концепції, «влада знань і здібностей» – тенденція, яка замінила «владу крові» традиційного та «владу багатства» індустріального суспільств. Значення промислового підприємства не зводиться нанівець, оскільки все ще підтримує економічний сектор. Натомість, зростає роль послуг і науково-технічного прогресу, знання виокремлюються у самостійний елемент виробничих відносин.

Меритократія існує у гармонійному поєднанні з концепцією американського футуролога, який так само визначає важливість знань, їхню перевагу над силою та майном. У праці «Метаморфози влади» (1990) автор описує наступне: «У наші дні дуже часто можливість укласти угоду залежить від знань більше, ніж від викладених на стіл доларів. На певному рівні простіше здобути гроші, ніж потрібне ноу-хау. Знання – ось справжній важіль влади» [5].

Варто відмітити, що й сам теоретик постіндустріального суспільства, Деніел Белл, був прихильником принципу меритократії, про що свідчить його робота «Прихід постіндустріального суспільства», у якій він зазначає, що пізнавально-теоретична ерудитія відіграє провідну роль в новому способі життя [6].

Перевагою цивілізаційного підходу є, в першу чергу, гуманізм, що виявляється в централізації образу людини, її діяльності. Також, концепція відмовляється від лінійно-стадіальної системи, зосереджується увага на багатоваріантності розвитку держав і визначенні неповторності кожної з них. Попри усі вищезазначені позитивні риси цивілізаційний підхід має й негативні риси:

- невизначеність ключового для розуміння поняття через відсутність його чіткого трактування;
- плюралізм думок серед науковців, які підтримують теорію цивілізацій.
- знецінення матеріального прогресу та економічних здобутків.

Висновки. Отже, дослідивши проблему співставлення двох ключових підходів до формування типології держав, робимо висновок про те, що жоден з них не є досконалим. Обидві концепції здобули своїх прихильників, які навіть на етапі сьогодення намагаються розширити ідеї, вдосконалити і модернізувати описані моделі та перенести їх на сучасний лад.

Суспільно-економічна формація - категорія, що фіксує тип суспільних відносин, в основі якого лежить певний етап виробництва, на базі якого й засновано підхід Карла Маркса та Фрідріха Енгельса. Ресурси та можливості виробництва відіграють ключову роль при визначенні соціального статусу особи, визначають її становище.

Цивілізація ж розуміється як історичний етап, досягнення якого здійснюється за сприянням культурних чинників і відносин, а керування здійснюється духовно-релігійними засадами.

Саме тому найбільш доцільним підходом до визначення типології держав є застосування як моністичного формаційного, так і цивілізаційного підходів, про що також зазначає у своїй праці І.В.Богушова [7].

Завдяки діаметральній протилежності головних цінностей та критеріїв структурованість лінійно-стадіального і багатоваріантність другого сприятимуть більш поглибленому вивченню розвитку держав та їх класифікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Карл Маркс «До критики політичної економії». 1859. 168 с. URL: <http://lugovoy-k.narod.ru/marx/13/cont.htm>
2. Кузьминець О.В., Є.С. Дурнов, Ю.В. Сокур Історія держави та права зарубіжних країн (Схеми, коментарі, термінологічний словник) : навчальний посібник. Київ, 2012. 242 с.
3. Тойби А. Дж. Постигжение истории : сборник. 2010. 383 с.
4. Кастова система та історія нового народу Непалу : веб-сайт. URL: <https://www.yoair.com/uk/blog/the-caste-system-and-the-history-of-the-newar-people-of-nepal/>
5. Toffler A. Powershift: Knowledge, Wealth and Violence at the Edge of the 21st Century, 1990. Тоффлер Э. Метаморфозы власти. Знание, богатство и сила на пороге XXI века. Перевод на русский язык: В. В. Белокосков, К. Ю. Бурмистров и др. М., 2004. // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий : веб-сайт. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/4857>
6. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства. Сучасна зарубіжна соціальна філософія. К.

Либідь, 1996. С.194-251. Перекладено за виданням: D. Bell. The coming of post-industrial society: a venture in social forecasting. London, 1973.

7. Богушова І.В. Співвідношення формаційного та цивілізаційного підходів до типології держав: теоретико-правовий аналіз. Часопис Київського університету права. 2011. № 3. С. 43 – 46.

REFERENCES:

1. Marks, Karl. (1859). Do krytyky politychnoi ekonomii. [To the critique of political economy]. 168. [in Russian].

2. Kuzmynets, O.V., & Durnov, Ye.S., & Sokur, Yu.V. (2012). Istoriia derzhavy ta prava zarubizhnykh krain (Skhemy, komentari, terminolohichniy slovnyk). [History of the state and law of foreign countries (Schemes, comments, glossary)]. navchalnyi posibnyk. 242. [in Ukrainian]

3. Toybi, A. Dzh. (2010). Postizhenie istorii. [Comprehension of history]. sbornik. 383. [in Russian].

4. Kastova systema ta istoriia novoho narodu Nepal. [The caste system is the history of the new people of Nepal] veb-sait. Retrieved from: <https://www.yoair.com/uk/blog/the-caste-system-and-the-history-of-the-newar-people-of-nepal/>

5. Toffler, A. Powershift (2004). Knowledge, Wealth and Violence at the Edge of the 21st Century. (Beloskokov, V.V., & Burmistrov, Yu.K. Trans.) Moskva. Retrieved from: <https://gtmarket.ru/library/basis/4857> [in Russian].

6. Bell, D. (1996). Prykhid postindustrialnoho suspilstva. [The arrival of post-industrial society]. *Suchasna zarubizhna sotsialna filozofia*. 194-251. [in Ukrainian]

7. Bohushova, I.V. (2011). Spivvdnoshennia formatsiinoho ta tsyvilizatsiinoho pidkhodiv do typolohii derzhav: teoretyko-pravovyi analiz. [Correlation of formational and civilizational approaches to the typology of states: theoretical and legal analysis]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. 43 – 46. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 340.12

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-9-13

Зеленко Інна Павлівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: zelenko0212@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0226-7481>

ПЛЮРАЛІЗМ ПІДХОДІВ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ПРАВОВИХ АКСІОМ

У статті висвітлено, що класифікацію правових аксіом розуміють у декількох значеннях: процес створення класифікаційної схеми; процес об'єднання предметів у групи; результат наукового дослідження. Представлено, що класифікація правових аксіом є самостійним та самодостатнім дослідницьким методом й в той же час – допоміжним, результат застосування якого важливий для продовження наукового пошуку.

Розглянуто, що класифікація правових аксіом виступає як метод наукового пізнання та як етап наукового дослідження. Продемонстровано погляд, що класифікація у праві має свої специфічні риси. Представлено, що є точка зору відповідно до якої класифікація правових явищ здійснюється особливим методом. Набув подальшого розгляду розподіл правових аксіом в залежності від галузей права на правові аксіоми процесуального та матеріального права. Зазначається, що традиційно аксіоми у процесуальному праві зустрічаються частіше ніж у матеріальному, що обумовлено специфікою процесуального права, а не тим, що вони є більш дослідженими. Висвітлено, що від масштабу функціонування вирізняють правові аксіоми загальноправові, міжгалузеві, галузеві. Наголошено, що зазначений критерій відображає погляд науковців, які або ототожнюють аксіоми з принципами, або вважають, що вони дуже близькі один одному, але не є аналогічними поняттями. Зазначено, що за змістом правові аксіоми поділяють на нормативні, які являють собою правові веління, закріплені в текстах нормативно-правових актів та наукові є судження, що містять концептуальні положення, що сформульовані науковцями як загальновідомі постулати. Зосереджено увагу на те, що від форми закріплення можна виділити наступні види аксіом: закріплені безпосередньо, що виводяться з змісту правових норм, які отримали закріплення у законодавстві. Запропоновано розподіл правових аксіом в залежності від шляхів виникнення на правові аксіоми, які виникли у результаті правової практики, та ті, які з'явилися внаслідок правового усвідомлення.

Ключові слова: правові аксіоми, класифікація, класифікація правових явищ, правові принципи.

Zelenko I. PLURALISM OF APPROACHES TO CLASSIFICATION LEGAL AXIOMS

The article highlights that the classification of legal axioms is understood in several senses: the process of creating a classification scheme; the process of grouping objects; the result of scientific research. It is presented that the classification of legal axioms is an independent and self-sufficient research method and at the same time - an auxiliary, the result of which is important for the continuation of scientific research.

It is considered that the classification of legal axioms acts as a method of scientific knowledge and as a stage of scientific research. The view is shown that the classification in law has its own specific features. It is presented that there is a point of view according to which the classification of legal phenomena is carried out by a special method. The division of legal axioms depending on the branches of law into legal axioms of procedural and substantive law has been further considered. It is noted that axioms in procedural law are traditionally more common than in substantive law, due to the specifics of procedural law, rather than the fact that they are more studied. It is highlighted that the axioms of common law, intersectoral, branch are distinguished from the scale of functioning. It is emphasized that this criterion reflects the view of scientists who either identify axioms with principles, or believe that they are very close to each other, but are not similar concepts. It is noted that the content of legal axioms is divided into normative, which are legal commands enshrined in the texts of regulations and scientific judgments are conceptual provisions that contain conceptual provisions formulated by scientists as well-known postulates. Attention is focused on the fact that the following types of axioms can be distinguished from the form of enshrinement: enshrined directly, which are derived from the content of legal norms that have been enshrined in law. The division of legal axioms depending on the ways of origin into legal axioms, which arose as a result of legal practice, and those that appeared as a result of legal awareness, is proposed.

Key words: legal axioms, classification, classification of legal phenomena, legal principles.

Постановка проблеми. Поняття «класифікація» як у науці взагалі, так й при класифікації правових аксіом розуміють у декількох значеннях: по-перше, як процес створення класифікаційної схеми; по-друге, як процес об'єднання предметів у групи; по-третє, як результат наукового дослідження. Науковці зазначають, що вона може бути з одного боку, самостійним та самодостатнім дослідницьким методом, а, з іншого – допоміжним, результат застосування якого важливий для продовження наукового пошуку. У другому випадку класифікація будь-якого явища підсумовує наукове дослідження, систематизує його результати, надає можливість здійснювати подальші розвідки певними методами. Серед різноманіття завдань та функцій класифікації, що описуються в науковій літературі найчастіше вказується на те, що вона виступає як метод наукового пізнання та як етап наукового дослідження. Все це в повному обсязі стосується класифікації правових аксіом.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Правові аксіоми досліджували у своїх працях наступні науковці: О.С.Гольцова, Д.С.Гудзь, Т.А.Коваленко, В. А.Кройтор, О.Ф.Скакун, Т.М.Супрун, І.Д.Шутак. Але комплексного дослідження видового різноманіття правових аксіом не проводилось.

Мега статті – розглянути багатоманітність поглядів на види правових аксіом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Класифікація, як ми зазначали, може виступати як процес й як етап наукового пізнання. Але чи відрізняється класифікація юридичних понять від класифікації будь-яких інших явищ? Більшість науковців вважають, що ніякої різниці між цими поняттями немає. Але є протилежний погляд. Цікавою з цього приводу є позиція Дж. Холла про те, що класифікація в юридичній науці має певну специфіку: «в межах правової класифікації не можна здійснити категоризацію виключно фактичних термінів без втрати специфіки права, а існуючі галузі права самі по собі характеризуються певним упорядкуванням, яке виходить за рамки звичайної каталогізації» [1, р. 340].

Науковець вирізняє такі ознаки класифікації у сфері права: а) класифікація має бути постійним процесом, що триває; б) існує необхідність постійного пошуку більш ефективних класифікацій, оскільки підхід, згідно з яким кожна класифікація є самодостатньою та вичерпною сама по собі і не існує жодних стандартів для оцінки класифікації без урахування інтересів конкретного класифікатора, не є релевантним та справедливим, не сприяє розвитку науки; в) в юриспруденції для класифікації об'єктів необхідно визначити базові одиниці, за аналогією з видами та елементами в хімії чи біології; г) існує також необхідність визначення специфічних рис таких одиниць для того, щоб можна було їх ідентифікувати та класифікувати таким чином, щоб забезпечити можливість більш широкого узагальнення; д) класифікація не повинна бути взята «з повітря», а повинна бути розроблена тільки одночасно з відкриттям значущих одноманітності, схожості чи співвідносності та взаємодій між об'єктами, що розглядаються [1, р. 341]. Хоча таку специфіку можна вирізнити й при класифікації будь-якого суспільного явища.

Крім того, як особливості класифікації правових явищ, Дж. Холл називає використання в її процесі одного зі спеціальних методів, а саме: «переходу від виключно абстрагованої фактичної ситуації, відображеної в гіпотезі правової норми, до соціальних наук для більш повного моделювання практичних ситуацій (наприклад, від норм права, що стосуються ненормальних психічних станів, до досліджень психіатрії для більш детального опису ситуацій, що моделюються)». Автор пояснює, що такий перехід не означає вихід за межі права та перехід до інших наук, а має на увазі реконструкцію, творчу переробку та уточнення концепцій інших наук, для розгляду їх у правовому полі [1, р. 342]. Тобто, мова йде про застосування під час проведення класифікації даних інших наукових дисциплін, необхідних у конкретних обставинах.

Але, потрібно розуміти, що результати будь-якої класифікації у соціальних науках не є ідеальними, тому що така класифікація не буде абсолютно повною, ні коректною у повному сенсі слова, що обумовлено

специфікою суспільних відносин.

Одна із традиційних класифікацій правових аксіом є розподіл в залежності від галузей права. Як правило, йде мова про вирізнення аксіом процесуального та матеріального права. Зазначається, що традиційно аксіоми у процесуальному праві зустрічаються частіше ніж у матеріальному. Вважається, що це обумовлено специфікою процесуального права, а не тим, що вони є більш дослідженими. У процесуальному праві приватні інтереси індивіда підлягають розгляду та захисту з боку публічної влади. Це викликає необхідність виходити із моральних норм при винесенні об'єктивного, справедливого рішення, узгодження інтересів всіх сторін. Крім того, на процесуальну форму, на відміну від матеріально правових галузей, значно менше впливають історичні, соціальні, політичні чинники. Тому кількість процесуальних норм, перевірених багатовіковою юридичною практикою, перевищує кількість аналогічних вічних матеріальних норм.

Яскраві приклади процесуальних аксіом можна спостерігати у сучасному цивільному процесуальному законодавстві України. Так, наприклад, аксіому «загальновизнані обставини (явні істини) не підлягають доказуванню в суді» безпосередньо закріплено в положеннях ч. 3 ст. 82 Цивільного процесуального кодексу України, згідно з якою обставини, визнані судом загальновідомими, не потребують доказування [2, с. 50].

Аксіома «позивач і відповідач доказують обставини, на які вони посилаються», ґрунтуючись на положенні п. 3 абз. 2 ст. 129 Конституції України [3] та положеннях ЦПК України, має значення процесуального принципу змагальності цивільного судочинства. Її закріплено в положеннях ч. 3 ст. 12, ч. 1 ст. 81 ЦПК України [4], що конкретизують конституційні приписи щодо змагальності сторін у судовому процесі та свободи в наданні ними суду своїх доказів і доведенні перед судом їхньої переконливості. Так, відповідно до ч. 3 ст. 12 та ч. 1 ст. 81 ЦПК України, кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, установлених цим Кодексом [4].

Прикладом аксіом у матеріально-правових нормах, на думку Р. Смолярчука є правові норми, відповідно до яких ліси України задекларовано її національним багатством; констатовано виконання лісами водоохоронних, захисних, санітарно-гігієнічних, оздоровчих, рекреаційних, естетичних, виховних та інших корисних екологічних функцій; визначено право лісокористувачів на відшкодування збитків; передбачено обов'язок відновлення лісів на лісових ділянках, що були вкриті лісовою рослинністю (зруби, згарища) цілком можна вважати очевидними істинами, що оспоруванню не підлягають, а відтак такі положення слід вважати правовими аксіомами в лісовому праві [5, с. 36].

Наступним критерієм поділу правових аксіом є масштаб функціонування. Зазначений критерій відображає погляд науковців, які або ототожнюють аксіоми з принципами, або вважають, що вони дуже близькі один одному, але не є аналогічними поняттями. Відповідно до цієї підстави можна вирізнити правові аксіоми-принципи: загальноправові, міжгалузеві, галузеві.

Так, Т. Коваленко вважає, що для регулювання земельних відносин можуть застосовуватись як загальноправові, так і міжгалузеві та галузеві правові аксіоми. Оскільки правові аксіоми акумулюють правовий досвід людства у сфері земельно-правового регулювання, їх використання є необхідним для впорядкування суспільних земельних відносин, запобігання та усунення юридичних дефектів та забезпечення ефективності правового регулювання соціальною та правовою цінністю», «закон зворотної сили не має», «що не заборонено нормами земельного права та не суперечить його принципам дозволяється» [6, с.319-320].

У відносинах щодо застосування юридичної відповідальності за земельні правопорушення важливе значення мають міжгалузеві правові аксіоми – «відповідальність може наступити лише за наявності вини», «ніхто не може бути двічі притягнутий до відповідальності за одне й те ж земельне правопорушення» [6, с. 319].

Як галузеві правові аксіоми у земельному праві України науковиця розглядає – визнання землі основним багатством (ст. 14 Конституції України, ст. 1 Земельного кодексу України) [3; 7], проголошення рівноправності усіх суб'єктів права власності на землю (ст. 13 Конституції України, ст. 5 Земельного кодексу України) [3;7].

Деякі науковці наголошують, що зазначена класифікація порушує принцип повноти охоплення об'єктів, що класифікуються. Вони виходять з того, що всі принципи є аксіомами (не викликає сумніву, що нормативно закріплені принципи повинні висловлювати найбільш загальновизнані аксіоматичні ідеї), але не всі аксіоми є принципами. Отже, останні, зокрема аксіоми правосвідомості, аксіоми правової науки залишаються поза класифікації. Крім того, якщо аксіоми є принципами, що впливає з критерію класифікації, то в такому випадку їх можна класифікувати з тих же підстав, що і принципи права.

Поняття «аксіома» і «принцип» не є тотожними, і різняться вони за масштабом дії. Значення принципу права набувають ідеї, що мають загальноправове, або галузеве значення, що набувають розвитку і конкретизуються в багатьох нормах права. А деякі аксіоми можуть визначати зміст лише декількох нормативних приписів або ж взагалі виражатися в одному приписі закону. Наявність таких поодиноких аксіом цілком узгоджується з юридичною природою цих правових феноменів як елементарних істин, що не допускають інших тлумачень, не потребують доказів, а отже – подальших уточнень і конкретизацій. Концептуально правові аксіоми і принципи права дуже близькі одне одному, проте цілком не збігаються [8,

с. 204-205].

Тому було запропоновано ще один вид в цій класифікації як то аксіоми, що не є принципами права, тобто поодинокі аксіоми. Прикладом поодиноких аксіом є аксіома «загальновідомі факти доведенню не підлягають». Ці аксіоми також можуть закріплюватися нормами кількох галузей, але, з свого елементарного характеру, статусу принципу права у жодній із цих галузей вони не набувають.

За сферою існування або за змістом правові аксіоми поділяють на нормативні та наукові. Нормативними правовими аксіомами являють собою правові веління, закріплені в текстах нормативно-правових актів. Науковими аксіомами є судження, що містять концептуальні положення, що сформульовані науковцями як загальновідомі постулати.

Як приклад наукових аксіом в радянській юридичній літературі пропонувалися різні судження: «У процесі правотворчості право реалізується в нормативних актах, правовідносинах і правосвідомості. Право реалізується тільки в зазначених трьох формах, четвертої не дано», «право – зведена в закон воля панівного класу...», «право – ніщо без апарату, здатного примушувати до дотримання юридичних норм». Не викликає сумніву, що такі судження скоріш відображають не основи самого права, а стан юридичної науки в певний період [8, с. 206]. Сучасною науковою аксіомою можна було б тоді вважати визначення права як міри рівності, свободи й справедливості.

Залежно від форми закріплення можна виділити наступні види аксіом: закріплені безпосередньо, що виводяться з змісту правових норм, які отримали закріплення у законодавстві. Окрім тексту нормативно-правового акту, аксіоми можуть існувати в різних формах, наприклад, в узагальненнях практики, у відомих прислів'ях. У розвиненій правовій системі, якою є правова система сучасної України, основоположних, загальновизнаних правових істин, які ще не закріплені на нормативному рівні, є дуже мало. Тому виділяти у цій класифікації аксіоми, які ще не закріплені в нормативно-правових актах та існують тільки в правосвідомості юристів, у юридичній практиці або наукових дослідженнях, можна лише із застереженням, що приклади таких аксіом тепер виявити надзвичайно складно. Що стосується перших двох видів, то перевагу в правотворчій практиці, безумовно, потрібно віддавати безпосередньому закріпленню юридичної аксіоми в окремому нормативно-правовому приписі [9, с. 139].

Зазначені класифікації правових аксіом вважаються найбільш розробленими й найбільш обґрунтованими.

Крім того, від форми їх закріплення (об'єктивації) виділяють: аксіоми як елемент принципів, норм, фікцій, презумпцій та ін. Не зовсім згодні з цією позицією, тому може виникнути проблема розмежування аксіом й схожих правових явищ. За критерієм масштабу охоплення території правові аксіоми намагаються класифікувати на універсальні та національні. Виходячи з того, що аксіоми є універсальними цінностями, і відбувається зближення правових систем сучасності, така класифікація викликає багато питань.

Перспективною, на нашу думку, є класифікація в залежності від джерела виникнення – аксіоми, що виникли у результаті практичної діяльності, наприклад, аксіоми судового процесу, та аксіоми, як результати наукового осмислення дійсності, наприклад, аксіоми, що обґрунтовують права та свободи людини.

Висновки. Результати будь-якої класифікації у соціальних науках не є ідеальними, тому що така класифікація не буде абсолютно повною, що обумовлено специфікою суспільних відносин та суб'єктивністю підходів.

При відсутності багатоманітності досліджень видів правових аксіом, існує декілька найбільш розроблених та обґрунтованих класифікацій.

Одна із традиційних класифікацій правових аксіом є розподіл за галузями права – аксіоми процесуального та матеріального права. За масштабом функціонування можна вирізнити правові аксіоми-принципи: загальноправові, міжгалузеві, галузеві. За сферою існування або за змістом правові аксіоми поділяють на нормативні та наукові. Залежно від форми закріплення виділяють наступні види аксіом: закріплені безпосередньо, що виводяться з змісту правових норм, які отримали закріплення у законодавстві.

Пропонуємо класифікувати правові аксіоми в залежності від джерела виникнення на аксіоми, що виникли у результаті практичної діяльності, та аксіоми, як результати наукового осмислення дійсності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Hall J. Some Basic Questions Regarding Legal Classification for Professional and Scientific Purposes. *Journal of legal education*. 1953. Vol. 5. Pp. 329-343.
2. Кройтор В. А. Правові аксіоми в цивільному судочинстві. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2018 № 32. С. 47-52.
3. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
5. Смолярчук Р. Ф. Правові аксіоми, презумпції та фікції у лісовому праві України. *Реформування національного та міжнародного права: перспективи та пріоритети*. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Острог, 26-27 жовтня 2018 року). Херсон: Видавництво «Молодий вчений», 2018. 112 с.
6. Коваленко Т. Юридичні аномалії у правовому регулюванні земельних відносин в Україні.

Публічне право. 2012. № 3 (7). С. 315-322.

7. Земельний кодекс України: Закон від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>

8. Давыдова М. К вопросу о понятии правовых аксиом: теоретические и технико-юридические аспекты. *Юридическая техника*. 2007. № 1. С. 203-208.

9. Шутак І. Д. Юридична техніка : курс лекцій. Івано-Франківськ : Лабораторія академічних досліджень правового регулювання та юридичної техніки. Дрогобич : Коло, 2015. 228 с.

REFERENCES:

1. Hall, J. (1953). Some Basic Questions Regarding Legal Classification for Professional and Scientific Purposes. [Some Basic Questions Regarding Legal Classification for Professional and Scientific Purposes]. *Journal of legal education*. Vol. 5. 329-343 [in English].

2. Kroitor, V. A. (2018). Pravovi aksiomy v tsyvilnomu sudochynstvi. [Legal axioms in civil proceedings]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser.: Yurysprudentsiia*. № 32. 47-52. [in Ukrainian].

3. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/main/254k/96-vr> [in Ukrainian].

4. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks (2004, March 18). [Civil Procedure Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].

5. Smoliarchuk, R. F. (2018). Pravovi aksiomy, prezumptsiia ta fiktsii u lisovomu pravi Ukrainy. [Legal axioms, presumptions and fictions in forest law of Ukraine]. *Reformuvannia natsionalnoho ta mizhnarodnoho prava: perspektyvy ta priorytety*. Materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Ostroh, 26-27 zhovtnia 2018 roku). 112. [in Ukrainian].

6. Kovalenko, T. (2012). Yurydychni anomalii u pravovomu rehuliuванні zemelnykh vidnosyn v Ukraini. [Legal anomalies in the legal regulation of land relations in Ukraine]. *Publichne pravo*. № 3 (7). 315-322. [in Ukrainian].

7. Zemelnyi kodeks Ukrainy. (2001, October 25). [Land Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> [in Ukrainian].

8. Davyidova, M. (2007)yu K voprosu o ponyatii pravovyih aksiom: teoreticheskie i tehniko-yuridicheskie aspekty. [To the question of the concept of legal axioms: theoretical and technical-legal aspects]. *Yuridicheskaya tehnika*. № 1. 203-208. [in Russian].

9. Shutak, I. D. (2015). Yurydychna tehnika. kurs lektzii. [Legal technique. course of lectures]. 228. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 17.04.2022

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.722

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-14-18

Мілова Тетяна Миколаївна,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент
кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: tmlovanik@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1480-6772>

**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ ЯК
ГАРАНТІЇ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ**

Стаття присвячена висвітленню поняття та змісту конституційного принципу рівності як гарантії реалізації прав та свобод людини і громадянина в Україні. Проаналізовано різні підходи вчених щодо визначення поняття та структури даного принципу. Висвітлено такі дефініції як „рівність”, „рівноправність” чи „рівноправ’я”, їх зміст, взаємозв’язок та значення. Розглянуто означені поняття з точки зору конституційного права, зокрема: рівність передбачає однакове юридичне становище людини і громадянина перед законом, іншими словами рівність усього спектру прав та обов’язків у всіх осіб, тоді як рівноправність означає виключно рівність лише прав і свобод людини. Підкреслюється, що принцип рівності по своєму змісту є ширшим поняттям, розкриваючи незаперечну єдність прав, свобод та обов’язків людини і громадянина.

Визначено, що конституційний принцип рівності належить до групи юридичних нормативно-правових гарантій прав та свобод людини і громадянина, зокрема, до так званих норм-принципів. Закріплення даного принципу в Конституції України спрямоване на забезпечення прав та свобод людини і громадянина шляхом гарантування для всіх осіб однакових можливостей для реалізації конституційних прав і свобод, а також забезпечення рівності всіх перед законом і судом.

Звернена особлива увага на забезпечення рівності конституційних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб. Актуалізується питання рівності залежно від регіональної належності поряд з расовою, національною, релігійними переконаннями, інвалідністю та за іншими ознакам. Під регіональною належністю розуміється належність особи за народженням чи проживанням до регіону – частини території України або території компактного розселення українців за межами території України, – що відрізняється від інших територій за низкою історичних, географічних, мовних та інших ознак. Охарактеризовано особливості гендерної рівності.

Розкрито деякі аспекти забезпечення принципу рівності у реалізації окремих прав та свобод людини і громадянина в Україні.

Ключові слова: рівність, принцип рівності, права та свободи людини і громадянина, гарантії прав та свобод, нормативно-правові гарантії прав та свобод, регіональна належність, гендерна рівність.

**Milova T. CONSTITUTIONAL AND LEGAL ASPECT OF THE PRINCIPLE OF EQUALITY AS
GUARANTEES OF THE RIGHTS AND FREEDOMS OF MAN AND CITIZEN IN UKRAINE**

The article is devoted to the coverage of the concept and content of the constitutional principle of equality as a guarantee of the realization of human and civil rights and freedoms in Ukraine. Different approaches of scientists to the definition of the concept and structure of this principle are analyzed. Definitions such as "equality", "equality" or "equality", their content, relationship and meaning are highlighted. These concepts are considered from the point of view of constitutional law, in particular: equality implies equal legal status of man and citizen before the law, in other words equality of the whole spectrum of rights and responsibilities of all persons, while equality means only equality of human rights and freedoms. It is emphasized that the principle of equality in its content is a broader concept, revealing the indisputable unity of rights, freedoms and responsibilities of man and citizen.

It is determined that the constitutional principle of equality belongs to the group of legal normative-legal guarantees of human and civil rights and freedoms, in particular, to the so-called norms-principles. The enshrinement of this principle in the Constitution of Ukraine is aimed at ensuring the rights and freedoms of man and citizen by guaranteeing equal opportunities for all persons to exercise their constitutional rights and freedoms, as well as ensuring equality before the law and the courts.

Particular attention was paid to ensuring the equality of constitutional rights and freedoms of internally displaced persons. The issue of equality depending on regional affiliation is raised, along with racial, national, religious beliefs, disability and other grounds. Regional affiliation means the affiliation of a person by birth or residence to a region - part of the territory of Ukraine or the territory of compact settlement of Ukrainians outside the territory of Ukraine - which differs from other territories in a number of historical, geographical, linguistic and other features. Features of gender equality are described.

Some aspects of ensuring the principle of equality in the realization of certain human and civil rights and freedoms in Ukraine are revealed.

Key words: equality, principle of equality, rights and freedoms of man and citizen, guarantees of rights and freedoms, normative-legal guarantees of rights and freedoms, regional affiliation, gender equality.

Постановка проблеми. Гарантування та забезпечення основних прав і свобод людини і громадянина є одним із головних ціннісних орієнтирів у формуванні розвиненої демократичної, правової та соціальної держави. За Конституцією України саме права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Дієві юридичні механізми, які дозволяють окремим особам, різним соціальним групам, громадянському суспільству загалом повною мірою реалізувати свої конституційні права і свободи тривалий час залишаються однією з найактуальніших проблем у вітчизняній юридичній науці.

В умовах триваючого процесу узгодження норм міжнародного та національного права важливого значення набувають основоположні принципи права, які у той же час виступають нормативно-правовими гарантіями реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина. Фундаментальну роль серед юридичних норм-принципів займає принцип рівності, що дозволяє з точки зору права урівноважити можливості людини та визначає сутність і спрямованість правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми юридичних гарантій прав та свобод людини і громадянина були предметом дослідження такими вченими, як: С. С. Алексєєв, В. Д. Бабкін, М. В. Баглай, Б. С. Ебзєєв, Л. І. Глухарєва, С. Д. Гусарєв, Т. М. Заворотченко, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, В. М. Кудрявцев, С. Л. Лисенков, Н. М. Оніщенко, М. П. Орзіх, В. Ф. Погорілко, П. М. Рабінович, О. Ф. Фрицький, Ю. С. Шемшученко та ін.

Висвітленню принципу рівності як основоположного принципу права присвячені роботи С. Б. Боднара, О. Васильченко, Г. Кельзєна, Д. Ллойда, С. П. Погребняка, І. К. Полховської, Дж. Ролза, Т. І. Фулей та ін. Однак, розгляд питання щодо принципу рівності саме як гарантії конституційних прав та свобод людини і громадянина на вітчизняному рівні потребує детального вивчення з урахуванням нових викликів сучасності.

Мета статті полягає у проведенні аналізу наукових праць та чинного законодавства щодо місця і ролі конституційного принципу рівності як нормативно-правової гарантії у реалізації прав та свобод людини і громадянина в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У вітчизняній та зарубіжній юридичній літературі при характеристиці означеного принципу використовуються такі дефініції як „рівність”, „рівноправність” чи „рівноправ’я”. У цьому аспекті, слушною є точка зору І. К. Полховської про те, що поняття „рівність” і „рівноправність” не тотожні, але тісно взаємопов’язані категорії. Рівність – надзвичайно складне та багатоаспектне явище, яке можна розглядати у правовому, економічному, політичному, філософському та інших аспектах. Рівність є ширшим поняттям за рівноправність й включає останню [1, с. 8-9].

Розглядаючи означені поняття з точки зору конституційного права, видається доцільним звести їх до наступних значень: рівність передбачає однакове юридичне становище людини і громадянина перед законом, іншими словами рівність усього спектру прав та обов’язків у всіх осіб, тоді як рівноправність означає виключно рівність лише прав і свобод людини. Отже, принцип рівності по своєму змісту є ширшим поняттям, розкриваючи незаперечну єдність прав, свобод та обов’язків людини і громадянина. В сучасній конституційно-правовій літературі часто-густо ці поняття використовуються як синоніми [2, с. 461]. Такий підхід може мати місце, проте він не є виправданим при застосуванні поняття „рівноправності” чи „рівноправ’я” при фактичному аналізі конституційного принципу рівності, оскільки тоді зміст поняття буде ширшим за форму його вираження.

Відповідно до ст. 21 та ст. 24 Конституції України, принцип рівності означає, що усі люди є вільні і рівні у своїй гідності і правах, громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Проголошується також рівність прав жінки і чоловіка, так звана гендерна рівність. Особливою конституційною нормою проголошується рівність дітей у своїх правах незалежно від походження, а також від народження у шлюбі чи поза ним (ст. 52 Конституції) [3].

Починаючи з 2014 року в Україні актуальним постало питання забезпечення рівності конституційних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб з Автономної Республіки Крим, Донецької та Луганської областей, а на сьогоднішній день перелік таких областей нажаль значно розширився. Ключові аспекти забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб врегульовує Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», прийнятий у жовтні 2014 року [4], останні змін до якого були внесені у квітні-травні 2022 року.

Крім того, останнім часом в чинному законодавстві поняття порушення рівноправності стало розглядатися також залежно від регіональної належності (ст.161 КК України). Так, з вторгненням Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 року було внесено ряд змін до чинного законодавства України, зокрема до Кримінального кодексу України (далі – КК України). Посилено кримінальну відповідальність за виготовлення та поширення забороненої інформаційної продукції, в межах чого встановлено зміни до ст. 161 КК України, де передбачена відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від регіональної належності поряд з расовою, національною, релігійними переконаннями, інвалідністю та за іншими ознакам. У цій кримінально-правовій нормі під регіональною належністю

розуміється належність особи за народженням чи проживанням до регіону – частини території України або території компактного розселення українців за межами території України, – що відрізняється від інших територій за низкою історичних, географічних, мовних та інших ознак [5].

Варто зазначити, що конституційний принцип рівності належить до групи юридичних нормативно-правових гарантій прав та свобод людини і громадянина, зокрема, до так званих норм-принципів. Норми-принципи – це незаперечні вимоги загального характеру, керівні засади (ідеї), що прямо закріплені в Конституції України та іншими законами, які зумовлюються об'єктивними закономірностями існування і розвитку особистості в суспільстві з метою забезпечення прав і свобод людини і громадянина [6, с. 64].

Отже, закріплення даного принципу в Основному Законі України спрямоване на забезпечення прав та свобод людини і громадянина шляхом гарантування для всіх осіб однакових можливостей для реалізації конституційних прав і свобод, а також забезпечення рівності всіх перед законом і судом.

Принцип рівності, як слушно зауважує О. Васильченко, визначає режим взаємовідносин людини та громадянина з державою та суспільством, встановлює рівність прав та свобод людини і громадянина, а також рівність усіх перед законом, унеможливаючи будь-які привілеї для одних громадян чи обмеження у правах для інших та не допускаючи преференцій у сфері прав і свобод людини та громадянина для будь-яких груп чи соціальних категорій населення [7, с.52].

Досить вдалою, на нашу думку, є конструкція принципу рівності в сучасному праві. Вона описується за допомогою формули «диференційована рівність з можливістю позитивних дій» і виходить з того, що всі, хто знаходиться в однаковому становищі, мають рівні права, свободи та обов'язки й є рівними перед законом і судом; але права, свободи та обов'язки є різними, коли право враховує розумні й об'єктивні відмінності між особами або створює тимчасові сприятливі умови для певної категорії осіб з метою компенсації існуючої фактичної нерівності [8, с. 8]. Це так звана «формальна» або нормативно-правова рівність. Практична ж реалізація рівності можливостей, як вказує С. Б. Боднар, можлива через створення двох систем: 1) винятків із загального режиму правового регулювання для окремих учасників суспільних відносин; 2) організаційних засобів, необхідних для реалізації прав та обов'язків суб'єктів правовідносин [9, с. 10].

Незаперечним є той факт, що нормативно-правова гарантія рівності надає однакові можливості всім, проте вона сама по собі не здатна забезпечити рівність фактичну, яка залежить від великої кількості чинників – політичних, економічних, соціальних, духовних, безпекових тощо.

Проголосивши фундаментальний принцип рівності, задекларувавши його в Конституції, держава тим самим взяла на себе обов'язок спрямовувати свою діяльність на забезпечення конституційних прав і свобод людини і громадянина, створивши для цього рівні можливості.

Одним з найважливіших вимірів рівності у вітчизняному суспільстві, поряд з нормативно-правовою рівністю набуває так звана «економічна рівність», тобто хоча б відносна рівність матеріальних благ в умовах існування [10, с. 48]. Для демократичного суспільства реалізація людиною своїх прав та свобод на основі принципу рівності в умовах певної економічної (соціальної) нерівності є цілком нормальним явищем. Інша справа, коли соціальна напруга у суспільстві велика, економічна нерівність стає суттєвою та має тенденцію до постійного зростання. Така ситуація свідчить про те, що принцип рівності у більшості випадків носить виключно декларативний характер. Таким чином, стан економічної рівності громадян може бути показником якості та системності чинного законодавства у сфері прав людини, а також свідчити про ефективність реалізації прав та свобод людини і громадянина в країні.

На сьогоднішній день в умовах глобалізації активно посилюється матеріальна нерівність, при цьому можливість особи реалізувати свої права досить часто залежить від матеріальних чинників. Слід погодитися з думкою М. М. Марченко щодо того, що глобалізація не вирішує проблему соціальної і, тим паче, матеріальної рівності людей. Навіть більше того – глобалізація породжує крайнощі у сфері матеріальної нерівності [11, с. 365]. В таких умовах національній державі важливо забезпечити не лише юридичні гарантії рівності, але й необхідно зробити суттєві зусилля у матеріальній сфері. Це, зокрема, реальне забезпечення громадянам прожиткового мінімуму; розвиток соціального забезпечення; забезпечення безоплатної (але ефективною та сучасною) медичної допомоги у державних і комунальних закладах охорони здоров'я; безпека для життя і здоров'я довілля тощо.

Як бачимо, найбільш гостро проблеми реалізації конституційного принципу рівності проявляються у забезпеченні соціальних та економічних прав та свобод людини і громадянина. Причому, закріплення окремих конституційних положень у цій сфері відрізняються не тільки декларативністю, а й нерідко змістовою недостатністю. Наприклад, ст. 48 Конституції України зазначає, що кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло. У той самий час, коли ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права закріплює не лише визнання права кожного на достатній життєвий рівень, але й «на неухильне поліпшення умов життя» [12]. Отже, на міжнародному рівні йдеться не лише про декларування права, але й про вказівку на його гарантування.

Як точно зауважує Т. Шаповал, що відсутність або неналежне оформлення конституційних гарантій прав (зокрема соціально-економічних) могло бути частково «компенсоване» у спеціальних законах, присвячених реалізації цих прав, але й вони характеризуються декларативністю та недостатністю. До того ж, забезпечення таких прав часто-густо знаходиться поза необхідною «матеріальною участю» з боку держави, і влада сприймає їх з позиції досить умовно обґрунтованої доцільності [13, с. 55].

Головне завдання політики правової та соціальної держави передбачає реальне зменшення впливу тих чи інших обставин на існуючу нерівність, створення умов, за яких є можливим вільний та всебічний розвиток кожної людини.

Спираючись на положення Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року до сутності принципу рівності як гарантії прав та свобод особи слід також віднести:

- заборону встановлювати різницю у правах людини на основі економічного, політичного або міжнародного статусу країни чи території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті; (ч. 2 ст. 2);

- вимогу забезпечення рівного захисту від будь-якої дискримінації, від якого б то не було підбурювання до такої дискримінації (ст. 7);

- забезпечення ефективного поновлення особи у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом (ст. 8);

- гарантування людині на основі повної рівності того, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом (ст. 10) [14].

Окремою складовою конституційного принципу рівності є рівність прав жінки і чоловіка. Конституція України надає рівні умови для розвитку кожної особистості, можливості застосування нею своїх здібностей у всіх сферах на власну користь. Рівність прав жінки і чоловіка, тобто гендерна рівність, забезпечується наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї тощо. Гендерна рівність одночасно включає три компоненти: рівність прав, рівність можливостей та рівність результатів [15, с. 379-380]. На досягнення паритетного становища жінок і чоловіків у всіх сферах життєдіяльності суспільства направлений Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Цим законом запроваджується обов'язкове здійснення гендерно-правової експертизи чинного законодавства та проектів нормативно-правових актів. Важливим у цьому аспекті безперечно є необхідність у використанні авторитетних наукових досліджень провідних юристів-теоретиків і практиків, що, на превеликий жаль, на практиці застосовується дуже рідко.

Попри нормативне закріплення рівності прав жінок та чоловіків в українському суспільстві зберігаються прояви прямої та непрямой дискримінації жінок, на що не раз вказував Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок. Це стосується рівня оплати праці у галузях, де домінує праця жінок, високого рівня безробіття, особливо серед жінок старшого віку, проявів домашнього насильства, випадків торгівлі жінками, диспропорції участі жінок в органах державної влади та місцевого самоврядування на керівних посадах. Останніми роками науковці акцентують увагу й на проблемі захисту прав чоловіків, зокрема, це пов'язано з суттєвим зниженням середньої тривалості життя чоловіків, втрата репродуктивного здоров'я, складність у адаптації до соціального життя в умовах кризових явищ, частими є випадки трудового каліцтва серед чоловіків тощо. Означені проблеми у сфері гендерної рівності як складової загального принципу рівності потребують свого практичного вирішення на державному рівні.

Висновки. Конституційне закріплення принципу рівності у вітчизняному законодавстві з точки зору міжнародної практики такого закріплення є цілком достатнім, норми чинного законодавства України відповідають нормам міжнародного права. Однак, як доводить практика, у якості виключно юридичної гарантії принцип рівності навряд чи зможе повною мірою забезпечити рівність прав і свобод людини і громадянина у реальному житті. Нормативному закріпленню змісту даного принципу при реалізації більшості прав та свобод (соціальних, економічних, культурних та ін.) притаманна значна кількість оціночних категорій, що дає широкі можливості для довільного їх тлумачення державою. Така ситуація сама по собі побічно сприяє проявам різного роду дискримінаціям. Очевидно, що для ефективного гарантування рівних можливостей людини та громадянина в Україні крім юридичних гарантій, потрібні також сприятливі умови у вигляді безпекових, економічних, політичних, духовних гарантій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Полховська І. К. Конституційний принцип рівності людини і громадянина в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2007. 18 с.
2. Шляхтун П. П. Конституційне право: словник термінів. Київ: Либідь, 2005. 568 с.
3. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
4. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. №1706-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
6. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Київ, 2002. 222 с.
7. Васильченко О. Сучасний зміст конституційного принципу рівності прав і свобод людини та громадянина. *Право України*. 2017. №7. С.47-55.
8. Погребняк С. П. Основоположні принципи права : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. докт. юрид. наук : спец. 12.00.01. Харків, 2009. 37 с.

9. Боднар С. Б. Рівність як категорія філософії права : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.12. Львів, 2010. 23 с.
10. Оніщенко Н. Захист прав і свобод людини в Україні. *Право України*. 2009. №4. С. 47–54.
11. Марченко М. Н. Государство и право в условиях глобализации. Москва : Проспект, 2009. 400 с.
12. Міжнародний Пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р.. Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / [упоряд. Ю. К. Качуренко]. Київ : Наукова думка, 1992. С. 24-36.
13. Шаповал Т. Основні права і свободи в механізмі конституційного регулювання. *Юридична Україна*. 2010. №10. С. 53–57.
14. Загальна Декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи / [упоряд. Ю. К. Качуренко]. Київ : Наукова думка, 1992. С. 18-24.
15. Проблеми реалізації прав і свобод людини та громадянина в Україні : Монографія / за ред. Н. М. Оніщенко, О. В. Зайчука. Київ : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2007. 424 с.

REFERENCES:

1. Polkhovska, I. K. (2007). Konstytutsiyni pryntsyyp rivnosti liudyny i hromadianyna v Ukraini. [Constitutional principle of equality of man and citizen in Ukraine]. avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stup. kand. yuryd. nauk : 12.00.02.18. [in Ukrainian].
2. Shliakhtun, P. P. (2005). Konstytutsiine pravo: slovnyk terminiv. [Constitutional law: a dictionary of terms]. 568. [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> [in Ukrainian].
4. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib. (2014, October 20). [On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons]. Zakon Ukrainy №1706-VII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> [in Ukrainian].
5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy. (2001, April 5). [Criminal codex of Ukraine]. № 2341-III. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
6. Zavorotchenko T. M. (2002). Konstytutsiino-pravovi harantii prav i svobod liudyny i hromadianyna v Ukraini. [Constitutional and legal guarantees of human and civil rights and freedoms in Ukraine]. dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.02. Kyiv. 222. [in Ukrainian].
7. Vasylychenko, O. (2017). Suchasnyi zmist konstytutsiinoho pryntsyypu rivnosti prav i svobod liudyny ta hromadianyna. [The modern content of the constitutional principle of equality of rights and freedoms of man and citizen]. *Pravo Ukrainy*. №7. 47-55. [in Ukrainian].
8. Pohrebniak, S. P. (2009). Osnovopolozhni pryntsyypy prava. [Fundamental principles of law]. avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stup. dokt. yuryd. nauk : spets. 12.00.01. 37. [in Ukrainian].
9. Bodnar, S. B. (2010). Rivnist yak katehoriia filosofii prava. [Equality as a category of philosophy of law]. avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stup. kand. yuryd. nauk : spets. 12.00.12. 23. [in Ukrainian].
10. Onishchenko, N. (2009). Zakhyst prav i svobod liudyny v Ukraini. [Protection of human rights and freedoms in Ukraine]. *Pravo Ukrainy*. №4. 47–54. [in Ukrainian].
11. Marchenko, M. N. (2009). Gosudarstvo i pravo v usloviyah globalizatsii. [State and law in the context of globalization]. 400. [in Russian].
12. Kachurenko, Yu. K. (1992). Mizhnarodnyi Pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava vid 16 hrudnia 1966 r. [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights of 16 December 1966]. *Prava liudyny. Mizhnarodni dohovory Ukrainy, deklaratsii, dokumenty*. 24 – 36 [in Ukrainian].
13. Shapoval, T. (2010). Osnovni prava i svobody v mekhanizmi konstytutsiinoho rehuliuвання. [Fundamental rights and freedoms in the mechanism of constitutional regulation]. *Yurydychna Ukraina*. №10. 53–57. [in Ukrainian].
14. Kachurenko, Yu. K. (1992). Zahalna Deklaratsiia prav liudyny vid 10 hrudnia 1948 r. [Universal Declaration of Human Rights of December 10, 1948]. *Prava liudyny. Mizhnarodni dohovory Ukrainy, deklaratsii, dokumenty*. 18-24. [in Ukrainian].
15. Onishchenko, N.M., Zaichuk, O.V. (2007). Problemy realizatsii prav i svobod liudyny ta hromadianyna v Ukraini. [Problems of realization of human and civil rights and freedoms in Ukraine]. 424. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 19.04.2022

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

УДК 347.91/.95

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-19-24

Бутрин-Бока Наталія Степанівна,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету

Західноукраїнського національного університету

e-mail :bbnata2017@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3684-7177>**Зигрій Ольга Володимирівна,**

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету

Західноукраїнського національного університету

e-mail: zigrjj@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-7092-5306>

НЕСУДОВІ ФОРМИ ВИРІШЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ СПОРІВ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Статтю присвячено дослідженню несудових форм вирішення цивільних спорів у чинному законодавстві України, з посиланням на іноземну практику, застосування цих форм. Зазначено основні форми вирішення спорів та проаналізовано поняття та зміст альтернативного вирішення спорів. Визначені основні методи у яких виражені альтернативне вирішення спорів, досліджено переваги та відмінності кожного з методів.

Про важливе значення розвитку несудових форм розвитку також свідчать світові стандарти. Так як, Україна намагається відповідати європейському вектору розвитку, то постає питання про відповідність національного законодавства міжнародним стандартам у тому числі в сфері вирішення цивільних спорів. Насамперед, існування несудових норм вирішення цивільних спорів, свідчить про розвиток демократизму в країні, яка проявляється у можливості вирішення конфлікту без залучення судового процесу, а у своєму власному середовищі. Проте, задля ефективного регулювання вимагається чітке закріплення даних положень на рівні закону, що підтверджує сприятливий розвиток держави. Посилаючись на міжнародну практику, слід зазначити, що існує значка кількість рекомендацій, які спонукають до запровадження нових несудових форм вирішення цивільних спорів. У зв'язку з цим постало питання про запровадження, так званого, альтернативного врегулювання цивільно-правових спорів. Значна кількість європейських країн закріпила даний інститут на рівні законодавства. Несудові форми вирішення спорів зокрема покликані на уникнення нарікань щодо неналежного виконання судовою владою своїх функцій, саме це і зумовило появу у цивільному процесі такої системи, яка полягає у вирішення правових конфліктів поза межами дій судової влади. Отже, кожна із несудових форм характеризується власною процедурою застосування та вирішення цивільних спорів. Необхідність створення таких форм виникла через намагання України відповідати міжнародним стандартам. Адже, у зарубіжних країнах значної популярності набирає політика зменшення ролі суддів у вирішенні незначних спорів, які можливо роз'яснити без потреби звернення до суду.

Ключові слова: форма захисту прав, альтернативне вирішення спорів, цивільне судочинство, медіація, третейський суд, переговори.

Butryn-Boka N., Zygrii O. NON-COURTARY FORMS OF CIVIL DISPUTE RESOLUTION: INTERNATIONAL EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES

The article is devoted to the study of non-judicial forms of resolving civil disputes in the current legislation of Ukraine, with reference to foreign practice, the use of these forms. The main forms of dispute resolution are indicated and the concept and content of alternative dispute resolution are analyzed. The main methods in which alternative dispute resolution is expressed are determined, the advantages and differences of each of the methods are investigated.

The importance of the development of non-judicial forms of development is also evidenced by international standards. Since Ukraine is trying to meet the European vector of development, the question arises about the compliance of national legislation with international standards, including in the field of civil disputes. First of all, the existence of non-judicial norms for resolving civil disputes indicates the development of democracy in the country, which is manifested in the ability to resolve the conflict without litigation, but in its own environment. However, effective regulation requires a clear enshrinement of these provisions at the level of law, which confirms the favorable development of the state. Referring to international practice, it should be noted that there is a significant number of recommendations that encourage the introduction of new non-judicial forms of civil dispute resolution. This raised the question of introducing a so-called alternative settlement of civil disputes. A significant

number of European countries have enshrined this institution at the legislative level. Non-judicial forms of dispute resolution, in particular, are designed to avoid complaints about the improper performance of their functions by the judiciary, which is what led to the emergence of such a system in civil proceedings, which consists in resolving legal conflicts outside the judiciary. Thus, each of the non-judicial forms is characterized by its own procedure for the application and resolution of civil disputes. The need to create such forms arose due to Ukraine's efforts to meet international standards. After all, in foreign countries, the policy of reducing the role of judges in resolving minor disputes, which can be clarified without the need to go to court, is gaining considerable popularity.

Key words: form of protection of rights, alternative dispute resolution, civil proceedings, mediation, arbitration court, negotiations.

Постановка проблеми. Значна завантаженість та висока вартість, ускладнений доступ до суду призвела до виникнення негативних наслідків, які підривають авторитет судової влади. У зв'язку з чим можна спостерігати процес зниження ефективності цивільного судочинства, який викликає необхідність пошуку нових дієвих та ефективних методів вирішення цивільних спорів.

Про важливе значення розвитку несудових форм розвитку також свідчать світові стандарти. Так як, Україна намагається відповідати європейському вектору розвитку, то постає питання про відповідність національного законодавства міжнародним стандартам у тому числі в сфері вирішення цивільних спорів. Насамперед, існування несудових норм вирішення цивільних спорів, свідчить про розвиток демократизму в країні, яка проявляється у можливості вирішення конфлікту без залучення судового процесу, а у своєму власному середовищі. Проте, задля ефективного регулювання вимагається чітке закріплення даних положень на рівні закону, що підтверджує сприятливий розвиток держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика несудових форм вирішення є предметом наукових досліджень зарубіжних та вітчизняних учених, серед яких О.С.Ткачук, В.М.Горшеньов, Н.Василина, В.Гансецька, Ф. Сандер, Д. Л. Давиденко, М. Каппеллетті, В. В. Комаров, С. В. Ківалов, Н.Н.Леннуар, К.Менкель-Мідоу, М. Е. Морозов, С. В. Ніколюкін, О. І. Носирєва, Ю. Д. Притик та багато інших науковців.

Метою статті є визначення основних несудових форм вирішення цивільних спорів, як ефективного та інноваційного методу здійснення правосуддя.

Виклад основного матеріалу дослідження. правова доктрина налічує декілька підходів щодо розуміння поняття форм захисту, які характерні для кожної правової науки. Так, О.С. Ткачук зазначає, що найбільш універсальним визначенням є визначення сформульоване В.М.Горшеньовим у сфері теорії держави і права. У якому форма захисту розуміється, як регламентований правом комплекс особливих процедур, що здійснюються правозастосовними органами або самою уповноваженою особою у рамках правозахисного процесу і направлені на відновлення (підтвердження) порушеного (оспороного) права [3, с.23]. Проаналізувавши це визначення, вже можна зробити висновок щодо класифікації форм вирішення. За якою останні можна поділити на ті форми, які здійснюються правозастосовними органами (суд, нотаріус, уповноважені особи адміністративних органів) та або ж самою особою, права якої були порушені і щодо якої виник сам спір.

Проте, слід зазначити що визначення поняття відрізняються у різних галузі права. Так, у доктрині цивільного процесуального права існує мінімум два підходи, щодо формулювання даного поняття. І головна відмінність яких полягає у тому, що один підхід виділяє дві форми вирішення спорів: юрисдикційну та неюрисдикційну, а другий характеризується лише наявністю юрисдикційної форми захисту.

У науковій літературі існує безліч думок щодо класифікації форм. Основним критерієм при класифікації виступає суб'єкт, що здійснює вирішення спору. Безумовна головною, у галузі вирішення цивільних спорів, виступає судова форма. Більшість дослідників виділяють дану форму, як ефективну, надійну та найбільш врегульовану, на це впливає цілком регульована процедура здійснення судочинства, наявність сталих принципів на якій базується уся система.

Проте, у зв'язку з напрямком європейської інтеграції, який обрала Україна, виникає необхідність переосмислення національної правової системи з урахуванням загальноприйнятих європейських стандартів і, відповідно, створення потужної системи захисту права і свободи людини. Відомо, що зараз захист прав і свобод людини в Україні і здійснюється виключно громадян юрисдикційні форми захисту, як відомо, це не завжди ефективно. Ось чому країна має гостру потребу переглянути всю існуючу систему захисту прав людини та довести їх до європейських стандартів, які є прикладом адекватного та справедливого захисту [4, с.160].

Нормативно визначений внутрішньодержавний порядок формування системи захисту прав та інтересів громадян сприяє підвищенню інтереси як вітчизняних, так і іноземних науковців до вивчення міжнародної практики вирішення цивільних спорів. Діюча процедура судового розгляду цивільних спорів міститься достатньо багато недоліків [5, с.14]. Проблеми переповненості та дорожочінності судів є сумно відомими, які для більшості не під силу громадян, що жодним чином не сприяє ефективному та якісному розгляду справи.

Посилаючись на міжнародну практику, слід зазначити, що існує значна кількість рекомендацій, які спонукають до запровадження нових несудових форм вирішення цивільних спорів. До них можна віднести, рекомендації R(86)12 Комітету міністрів Ради Європи 1986 року щодо заходів для запобігання і зменшення

надмірного робочого навантаження в судах рекомендовано вживати заходів щодо розвитку альтернативних способів розв'язання питань правового характеру [3, с.20]. Серед цих заходів — обмеження завдань, що не стосуються правосуддя, але покладаються на суддів, та віднесення їх до сфери інших органів чи посадових осіб; сприяння примиренню сторін спору чи іншим способам урегулювання спорів поза судом; визначення органів, що не входять до судової системи, куди сторони можуть звертатися для вирішення спорів.

Слід зазначити, що у сфері цивільного судочинства існує велика кількість рекомендацій, які стосуються даного питання: Рекомендація № R(81)7 від 14.05.1981 р. щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя; Рекомендація Rec (98)1 щодо медіації в сімейних справах від 21.01.1998 р., Рекомендація Rec (2002)10 від 18.09.2002 р. щодо медіації в цивільних справах тощо. Окремо слід відзначити підготовлену Комісією Європейського співтовариства у Брюсселі «Зелену книгу з альтернативного вирішення спорів у цивільних та комерційних справах» (2002 р.), яка мала на меті вивчення й узагальнення національних практик АВС з метою вироблення загальних стандартів у цій сфері, а також прийняту в рамках ЄС Директиву 2008/52/ ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21.05.2008 р. з окремих аспектів медіації у цивільних та комерційних справах.

У зв'язку з цим постало питання про запровадження, так званого, альтернативного врегулювання цивільно-правових спорів. Значна кількість європейських країн закріпила даний інститут на рівні законодавства. Наприклад, у Франції суд зобов'язаний запропонувати сторонам врегулювати конфлікт за допомогою альтернативного механізму врегулювання спорів, а в Англії, якщо сторона відмовилася від медіації, суд має право накладати штраф.

Незважаючи на давність існування даного поняття, постає питання щодо теоретичного розуміння «альтернативності». О. С. Ткачук у своїй праці аналізує декілька таких трактувань. Зокрема там розглянута точна зору Ф. Сандера, який що альтернатива означає можливість вибрати один варіант із багатьох існуючих, що дозволяє використовувати фразу «альтернативні методи вирішення спорів», загальну для всіх процедур, з урахуванням судового розгляду [8, с.23]. Існує також позиція, що альтернативу слід розглядати на відміну від державної судової форми захисту несудових форм. Ця позиція чітко визначає можливості звернення за вирішенням спору або до державного органу (суду), або одним із методів АВС.

Проте, на думку більшості вчених, виділення альтернативного вирішення цивільних справ в окрему форму захисту цивільних прав є можливим і доцільним, що зумовлено, по-перше, об'єктивними реаліями формування окремого сегмента юридичної практики, що поєднує різні методи АВС (арбітраж, посередництво, загальні процедури тощо NS.); по-друге, певна єдність ознак і принципів окремих методів АВС; по-третє, необхідність приведення національної практики у відповідність до міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини та громадянина [4, с.163].

Несудові форми вирішення спорів зокрема покликані на уникнення нарікань щодо неналежного виконання судовою владою своїх функцій, саме це і зумовило появу у цивільному процесі такої системи, яка полягає у вирішенні правових конфліктів поза межами дій судової влади. Дана система здатна надати декілька методів альтернативного врегулювання спорів, до яких відносяться:

- третейський суд (арбітраж);
- переговори;
- медіацію;
- примирення за участю нотаріуса

це головні та ефективні способи, які користуються значною популярністю в європейських країнах. Основною їх перевагою є швидкість вирішення спору, з урахуванням інтересів його учасників, без залучення (або з мінімальним залученням) органів судової влади [6, с.17].

Методом, який є початком вирішення спору є переговори – добровільне спілкування сторін, під час якого вони самостійно вирішують спір на основі взаємних поступок, визначених кожною стороною спору на власний розсуд. Існує декілька правил проведення переговорів [10, с.27]:

1. Вони здійснюються виключно на добровільних засадах.
2. Кожна зі сторін переговорів у будь-який момент має право відмовитися від переговорів і звернутися до суду або скористатися іншим видом досудового вирішення спору.
3. У разі досягнення позитивного результату переговорів сторони домовляються про те, яким чином будуть оформлені результати узгодженого вирішення спору, про що укладається відповідна (усна чи письмова) угода.
4. У разі невиконання умов домовленості, досягнутої за позитивними результатами переговорів, кожна зі сторін має право звернутися до суду за захистом порушених прав або застосувати інший вид досудового рішення суперечки.

У юридичній науковій літературі переговори визнаються як самостійний універсальний спосіб альтернативного вирішення цивільно-правових спорів, що реалізується через переговорний процес під час безпосередньої конструктивної взаємодії сторін і спрямований на досягнення взаємоприйняттого компромісного рішення. Цей інструмент незалежний, незалежний у його регулюванні та існуванні від судової влади системи. Для нього характерний високий ступінь диспозитивності за мінімального державного втручання. Роль останніх знижується до офіційного визнання позасудової системи альтернативне вирішення спору та забезпечення належних умов для його експлуатації. Шляхом переговорів

можна, по-перше, прояснити позиції сторін та їх докази; по-друге, встановити предмет відмінностей; по-третє, виявити бажання зменшити ступінь незгоди; четвертий, відстоювати власні підходи до вирішення проблем.

Більшість науковців у своїх працях основним методом альтернативного вирішення спору виділяють медіацію – ефективний спосіб врегулювання спору через посередника, який не є представником публічної влади, не виконує функцій судді та не приймає остаточного рішення. Світова практика свідчить, що медіація є більш ефективною, ніж звернення до суду. Суд вважається останньою інстанцією, на яку посилаються сторони конфлікту, якщо посередництво не могло його вирішити [7, с.119].

Це є відносно нове поняття для України, проте станом у 2021 року відбулось прийняття цього довгоочікуваного Закону України «Про медіацію». У якому зазначено, що медіація може бути проведена до звернення до суду, третейського суду, міжнародного комерційного арбітражу або під час досудового розслідування, судового, третейського, арбітражного провадження, або під час виконання рішення суду, третейського суду чи міжнародного комерційного арбітражу [1].

Сама процедура базується на принципах взаємної згоди сторін медіації з урахуванням принципів добровільності, конфіденційності, нейтральності, незалежності та неупередженості медіатора, самовизначення та рівності прав сторін медіації.

Медіація – дуже популярна форма врегулювання суперечок у США. Так будь-який суперечка у бізнесі, політиці чи сім'ї не проходить без серйозних переговорів процес. Основна роль посередника – забезпечити контакт між сторонами конфлікт, допоможіть їм сконцентруватися увага до реально існуючих аспектів спору та запропонувати варіанти вирішення проблеми [8, с.23].

Як зазначає Н.Василина та В.Гансецька, позитивний досвід у сфері медіації є також у таких країнах, як Чехія, Франція, Словаччина, Фінляндія та Австрія. Так, у Чехії діє Служба апробації та медіації, що підпорядкована Міністерству юстиції. У Франції медіатори мають бути акредитовані прокурором, після чого можуть підписати контракт із Міністерством юстиції Франції щодо надання послуг медіації. В Австрії послуги медіації надають департамент Міністерства юстиції та Асоціація пробації і соціальної роботи. У всіх країнах медіатори повинні мати професійну кваліфікацію в галузі права, соціальної роботи або психології. В Українському законодавстві до медіаторів будуть передбачені такі вимоги як [6, с.17]:

1. Медіатором може бути фізична особа, яка пройшла базову підготовку медіатора в Україні або за кордоном.

2. Медіатором не може бути особа, яка має судимість, особа, цивільна дієздатність якої обмежена, або недієздатна особа.

Також у Законі зазначено, що сторони медіації, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від форм власності та підпорядкування, громадські об'єднання можуть встановлювати додаткові вимоги до медіаторів, яких вони залучають або послугами яких користуються, зокрема щодо наявності спеціальної підготовки, віку, освіти, практичного досвіду тощо. Об'єднання медіаторів та суб'єкти, що забезпечують проведення медіації, можуть встановлювати додаткові вимоги до медіаторів, яких вони включають до своїх реєстрів, зокрема щодо наявності спеціальної підготовки, віку, освіти, практичного досвіду тощо.

Стосовно нотаріальної форми захисту, слід зазначити, що діяльність нотаріуса складається з комплексу заходів, зокрема: надання правової допомоги, підтвердження дійсності документів, перевірка документів і перевірка правочину на їх відповідність законодавству тощо. До переліку цих заходів сміливо можна віднести здійснення дій, пов'язаних із узгодженням усіх умов угоди зі сторонами, а також, якщо необхідно, щоб забезпечити примирення сторін. Що складається з трьох стадій: підготовку та вивчення всіх компонентів спору, готування пропозицій та компромісів для сторін, вчинення нотаріальної дії або відмова у такому вчиненні [11, с.8].

Розглядаючи питання третейського суду (за кордоном використовується поняття «арбітраж»), слід зазначити що це спосіб врегулювання спору з використанням нейтральної сторони (арбітр), який уповноважений прийняти рішення обов'язкове для сторін, активно використовується сьогодні у вітчизняній практиці.

У таких країнах, як Бельгія, Нідерланди, Франція, країни Латинської Америки, Індонезія тощо обов'язкові суперечки, що мають бути вирішені арбітром, створеним на законодавчому рівні. У зарубіжних країнах арбітраж не має таких обмежень, як у нас, і арбітраж пішов шляхом спеціалізації. Якщо звернутися до світового досвіду, то найбільш популярними є трудові арбітражі, арбітражі у спорах захисту прав споживачів, а також арбітражі, пов'язані із земельними відносинами [9, с.722].

Значно просунуло розвиток третейського судочинства прийняття Закону України «Про третейські суди». Відповідно до Закону метою даної форми є захист майнових і немайнових прав та охоронюваних законом інтересів фізичних чи юридичних осіб шляхом всебічного розгляду та вирішення спорів відповідно до закону. В основному третейський суд заснований на тих же принципах, що інші форми вирішення спорів проте, наявний дещо обширний список: законності; незалежності третейських суддів та підкорення їх тільки законові; рівності всіх учасників третейського розгляду перед законом і третейським судом; змагальності сторін, свободи в наданні ними третейському суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; обов'язковості для сторін рішень третейського суду; добровільності утворення

третейського суду; добровільної згоди третейських суддів на їхнє призначення чи обрання у конкретній справі; арбітрування; самоврядування третейських суддів; всебічності, повноти та об'єктивності вирішення спорів; сприяння сторонам у досягненні ними мирової угоди на будь-якій стадії третейського розгляду [2].

Третейські суди не входять до судової системи України, що визначає їх особливе положення. Можна виділити наступні основні відмінності між третейським судом і державним:

- добровільність утворення третейського суду, можливість обрати суддю;
- обмежене коло справ, віднесених до їх юрисдикції;
- добровільна згода арбітрів на їх призначення або обрання у конкретній справі;

- рішення не приймаються від імені держави, хоча вони обов'язкові виконуються сторонами, які звернулися до арбітражного суду.

Висновки. Отже, кожна з вище зазначених форм характеризується власною процедурою застосування та вирішення цивільних спорів. Необхідність створення несудових форм виникла через намагання України відповідати міжнародним стандартам. Адже, у зарубіжних країнах значної популярності набирає політика зменшення ролі суддів у вирішенні незначних спорів, які можливо роз'яснити без потреби звернення до суду. Несудові форми покликані зменшити завантаженість судів, але разом з тим зробити доступним якісне вирішення спорів для кожної людини. На даному етапі розвитку в Україні несудові форми вирішення трудових спорів лише починає набирати оборотів та закріплюватись на законодавчому рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про медіацію: Закону України № 1708-IX від 07.09.2021
URL:http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877
2. Про третейські суди: Закон України від 11.05.2004 № 1701-IV URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text>
3. Ткачук О. С. Альтернативне вирішення спорів як форма захисту цивільних прав, свобод та інтересів. *Проблеми законності. Цивільне право і цивільний процес. Господарське право.* №133. 2016. С. 20-32.
4. Красіловська З. Альтернативні способи вирішення спорів у сфері державного управління: поняття та сутність. *Механізм державного управління. Державне управління та місцеве самоврядування.* № 1(24). 2015 С.158-166.
5. Божук І., Дяченко С. Судова практика застосування альтернативних способів врегулювання спорів. *Цивільне право і процес.* № 12. 2019. С.11-15.
6. Василюк Н., Гансецька В. Форми врегулювання цивільно-правових спорів: міжнародні та національні стандарти. *Цивільне право і процес.* № 6. 2020. С.16-19.
7. Дядченко С. В., Колокольна Н. С. Запровадження медіації для вирішення сімейних спорів у цивільному судочинстві України: судова практика *Юридичний науковий журнал.* №2. 2020. С.118-121.
8. Ткачук О. С. Судові та альтернативні способи вирішення приватних юридичних конфліктів: міжнародний досвід і українські перспективи. *Науковий вісник. Міжнародного гуманітарного університету. Сер: Юриспруденція.* 2015. №18. С.22-25.
9. Бут І. О. Третейський суд як альтернативна форма вирішення цивільно-правових спорів. *Правове життя сучасної України.* 2013. С.721-723.
10. Васильєв С. В., Васильєва І. Г. Переговори як альтернативний спосіб вирішення цивільних спорів: питання теорії. *Цивільний процес.* 2016. С. 26-30.
11. Василюк Н. Врегулювання спору за участю нотаріуса. *Цивільне право і процес.* №3. 2019. С. 6-9.

REFERENCES:

1. Pro mediatsiui (2021, September 7). [On mediation]. № 1708-IX. Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68877 [in Ukrainian].
2. Pro treteiski sudy. (2004, May 11). [On arbitration courts]. № 1701-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1701-15#Text> [in Ukrainian].
3. Tkachuk, O. S. (2016). Alternatyvne vyryshennia sporiv yak forma zakhystu tsyvilnykh prav, svobod ta interesiv. [Alternative dispute resolution as a form of protection of civil rights, freedoms and interests]. *Problemy zakonnosti.* № 133. 20-32. [in Ukrainian].
4. Krasilovska, Z. (2015). Alternatyvni sposoby vyryshennia sporiv u sferi derzhavnoho upravlinnia: poniattia ta sutnist. [Alternative ways of resolving disputes in the field of public administration: concept and essence]. *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia.* № 1(24). 158-166. [in Ukrainian].
5. Bozhuk, I., & Diachenko, S., (2019). Sudova praktyka zastosuvannia alternatyvnykh sposobiv vrehuliuvannia sporiv. [Judicial practice of using alternative methods of dispute resolution]. *Tsyvilne pravo i protses.* № 12. 11-15. [in Ukrainian].
6. Vasylyna, N., & Hansetska, V., (2020). Formy vrehuliuvannia tsyvilno-pravovykh sporiv: mizhnarodni ta natsionalni standarty. [Forms of settlement of civil disputes: international and national standards]. *Tsyvilne pravo i protses.* № 6. 16-19. [in Ukrainian].
7. Diadchenko, S. V., & Kolokolna, N. S. (2020). Zaprovadzhennia mediatsii dlia vyryshennia simeinykh sporiv u tsyvilnomu sudochynstvi Ukrainy: sudova praktyka. [Introduction of mediation to resolve family disputes in civil proceedings in Ukraine: case law]. *Yurydychnyi naukovyi zhurnal.* №2. 118-121. [in Ukrainian].

8. Tkachuk, O. S. (2015). Sudovi ta alternatyvni sposoby vyrishennia pryvatnykh yurydychnykh konfliktiv: mizhnarodnyi dosvid i ukraïnski perspektyvy. [Judicial and alternative ways of resolving private legal conflicts: international experience and Ukrainian perspectives]. *Naukovyi visnyk. Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Ser: Yurysprudentsiia*. №18. 22-25. [in Ukrainian].

9. But, I. O. (2013). Treteïskyi sud yak alternatyvna forma vyrishennia tsyvilno-pravovykh sporiv. [Arbitration as an alternative form of resolving civil disputes]. *Pravove zhyttia suchasnoi Ukrainy*. 721-723. [in Ukrainian].

10. Vasyliiev, S. V., & Vasyliieva I. H. (2016). Perehovory yak alternatyvnyi sposib vyrishennia tsyvilnykh sporiv: pytannia teorii. [Negotiation as an alternative way of resolving civil disputes: a matter of theory]. *Tsyvilnyi protses*. 26-30. [in Ukrainian].

11. Vasylyna, N. (2019). Vrehuliuvannia sporu za uchastiu notariusa. [Settlement of a dispute with the participation of a notary]. *Tsyvilne pravo i protses*. №3. 6-9. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 347.939.1

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-24-28

Гнатів Оксана Богданівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу

Західноукраїнського національного університету

e-mail: oksg1983@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0119-3508>

Паламар Сніжана Богданівна,

студентка юридичного факультету

Західноукраїнського національного університету

e-mail: snizhanapalamar043@gmail.com

ІНСТИТУТ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті досліджено інститут врегулювання спорів за участю судді, без якого неможливо уявити життя у суспільстві на даному етапі його розвитку. Інститут участі суддів у вирішенні спорів досяг великих успіхів і зараз є одним із провідних інститутів. Це один із видів альтернативного вирішення спорів, а тому розвивався поряд із іншими примирювальними процедурами.

У даній роботі дослідженні різні аспекти врегулювання спорів за участю судді, а також проаналізовані статті ЦПК України, у яких згадується цей інститут, наголошено на головних умовах, за яких можливе його проведення. Акцентована увага на основній із цих умов – бажання сторін дійти згоди шляхом застосування інституту врегулювання спорів за участю судді. У статті досліджено та описано основні принципи здійснення такої діяльності суддями. Виділено загальні та спеціальні принципи. Названо ухвали, які може постановити суд по припинення врегулювання спорів за участю судді.

Також у статті виділені основні перспективи розвитку даного інституту в Україні, а також запропоновані шляхи вирішення проблематики у ньому.

Ключові слова: вирішення спорів за участю судді, медіація, правове регулювання, ухвала, позов, альтернативні способи вирішення спорів.

Palamar S., Hnativ O. THE INSTITUTE OF DISPUTE RESOLUTION WITH THE PARTICIPATION OF A JUDGE IN CIVIL PROCEEDINGS: MAIN ASPECTS AND PROSPECTS

The article examines the institute of dispute resolution with the participation of a judge, without which it is impossible to imagine life in society at this stage of its development. The institute of participation of judges in dispute resolution has achieved great success and is now one of the leading institutes. This is one of the types of alternative dispute resolution, and therefore developed along with other conciliation procedures.

In this paper, the study of various aspects of dispute resolution with the participation of a judge, as well as analyzed articles of the CPC of Ukraine, which mentions this institution, emphasizes the main conditions under which it is possible. Emphasis is placed on the main of these conditions - the desire of the parties to reach an agreement by applying the institution of dispute resolution with the participation of a judge. The article examines and describes the basic principles of such activities by judges. General and special principles are highlighted. The decisions which the court can make on the termination of settlement of disputes with participation of the judge are named.

The article also highlights the main prospects for the development of this institute in Ukraine, as well as suggested ways to solve problems in it.

Key words: dispute resolution with the participation of a judge, mediation, legal regulation, decision, lawsuit, alternative ways of resolving disputes.

Постановка проблеми. В умовах розвитку нашої держави, а відповідно, правової системи набуло поширення вирішення спорів за участю судді. В Україні досить активно триває період реформування системи захисту прав та інтересів особи у суді. Найефективнішим на даний час з напрямів такого реформування є впровадження процедури вирішення спору за участю судді, яка допомагає звузити вплив держави на суспільство, оскільки замінює його на самоврегульовані механізми пошуку нестандартних способів вирішення спорів, які будуть відповідати потребам суспільства. Сама процедура є досить новим способом вирішення спорів у суді. При ньому сторони за допомогою судді, який виступає посередником, можуть налагодити процес комунікації між собою так, що варіант вирішення конфліктної ситуації зможе відповідати інтересам кожної із сторін, між якими виник спір.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Даний процес вивчали та досліджували багато сучасних провідних вчених, а саме: : В.О. Аболонін, С.С. Алексєєв, І.О. Буг, В.М. Ведяхін, О.В. Горєцький, С.В. Ківалов, Ю.С. Коляснікова, А.Н. Кузбагаров, Н.Н. Леннуар, Н.А. Мазаракі, А.В. Малько, М.Н.Марченко, Д.С. Міхель, Жан А. Миримановф, А.А. Павлушина, П.М. Рабінович, Л.Д. Романадзе, О.М.Спектор, Г.О. Ульянова та багато інших.

Метою статті є дослідження та обґрунтування правового регулювання процесу вирішення спорів за участю судді у цивільному процесі в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Врегулювання спору за участі судді – це спілкування сторін судового процесу із суддею щодо отримання роз'яснень та додаткової інформації для оцінки сторонами проблем та перспектив судового розгляду спору між ними. Головною умовою для початку врегулювання такого спору за участю судді є згода сторін, тобто позивача й відповідача, на проведення такої процедури [7, с. 56]. Вирішувати спори за безпосередньою участю судді можна лише до розгляду справи по суті, а отже, лише в суді першої інстанції. Крім того, у справах з самостійними вимогами не повинно бути третіх осіб. І останнє, але не менш важливе: справа не повинна потрапляти в категорію, до якої не застосовується вирішення спорів за участю судді. Вказані виключення передбачені частиною 2 статті 201 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України). ЦПК України в редакції від 3 жовтня 2017 року передбачає підготовче засідання суду у всіх судових справах, які розглядаються за загальними правилами позовного провадження. На стадії підготовчого засідання суд має визначити, чи прагнуть сторони досягти мирової угоди, чи передати справу до арбітражного суду, чи звернутися до нього для вирішення спору із суддею.

У доктрині права положення щодо врегулювання спору за участю судді є неоднозначним. Це пов'язано із тим, що науковці по-різному співвідносять цей інститут з іншими існуючими примирювальними категоріями. Зазвичай дану процедуру порівнюють із медіацією. Під нею у науці розуміють особливий вид посередництва, який передбачає участь у вирішенні конфлікту третьої нейтральної сторони, яка є зацікавленою у вирішенні цього спору. При цьому ця третя сторона не надає жодної оцінки діям сторін та рішенням. Як один із видів альтернативного вирішення спорів медіація є особливим видом переговорів, а також вона проходить за участю третьої незалежної особи. Варто зазначити, що медіація носить добровільний характер та заснована на досягненні згоди у прийнятті рішення з урахуванням інтересів кожної сторони конфлікту.

Більшість дослідників та практиків єдині в тому, що медіація як альтернативний механізм урегулювання спорів дозволяє сторонам спору самостійно прийняти для них вигідне рішення, уникнувши затягування та загострення конфлікту тощо. Крім того, медіація містить багато інших переваг для його учасників порівняно з довготривалим розглядом справи у суді тощо [4, с. 14].

Разом з тим, ЦПК України, прийнятим 3 жовтня 2017 року в цивільно-процесуальне законодавство запроваджено новий порядок – вирішення спору за участю судді, яке здійснюється за взаємною згодою кожної сторони процесу без урахування розгляду справи та згідно із спеціальною процедурою, також воно здійснюється у формі спільних та/або закритих зустрічей із суддями, сторонами та їх представниками. Щоб забезпечити розумний строк для об'єктивного розгляду цивільних справ та при цьому запобігти можливим зловживанням для затягування судового врегулювання спорів у процесі їхнього вирішення спорів за участю судді, законодавці встановили менший строк – не більше тридцяти днів.

Розділ 3 глави 4 (статті 201-205) ЦПК України передбачає вирішення спорів за участю суддів. У п'яти статтях цієї глави визначено причини участі суддів, порядок їхнього призначення, їх поведінку, припинення спорів та строки такого провадження. Аналіз запроваджених законодавцями процедур врегулювання спорів за участю суддів дає можливість дійти до висновку, що деякі правила процедури медіації були встановлені, але такі можливості є безмежними. На противагу судовому процесу, в якому кожна процесуальна дія та стадія чітко визначені та оформлені, порядок вирішення спорів за участю суддів не прописаний. Законодавці обмежуються формулюванням своїх загальних та неконкретних правил та визначенням можливих загальних приписів – спільних та/або закритих зустрічей.

Якщо звернутися до ЦПК України, то можна виділити три умови, які необхідні для початку процесу врегулювання спору за участі судді. По-перше, розгляд справи по суті не має бути розпочато, по-друге –

кожна із сторін висловила свою згоду на такий процес, а по-третє – немає третіх осіб, які заявляють самостійні вимоги щодо предмету спору. За існування всіх цих умов суд вирішує розпочати процес вирішення спору за участю суддів, постановляючи ухвалу та зупинивши при цьому провадження по справі. На першій стадії вирішення спору суддя скликає спільне засідання, спочатку пояснює сторонам завдання, які постають при вирішенні спору, процедури залучення судді, їхні права та обов'язки. Під час спільного засідання суддя досліджує мотиви спору та його предмет, а також мотиви заперечення, роз'яснює кожній стороні предмети доказів із категорії, яка стосується спору, пропонує їм внести певні пропозиції для мирного врегулювання спору та вживає інших дій, які мають бути спрямовані на мирне вирішення спорів. Сторони можуть вести переговори самостійно, але якщо вони вже з'явилися в суді, третя сторона повинна буде використати свої повноваження, юридичні знання та психологічні навички, щоб допомогти знайти рішення спору, яке буде підходити обом сторонам. Суддя може порадишити їм реальні шляхи мирного вирішення спору. Під час закритих засідань суддя вправі привернути увагу сторін до судової практики подібних спорів та рекомендувати сторонам та/або їх представникам можливі шляхи мирного вирішення спору.

Єдиним суб'єктивним обмеженням у застосуванні даної процедури примирення сторін є їхнє бажання. Адже відповідно до ч. 1 ст. 201 ЦПК України врегулювання спору за участю судді проводиться лише за згодою сторін та до початку розгляду справи по суті. Рішення законодавця щодо обмеження процедури врегулювання спору за участю судді та інших дій учасників процесу, спрямованих на мирне врегулювання спору, на стадії підготовчого провадження неодноразово підтримується у науковій літературі, адже як зазначається, саме ця стадія наділена найбільшим потенціалом для досягнення примирення [5, с.178]. Спори необхідно вирішувати таким чином на підготовчому етапі. Часто сторони навіть не чули про таку можливість, а якщо і чули, то не мають чіткого уявлення про процедуру. Тому суддя може самостійно запропонувати вирішити спір за його допомогою, вказавши плюси і мінуси, термін і результат, який можна отримати. Суддя в цьому випадку виступає в ролі «судового процесуального посередника», який надає змогу сторонам досягти взаємного компромісу. Якщо сторони вирішують справу у спрощеному провадженні, то тоді для одержання згоди іншої сторони провадження, а також для визначення конкретного порядку проведення, необхідно перейти у загальне позовне провадження.

Вирішення спору за участю судді має певні принципи. Під принципами врегулювання спору за участю судді слід розуміти специфічні засади, ідеї, положення, правові основи, метою яких є забезпечення добровільного та ефективного розв'язання спору, що створюють основу для дій учасників такого процесу та забезпечують індивідуалізацію правового інституту. Разом із тим не всі принципи, закріплені в законодавстві про цивільне судочинство, реалізуються під час впровадження процедури врегулювання спору [8, с. 575]. Їх зазвичай поділяють на дві окремі групи: принципи цивільного процесуального права, основоположні витоки, суть і зміст яких втілені в нормах ЦПК України, які відображають сутність цивільного процесуального права як галузі права, її напрями та перспективи розвитку; спеціальні, на яких базується весь інститут альтернативних вирішень спорів (далі – АВС) та які притаманні безпосередньо такому виду АВС, як врегулювання спору за участю судді. До першої групи принципів відносять засади цивільного судочинства, які закріплені в положеннях статті 2 ЦПК України, а саме: верховенство права, рівність кожного учасника судового процесу перед законом та судом, змагальність сторін, диспозитивність, обов'язковість судового рішення, недопущення зловживання своїми процесуальними правами, розумність строків та інші. До другої групи відносять: добровільність, конфіденційність, нейтральність та неупередженість судді-посередника, принцип правомочності, принцип гнучкості та структурованості процедури, принцип співробітництва судді та сторін, між якими виник спір.

Даний інститут вирішення спору уособлює в собі усі необхідні риси процедури на шляху до примирення сторін. При такій процедурі цивільний спір не вирішується судом, а врегульовується специфічним компетентним та висококваліфікованим посередником – судом в особі уповноваженого судді, однак уже не під час здійснення ним судочинства, а під час проведення цим суддею формальних чи неформальних дій, які в кінцевому результаті спрямовані на врегулювання цивільного спору в дозволені правових межах [9, с. 34]. Також при вирішенні спору за участю судді суддя має вжити необхідних заходів для врегулювання цивільного спору із досягненням згоди між сторонами, тобто в результаті процедури може бути укладена мирова угода, відповідач може визнати позов, позивач може відмовитися від позову. Якщо таке сталося, то внаслідок цього суддя ухвалює відповідну ухвалу.

Процесуальне врегулювання спорів за участю суддів у цивільному процесі визначається як збори, які, у свою чергу, можуть бути спільними, за участю кожної сторони спору, їхніх представників та суддів, та/або приватні, незапрошені зустрічі. Суддя є окремим від кожної сторони. Останній випадок найбільш доцільно розглядати суддею, коли сторони надмірно емоційні, або зайшли в глухий кут на спільному засіданні, або коли суддя підозрює, що важлива інформація приховується однією зі сторін. Під час процесу вирішення спору судді не можуть надати юридичні висновки та поради сторонам для оцінки доказів у справі. Враховуючи закритий характер засідання, ви можете почути його професійну думку щодо предмета доказів у справі, а також він може запропонувати нові шляхи вирішення спорів, передбачивши судову практику для таких справ. Це корисно для формування позиції у справі, навіть якщо справа передається до нового суду.

Вирішення спорів за участю суддів здійснюється судьями-доповідачами одноособово незалежно від складу справи (колективно чи одноособно) у формі спільної конференції (суддя, позивач, відповідач) або закритого засідання (суддя і позивач й суддя і відповідач). Будь-яка інформація, отримана сторонами та суддею під час процесу вирішення спору, залишається конфіденційною. Протокол такого засідання не ведеться та не фіксується технічними засобами.

За результатами врегулювання спору за участю судді може в кінцевому підсумку бути прийнято процесуальне рішення. Варто звернути особливу увагу на те, що таке рішення може бути лише у формі ухвали. Залежно від того, з яких підстав було припинено примирювальний процес, зміст ухвали суду відрізнятиметься. Суд може постановити такі ухвали про припинення вирішення спору за участю судді:

- ухвалу про відновлення провадження по справі із паралельним її переданням на розгляд іншому судді;
- про затвердження в подальшому мирової угоди та закриття провадження по даній справі;
- про залишення в кінцевому підсумку позову без розгляду;
- про закриття провадження у справі після припинення вирішення спору між сторонами за участю судді;
- про прийняття рішення згодом, яке задовольнить позов.

Досить проблемним є питання щодо правового статусу судді, який здійснює врегулювання спору між сторонами. Зі змісту норм ЦПК України випливає, що кожен суддя має брати участь у врегулюванні такого спору. Тому при цьому не враховуються його професійні навички як посередника, бажання та інші фактори, які можуть бути важливими. Така модель врегулювання спору за участю судді не враховує того, що суддя, крім знань у своїй сфері, має мати ще спеціальні навички та, відповідно, знання із психології, соціології, конфліктології та інших дотичних галузей [1, с. 13]. Для покращення даного інституту вкрай необхідно проводити спеціальні тренінги та відбирати суддів, які мають навички для проведення такого роду медіації.

Якщо ж говорити про перспективи розвитку інституту врегулювання спорів за участю судді, то можна сказати, що на даному етапі розвиток цього інституту залежить від правильного використання положень нового Закону України «Про медіацію», який було прийнято відносно недавно, у 2021 році. Після його прийняття постало питання співвідношення двох примирювальних процедур у рамках цивільного процесу. Учасникам спорів, які прагнуть врегулювати свій спір мирним шляхом, тепер потрібно аналізувати положення ЦПК України та нового закону для того, щоб вибрати для себе більш оптимальну процедуру примирення. У цьому випадку потрібно звернути увагу на те, що якщо медіація стане для учасників цивільних правовідносин зрозумілішим та зручнішим механізмом, то тоді ж законодавець буде вимушений удосконалити й розвинути інститут врегулювання спору за участю судді, а у разі, коли медіація не «приживеться» у суспільстві, то тоді цей інститут може бути незатребуваним та взагалі не використовуватися безпосередньо на практиці. Також, на нашу думку, буде доцільно, з урахуванням проблемних питань та суперечностей інституту, внести зміни до положень ЦПК України, які нададуть можливість звертатися у суд щодо врегулювання спору за участі у справі третім особам, які заявляють самостійні вимоги щодо предмета спору.

Висновки. Отже, аналізуючи вищенаведене, можна підбити підсумок, що врегулювання спору за участю судді є певним переговорним, структурованим та конфіденційним процесом, в якому сторони спору прагнуть самостійно, а також на добровільній основі, вступити у перемовини за участі нейтрального посередника в особі судді. Суддя ж, у свою чергу, за допомогою своїх професійних навичок та знань спрямовує сторони до мирного врегулювання спору між ними. Такий інститут все частіше почали використовувати на практиці, тобто він приживається в українському суспільстві як один із способів вирішення спорів між сторонами цивільного процесу. Тому можна впевнено сказати, що запровадження в Україні інституту врегулювання спору за участю судді безперечно є позитивним явищем і має стати першою сходинкою на шляху до розвитку та популяризації примирювальних процедур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Божук І., Дяченко С. Судова практика застосування альтернативних способів врегулювання спорів. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. №12. С. 11-15.
2. Дяченко С. В., Барановська В.В. Судова практика врегулювання спорів за участю судді в цивільному судочинстві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №9. 75-77.
3. Гавелко Ю. О., Попов Д. І. Врегулювання спору за участю судді у цивільному процесі. *Сучасні напрями розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх правового забезпечення: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*. 2-3 червня 2021 року, м. Львів. 2021. С. 244-247.
4. Кармаза О. Медіація та переговори як альтернативні способи вирішення спорів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №5. С. 13-18.
5. Кириченко В. В., Литвинюк Я. М. Теоретико-правові аспекти інституту врегулювання спору за участі судді у цивільному процесі. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2020. №2(12). С. 176-181.

6. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР (станом на 01 січня 2020 р.). *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>.

7. Московчук Д., Кіліміченко А. Особливості процедури врегулювання спору за участі судді. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. №6. С. 55-58.

8. Татулич І. Ю. Врегулювання спору за участю судді – примирювальна процедура в цивільному судочинстві. *Publishing House «Baltija Publishing»*. 2020. С. 565-583.

9. Тиханський О. Б. Місце інституту врегулювання цивільного спору за участю судді в систематичі примирних процедур. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. №2. С. 31-39.

10. Ханік-Посполітак Р. Ю., Нурищенко Р. С. Врегулювання спору за участю судді: чи є ефективною ця процедура?. *Наукові записки НаУКМА*. 2021. № 8. С. 85-91.

11. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

REFERENCES:

1.Bozhuk I., Diachenko S. (2019). Sudova praktyka zastosuvannya alternatyvnykh sposobiv vrehuliuvannya sporiv. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. [Judicial practice of using alternative methods of dispute resolution. *Entrepreneurship, economy and law*]. №12. S. 11-15. [in Ukrainian].

2.Diachenko S. V., Baranovska V.V. (2020). Sudova praktyka vrehuliuvannya sporiv za uchastiu suddi v tsyvilnomu sudochynstvi. *Yurydychni naukovyi elektrymyi zhurnal*. [Judicial practice of dispute resolution with the participation of a judge in civil proceedings. *Legal scientific electronic journal*]. №9. 75-77. [in Ukrainian].

3.Havelko Yu. O., Popov D. I. (2021). Vrehuliuvannya sporu za uchastiu suddi u tsyvilnomu protsesi. Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii: Suchasni napriamy rozvytku ekonomiky, pidpriemnytstva, tekhnolohii ta yikh pravovoho zabezpechennia. [Settlement of a dispute with the participation of a judge in civil proceedings. Proceedings of the international scientific-practical conference: Modern directions of economic development, entrepreneurship, technology and their legal support]. 2-3 chervnia 2021 roku, m. Lviv. 244-247. [in Ukrainian].

4.Karmaza O. (2020). Mediatsiia ta perehovory yak alternatyvni sposoby vyrishennia sporiv. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. [Mediation and negotiation as alternative ways of resolving disputes. *Entrepreneurship, economy and law*]. №5. 13-18.

5.Kyrychenko V. V., Lytvyniuk Ya. M. (2020). Teoretyko-pravovi aspekty instytutu vrehuliuvannya sporu za uchasti suddi u tsyvilnomu protsesi. *Visnyk studentskoho naukovoho tovarystva DonNU imeni Vasylia Stusa*. [Theoretical and legal aspects of the institute of dispute resolution with the participation of a judge in civil proceedings. *Bulletin of the Vasyl Stus Student Scientific Society of DonNU*]. №2(12). 176-181. [in Ukrainian].

6.Konstytutsiia Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR (stanom na 01 sichnia 2020 r.). *Verkhovna Rada Ukrainy*. [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 № 254k / 96-VR (as of January 1, 2020). *Verkhovna Rada of Ukraine*]. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text>. [in Ukrainian].

7.Moskovchuk D., Kilimichenko A. (2021). Osoblyvosti protsedury vrehuliuvannya sporu za uchasti suddi. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. [Features of the dispute resolution procedure with the participation of a judge. *Entrepreneurship, economy and law*]. №6. 55-58. [in Ukrainian].

8.Tatulych I. Yu. (2020). Vrehuliuvannya sporu za uchastiu suddi – prymyriuvalna protsedura v tsyvilnomu sudochynstvi. *Publishing House «Baltija Publishing»*. [Dispute settlement with the participation of a judge is a conciliation procedure in civil proceedings. *Publishing House «Baltija Publishing»*]. 565-583. [in Ukrainian].

9.Tykhanskyi O. B. (2018). Mistse instytutu vrehuliuvannya tsyvilnogo sporu za uchastiu suddi v systematytsi prymyrynykh protsedur. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. [The place of the institute of civil dispute settlement with the participation of a judge in the system of conciliation procedures. *Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*]. №2. 31-39.

10. Khanyk-Pospolitak R. Yu., Nuryshchenko R. S. (2021). Vrehuliuvannya sporu za uchastiu suddi: chy ye efektyvnoiu tsia protsedura?. *Naukovi zapysky NaUKMA*. [Dispute resolution with the participation of a judge: is this procedure effective? *Scientific notes of NaUKMA*]. № 8. 85-91. [in Ukrainian].

11.Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 18 bereznia 2004 r. № 1618-IV. *Verkhovna Rada Ukrainy*. [Civil Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of March 18, 2004 № 1618-IV. *Verkhovna Rada of Ukraine*]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.04.2021

УДК 347.626.6

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-29-34

Кучеренко Олексій Миколайович,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

e-mail: kucherenko-aleksus@ukr.net

https://orcid.org/0000-0003-3339-693X

ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА МАЙНО, ПРИДБАНЕ У ФАКТИЧНИХ ШЛЮБНИХ ВІДНОСИНАХ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНЬСЬКА ПРАКТИКА

Стаття присвячена дослідженню актуального питання встановлення права власності на майно, придбане у фактичних шлюбних відносинах. Окреслено передумови визнання фактичних шлюбних відносин як окремого інституту сімейного та цивільного права. Вивчено основні підходи до розуміння статусу партнерів, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах. Визначено прогалини національного законодавства та недосконалість окремих правових норм, що зумовлюють актуальність наукового пошуку до розв'язання цієї проблеми. Встановлено особливості норм українського цивільного законодавства щодо врегулювання досліджуваної проблематики. Наголошено, що право спільної власності на майно, набуте у фактичних шлюбних відносинах, не виникає автоматично, подібно до виникнення права спільної власності законного подружжя, на підставі самого факту реєстрації шлюбу, а встановлюється за передбаченими у чинному цивільному законодавстві підставами. Вивчено особливості визнання права власності на майно, придбане партнерами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах за законодавством США. Акцентовано увагу, що американське прецедентне право базується на тому, що повнолітні громадяни, які добровільно спільно проживають і перебувають у шлюбних відносинах, так само компетентні, як і інші особи, укладати контракти, які забезпечують повагу до їхніх заробітків та майнових прав.

Ключові слова: фактичні шлюбні відносини, право власності, сім'я, шлюб, цивільні угоди, спільне проживання.

Kucherenko O. OWNERSHIP PROPERTY ACQUIRED IN ACTUAL MARRIAGE RELATIONS: WORLD EXPERIENCE AND UKRAINIAN PRACTICE

The article is devoted to the study of the topical issue of establishing the right of ownership of property acquired in a de facto marital relationship. The preconditions for the recognition of de facto marital relations as a separate institution of family and civil law are outlined. The main approaches to understanding the status of partners in actual marital relationships are studied. Gaps in national legislation and imperfections in certain legal norms have been identified, which determine the relevance of scientific research to solve this problem. The peculiarities of the norms of the Ukrainian civil legislation concerning the settlement of the researched problems are established. It is emphasized that the right of joint ownership of property acquired in a de facto marital relationship does not arise automatically, like the right of joint ownership of a legal spouse, on the basis of the fact of marriage registration, but is established on the grounds of civil law. The peculiarities of recognizing the right of ownership of property acquired by partners who are in a de facto marital relationship under US law have been studied. It is emphasized that American case law is based on the fact that adult citizens who voluntarily live together and are in a marital relationship, as competent as others, to enter into contracts that ensure respect for their earnings and property rights.

Key words: de facto marriage, property rights, family, marriage, civil agreements, cohabitation.

Постановка проблеми. Однією з тенденцій шлюбно-сімейної сфери є збільшення кількості фактичних шлюбних відносин, тобто шлюбно-сімейних відносин чоловіка та жінки, які не зареєстровані у встановленому законом порядку. Відповідно до законодавства України, реалізуючи право на особисту свободу, кожна людина має право на створення сім'ї та проживання в ній. Форму створення сімейного союзу громадяни можуть обирати самостійно. Орієнтуючись на практику існування в розвинутих державах Європейського Союзу інституту фактичних шлюбних відносин, сімейні пари вважають таку тенденцію нормою та такою, що має право на існування. Враховуючи таку ситуацію, у прийнятому в 2002 році СК України положенням ст. 74 було врегульовано питання відносин осіб, що проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу. У зв'язку з цим в юридичному обігу частіше почали використовувати поняття «фактичний шлюб». У науковій літературі та коментарях до сімейного законодавства періодично аналізувались норми, що стосуються фактичних шлюбних відносин та правового статусу осіб, що виступають сторонами в цих відносинах. Хоча факт державної реєстрації шлюбу є необхідною та беззаперечною умовою виникнення подружніх стосунків, однак існування фактичних шлюбів недоцільно залишати поза сферою наукового дослідження.

У той же час окремі питання не знайшли належного нормативного закріплення. Зокрема, відсутність чіткого врегулювання питання права власності на майно, придбане у фактичних шлюбних відносинах. Саме тому недосконалість окремих правових норм зумовлює актуальність наукового пошуку до розв'язання цієї проблеми. Важливим у теоретичному ракурсі є проведення детального аналізу наукових положень з

урахуванням практики застосування норм сімейного права на основі зарубіжного досвіду та встановлення перспективних напрямків удосконалення національного законодавства в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні питання фактичних шлюбних відносин і, зокрема, статус та особливості регулювання майнових прав учасників таких правовідносин, є предметом розгляду багатьох вітчизняних науковців. Відтак, здобутками національної юридичної науки у цьому напрямі стали праці І. Апопій, І. Жилінкової, В. Махінчука, З. Ромовської, С. Фурси, Ю. Червоного та інших.

Мета статті полягає в детальному дослідженні особливостей національного правового регулювання питання права власності на майно, придбане у фактичних шлюбних відносинах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Законодавством України для майна, нажитого подружжям під час зареєстрованого шлюбу, передбачено спеціальний режим спільної сумісної власності подружжя, який передбачає, що майно, нажите подружжям під час шлюбу, є рівним незалежно від розміру вкладу кожного з них у його придбання, а також незалежно від того, ким із них придбано майно та на кого видано правовстановлюючий документ, якщо шлюбним договором не передбачено інше.

Майнові відносини осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, на відміну законних подружжя, регулюються не сімейним законодавством, а нормами українського громадянського права. Відповідно, поки не доведено інше, майно, набуте у фактичних шлюбних відносинах, буде індивідуальною власністю. Загальна власність між особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, може виникнути з передбачених цивільним законодавством підстав виникнення спільної власності (ст. 244, 245 Цивільного кодексу України). Виходячи з цього, право спільної власності на майно, набуте у фактичних шлюбних відносинах, не виникає автоматично, подібно до виникнення права спільної власності законного подружжя, на підставі самого факту реєстрації шлюбу, а встановлюється за передбаченими у чинному цивільному законодавстві підставами [13].

Поряд з тим, у більшості штатів США, так само як і в нашій країні, до відносин власності осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, спеціальні шлюбно-сімейні норми не застосовуються, а лежать у полі дії цивільного законодавства (civil action), на що неодноразово вказувалося в рішеннях судів [1]. Викладене дозволяє дійти висновку, що майнові відносини, що складаються особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, не регулюються спеціальними шлюбносімейними нормами, а право спільної власності на майно, набуте у фактичних шлюбних відносинах, виникає за загальними підставами, передбаченими цивільним законодавцем кожної країни.

Право спільної власності на майно, придбане у фактичних шлюбних відносинах, може виникнути, якщо особи є співвласниками такого майна.

Загальна власність виникає при вступі у власність двох або кількох осіб майна, яке не може бути поділено без зміни його призначення (неподільні речі) або не підлягає поділу в силу закону, за загальним підставам набуття права власності (наприклад, придбання майна виходячи з договору купівлі-продажу, міни, дарування чи іншої угоди) [11]. Загальна власність на ділене майно виникає у випадках, передбачених законом чи договором.

В Україні між особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, може виникнути лише загальна пайова власність, оскільки цивільним законодавством встановлено закритий перелік випадків виникнення спільної власності. Спільне придбання майна особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, не є таким випадком. Виникнення спільної часткової власності підтверджується відповідними правовстановлюючими документами, наприклад, договором купівлі-продажу, свідоцтвом про право власності, рішенням суду або іншими документами, що встановлюють, що власність є спільною. У правовстановлюючих документах має бути визначено розмір часток, інакше частки передбачатимуться рівними.

На відміну від українського законодавства, у США особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, мають можливість набувати майно як у пайову, так і спільну власність. Причому норми загального права виходять з презумпції, що спільна власність є спільною, якщо немає очевидного наміру мати пайову, а законодавство штатів затвердило протилежну презумпцію: загальна власність є частковою, якщо немає очевидної ого наміру мати спільну власність [9]. Це правило є загальним і застосовується до будь-яких осіб, які набувають майно спільно. Безумовно, найбільшою мірою майнові права осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, захищені, коли обидві особи є власниками майна, набутого у фактичних шлюбних відносинах, що відображено у відповідних правовстановлюючих документах. Складніше встановити право спільної власності на майно, нажите у фактичному шлюбному союзі, якщо власником майна є одна з таких осіб.

Найбільш повно у разі інтереси осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, забезпечуються за наявності письмової угоди, визначальною долю майна. Чинним російським законодавством спеціального виду угоди, спрямованої встановлення режиму спільного майна, крім шлюбного договору, не передусмотрено. У той самий час Цивільний кодекс України забороняє укладати договори, не названі у ньому. Так, особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, як власне та інші особи, можуть укладати між собою письмові угоди, відповідно до яких буде встановлено спільну пайову власність на один або кілька майнових об'єктів – як новопроданих, так і вже наявних [13].

Однак предметом такої угоди мають бути конкретні майнові об'єкти. Врахувати ж усю масу майна, що придбається у фактичних шлюбних відносинах, у рамках одного разу укладеної угоди неможливо. Особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, змушені будуть на кожне новопридбане майно укладати нову угоду про встановлення спільної часткової власності або вносити зміни до вже існуючої угоди.

Шлюбний договір такої конкретизації не потребує, охоплюючи будь-яке майно, придбане під час законного шлюбу, якщо подружжям не обумовлено інше. Здається, що відсутність спеціальної угоди, якою особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, могли б встановити певний режим власності на майно, яке придбано або буде придбано у фактичних шлюбних відносинах, може негативно позначитися на майнових правах таких осіб, частково через низьку правову культуру українського суспільства, де в більшості населення відсутня інформація про те, за допомогою яких правових механізмів можна захистити свої майнові інтереси, перебуваючи у фактичних шлюбних відносинах.

Фіксуються випадки, коли навіть нотаріуси відмовляють у посвідченні договорів про встановлення пайової власності між особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах.

А.В. Слепакова вважає, що слід офіційно роз'яснити судам, нотаріусам та органам, які здійснюють різного роду реєстрацію прав, що особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, мають право, як учасники спільної часткової власності, укладати між собою відповідні угоди [6].

У США особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, можуть врегулювати свої майнові відносини через укладання угоди, що визначає правовий режим майна, що купується («property or cohabitation agreement», «living-together contracts»). Форми та умови таких угод розробляються адвокатами, що спеціалізуються у цій галузі. Використовуючи такі угоди, особи можуть встановити певний режим власності на все або частину майна, яке буде придбано у фактичних шлюбних відносинах у рамках єдиної угоди. Для цього вони визначають коли така угода починає діяти і як довго триватиме. Однією з умов дійсності таких угод часто є намір людей жити разом. Настання деяких майнових наслідків може бути встановлене в договорі залежно від певних умов, наприклад, співмешканець може бути визнаний подружжям після 15 років спільного проживання, певні майнові права можуть бути пов'язані з народженням дитини [4].

Деякі українські вчені висловлюють думку про необхідність законодавчого закріплення в Україні спеціального договору, уклавши який, особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, могли б поширити на майно будь-який режим власності (спільної спільної, спільної часткової або роздільної власності) [4]. Зазначену точку зору не підтримуємо, оскільки вважаємо, що немає необхідності вводити спеціальний новий вид договору, у той час, коли в Сімейному кодексі України вже існує опрацьований правовий механізм – шлюбний договір, спрямований на регулювання майнових відносин, що складаються у шлюбі. Більш вдалою вважаємо точку зору, згідно з якою особам, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, необхідно надати можливість укладати шлюбний договір [7], що сприятливо позначилося б на захисті їх майнових прав, оскільки дозволило б встановлювати певний режим власності на майно, що купується, а також змогло б захистити становище особи, яка не бажає настання режиму спільної власності, за допомогою закріплення режиму роздільної власності. У зв'язку з тим обставиною, що фактичні шлюбні відносини не реєструються з їх виникнення, то шлюбний договір міг вступати з з моменту виникнення фактичних шлюбних відносин, встановленого судом.

Право спільної власності на майно, придбане у фактичних шлюбних відносинах, власником якого одна із осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, може бути встановлено у судовому порядку. У разі виникнення спору про поділ майна, нажитого у фактичних шлюбних відносинах, суд керується загальними положеннями цивільного законодавства про спільну часткову власність. Аналіз таких положень показав, що пайова власність в осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, може виникнути за наявності певних умов, а саме внесення сторонами відповідного вкладу у придбання спільного майна та наявності між ними угоди про придбання спірного майна у спільну пайову власність (угода про створення спільної часткової власності) [10].

В українських судах неоднозначно вирішується питання, у якій формі має бути укладено угоду про встановлення спільної часткової власності – письмової чи усної. В одних випадках суди відмовляють у задоволенні вимоги про визнання права спільної власності між особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, посилаючись на відсутність письмової угоди про створення спільної власності [1]. В інших випадках суди, навпаки, задовольняють вимоги позивача про визнання права спільної часткової власності та за відсутності письмової угоди про створення спільної власності [1].

Розглянутий матеріал наочно демонструє, наскільки суперечливо вирішуються питання, що стосуються майнового стану осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах. Відбувається це внаслідок відсутності прямого законодавчого регулювання майнових відносин осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах. Ситуація, що склалася, породжує правову невизначеність і призводить до порушення таких важливих прав, як майнові права.

Підхід до правового визнання угод осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, було змінено Верховним судом штату Каліфорнія у справі *Marvin v. Marvin* (1976). Суд зазначив, що повнолітні громадяни, які добровільно спільно проживають і перебувають у шлюбних відносинах, так само

компетентні, як і інші особи, укладати контракти, які забезпечують повагу до їхніх заробітків та майнових прав. Угоди, укладені особами, які не перебувають у шлюбі, є недійсними лише в тому випадку і в тому обсязі, в якому вони ґрунтуються на очікуванні отримання сексуальних послуг [3].

У силу традиційного поділу договорів, останні можуть бути або явно виражене угоду («express contract»), як письмове, і усне, або подразумеваємоє угоду («implied agreement»). Ця класифікація поширюється і угоди, укладені особами, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах. За наявності письмової угоди таких осіб, суд встановлює загальну відповідність такої угоди нормам законодавства штату США. При відсутності ж письмової угоди осіб, які не перебувають у шлюбі, про долю спірного майна, суд встановлює наявність або усної угоди або, виходячи з поведінки сторін, встановлює наявність угоди («implied agreement») [3].

Широке застосування при розподілі майна осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, знайшло встановлення саме передбачуваних угод. Ці угоди мають місце тоді, коли у відсутності письмової чи усної угоди, сторона виконує дії, надає послуги за наявності обставин, що свідчать про очікування оплати за ці послуги, а друга сторона своїми діями показує, що очікує отримати це благо (послугу) [11].

Як приклад можна назвати такі обставини, які суд враховує при встановленні узгодженої угоди осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, про об'єднання майна, що купується: (1) є або були у сторін спільні фінансові механізми, такі як спільні ощадні та/або поточні рахунки; (2) чи подавали вони спільні податкові декларації; (3) чи поводитися вони як чоловік і дружина; (4) чи оплачували спільно побутові витрати; (5) чи вносили свій внесок у благоустрій та утримання спірного майна; (6) чи мають вони спільних дітей [2].

Розглянутий матеріал доводить, що наявність фактичних шлюбних відносин має значення при розподілі майна, набутого у фактичному шлюбному союзі, оскільки суд, встановлюючи наявність уявної угоди про об'єднання майна, ґрунтується на поведінці сторін, яка саме полягає в тому, що особи, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, поведуться як чоловік і дружина. Після встановлення такої угоди суд може справедливо поділити майно між ними. В Україні, як було зазначено раніше, суд при вирішенні спорів про поділ майна, набутого у фактичних шлюбних відносинах, не враховує та не встановлює стан осіб у фактичних шлюбних відносинах. Аналіз українських судових актів показав, що суди неодноразово і, по суті, правомірно вказують, що згідно з чинним цивільним законодавством спільне проживання без реєстрації шлюбу до зміни майнових відносин сторін, без належних доказів створення спільного майна, не приводить [4]. Фактичні шлюбні відносини, що існували навіть протягом тривалого часу, не є підставою виникнення права спільної власності та не породжують право спільної власності на майно. Викладене призводить до висновку, що в Україні визнання в суді права спільної власності на майно, набутоє у фактичних шлюбних відносинах, не відрізняється від визнання права спільної власності інших осіб, які не перебувають у фактичних шлюбних відносинах. Здається, що з такому підході не враховується специфіка, властива фактичним шлюбним відносинам: ні особистий характер, що складається між фактичним подружжям; ні факт ведення співмешканцями загального господарства; ні наявність сімейних відносин, які у фактичних шлюбних відносинах. Відбувається необґрунтована дискримінація фактичних шлюбних відносин, проти іншим фактичними станами.

Відповідно до законодавства суд може визнати майно, нажите кожним із законних подружжя в період їхнього роздільного проживання при припиненні сімейних відносин, власністю кожного з них. Виходить, що роздільне проживання та припинення сімейних відносин між законним подружжям впливають на їхнє майнове становище, у той час як спільне проживання співмешканців та виникнення сімейних відносин між ними не впливають на їхнє майнове становище.

Ця суперечність відбувається через те, що фактичні шлюбні відносини регулюються не сімейним, а цивільним законодавством, котрим виникнення чи припинення сімейних відносин не грає жодної ролі. Як було зазначено раніше, в обох країнах, що розглядаються, для визнання спірного майна осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, їх загальною власністю необхідно встановлення внесення кожною особою вкладу в спірне майно, зокрема і для того, щоб визначити розмір належної частки.

В Україні відповідно до загальних положень про часткову власність щодо розміру частки враховується ступінь вкладу особи у придбання тій чи іншій речі. У той же час не враховується внесок особи, яка перебуває у фактичних шлюбних відносинах, у вигляді ведення домашнього господарства, виховання дітей, оскільки береться до уваги конкретний, найчастіше грошовий внесок у придбання тієї чи іншої речі, що може призвести до безпідставного зменшення частки одного з співмешканців при розпад фактичних шлюбних відносин.

Відповідно до українського сімейного законодавству лише за зареєстрованому шлюбі декларація про загальне майно подружжя належить також дружині, який у період шлюбу здійснював ведення домашнього господарства, догляд дітей чи з інших поважних причин у відсутності самостійного доходу.

У США можливе визнання як вклад у загальне майно виконання особою, яка не перебуває у законному шлюбі, робіт з ведення домашнього господарства («rendition of domestic services»), виховання дітей, що, як та інші послуги, можуть бути оцінені у грошовому еквіваленті [12]. Наприклад, у справі *Bergen v. Wood*, суд зазначив, що виконання особою, яка перебуває у фактичних шлюбних відносинах, робіт з ведення домашнього господарства може бути оцінена в грошовому еквіваленті і є предметом угоди

співмешканців [7].

Висновки. Проведене дослідження призводить до висновку, що найкращим способом вирішення проблем, що виникають при регулюванні майнових відносин осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, є регулювання таких відносин положеннями про спільну власність законного подружжя. Так, поширення положень про спільну власність на майнові відносини осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, дозволило б уникнути необхідності встановлення внесення вкладу саме з метою придбання спільного майна; необхідності визначення розміру вкладу, що вноситься; дозволило б враховувати здійснення непрацюючою особою виконання робіт з ведення домашнього господарства, догляду дітей; дозволило б враховувати інтереси особи, доходи якої витрачаються на щоденні побутові витрати, а чи не на придбання спільної власності. У науці висловлюються думки і проти поширення на майно, нажите у фактичних шлюбних відносинах, режиму спільної сумісної власності, оскільки поширення правовстановлень шлюбу на відносини співмешканців стало б грубим втручанням у приватне життя цих осіб, які навмисно не реєструють свої відносини, щоб уникнути настання певних правових наслідків. Автори цієї точки зору мають на увазі випадки, коли шлюб навмисно не реєструється через небажання настання правових наслідків шлюбу, зокрема настання спільної власності. Однак, зіставляючи інтереси того, хто, перебуваючи у фактичних шлюбних відносинах, позбавляється права на визнання права спільної власності на майно, набуте у таких відносинах, та інтереси того, хто не реєструє шлюб через небажання настання певних правових наслідків, вважаємо, що останні, які чітко розуміють, що не бажають настання спільної власності, могли б укласти угоди, що встановлюють режим роздільної власності. При такому підході обмеження прав осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах, які не бажають настання правових наслідків шлюбу, не станеться. Особи, які сприймають свої відносини як сімейні, сприймають себе членом сім'ї, повинні мати можливість на визнання та захист своїх майнових прав.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Булеца С.Б., Іванов Ю.Ф., Ієвіня О.В. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. Станом на 14.02.2014 р. К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2014. 428 с.
2. Бурова С. Н. Социология брака и семьи: история, теоретические основы, персоналии. *Право и Экономика*. Минск. 2010. С. 445.
3. Давидова Н.О. Сімейні особисті немайнові права у США. *Право України*. 2012. №7. С. 192-200.
4. Кашуба О. Альтернативний шлюб як фактор готовності студентської молоді до сімейного життя. *Український науковий журнал Освіта регіону*. №2. 2011. URL: <http://social-science.com.ua/article/456>
5. Лепех С.М. Сімейне право України : навчальний посібник. Львів: Львівський національний університет ім. Івана Франка, 2010. 318 с.
6. Пилипенко Ю.О. Процесуальні особливості розгляду судами справ про встановлення фактичних шлюбних відносин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Юриспруденція*. 2015. №13. Т.2. С. 43–45.
7. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 1 липня 2010 року № 2398-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 38. Ст.509.
8. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 01.11.96 р. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 1997. № 5. Ст. 63
9. Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 3. *Вісник Верховного Суду України*. 2006. № 7. С.16-20
10. Розгон О. Правовий режим майна осіб, які проживають однією сім'єю без реєстрації шлюбу. *Мала енциклопедія нотаріуса*. 2016. № 5 (89). С. 164-173.
11. Сафончик О. І. Шлюбні правовідносини в Україні: теорія і практика: дис. ... докт.юр.наук. спец.: 12.00.03. Одеса, 2018. 480 с.
12. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 р. *Відомості Верховної Ради України*, 2002. № 21-22. Ст.135.
13. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-41. Ст. 356.

REFERENCES:

1. Buletsa, S.B., & Ivanov Yu.F., & Ievinia O.V. (2014). *Naukovo-praktychnyi komentar Simeinoho kodeksu Ukrainy*. Stanom na 14.02.2014 r. [Scientific and practical commentary on the Family Code of Ukraine]. K.: «Vydavnychiy dim «Profesional» [in Ukrainian].
2. Burova, S. N. (2010). *Sotsyolohiya braka y semy: ystoriya, teoretycheskye osnovy, personalyy*. Pravo y ekonomyka. [Sociology of marriage and family: history, theoretical foundations, personalities. Law and Economics]. Mynsk [in Russian].
3. Davydova, N.O. (2012). *Simeini osobysti nemainovi prava u SShA*. [Family personal non-property rights in the United States]. *Pravo Ukrainy*, 7, 192-200 [in Ukrainian].
4. Kashuba, O. (2011). *Alternatyvnyi shliub yak faktor hotovnosti studentskoi molodi do simeinoho zhyttia*. [Alternative marriage as a factor in the readiness of student youth for family life]. *Ukrainskyi naukovyi*

zhurnal "Osvita rehionu", 2 URL: <http://social-science.com.ua/article/456> [in Ukrainian].

5. Lepekh, S.M. (2010). *Simeine pravo Ukrainy : navchalnyi posibnyk*. [Family law of Ukraine: a textbook]. Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet im. Ivana Franka [in Ukrainian].

6. Pylypenko, Yu.O. (2015). *Protsesualni osoblyvosti rozghliadu sudamy sprav pro vstanovlennia faktychnykh shliubnykh vidnosyn*. [Procedural features of court proceedings on the establishment of de facto marital relations]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya Yurysprudentsiia*, 13, 43–45 [in Ukrainian].

7. *Pro derzhavnu reiestratsiiu aktiv tsyvilnoho stanu*. (2010, July 01). *Zakon Ukrainy № 2398-VI*. [On state registration of civil status acts]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 38, 509 [in Ukrainian].

8. *Pro zastosuvannia Konstytutsii Ukrainy pry zdiisnenni pravosuddia*. (1996). *Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy № 9* from 01.11.96. [On the application of the Constitution of Ukraine in the administration of justice]. *Biuletyn zakonodavstva i yurydychnoi praktyky Ukrainy*, 5, 63 [in Ukrainian].

9. *Pro zastosuvannia sudamy okremykh norm Simeinoho kodeksu Ukrainy pry rozghliadi sprav shchodo batkivstva, materynstva ta stiahnennia alimentiv*. (2006, May 15). *Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy* from 15.05.2006 № 3. [On the application by courts of certain provisions of the Family Code of Ukraine in cases of paternity, maternity and recovery of alimony]. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*, 7, 16-20 [in Ukrainian].

10. Rozghon, O. (2016). *Pravovy rezhym maina osib, yaki prozhyvaiut odniieiu simieiu bez reiestratsii shliubu*. [Legal regime of property of persons living in one family without marriage registration]. *Mala entsyklopediia notariusa*, 5 (89), 164-173 [in Ukrainian].

11. Safonchuk, O. I. (2018). *Shliubni pravovidnosyny v Ukraini: teoriia i praktyka*. [Marital relations in Ukraine: theory and practice]. *Doctor's thesis*. Odesa [in Ukrainian].

12. *Simeinyi kodeks Ukrainy*. (2002, January 10). [Family Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 21-22, 135 [in Ukrainian].

13. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy*. (2003, January 16). [Civil Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 40-41, 356 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 347

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-34-39

Марценко Наталія Степанівна,

кандидат юридичних наук (PhD),

доцент кафедри міжнародного права та міграційної політики

Західноукраїнського національного університету

e-mail: nata.martsenko@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-0947-5179>

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ШКОДУ, СПРИЧИНЕНУ ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ

Проведено дослідження особливостей цивільно-правової відповідальності за шкоду, спричинену штучним інтелектом. Наголошено на особливій актуальності обраної тематики, з огляду на значний позитивний потенціал технологій ШІ та доцільності мінімізації негативних ризиків використання ШІ і пов'язаного із цим відшкодування завданої шкоди. Тому метою даного дослідження є визначення особливостей застосування цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану ШІ, виходячи із норм права, які на сьогодні закріплені у ЦК України та з урахуванням досвіду правозастосування зарубіжних країн.

Проаналізовано розуміння, види та підстави застосування цивільно-правової відповідальності. Зокрема, детально проаналізовано норми права, що стосуються деліктної відповідальності. Деліктна відповідальність охоплює відповідальність за винну людську поведінку та за інші види делікту, які спричинені речами або тваринами. Обов'язок відшкодування завданої шкоди пов'язаний із діями чи бездіяльністю особи або іншим явищем, якщо воно стало причиною заподіяння шкоди.

Розглянуто можливість застосування норм Цивільного кодексу України для відшкодування шкоди, спричиненої штучним інтелектом. Обґрунтовується, що правові норми, які стосуються відповідальності за шкоду, заподіяну небезпечним продуктом, наразі є чи не єдиними, що можуть застосовуватися до речей, обладнаних штучним інтелектом, хоча відповідальність за цим принципом теж має певні обмеження, які слід враховувати.

Проаналізовано норми Європейського деліктного права, що можуть бути застосовані для відшкодування шкоди, завданої штучним інтелектом. Запропоновано шляхи вдосконалення чинного цивільного законодавства України в частині відповідальності за шкоду, спричинену штучним інтелектом, для мінімізації негативних наслідків застосування даних технологій у різних сферах життя суспільства та держави.

Ключові слова: штучний інтелект, цивільно-правова відповідальність, делікт, санкції, відшкодування шкоди.

Martsenko N. CIVIL LIABILITY FOR DAMAGES, CAUSED BY ARTIFICIAL INTELLIGENCE

A study of the peculiarities of civil liability for damage caused by artificial intelligence was conducted. The special relevance of the chosen topic is emphasized, given the significant positive potential of artificial intelligence technologies and the feasibility of minimizing the negative risks of artificial intelligence use and related compensation. Therefore, the purpose of this study is to determine the specifics of civil liability for damage caused by artificial intelligence, based on the rules of law currently enshrined in the Civil Code of Ukraine and taking into account the experience of foreign countries law enforcement.

The understanding, types and grounds for the application of civil liability are analyzed. In particular, the rules of law relating to tort liability are analyzed in detail. Tort liability includes liability for culpable human conduct and for other types of torts caused by things or animals. The obligation to compensate for the damage caused is related to the actions or inaction of the person or other phenomenon, if it was the cause of the damage.

The possibility of applying the norms of the Civil Code of Ukraine to compensate for damage caused by artificial intelligence is considered. It is argued that the legal rules on liability for damage caused by a dangerous product are currently the only ones that can be applied to things equipped with artificial intelligence, although liability under this principle also has certain limitations that should be taken into account.

The norms of European tort law that can be used to compensate for damage caused by artificial intelligence are analyzed. Ways to improve the current civil legislation of Ukraine in terms of liability for damage caused by artificial intelligence, to minimize the negative consequences of the use of these technologies in various spheres of society and the state was suggested.

Key words: artificial intelligence, civil liability, tort, sanctions, damages.

Постановка проблеми. Надзвичайно широкі галузеві перспективи використання Штучного Інтелекту (далі - ШІ) у багатьох важливих сферах життя суспільства та держави, таких як охорона здоров'я, безпека та оборона, автономний транспорт, виробництво, сільське господарство, професійні послуги, державне управління і т.д., вимагають чіткого нормативного визначення особливостей користування даними технологіями та визначення міри відповідальності за шкоду, яка спричинена або може бути спричинена використанням ШІ. Крім того, активний розвиток ШІ та використання його у торгівлі як товару і помічника для просування товарів на ринку, обумовлюють необхідність встановлення правил щодо відповідальності за його недоліки. Однак, на даному етапі розвитку ШІ у праві, значна частина регулюючої правової бази здійснюється через перехресне застосування правил і положень, що регулюють традиційні інститути, такі як відповідальність за продукт, конфіденційність даних, інтелектуальна власність, дискримінація та права на робочому місці.

Зважаючи на значний позитивний потенціал технологій ШІ, вони також несуть негативні ризики, такі як ризик несправедливих, неправових або дискримінаційних результатів. Саме тому виробники ШІ повинні забезпечити прозорість ШІ для споживачів, пояснювати, як алгоритми приймають рішення та гарантувати їх справедливості, надійності і емпірично обґрунтованості, а також нести відповідальність за дотримання норм права, етику, справедливості і недискримінацію. Ряд держав, які активно сприяють розвитку ШІ, намагаються через правове регулювання вплинути на ШІ, регулюючи ті правовідносини, де він активно застосовується. Однак, відсутність належного правового механізму контролю (наприклад, спеціальних державних органів, які б здійснювали системий контроль за виробниками ШІ) та відсутність належного правового регулювання відповідальності за дії ШІ створює передумови для численних порушень прав користувачів даних технологій. Окрім того, викликом усталеному правовому порядку саме з точки зору відповідальності є активні розробки ШІ, здатного до машинного навчання та можливості прийняття рішень без участі людини. Це створюватиме передумови для обговорення питання про справедливості застосування майнових санкцій до користувачів ШІ, які абсолютно не впливають на роботу ШІ з огляду на його автономність. Тому очевидно, що створення такого ШІ обов'язково повинно орієнтуватися на інтереси людини ще на етапі його проектування та будуватися на заходах щодо дотримання правових норм так як нездатність підтримувати цілісність і безпеку систем ШІ може призвести до відсутності довіри громадськості та в подальшому перешкоджатиме впровадженню і розвитку даних технологій.

Важливо, що у цивільному праві України інститут відповідальності є одним із способів впливу на учасників цивільних правовідносин, що визначається межами дозволеної та необхідної поведінки. Зокрема, відповідно до ч. 3 ст. 14 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) належна правомірна поведінка учасників цивільних правовідносин забезпечується засобами заохочення, а також заходами відповідальності, що встановлюється договором або актами цивільного законодавства [1]. Однак занепокоєння щодо потенційного зловживання або негативних ненавмисних наслідків використання ШІ, спонукають до зусиль з вивчення та розробки стандартів надійності систем ШІ та справедливої відповідальності. Тому, питання відповідальності при використанні технологій ШІ є надзвичайно актуальним для забезпечення стабільності цивільних правовідносин, в яких ШІ займає вагоме місце.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження поняття та сутності цивільно-правової відповідальності залишається предметом активних дискусій незважаючи на величезний масив наукового матеріалу, присвяченому даному питанню. Зокрема, проблематику цивільно-правової відповідальності досліджували такі вчені як С.М. Бервено, М.І. Брагінський, І.С. Кандафарова, В.В. Луць, О.О. Отрадна та інші. Разом із тим багато положень залишаються дискусійними і потребують уточнення, а особливо у частині норм, які можна застосовувати до шкоди, завданої ШІ. Питання цивільно-правової відповідальності

за шкоду, завдану ШІ, є малодослідженим у зарубіжних наукових джерелах, а в українській цивілістичній науці – практично недослідженим, тому спонукає до наукових пошуків вирішення даної проблеми.

Метою статті є визначення особливостей застосування цивільно-правової відповідальності за шкоду, завдану ШІ, виходячи із норм права, які на сьогодні закріплені у ЦК України та з урахуванням досвіду правозастосування зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, цивільно-правова відповідальність являє собою негативний вплив на правопорушника через покладання на нього додаткових цивільно-правових обов'язків або позбавлення належних йому суб'єктивних прав. В залежності від підстав застосування виділяють відповідальність договірну та недоговірну (деліктну). Основна відмінність договірної відповідальності від недоговірної полягає в тому, що її форми та розміри можуть визначатися як законом, так і безпосередньо в договорі (наприклад, неустойка у вигляді штрафу чи пені, визначеної законом, може бути збільшена або зменшена сторонами в договорі), а недоговірна відповідальність визначається тільки законом. Також, договірна відповідальність настає в разі порушення договірного зобов'язання, а недоговірна при заподіянні правопорушення боржником, який не перебував із кредитором у договірних правовідносинах (наприклад, відшкодування шкоди, завданої неповнолітньою особою) [2]. Саме механізм відповідальності дає змогу вплинути на правопорушника у першу чергу через майнові санкції, які підлягають стягненню на користь потерпілої сторони. Крім того, компенсаційний характер відповідальності в цивільному праві має на меті відновити майновий стан потерпілої сторони, що свідчить про обов'язкове повне відшкодування завданої шкоди.

Деліктна відповідальність охоплює відповідальність за винну людську поведінку та за інші види делікту, спричинені речами або тваринами, тому обов'язок відшкодувати шкоду напряму пов'язаний із діями чи бездіяльністю особи чи іншим явищем, якщо воно стало причиною заподіяння шкоди [3, с. 338-340].

Деліктна цивільно-правова відповідальність у цивільному праві України характеризується, зокрема, такими основними рисами: 1) відшкодування шкоди відбувається на підставі імперативних норм; 2) це відповідальність одних осіб за шкоду, завдану іншими (статті 1176, 1177, 1178 ЦК України); 3) може настати без вини заподіювана шкоди (ст. 1187 ЦК України); 4) можливість відшкодування шкоди, завданої потерпілому правомірними діями у стані крайньої необхідності (ст. 1171 ЦК України) [1]. Загалом, деліктна відповідальність охоплює відповідальність за: 1) зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої працівником юридичної або фізичної особи, органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування чи їх посадовими або службовими особами (статті 1170, 1172-1175 ЦК України); 2) зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої незаконними діями правоохоронних органів (ст. 1176 ЦК України); 3) зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої малолітніми, неповнолітніми, недієздатними та особами, які не усвідомлюють значення своїх дій та (або) не можуть керувати ними (статті 1178-1186 ЦК України); 4) зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки (статті 1187, 1188 ЦК України); 5) зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю потерпілого (статті 1195-1208 ЦК України); 6) зобов'язання з відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг) (статті 1209-1211 ЦК України) [1].

Загальними підставами виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди є: 1) наявність шкоди в потерпілого; 2) протиправна поведінка заподіювача шкоди; 3) причинний зв'язок між протиправною поведінкою і шкодою; 4) наявність вини особи, яка завдала шкоди. Сукупність даних умов є загальними підставами цивільно-правової відповідальності за завдану шкоду.

Слід відміти, що такі положення про деліктну відповідальність в українському цивільному праві загалом відповідають європейським нормам деліктної відповідальності (Принципам європейського деліктного права), які передбачають обов'язок відшкодування шкоди у трьох випадках: шкоди, заподіяної з власної вини; шкоди, заподіяної небезпечною діяльністю на підставі ризику; та шкоди, заподіяної іншими особами (відповідальність за інших). При цьому, обсяг відповідальності залежатиме від таких обставин як: можливості розумної особи передбачити шкоду під час діяльності, враховуючи, зокрема, близькість у часі чи просторі між шкідливою діяльністю та її наслідком, або величина шкоди по відношенню до звичайних наслідків такої діяльності, характер і вартість охоронюваного інтересу, підстава відповідальності, ступінь звичайних ризиків для життя та захисна мета правила, яке було порушено [4].

Відповідно до принципів європейського деліктного права, відповідальність за вину поведінку полягає у навмисному або необережному порушенні необхідного стандарту поведінки (необхідний стандарт поведінки – це розумна особа, яка враховує характер і цінність захищених інтересів, безпеку діяльності та досвід, якого слід очікувати від особи, яка її здійснює (ст. 4:102 Принципів) [4].

Відповідальність за ознакою ризику включає переважно небезпечні види діяльності: чим небезпечніша діяльність – тим суворіша відповідальність за завдану шкоду. Відповідно, діяльність є надзвичайно небезпечною, якщо вона створює передбачуваний і дуже значний ризик заподіяння шкоди, навіть якщо при її управлінні дотримуються всі належні умови.

Важливо, що відповідно до вищезазначених положень українського та європейського цивільного законодавства, відповідальність несе суб'єкт цивільного права. Тому ШІ може бути притягнутий до відповідальності лише за умови надання йому у законодавстві правового статусу суб'єкта права. Однак, за

наявних обставин, відповідальність за шкоду, завдану ШІ, нести фізичні або юридичні особи (як у випадку з тваринами, неповнолітніми чи малолітніми або психічно хворими особами).

У сучасному цивільному праві України, як і у цивільному праві більшості країн світу, з огляду на ті умови розвитку технологій, які на сьогодні існують, немає підстав для надання ШІ правосуб'єктності. Саме відсутність правосуб'єктності призводить до неможливості нести відповідальність за власні вчинки, тому якщо ШІ завдає шкоди, відповідальність за це повинна, нести фізична або юридична особа (дієздатні суб'єкти цивільних прав (правовідносин)). Тому варто проаналізувати, які правила деліктної відповідальності можуть застосовуватися у разі заподіяння шкоди ШІ, хто повинен нести відповідальність за таку шкоду і чи відповідають чинні положення ЦК України особливостям шкоди, заподіяної ШІ.

Загалом, відповідальність за вчинки інших людей пов'язана з необхідністю однієї особи відшкодувати шкоду, завдану іншою особою. Для прикладу, ст. 1178 ЦК України передбачає, що шкода, завдана малолітньою особою, відшкодовується її батьками (усиновлювачами) або опікуном чи іншою фізичною особою, яка на правових підставах здійснює виховання малолітньої особи, якщо вони не доведуть, що шкода не є наслідком несумлінного здійснення або ухилення ними від здійснення виховання та нагляду за малолітньою особою. Дане положення також поширюється на випадки, коли малолітня особа завдала шкоди під час перебування під наглядом навчального закладу, закладу охорони здоров'я чи іншого закладу, що зобов'язаний здійснювати нагляд за нею, а також під наглядом особи, яка здійснює нагляд за малолітньою особою на підставі договору, ці заклади та особа зобов'язані відшкодувати шкоду, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. Якщо малолітня особа завдала шкоди як з вини батьків (усиновлювачів) або опікуна, так і з вини закладів або особи, що зобов'язані здійснювати нагляд за нею, батьки (усиновлювачі), опікун, такі заклади та особа зобов'язані відшкодувати шкоду у частці, яка визначена за домовленістю між ними або за рішенням суду. Крім того, обов'язок осіб відшкодувати шкоду, завдану малолітньою особою, не припиняється у разі досягнення нею повноліття. Після досягнення повноліття особа може бути зобов'язана судом частково або в повному обсязі відшкодувати шкоду, завдану нею у віці до чотирнадцяти років життя або здоров'ю потерпілого, якщо вона має достатні для цього кошти, а особи, які визначені частиною першою цієї статті, є неплатоспроможними або померли [1].

Стаття 1179 ЦК України передбачає, що у випадку завдання шкоди неповнолітньою особою, вона нести відповідальність самостійно на загальних підставах. Однак, у разі відсутності у неповнолітньої особи майна, достатнього для відшкодування завданої нею шкоди, ця шкода відшкодовується в частці, якої не вистачає, або в повному обсязі її батьками (усиновлювачами) або піклувальником, якщо вони не доведуть, що шкоди було завдано не з їхньої вини. Даний обов'язок припиняється після досягнення особою, яка завдала шкоди, повноліття або коли вона до досягнення повноліття стане власником майна, достатнього для відшкодування шкоди [1].

У цьому розумінні, якщо ШІ прирівнювати до дітей, то до батьків може бути застосована відповідальність за халатність та неналежний рівень догляду [5]. Крім того, поведінка дітей керується батьками і часто може змінюватися відповідно до впливу батьків [6]. Однак, порівняння ШІ та дітей для обґрунтування питання відповідальності є сумнівним з фундаментальних причин - основні суспільні цілі стосовно ШІ та дітей різні [7]. Коли діти виростають вони стають повноправними і незалежними суб'єктами права у суспільстві, а ШІ загалом залишається під контролем людини (навіть можливість машинного навчання і непередбачуваність дій ШІ не змінюють їх мети перебувати під контролем людини) [7].

Стаття 1172 стосується відшкодування юридичною або фізичною особою шкоди, завданої їхнім працівником чи іншою особою та передбачає положення про відшкодування шкоди, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків [1]. Теоретично, це положення не поширюватиметься на ШІ, оскільки стосується лише шкоди, заподіяної фізичною або юридичною особою. Однак, видається, відповідальність за ознакою вини у виборі ШІ, завданням якого було б виконання конкретної дії, могла б покластися на особу, яка зробила цей вибір, всупереч рекомендаціям виробника щодо обсягу навичок ШІ. Дія всупереч рекомендаціям виробника ШІ тоді була б підставою для відповідальності за дії ШІ.

Фактично, можливість порівняння ШІ та працівника є допустимою в рамках відомої у США та країнах ЄС доктрини відповідального начальника [8] та передбачає, що роботодавець несе відповідальність перед третіми особами за жорстокі вчинки своїх працівників [9]. Однак є багато проблемних питань, що в першу чергу пов'язані із постійним удосконаленням ШІ та його можливістю приймати рішення автономно. При цьому, не важко припустити, що навіть автономність у прийнятті рішення та покладення вини на ШІ у кінцевому випадку не дасть змоги відшкодувати завдану шкоду. Саме тому власник повинен нести відповідальність за дії ШІ, навіть якщо вони виходять за рамки зайнятості і не були ним керовані, а продукують ШІ самостійно [7]. Це свідчить тільки про те, що роботодавець повинен розуміти ризики використання складних та автономних технологій ШІ, що в першу чергу пов'язані із можливою втратою контролю над його діяльністю (зокрема, над способами і засобами роботи ШІ).

У науковій літературі також є спроби провести аналогію ШІ із тваринами у питанні відповідальності. На перший погляд така теорія виглядає правдоподібною, оскільки і тварини, і ШІ це сутності, що можуть мислити і діяти незалежно від своїх власників-людей [10]. Метою порівняння ШІ з тваринами є не повне його ототожнення, а обґрунтування непередбачуваності дій ШІ і тварин з точки зору

користувача. Однак, тварини діють відповідно до природних інстинктів, тоді як ШІ керовані алгоритмічними процесами, «подібними до раціонального мислення людини» [8] і саме у цьому проявляється їх різна сутність - тварини мають біологічний характер, ШІ - механічний. Тим не менше, у США та ЄС деякі юристи пропонують норми відповідальності, що регулюють відповідальність за дії диких та домашніх тварин застосовувати до ШІ та його власників.

В рамках українського законодавства застосуванню підлягала б стаття 1187, яка передбачає відповідальність за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки. Однак, дана норма виглядає корисною не стільки з погляду аналогії із тваринами, скільки із можливістю розуміння ШІ джерелом підвищеної небезпеки. У цьому контексті, Серга визначив джерело небезпеки як «специфічний об'єкт фізичного світу, який має специфічні властивості» і як приклад приводить ШІ, який є небезпечний з огляду на його здатність збирати інформацію з оточення та реагувати автономно [8]. Однак, чим більше автономні системи проникають у наше життя, тим менша ймовірність визнати їх небезпечними [9]. Можливо, правильно було б класифікувати технології ШІ за певними факторами, такими, наприклад, як рівень самостійності, можливість навчання, рівень ризику. Це дало б змогу здійснити градацію даних технологій як об'єктів права та до більш ризикових застосовувати суворіші правові вимоги.

Фактично, жодну норму із вище проаналізованих, застосовувати у сьогоденних умовах до ШІ неможливо. Однак, децю інша ситуація складається із відповідальністю за шкоду, заподіяну внаслідок недоліків товарів, робіт (послуг), що передбачає ст. 1209 ЦК України. Все ж, проблема можливого застосування даної норми полягає у тому, що стосується вона більшою мірою нерухомого майна або виконаних робіт чи наданих послуг. Крім того, дані правила застосовуватимуться, лише якщо ШІ класифікуватиметься як товар, продукт. Однак ШІ, що в більшості розуміється як комп'ютерна програма, не є річчю, так як згідно з положеннями ЦК України річ має бути відчутною та відокремленою від природи (наприклад, літературний твір не є річчю). Тому річчю може бути лише пристрій, оснащений ШІ.

При цьому, положення про те, що відповідальність за небезпечний продукт нести виробник, який поставив продукт на ринок, є важливими для користувачів ШІ. Крім того, важливо щоб товари, у які інтегровано ШІ, максимально виключали небезпечні властивості речей оснащені ним. Це вимагає встановлення особливих вимог до виробників ШІ на етапах їх створення та реалізації.

Правові норми, що стосуються відповідальності за шкоду, заподіяну небезпечним продуктом, наразі є чи не єдиними, що можуть застосовуватися до речей, обладнаних ШІ, хоча відповідальність за цим принципом теж має обмеження. Наприклад, якщо автомобіль, обладнаний автопілотом, спричиняє аварію через помилку системи управління, - відповідальність за пошкодження може бути покладена на виробника. Однак, якщо аварія сталася через зміни у налаштуванні автопілота, здійснені його власником або користувачем, то власник повинен нести відповідальність за завдану шкоду.

Слід відмітити, що можливість застосування відповідальності за шкоду, завдану ШІ у ситуації, коли він працює повністю незалежно від розробника чи власника, є найбільш сумнівною з огляду на фактичну відсутність причинно-наслідкового зв'язку між шкодою та діями цих людей [11]. Однак, на даний час право передбачає деліктну відповідальність також у випадках, коли між шкодою та діями винної особи відсутній причинний зв'язок (наприклад, відповідальність за дії тварини, коли причинний зв'язок впливає з норми закону).

Члени Європейської експертної групи із ШІ, зазначають, що за ШІ можуть нести відповідальність і користувач, і виробник. При цьому, користувач зобов'язаний правильно використовувати ШІ, а роль виробника полягає в тому, щоб створити «якісний» ШІ. Слідуючи логіці даної концепції, в майбутньому ШІ можна буде розглядати як інструмент (помічник), за якого відповідає той, хто доручає йому це завдання. Власне, таке трактування відповідальності ШІ є частиною чинних цивільно-правових норм щодо деліктної відповідальності за дії інших осіб.

Висновки. Таким чином, користувачі ШІ, особливо ті, які ліцензують або купують технологію ШІ для використання у підприємницьких цілях, повинні уважно ставитись до розподілу ризиків виробника ШІ, оскільки їх гарантії та пов'язана з ними відповідальність щодо продуктивності роботи ШІ повинні стосуватися збитків у разі збою системи. Також, відповідальність виробника у таких випадках повинна охоплювати претензії третіх сторін, оскільки такі ситуації можуть також вплинути і на нижчестоящих користувачів та можуть завдати значної шкоди репутації компанії, яка використовує ШІ. Однак, ризики використання ШІ можна пом'якшити, обмеживши відповідальність користувачів ШІ шляхом укладення договору страхування (наприклад, комерційне страхування загальної відповідальності, кіберстрахування, покриття помилок і упущень, страхування від перерви в бізнесі та інші види страхування, які застосовуються до того, як системи ШІ можуть вийти з ладу або завдати збитків).

Загалом, питання відповідальності за шкоду, завдану ШІ є складним та потребує детального вивчення. Однак, на даному етапі розвитку ШІ, доцільно було б врегулювати відповідальність ШІ з посиланням на норми ЦК України, які стосуються відповідальності за шкоду, завдану неякісними товарами, роботами чи послугами. Українське законодавство у цій частині правового регулювання не позбавлене недоліків та неточностей, тому теж потребує системного удосконалення та приведення у відповідність до актів права ЄС. Крім того, важливо обрати такий правовий режим для ШІ, щоб захист прав користувачів даних технологій здійснювався якнайефективніше з мінімізацією майнових ризиків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року № 435-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
2. Канзафарова І.С. (2006). Теорія цивільно-правової відповідальності. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Одеса : Астропринт, 261 с.
3. Śmieja, A. (2009). Ogólna charakterystyka odpowiedzialności z tytułu czynów niedozwolonych. In A. Olejniczak (Ed.), System prawa prywatnego. Prawo zobowiązań – część ogólna (Vol. 6, pp. 335–363). C.H. Beck; Instytut Nauk Prawnych PAN.
4. Principles of European Tort Law. URL: <http://www.egtl.org/docs/PETLRussian.pdf>
5. Patrick Hubbard, F. (2014). 'Sophisticated Robots': Balancing Liability, Regulation, and Innovation, 66 Fla. L. Rev. 1803. https://scholarcommons.sc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2027&context=law_facpub
6. Leroux, Ch., Labruto, R., Boscarato, Ch., Caroleo, F., Günther, J-P. et al., (2012). Suggestion For A Green Paper on Legal Issues in Robotics, Grant Agreement. Number: 248552, public report, December 2012, https://www.unipv-lawtech.eu/files/euRobotics-legal-issues-in-robotics-DRAFT_6j6ryjyp.pdf
7. Janal, R. (2016). Die deliktische Haftung beim Einsatz von Robotern – Lehren aus der Haftung für Sachen und Gehilfen, «Gless/Seelmann, Intelligente Agenten und das Recht» 2016, vol. 141, <https://doi.org/10.5771/9783845280066>
8. Čerka, P., Grigienė, J., Širbikytė, G., (2015). Liability for damages caused by artificial intelligence, “Computer Law & Security Review”, vol. 31(3), <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2015.03.008>
9. Hubbard, F.P. (2014). Sophisticated Robots’: Balancing Liability, Regulation, and Innovation, “Florida Law Review, vol. 66(1803), https://scholarcommons.sc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2027&context=law_facpub
10. Wilks, Y. (1985). Responsible Computers?, IJCAI’85: Proceedings of the 9th international joint conference on Artificial intelligence, August 1985, vol. 2
11. Barton, J. T. (2019). Introduction to AI and IoT issues in product liability litigation. Thomson Reuters Westlaw. https://www.iadclaw.org/assets/1/7/Introduction_to_AI_and_IoT_issues_in_product_liability_litigation_-_Jonathan_Barton_-_Thomson_Reuters_Westlaw_Journal_-_2.20.2019.pdf

REFERENCES:

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 roku № 435-IV. Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].
2. Kanzarova, I. S. (2006). Teoriia tsyvilno-pravovoi vidpovidalnosti. Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy. Odessa : Astroprint [in Ukrainian].
3. Śmieja, A. (2009). General description of liability for tort. In A. Olejniczak (Ed.), The system of private law. The law of obligations - general part (Vol. 6, pp. 335–363). C.H. Beck; Institute of Legal Sciences of the Polish Academy of Sciences [in Polish]
4. Principles of European Tort Law. Retrieved from <http://www.egtl.org/docs/PETLRussian.pdf> [in Russian].
5. Patrick Hubbard, F. (2014). 'Sophisticated Robots': Balancing Liability, Regulation, and Innovation, 66 Fla. L. Rev. 1803. Retrieved from https://scholarcommons.sc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2027&context=law_facpub [in English].
6. Leroux, Ch., Labruto, R., Boscarato, Ch., Caroleo, F., Günther, J-P. et al., (2012). Suggestion For A Green Paper on Legal Issues in Robotics, Grant Agreement. Number: 248552, public report, December 2012. Retrieved from https://www.unipv-lawtech.eu/files/euRobotics-legal-issues-in-robotics-DRAFT_6j6ryjyp.pdf [in English].
7. Janal, R. (2016). Die deliktische Haftung beim Einsatz von Robotern – Lehren aus der Haftung für Sachen und Gehilfen, «Gless/Seelmann, Intelligente Agenten und das Recht» 2016, vol. 141. Retrieved from <https://doi.org/10.5771/9783845280066> [in German].
8. Čerka, P., Grigienė, J., Širbikytė, G. (2015). Liability for damages caused by artificial intelligence, «Computer Law & Security Review», vol. 31(3), Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2015.03.008> [in English].
9. Hubbard, F. P. (2014). Sophisticated Robots’: Balancing Liability, Regulation, and Innovation, “Florida Law Review”, vol. 66(1803), Retrieved from https://scholarcommons.sc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2027&context=law_facpub [in English].
10. Wilks, Y. (1985). Responsible Computers?, IJCAI’85: Proceedings of the 9th international joint conference on Artificial intelligence, August 1985, vol. 2 [in English].
11. Barton, J. T. (2019). Introduction to AI and IoT issues in product liability litigation. Thomson Reuters Westlaw. Retrieved from https://www.iadclaw.org/assets/1/7/Introduction_to_AI_and_IoT_issues_in_product_liability_litigation_-_Jonathan_Barton_-_Thomson_Reuters_Westlaw_Journal_-_2.20.2019.pdf [in English].

Стаття надійшла до редакції: 21.04.2022

УДК 347.7

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-40-45

Поляруш Світлана Іванівна

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного педагогічного

університету імені Володимира Винниченка

e-mail: sv_polyarush@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-1157-3248>

РАЦІОНАЛІЗАТОРСЬКА ПРОПОЗИЦІЯ: ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ І ЗАХИСТУ

Метою даної наукової статті є обґрунтування необхідності створення нового закону сфери інтелектуальної власності, який би охороняв і захищав права раціоналізаторів і правонаступників творця раціоналізаторської пропозиції. Відмічено, що останнім часом частина науковців недооцінює значення обраного нами для вивчення об'єкта інтелектуальної власності. Наголошено, що варто вивчати досвід правового врегулювання впровадження інновацій у виробництво економічно розвинених країн, зокрема, Німеччини. Підкреслено, що у період післявоєнної відбудови України і створення інноваційної економіки, стимулювання розвитку раціоналізаторства є дієвим важелем вказаного вище процесу. На основі аналізу чинних правових актів та наукових доробків сучасних науковців, була здійснена спроба з'ясування основних недоліків сучасної нормативної бази та визначення шляхів їх подолання. Зазначено, що у майбутньому законі необхідно звернути особливу увагу на понятійний апарат, умови охороноздатності раціоналізаторської пропозиції, особисті немайнові права раціоналізатора, його майнові права та майнові права правонаступників. Оскільки раціоналізатор є, як правило, працівником, запропоновано продумати надання йому більших переваг у трудовому законодавстві, порівняно із діючими нормами. Наголошено, що необхідно створити умови для реалізації можливості зареєструвати трансформовану раціоналізаторську пропозицію у корисну модель або винахід. Необхідно також стимулювати роботодавців до швидкого впровадження вказаного об'єкта інтелектуальної власності у виробництво. Тому, у майбутньому законі повинні бути закладені механізми такого стимулювання. У нормах щодо захисту прав суб'єктів раціоналізаторської пропозиції слушно буде вказати основні правопорушення та передбачити відповідальність за удаване співавторство.

Ключові слова: раціоналізаторська пропозиція, модернізація економіки, промислова власність, законодавство з інтелектуальної власності, закон про захист прав на раціоналізаторську пропозицію.

Polyarush S. INNOVATIVE PROPOSAL: PROBLEMS OF PROTECTION AND PROTECTION

The purpose of this scientific article is to justify the need to create a new law of intellectual property, which would protect and defence the rights of the rationalizers and successors of the creator of the rationalization proposal. It has been noted that lately, some scientists have underestimated the importance of our chosen to study the intellectual property object. It is emphasized that it is worth studying the experience of legal regulation of innovation in the production of economically developed countries, in particular, Germany. It is emphasized that during the post-war reconstruction of Ukraine and the creation of an innovative economy, stimulating the development of rationalization is an effective lever of the above process. On the basis of the analysis of the current legal acts and scientific achievements of modern scientists, an attempt was made to find out the main shortcomings of the modern regulatory framework and the determination of ways of overcoming them. It is noted that in the future law it is necessary to pay special attention to the conceptual apparatus, the conditions of protection of the rationalization proposal, the personal non-property rights of the rationalizer, his property rights and defence rights of the successors. Since the rationalizer is usually an employee, it is suggested to think about providing him with greater preferences in labor law compared to current standards. It is emphasized that it is necessary to create the conditions for realization of the ability to register a transformed rationalization proposal into a utility model or invention. It is also necessary to stimulate employers to quickly introduce the specified intellectual property object into production. Therefore, in the future, the law must be laid by mechanisms of such incentives. In the rules for the protection of the rights of the subjects of the rationalization proposal, it will be right to specify the main offenses and to provide responsibility for seeming co-authorship.

Key words: rationalization proposal, economy modernization, industrial property, intellectual property legislation, law on protection of rights to a rationalization proposal.

Постановка проблеми. У відомого французького письменника і льотчика Антуана де Сент-Екзюпері є малесенький твір, написаний ним у складний момент його життя, під назвою „Молитва”. Автор, звертаючись до Бога, просить: „Господи, я прошу не про чудеса і не про міражі, а про силу кожного дня. Навчи мене мистецтву маленьких кроків”. Маленькі кроки – це можливість реалізувати у майбутньому великі плани, досягнути поставленої мети.

Саме таким маленьким кроком до великих цілей стає для майбутнього винахідника, майбутнього головного інженера великого підприємства, раціоналізаторська пропозиція.

Вивчення історії питання В. Іващенко, дало можливість досліднику стверджувати, що протягом 1959-1973 рр. державним органам „вдалося створити ефективну систему правового регулювання сфери винахідництва, позитивними наслідками якого були ... наявність реальних механізмів реалізації винаходів та впровадження технологій”. Значна увага приділялася раціоналізаторській діяльності, що приносила

відчутний економічний ефект. У 1960 р. у країні налічувалося 1 млн. винахідників і раціоналізаторів, у 1970 р. їх вже нараховувалося 3,5 млн, а у 1972 р. – 3, 8 млн. осіб. Впровадження винаходів і раціоналізаторських пропозицій у виробництво принесло у 1960 р. економічний ефект у 45 млн. крб., а у 1970 р. – 261,8 млн. крб., відповідно у 1978 р. – 385 млн. крб. [1] Це був період своєрідного підйому руху винахідництва і раціоналізаторства, який характеризувався масовістю.

У незалежній же Україні вчені спостерігають різкий спад вказаного вище явища. Так, Г. Цифра та Д. Жуков зазначають, що порівняно з 1991 р., станом на 2007 р. кількість винахідників і раціоналізаторів скоротилась більше ніж у 20 разів, а промислові підприємства використовують майже у вісім разів менше винаходів [2]. А у дослідженні С. Грицуленко вказано, що результати моніторингу раціоналізаторства на підприємствах на офіційному веб-сайті Державної служби статистики України з 2015 р. не поновлюються. За доступними даними, автор робить висновок, що питома вага підприємств, що заохочували комерціалізацію технічних рішень завдяки системі раціоналізації протягом 2008-2018 рр, впала на 51%. Аналогічна динаміка (-49 %) з числом підприємств, де використовували раціоналізаторські пропозиції. Кількість використання останніх та їх авторів за період аналізу зменшилась на 5 % і 8 % відповідно [3, с. 88]. Науковець підкреслює думку про необхідність відродженні інституту раціоналізаторства і винахідництва як ключового інструменту подолання накопиченої технологічної відсталості підприємств.

Пошук шляхів удосконалення національного законодавства для стимулювання застосування технічних новацій на виробництві є важливим завданням науковців і практиків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З початку 2000-х рр. ціла низка вчених і практиків звертають увагу на правовий статус інституту „раціоналізаторської пропозиції”, а саме: А. Аксютіна, Г. Андрощук, М. Бельдій, М. Белановська, Т. Бичок, Є. Булат, О. Бутнік-Сіверський, С. Васильєв, С. Грицуленко, Д. Жуков, Г. Закорецька, В. Іващенко, Р. Карпенко, Н. Лук’янчук, Н. Мова, Н. Новицька, О. Поладько, О. Рашкова, О. Романюк, А. Ромашко, В. Хаустов, Г. Цифра, В. Шевченко та інші.

Побіжно торкаються вказаної проблеми Л. Амелічева, Г. Бойко, І. Кириченко, І. Коросташова, М. Мелешко, Є. Недогібенко, Ю. Паніна, А. Тарара, І. Якубівський, Т. Ярошевська, В. Ярошук та інші.

Метою статті є з’ясування лаку в українському законодавстві щодо правового статусу раціоналізаторської пропозиції як об’єкта інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тривалий час в Україні іде своєрідна дискусія щодо проблеми правового регулювання такого нетрадиційного об’єкта інтелектуальної власності, як раціоналізаторська пропозиція. Так, І. Якубівський аргументовано пропонує раціоналізаторську пропозицію вилучити з переліку об’єктів права інтелектуальної власності і здійснювати її охорону аналогічно до об’єкта ноу-хау [4, с. 166]. Однак, на питання: „Чи потрібний специфічний об’єкт інтелектуальної власності, раціоналізаторська пропозиція?”, більшість дослідників відповідають ствердно.

Безперечним є той факт, що у міжнародних договорах вказаний вище об’єкт відсутній у переліку об’єктів інтелектуальної власності, тобто і у Паризькій конвенції про охорону промислової власності, і в Угоді про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (РСТ), і в Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Однак, вказаний момент не виключає можливості врегулювання статусу оригінальних об’єктів інтелектуальної власності, притаманних конкретній країні. Адже творцями норм права є не тільки спеціально створені структури міжнародних організацій, а і народи, а в їх особі, і держави світу.

Внутрішнє законодавство України щодо регулювання статусу раціоналізаторської пропозиції поки що викликає низку питань. Безпосередньо вказаного об’єкта інтелектуальної власності стосуються глава 41 Цивільного кодексу України; пункти 54, 59-62, 68, 70 Указу Президента України „Про Тимчасове положення про правову охорону об’єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій в Україні” (1992 р.); Постанова Державного комітету у справах винаходів і відкриттів Ради Міністрів СРСР „Інструкція про порядок виплати винагороди за винахід і раціоналізаторську пропозицію” (1974 р.); Наказ Державного патентного відомства України „Методичні рекомендації про порядок складання, подачі і розгляду заяви на раціоналізаторську пропозицію” (1995 р.); Наказ Державного комітету статистики України „Про затвердження форм первинної облікової документації з обліку об’єктів права інтелектуальної власності (винаходів, корисних моделей, промислових зразків, компонувань (топографій) інтегральних мікросхем і раціоналізаторських пропозицій) та Інструкції щодо їх заповнення” (2004 р.); Наказ Міністра Оборони України „Положення про патентно-ліцензійну, винахідницьку та раціоналізаторську роботу в Збройних Силах України” (2001 р., в редакції 2010 р.); наказ Адміністрації державної служби спеціального зв’язку та захисту інформації України „Про затвердження Інструкції про організацію раціоналізаторської роботи в Державній службі спеціального зв’язку та захисту інформації України” (2013 р.). Як бачимо із наведеного переліку, більшість нормативних актів мають статус підзаконних актів, окремі з них локального і рекомендаційного характеру, а один навіть тимчасового характеру і значна частина його пунктів втратила чинність. Та і укладалися вони досить давно.

Крім того, переважна більшість науковців стверджує, що усі ці нормативні акти дотично торкаються сфери законодавства з інтелектуальної власності. І не погодитися з таким твердженням дуже важко.

Порівняльний аналіз основних положень вказаних нормативних актів, проведений дослідниками

А. Ромашко та О. Поладько, дозволив зробити їм висновок про неузгодженість розглянутих документів між собою [5, с.100]. Означена неузгодженість може породжувати ризики для юридичних осіб, що беруть на себе обов'язок реєструвати раціоналізаторські пропозиції.

У 2013 р. був розроблений законопроект „Про раціоналізаторську діяльність в Україні”, який міг би збагатити законодавство про охорону інтелектуальної власності, однак, він, на жаль, так і не дочекався свого прийняття Верховною Радою України [6].

У зв'язку з необхідністю відбудови народного господарства у післявоєнний час і створення високотехнологічної вітчизняної економіки, зростатиме інноваційна активність українських підприємств, які будуть потребувати швидкого впровадження у виробництво останніх досягнень науки і техніки. А для цього потрібна законодавча база із закладеним в ній механізмом стимулювання створення і швидкого впровадження у виробництво як винаходів і корисних моделей, так і раціоналізаторських пропозицій. Тож прийняття закону про створення, використання, охорону і захист останніх є нагальною потребою сьогодення.

Доцільним буде відкоригувати визначення поняття „раціоналізаторська пропозиція”, що представлено у ст. 481 Цивільного кодексу України (ЦК України) [7]. Думається, що його необхідно викласти в такій редакції: „Раціоналізаторською пропозицією є визнана господарюючим суб'єктом запропонована ідея, зафіксована на матеріальному носії, яка містить технологічне (технічне) або організаційне рішення у будь-якій сфері діяльності вказаного суб'єкта. Об'єктом раціоналізаторської пропозиції може бути матеріальний об'єкт або процес”.

На думку Г. Цифри та Д. Жукова? технічне або організаційне рішення є родовою ознакою раціоналізаторської пропозиції і має комплексний характер, включаючи такі елементи, як вирішення конкретного завдання і практичне (прикладне) спрямування вказаного завдання [8].

Не зайвим буде чітко виписати у майбутньому Законі „Про охорону прав на раціоналізаторські пропозиції” умови охороноздатності даного об'єкта інтелектуальної власності. До таких умов необхідно віднести:

- відповідність пропозиції профілю підприємства, де вона подана;
- локальна (місцева або відносна) новизна, тобто рівень новизни не є світовим, а обмежується даним підприємством. У „Інструкції про організацію раціоналізаторської роботи в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України” (Інструкція) пропонується поняття новизни тлумачити наступним чином: „Пропозиція вважається новою, якщо згідно з наявними джерелами інформації ця або тотожна поданій пропозиція не була відома в мірі, достатній для її практичного використання” [9];
- корисна підприємству, яке отримало інформацію про неї. У тій же Інструкції корисність розуміється як можливість одержання позитивного ефекту. Бажано б було розшифрувати поняття „позитивного ефекту”. Воно може включати, економічний, технічний та інші кількісні і якісні результати, зокрема, підвищення продуктивності праці працівників та покращення якості продукції, що випускається.

До позитивних моментів діючої нормативної бази можна віднести вказівку на те, що не визнається раціоналізаторською пропозиція, яка знижує надійність та інші показники якості продукції, об'єкта вдосконалення, конструкції, матеріалу, виробу, технологічного процесу. Ймовірно, перелік необхідно збільшити і зробити його конкретнішим.

Оформлення прав на раціоналізаторську пропозицію детально описано у „Інструкції про організацію раціоналізаторської роботи в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України” та у „Положенні про патентно-ліцензійну, винахідницьку та раціоналізаторську роботу в Збройних Силах України”. Для цього на підприємствах повинні функціонувати структурні підрозділи з питань раціоналізаторських пропозицій, завданнями яких є розгляд заяв про раціоналізаторські пропозиції, реєстрація чи відхилення останніх і видача свідоцтв раціоналізаторам.

У контексті сказаного вище, цікавими є зауваження, зроблені дослідницею Т. Ярошевською після вивчення патентного законодавства Німеччини. На сьогодні можна виділити низку провідних сучасних тенденцій розвитку нормативно-правового забезпечення інноваційної діяльності у ФРН. Зокрема, звернуто увагу на децентралізацію ліцензійної діяльності, розширення прав федеральних лабораторій на об'єкти права промислової власності, отримані за кошти федерального бюджету. Крім того, вона вказала на регулювання умов комерціалізації та передачі технологій з військового сектору економіки в цивільний сектор, із державного сектора в приватний [10, с. 188]. Вказані вище тенденції будуть поширюватися у більшості країн світу. І Україна тут не виняток. У перспективі необхідно буде створювати регіональні центри по роботі із винахідниками і раціоналізаторами, господарюючими суб'єктами і державою щодо оформлення особистих немайнових та майнових прав на окремі об'єкти промислової власності.

Для раціоналізаторської пропозиції застосовується поняття першості, а не пріоритету. Дата надходження пропозиції до структурного підрозділу з питань раціоналізаторських пропозицій і буде датою першості [11, с. 48].

У ст. 483 ЦК України відмічено, що суб'єктами права інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію є її автор та юридична особа, якій ця пропозиція подана.

Особисті немайнові права та майнові права раціоналізатора та господарюючого суб'єкта слабо прописані у існуючих правових актах. Зокрема, у ст. 429 та 484 ЦК України нічого не сказано про немайнові

права автора-раціоналізатора. Такими правами є право на визнання особи раціоналізатором, право на авторське ім'я, право на отримання свідоцтва про авторство на раціоналізаторську пропозицію, право брати участь в практичному впровадженні раціоналізаторської пропозиції у виробництво підприємства, право на перекваліфікацію раціоналізаторської пропозиції на винахід чи корисну модель, право перешкоджати будь-якому посягненню на право інтелектуальної власності, здатному завдати шкоди честі чи репутації творця об'єкта права інтелектуальної власності.

Щодо майнових прав творця, то ст. 484 ЦК України обмежилася лише одним реченням: „Автор раціоналізаторської пропозиції має право на добросовісне заохочення від юридичної особи, якій ця пропозиція подана”. Думається, що у майбутньому законі варто прописати мінімальний розмір грошової винагороди, яку може отримати раціоналізатор за використання його пропозиції на підприємстві чи в організації протягом усього часу її впровадження. А конкретна сума винагороди має бути встановлена у спеціальному договорі між раціоналізатором і юридичною особою.

Окрім того, необхідно подумати про можливе розширення трудових пільг для раціоналізаторів як працівників. Так, у Кодексі законів про працю України (КЗпП України) є декілька статей, що торкаються даного питання. Це п.6 ст.42 про переважне право на залишення на роботі при звільненні працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці; ст. 126 про те, що за працівниками - авторами винаходів, корисних моделей, промислових зразків і раціоналізаторських пропозицій зберігається середній заробіток при звільненні від основної роботи для участі у впровадженні винаходу, корисної моделі, промислового зразка чи раціоналізаторської пропозиції на тому ж підприємстві, в установі, організації, якщо ж це відбувається на іншому підприємстві, в установі, організації за працівниками зберігається посада за місцем постійної роботи, а робота по впровадженню винаходу, корисної моделі, промислового зразка чи раціоналізаторської пропозиції оплачується за погодженням сторін у розмірі не нижче середнього заробітку за місцем постійної роботи. Можливо, доцільно було б подумати про запровадження для раціоналізаторів можливості працювати за гнучким графіком або дистанційно (ст. 60, 60-2). Слушним буде внести раціоналізаторів до переліку працівників з ненормованим робочим днем і згідно зі ст. 8 Закону України „Про відпустки” надавати їм додаткову оплачувану відпустку тривалістю до семи календарних днів щороку.

Дослідник С.Васильєв зауважує, що буде також доречним матеріальне стимулювання учасників конкурсів на кращу раціоналізаторську пропозицію в межах одного господарюючого суб'єкта [12, с. 167].

Майнові права іншої сторони відносин з приводу раціоналізаторської пропозиції, тобто, юридичної особи, виписані у ст. 484 ЦК України досить лаконічно: „Юридична особа, яка визнала пропозицію раціоналізаторською, має право на використання цієї пропозиції у будь-якому обсязі”. Буде корисним розписати окремі способи використання, адже вони передбачають не тільки швидке впровадження вказаного об'єкта інтелектуальної власності у виробництво, а і можливість переведення раціоналізаторської пропозиції у комерційну таємницю, перетворення її у винахід або корисну модель із подальшим отриманням патенту і видачею ліцензії на їх використання.

Оскільки траєкторія руху раціоналізаторської пропозиції, як правило, проходить через корисну модель до винаходу, то, як уже неодноразово наголошувалося науковцями і практиками, варто суттєво знизити розміри зборів за дії, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності [13]. Особливо це зауваження є злосудним для корисної моделі. Тут важливо, щоб тактичні цілі держави, зокрема, наповнюваність бюджету, не гальмували стратегічні завдання суспільства (стимулювання інноваційного розвитку економіки).

Стосовно стимулювання юридичних осіб до впровадження раціоналізаторських пропозицій, то зрозуміло, що вони самі зацікавлені у цьому, якщо очевидним є швидкий економічний ефект. Держава ж могла б заохочувати господарюючих суб'єктів, суттєво зменшуючи податковий тиск на них, популяризуючи впровадження раціоналізаторських новацій через щорічні конкурси кращих підприємців у регіонах.

Держава дещо робить для популяризації раціоналізаторства і винахідництва. Так, в Україні з 1992 р. функціонує громадська організація „Товариство винахідників і раціоналізаторів України”. Окрім того, щорічно у третю суботу вересня відзначається День винахідника і раціоналізатора, який був заснований в 1994 р. Однак, діяльність раціоналізаторів і винахідників у сфері модернізації економіки країни мало відома широкому загалу суспільства в Україні.

Говорячи про правопорушення, пов'язані з раціоналізаторськими пропозиціями, підкреслимо, що вони можуть стосуватися особистих немайнових і майнових прав раціоналізатора, майнових прав юридичної особи, яка використовує даний об'єкт інтелектуальної власності та сторін ліцензійного договору. І у майбутньому законі не зайвим буде перерахувати основні види правопорушень, як це зроблено у Законі України „Про авторське право і суміжні права”. Серед способів захисту прав на раціоналізаторські пропозиції для працівників-раціоналізаторів державних підприємств, установ і організацій буде слушним використання як адміністративного способу захисту, так і судового, а для працівників-раціоналізаторів приватних підприємств – лише судовий.

В українському законодавстві передбачений цивільно-правовий захист порушених прав, пов'язаних з раціоналізаторською пропозицією (ст. 16; 431-432 ЦК України), адміністративно-правовий захист (ст. 51-2; 91-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення - КУпАП) та кримінально-правовий захист (ст.177 Кримінального кодексу України – КК України). Не зайвим було б КУпАП доповнити статтею про

адміністративну відповідальність за примушування до запису у заявці про реєстрацію прав автора раціоналізаторської пропозиції удаваних співавторів без достатніх на те підстав та ще й з високими штрафними санкціями.

Висновки. Раціоналізаторська пропозиція, поряд з іншими об'єктами промислової власності, є важливим засобом модернізації економіки України. Однак, вона незаслужено недооцінюється нашими законотворцями, які пропонують прирівняти її до ноу-хау або комерційної таємниці. Даний об'єкт інтелектуальної власності потребує спеціального закону та комплексних змін в законодавстві для перетворення раціоналізаторства у масове явище.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Івашенко В.А. Законодавче забезпечення охорони наукових відкриттів, винаходів, раціоналізаторських пропозицій у СРСР та УРСР у 1950-1973 рр. *Право і суспільство*. 2017. № 2. Ч. 2. С. 39-43. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/2_2017/part_2/11.pdf
2. Цифра Г.О., Жуков Д. Права на раціоналізаторські пропозиції та їх захист. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/5912/1/10%20-%202%286%29%20-%2029.pdf>
3. Грицуленко С.І. Аналіз динаміки розвитку раціоналізаторства і винахідництва в Україні. *Проблеми економіки*. 2020. № 2 (44). С. 82-90. URL: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2020-2_0-pages-82_90.pdf
4. Якубівський І. Об'єкти права інтелектуальної власності з позиції рекодифікації цивільного законодавства України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 2 (26). С. 162-170.
5. Ромашко А.С., Поладко О.М. Ризики раціоналізаторської пропозиції в правовому полі України. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/27494/1/P.100-101.pdf>
6. Про раціоналізаторську діяльність в Україні: Проект Закону України від 05.02.2013 р. № 2193. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/jg1ox00a?an=3>
7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-ІУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
8. Цифра Г.О., Жуков Д. Права на раціоналізаторські пропозиції та їх захист. URL: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/5912/1/10%20-%202%286%29%20-%2029.pdf>
9. Інструкція про організацію раціоналізаторської роботи в Державній службі спеціального зв'язку та захисту інформації України: Наказ Адміністрації державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 02.09.2013 р. № 495. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1621-13#Text>
10. Ярошевська Т.В. Проблеми охорони прав промислової власності в Україні: монографія. Дніпро: Видавець Біла К.О., 2020. 372 с.
11. Булат Є.А. Деякі аспекти правової охорони раціоналізаторської пропозиції в умовах розвитку інноваційних відносин. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2015/6_2_2015/part_3/11.pdf
12. Васильєв С.В. Правовий захист комерційної таємниці та раціоналізаторських пропозицій на фармацевтичному підприємстві. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2021. № 4 (96). С. 162-172. URL: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1441/1314>
13. Про затвердження Порядку сплати зборів за дії, пов'язані з охороною прав на об'єкти інтелектуальної власності: Постанова Кабінету Міністрів України від 23.12.2004 р. № 1716. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1716%2D2004%2D%EF&p=1104834154869809#Text>

REFERENCES:

1. Ivashchenko, V.A. (2017). Zakonodavche zabezpechennia okhorony naukovykh vidkryttiv, vynakhodiv, ratsionalizatorskykh propozytzii u SRSR ta URSR u 1950-1973 rr. [Legislative protection of scientific discoveries, inventions, innovation proposals in the USSR and the USSR in 1950-1973]. *Pravo i suspilstvo*. № 2. Ch. 2. 39-43. Retrieved from: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/2_2017/part_2/11.pdf [in Ukrainian].
2. Tsyfra, H.O., Zhukov, D. (2010). Prava na ratsionalizatorski propozytzii ta yikh zakhyst. [Rights to innovation proposals and their protection]. *Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo*. № 2 (6). 177-181. Retrieved from: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/5912/1/10%20-%202%286%29%20-%2029.pdf> [in Ukrainian].
3. Hrytsulenko, S.I. (2020). Analiz dynamiky rozvytku ratsionalizatorstva i vynakhidnytstva v Ukraini. [Analysis of the dynamics of the development of innovation and invention in Ukraine]. *Problemy ekonomiky*. № 2 (44). 82-90. Retrieved from: https://www.problecon.com/export_pdf/problems-of-economy-2020-2_0-pages-82_90.pdf [in Ukrainian].
4. Yakubivskiy, I. (2021). Ob'iekty prava intelektualnoi vlasnosti z pozytsii rekodyfikatsii tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy. [Objects of intellectual property rights from the standpoint of recoding the civil legislation of Ukraine]. *Aktualni problemy pravoznavstva*. № 2 (26). 162-170. [in Ukrainian].
5. Romashko A.S., & Poladko O.M. (2019) Ryzky ratsionalizatorskoi propozytzii v pravovomu poli Ukrainy. [Risks of innovation proposal in the legal field of Ukraine]. Retrieved from: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/27494/1/P.100-101.pdf> [in Ukrainian].
6. Pro ratsionalizatorsku diialnist v Ukraini. (2013, February 5). [On innovation activity in Ukraine]. Projekt Zakonu Ukrainy № 2193. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/view/jg1ox00a?an=3>

7. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [Civil Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
8. Tsyfra, H.O., Zhukov, D. (2010). Prava na ratsionalizatorski propozyitsii ta yikh zakhyst. [Rights to innovation proposals and their protection]. *Visnyk NTUU "KPI". Politolohiia. Sotsiologhiia. Pravo.* № 2 (6). 177–181. Retrieved from: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/5912/1/10%20-%202%286%29%20-%2029.pdf> [in Ukrainian].
9. Instruksiiia pro orhanizatsiiu ratsionalizatorskoi roboty v Derzhavnii sluzhbi spetsialnoho zv'iazku ta zakhystu informatsii Ukrainy. (2013, September 2). [Instruction on the organization of innovation work in the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine]. Nakaz Administratsii derzhavnoi sluzhby spetsialnoho zv'iazku ta zakhystu informatsii Ukrainy № 495. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1621-13#Text> [in Ukrainian].
10. Yaroshevska, T.V. (2020). Problemy okhorony prav promyslovoi vlasnosti v Ukraini. [Problems of protection of industrial property rights in Ukraine]. monohrafiia. 372. [in Ukrainian].
11. Bulat, Ye.A. (2015). Deiaki aspekty pravovoi okhorony ratsionalizatorskoi propozyitsii v umovakh rozvytku innovatsiinykh vidnosyn. [Some aspects of legal protection of innovation proposal in the development of innovation relations]. *Pravo i suspilstvo.* № 6-2 chastyna 3. 46-50. Retrieved from: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2015/6_2_2015/part_3/11.pdf [in Ukrainian].
12. Vasyliiev, S.V. (2021). Pravovyi zakhyst komertsiiinoi taiemnytsi ta ratsionalizatorskykh propozyitsii na farmatsevychnomu pidpriemstvi. [Legal protection of trade secrets and innovation proposals at the pharmaceutical company]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnurishnikh sprav imeni E. O. Didorenka.* № 4 (96). 162-172. Retrieved from: <https://journal.lduvs.lg.ua/index.php/journal/article/view/1441/1314> [in Ukrainian].
13. Pro zatverdzhennia Poriadku splaty zboriv za dii, poviazani z okhoronoiu prav na obiekty intelektualnoi vlasnosti. (2004, December 23). [On approval of the Procedure for payment of fees for actions related to the protection of intellectual property rights]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 1716. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1716%2D2004%2D%EF&p=1104834154869809#Text>

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 347.965.42

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-45-50

Трошкіна Катерина Євгенівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
старший викладач кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: katerynareva@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-1795-7234>

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАЦІЇ У СФЕРІ АВТОРСЬКОГО ПРАВА

Статтю присвячено дослідженню загальних засад запровадження медіації як альтернативного способу вирішення спорів у сфері авторського права в Україні. На сьогодні інститут медіації в Україні перебуває на етапі розроблення, що підтверджується активною науковою діяльністю вчених, які акцентують увагу на перевагах медіації та наголошують на необхідності її запровадження. Встановлено, що використання медіації для вирішення конфліктів з приводу інтелектуальної власності – один із найперспективніших напрямів з погляду розвитку інститутів медіації та обумовлені причини цього.

Проаналізовано сучасний стан правового регулювання медіації в Україні та процедури медіації в національному законодавстві держав-членів ЄС. Серед переваг посередництва виділяють: економічність (здійснення медіації не потребує сплати судового збору та інших судових витрат); прийняття сторонами самостійного взаємовигідного рішення; збереження конфіденційності (важливо в спорах, що потенційно можуть зашкодити діловій репутації сторін, особливо у спорах щодо інтелектуальної власності).

Ключові слова: інтелектуальна власність, авторське право, медіація, спір, медіатор, альтернативне вирішення спорів.

Troshkina K. PECULIARITIES OF COPYRIGHT MEDIATION APPLICATION

The article is devoted to the study of general principles of introduction of mediation as an alternative way of resolving copyright disputes in Ukraine. Today, the Institute of Mediation in Ukraine is under development,

Випуск 12. 2022

which is confirmed by the active research of scientists who emphasize the benefits of mediation and emphasize the need for its introduction. It is established that the use of mediation to resolve conflicts over intellectual property is one of the most promising areas in terms of the development of mediation institutions and the reasons for this.

The current state of legal regulation of mediation in Ukraine and mediation procedures in the national legislation of EU member states are analyzed. Among the advantages of mediation are: cost-effectiveness (mediation does not require payment of court fees and other court costs); adoption by the parties of an independent mutually beneficial decision; maintaining confidentiality (important disputes that could potentially damage the business reputation of the parties, especially in intellectual property disputes).

Key words: intellectual property, copyright, mediation, dispute, mediator, alternative dispute resolution.

Постановка проблеми. Однією із умов інтеграції України в Європейський Союз є вдосконалення правового регулювання інтелектуальної власності у відповідності до міжнародно-правових норм. Розвиток цифрових технологій та надання послуг через мережу Інтернет сприяють доступності об'єктів авторського права через відповідні засоби комунікацій, а це, в свою чергу, призводить до порушення авторських прав. Відповідно, глобалізація інтелектуальної власності потребує вдосконалення правового регулювання захисту авторських прав шляхом вдосконалення механізмів захисту, розширення суб'єктного складу тощо.

Стрімкий розвиток інформаційного суспільства поставив перед юридичною наукою ряд викликів, які стосуються, насамперед, захисту прав патентовласників від патентного тролінгу, захисту авторських прав у мережі Інтернет, питання належного функціонування організацій колективного управління майновими правами авторів, застосування альтернативних процедур при вирішенні спорів щодо об'єктів права інтелектуальної власності тощо.

Окремої уваги заслуговує питання альтернативного вирішення спорів щодо об'єктів інтелектуальної власності в рамках застосування медіації. Альтернативне вирішення спорів є узагальненим терміном, що використовується для визначення набору підходів і методів, спрямованих на вирішення спорів неконфліктним шляхом, починаючи від переговорів між двома сторонами, багатосторонніх переговорів, медіації, формування консенсусу та арбітраж. У даному дослідженні спробуємо комплексно проаналізувати процедуру медіації як альтернативного способу вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності, а саме у сфері авторського права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науково-теоретичною базою дослідження стали праці провідних вітчизняних і зарубіжних учених. При цьому, наукові роботи, присвячені медіації як альтернативному способу вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності, як правило, характеризують лише окремі аспекти цього питання. А тому перспективними залишаються комплексні дослідження медіації у сфері інтелектуальної власності та авторського права. У зв'язку з цим, слід назвати роботи таких авторів як Н.Л. Бондаренко-Зелінська, С.В. Бондаренко, І. Василенко, Л. В. Гола, С.К. Загайнова, В. Землянська, О.Кармаза, А. Кодинець, О. О. Кульчій, В. Мотиль, М. Я. Поліщук, Г. О. Ульянова, Н. Потоцький, Ю.Розман, Л. Д. Романадзе, Г. Єрмоєнко, Д. В. Смерницький та інші.

Мета статті полягає у встановленні теоретичних особливостей медіації у сфері авторського права та дослідженні перспектив використання зарубіжного досвіду застосування медіації для України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «медіація» походить від грецького терміну «medos» (нейтральний, незалежний від сторони), а також від латинських термінів «mediatio» (посередництво) та «mediare» (бути посередником у спорі) [1, с. 13-14].

На сьогодні явище медіації привертає до себе увагу не лише науковців, але й юристів-практиків з усього світу. 15 грудня 2021 року набув чинності Закон України «Про медіацію», який визначає правові засади та порядок проведення медіації як позасудової процедури врегулювання конфлікту (спору), принципи медіації, статус медіатора, вимоги до його підготовки та інші питання, пов'язані з цією процедурою. Відповідно до ст.1 вказаного нормативно-правового акту, медіація – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [2].

Дія цього Закону поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим). Прийняття даного законодавчого акту відкрило нову еру у позасудовому вирішенні спорів, зокрема і у сфері інтелектуальної власності.

У Директиві № 2008/52/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про деякі аспекти посередництва (медіації) у цивільних та комерційних справах» сказано, що дана процедура має забезпечити принцип доступу до правосуддя, економічно ефективно та оперативне позасудове вирішення спорів, надійне функціонування ринку за рахунок збереження дружніх стосунків між сторонами. Поява медіації в Україні зумовлена сукупністю обставин, серед яких можна вказати, по-перше, надмірну завантаженість державних судів, а по-друге, можливість оперативного врегулювання конфлікту за допомогою медіатора зі збереженням конфіденційності [3].

До переваг медіації, на відміну від судового вирішення спору, відносять:

– економічність. Вартість третейського та судового розгляду, як правило, значно перевищує вартість процедури медіації. Крім того, медіація може здійснюватися і на безоплатній основі (відсутні обов'язкові збори та мита);

– оперативність. Процедура медіації визначається угодою сторін спору та, на відміну від судового та третейського розглядів, врегульованих законодавством чи регламентом відповідного суду, займає менше часу, проводиться оперативніше. Сторони вільні від дотримання жорстких процесуальних вимог, менш формалізовані вимоги до доказів, що подаються, тощо;

– виключення репутаційних (іміджевих) ризиків. Процедура медіації відповідно до норми закону є конфіденційною. Відповідно до принципу гласності у цивільному та арбітражному процесі будь-яке судове рішення може стати предметом обговорення у ЗМІ. Виникнення спору може бути доступним в публічній площині, що може створити несприятливе інформаційне поле, спричинити розкриття конфіденційної комерційної інформації;

– ефективність. У світовій практиці застосування медіації дає дуже відчутні результати: до 70-80% суперечок, які вирішуються за участю медіаторів, закінчуються мировою угодою [4].

Медіація ґрунтується на таких фундаментальних принципах, як добровільність, конфіденційність, взаємоповага, рівноправність сторін, нейтральність та неупередженість медіатора, прозорість процедури, співпраця, відповідальність. Багато з цих принципів лежать в основі судового способу вирішення спорів, але, на відміну від судових систем, медіація забезпечує демократичність процесу та залучення його сторін до прийняття рішення. Саме залучення обох сторін процесу до прийняття рішення є ключовою відмінністю медіації від інших систем врегулювання спорів.

Необхідно зазначити, що використання медіації для вирішення конфліктів з приводу інтелектуальної власності — один із найперспективніших напрямів з погляду розвитку інститутів медіації. Це обумовлюється декількома причинами, зокрема:

1) спори у сфері інтелектуальної власності традиційно ставляться до категорії найскладніших справ, що значно підвищує правові ризики;

2) предмет спору має низку особливостей, пов'язаних зі складністю грошової оцінки об'єкта інтелектуальної власності, наявністю особистих немайнових прав та інтересів автора об'єкта;

3) підвищений інтерес до збереження конфіденційності, що диктується небажанням розкривати деталі творчих рішень, бізнес-моделей, ноу-хау, наслідки допущених порушень тощо;

4) велика кількість конфліктів за участю іноземних юридичних та фізичних осіб, для яких використання альтернативних способів вирішення спорів є звичайним способом врегулювання конфлікту;

5) зв'язок конкретного конфлікту з іншими численними спірними ситуаціями, зокрема що виникають поза української юрисдикції. Великий потенціал позасудового врегулювання конфліктів у сфері, що розглядається, підтверджує і те, що сторони, які звертаються до Вищого суду з питань інтелектуальної власності, часто налаштовані на його мирне врегулювання.

Нині у сфері інтелектуальної власності є досить ефективні механізми врегулювання суперечок, що виникають щодо окремих об'єктів інтелектуальної власності. При Всесвітній організації інтелектуальної власності успішно функціонує Центр з арбітражу та посередництва, що є нейтральним міжнародним некомерційним органом з врегулювання спорів, який пропонує різні ефективні з точки зору затрат часу та засобів варіанти альтернативного врегулювання спорів. Це дозволяє приватним особам успішно вирішувати свої внутрішні або транскордонні суперечки щодо інтелектуальної власності та технології у позасудовому порядку [5].

Незважаючи на це, у нашій країні зберігається неоднозначне ставлення до цього інституту. З одного боку, спостерігається підвищений інтерес до цієї процедури з боку юридичної спільноти, з другого — медіація сприймається як марний механізм вирішення конфліктів. Поки що відсутня і стійка практика застосування процедури медіації, в тому числі і для врегулювання конфліктів у сфері інтелектуальної власності. Суди відзначають такі причини низької популярності примирних процедур:

1) організаційні:

- відносна новизна процедури медіації;

- відсутність медіаторів;

- відсутність реклами на ринку професійних медіаторів;

- відсутність поширеної практики використання медіації;

- відсутність у суді приміщень, які можна було б надавати для проведення примирливих процедур;

- низька активність просвітницької роботи на рівні державних органів усіх рівнів та органів місцевого самоврядування, засобів масової інформації, медіаторів;

- необов'язковість проведення процедури медіації, яка б передувала зверненню до суду;

2) економічні:

- висока вартість послуг професійних медіаторів;

- процесуальна пасивність при вирішенні цивільних спорів, небажання нести додаткові фінансові витрати;

- відсутність прагнення судових представників до примирення сторін, оскільки це суттєво знижує розмір оплати їхніх послуг;

3) суб'єктивні (психологічні):

- високий ступінь конфліктності відносин у суспільстві;
- непоінформованість сторін про медіацію;
- відсутність навичок та традицій щодо ведення переговорів;
- недовіра до медіатора;
- прагнення особи, право якої порушено, будь-якими способами притягнути до відповідальності порушника суб'єктивного права;
- неучасть у судових засіданнях керівників, які мають право приймати рішення, у тому числі щодо предмета спору;
- сприйняття судового рішення як більш цінного судового акту в порівнянні з ухвалою про припинення провадження у справі;
- небажання брати відповідальність за вирішення конфлікту на себе;
- вирішення спору в судовому порядку є відстрочкою виконання своїх зобов'язань перед контрагентами для несумлінних осіб;
- низький рівень правової культури [6].

Ціла низка причин, що перешкоджають розвитку медіації, може бути усунена власне державними судами. До таких заходів можна віднести: організацію інформування сторін про можливість використання медіації та її позитивні моменти (розміщення інформаційних стендів у приміщеннях суду, а також необхідної інформації на сайті тощо); організацію робочого місця для медіаторів, які працюють у суді (обладнання кімнат примирення, переговорних приміщень); створення можливості скористатися послугами медіаторів, що функціонують при суді (організація чергування медіаторів, їхня присутність у судових засіданнях, забезпечення безоплатного надання послуг медіаторів на території суду). Важливим є підвищення рівня знань суддів про медіацію, а також їхнє навчання відповідним методикам.

Судді, які вивчили методи медіації, з більшою готовністю пропонують сторонам вдаватися до цієї процедури. На можливість звернення до цього врегулювання конфлікту вказується в процесуальних документах.

Проте сторони спору дуже неохоче вдаються до цієї процедури. У численних публікаціях, присвячених аналізу причин негативного ставлення сторін до можливості врегулювання конфлікту у позасудовому порядку з використанням послуг медіаторів, зазначається недоліки правового регулювання, усунення яких має, на думку авторів, підвищити інтерес до цієї процедури. Не з усіма цими пропозиціями можна погодитись. Так, пропонується, наприклад, змінити статус медіативної угоди, яка на даний час не може бути виконана примусово, і суд не має обов'язку затвердити її як світову (таке твердження є правом, а не обов'язком суду) [7].

Однак пропозиція про надання примусової сили медіативній угоді, на нашу думку, відображає той самий стереотип про переваги дій, забезпечених державним примусом, тоді як авторитет медіації повинен забезпечуватися взаємоприйнятним рішенням, у виконанні якого сторони безпосередньо зацікавлені.

Водночас заслуговує на уважний розгляд пропозицію про надання державним судам у певних випадках права зобов'язувати сторони вдаватися до медіації. Як відомо, чинні норми встановлюють лише обов'язок суду роз'яснити сторонам право на звернення до медіатора та не зобов'язують рекомендувати звернення до медіаторів тоді, коли, на думку судді, врегулювання спору в рамках медіації було б більш ефективним.

Як вірно зазначають фахівці [4], процесуальне законодавство багатьох країн дозволяє суддям виявити ініціативу та дати подібну рекомендацію сторонам (наприклад, у Нідерландах, Болгарії, Словенії, Румунії, Польщі, Англії). Важливо, щоб суд міг донести свою думку щодо можливості позасудового врегулювання конфлікту безпосередньо до осіб, які приймають стратегічні рішення в компаніях, що виступають сторонами спору. Не секрет, що професійні представники нерідко зацікавлені у продовженні конфлікту, а найчастіше самі провокують його продовження та поширення.

Тому важливо, щоб рішення про вибір процедури приймалося особами, чий інтерес безпосередньо порушений конфліктом, і саме їхня участь у процедурах медіації має бути забезпечена. Серйозною проблемою, вирішення якої здатне позитивно вплинути на розширення практики медіації, є недостатній професійний рівень медіаторів, відсутність єдиних вимог щодо їх кваліфікації. Зокрема, як негативний фактор може бути розцінено відсутність вимоги до професійного медіатора мати вищу юридичну освіту, оскільки медіатор, що не має спеціальних знань, не може оцінити дії сторін і запропоновані ними рішення з точки зору законності та здійсненності. Слід погодитися з думкою, що медіація стане популярнішою за розгляд у суді тільки тоді, коли медіатори зможуть вирішити справу швидше, дешевше, з меншими витратами часу та сил, з більшим психологічним комфортом для сторін, а головне — професійно та законно.

Сторони в суперечках щодо авторських прав також часто беруть на себе незavidну відповідальність за судові справи, у яких шанси на успіх є малоперспективними або потенціал для відновлення мінімальний. Такі ситуації часто виникають, коли процесуальне або матеріальне законодавство про авторське право несприятливе для основних фактів справи сторони. Одним із засобів подолання таких труднощів є посередництво в суперечці до того, як несприятливі факти будуть викриті судді або присяжним (або протилежній стороні).

Хоча посередництво в спорах усіх типів є загальною перевагою, збереження ділових відносин та репутації частіше вигідно учасникам спорів у справах про інтелектуальну власність через ділові асоціації, які часто існують між сторонами. Це збереження впливає з «можливості використовувати механізм, який є набагато менш формальним і менш агресивним, ніж судовий процес», а також з того факту, що «по завершенні медіації сторони можуть вимагати права власності на резолюцію». Медіація також дає підприємствам перевагу швидкого вирішення спорів, уникаючи тим самим втручання в повсякденну діяльність бізнесу та можливості отримання прибутку.

У класичній недирективній формі посередництва посередник бере на себе роль лише сприяння, утримуючись від включення своїх поглядів, цінностей або рішень у процес переговорів. Тим не менш, зростаюча роль адвокатів і колишніх суддів як медіаторів останнім часом спричинила поширення більш оціночного процесу. Такі методи оцінки особливо підходять для справ щодо інтелектуальної власності, оскільки вони «часто кидають виклик правовій системі своєю складною технічною природою. «Хоча «сторонам може знадобитися витратити значну кількість часу, зусиль і грошей, щоб «навчати» відповідній технології народного засідателя або присяжних, обрана (нейтральна третя сторона) зазвичай не потребуватиме майже такої освіти».

У разі оціночної медіації сторони можуть скористатися можливістю посередника щодо авторських прав оцінити цінність справи сторони або оцінити ймовірність успіху сторони в судовому розгляді. Сторони в сgjhlf] щодо авторських прав також можуть вибирати посередників з корпоративною освітою, щоб запропонувати творчі бізнес-рішення, які інакше можна було б не помітити. Таким чином, медіація дає сторонам можливість обрати нейтральну третю сторону на основі досвіду, освіти та стилю посередництва – варіант, недоступний сторонам під час судового розгляду.

Фактори, які сторони повинні враховувати при відборі справ щодо авторського права для медіативної процедури, є лише злиттям аргументів, наведених у дослідженні. Сторони в спорах щодо авторських прав повинні розглянути питання про медіацію, у наступних випадках:

- 1) витрати на судовий процес були б некеровано високими;
- 2) існує можливість «розповсюдження» авторських прав;
- 3) результат судового розгляду особливо важко передбачити;
- 4) юридичний прецедент є несприятливим щодо фактів, що лежать в основі справи сторони;
- 5) судовий процес може зашкодити діловим відносинам або репутації сторін;
- 6) спір може вимагати спеціального розуміння закону про авторське право;
- 7) обставини не призводять до ситуації збанкрутування компанії. Ці фактори необхідно оцінювати в

контексті того, як кожен з них ставиться до остаточного питання про те, чи є посередництво в інтересах сторони.

Помітно відсутні в цих факторах дві характеристики, які, якщо вони присутні, можуть свідчити про невідповідність медіації.

По-перше, якщо спір щодо авторських прав уже вирішено та очікує на апеляцію, сторона, що переважає, може більше не мати стимулу брати участь у посередництві. Незважаючи на це, медіація може бути корисною для вирішених справ, у яких витрати на апеляцію є надмірно обтяжливими або засоби правового захисту суду першої інстанції недостатні.

По-друге, судді та адвокати, які беруть участь у спорах щодо авторських прав, повинні уникати передачі справ про порушення авторських прав на посередництво, коли одна сторона не має повноважень на врегулювання (або має такі обмежені повноваження, що медіація виявилася б марною), оскільки передача таких справ завадить самій доцільності медіації. призначений для виховання.

І, нарешті, ситуації збанкрутування компанії — це спори, які, як правило, слід не вирішувати шляхом медіації, особливо коли довгострокові цілі клієнта не можуть бути задоволені шляхом врегулювання. Однак, на відміну від ситуацій збанкрутування компанії, соціальне та культурне значення спору про авторські права не повинно мати жодного значення для юристів при виборі справ для посередництва (хоча це може бути для суддів), оскільки зобов'язання практиків авторських прав забезпечувати їх цілі клієнтів перевершують будь-який етичний обов'язок сприяти розвитку закону. Нарешті, судовий процес щодо авторських прав, на відміну від інших галузей права, рідко приймає глибокі рішення, які мають велике суспільне значення; скоріше, його сфера зазвичай обмежується комерційними питаннями, які добре підходять для процесу медіації.

Незважаючи на переваги, пов'язані з вищезазначеними факторами, сторони часто не бажають погоджуватися на посередництво в розпал суперечки. Щоб боротися з таким небажанням, підприємства часто включають обов'язкові положення про посередництво в контракти до того, як виникнуть такі суперечки, коли сторони більш готові до цього. погодитися на посередництво. За такими угодами сторони несуть юридичний обов'язок брати участь у посередництві відповідно до умов договору.

Сторони, які розробляють положення про медіацію, повинні приділяти пильну увагу визначенню того, що є дотриманням вимоги про медіацію. Наприклад, складники, які стурбовані майбутніми суперечками щодо перекладу, можуть побажати використовувати об'єктивну мову, наприклад, вказати тривалість медіації та інформацію, якою буде обмінюватися. Інші розробники можуть, ризикуючи «відкрити двері для судового розгляду з питань дотримання вимог», вибрати вимогу «сумлісної» участі.

Висновки. Таким чином, у висновку необхідно зазначити, що враховуючи різні стимули до встановлення компромісу у спорах щодо авторських прав шляхом медіації, все ж на сьогодні медіація виявляється недостатньо застосовуваним засобом вирішення таких спорів. Тому для формування системи, в якій медіація стала б реальною альтернативою судовому розгляду спорів, необхідно вирішити низку складних завдань, зокрема насамперед щодо законодавчого врегулювання процедури медіації та закріплення медіації, яка б передувала зверненню до суду, формування в країні корпусу професійних медіаторів та розробки процесуальних механізмів взаємодії медіації із судами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Bobrowicz M. Mediacje gospodarsze – jak mediować i przekonywać. Warszawa, 2004. S. 13-14.
2. Про медіацію: Закон України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
3. Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради про деякі аспекти посередництва (медіації) в цивільних та комерційних справах: Міжнародний документ від 21.05.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_a95
4. Аболонин В. О. Судебная медиация: теория, практика, перспективы. М. : Инфотропик Медиа, 2014.
5. Офіційний веб-сайт ДП «Український інститут інтелектуальної власності». URL: <https://ukrpatent.org/uk/articles/ip-mediation-center>
6. Серго А. Г. Медиация в спорах об интеллектуальной собственности. *Интеллектуальная собственность. Авторское право и смежные права.* 2017. № 1.
7. Brenneur B. Overview of Judicial Mediation in the World. Mediation is the universal language of conflict resolution. Paris, 2010.

REFERENCES:

1. Bobrowicz, M. (2004). Mediacje gospodarsze – jak mediować i przekonywać. [Economic mediation - how to mediate and persuade]. 13-14. [in Polish].
2. Pro mediatsiui. (2021, November 16). [On mediation]. Zakon Ukrainy. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> [in Ukrainian].
3. Dyrektywa № 2008/52/JeS Yevropeiskoho parlamentu i Rady pro deiaiki aspekty poserednytstva (mediatsii) v tsyvilnykh ta komertsiiynykh spravakh. (2008, May 21), [Directive № 2008/52 / EU of the European Parliament and of the Council on certain aspects of mediation in civil and commercial matters]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_a95 [in France].
4. Abolonin, V. O. (2014). Sudebnaya mediatsiya: teoriya, praktika, perspektivy. [Judicial mediation: theory, practice, prospects]. [in Russian]
5. Ofitsiinyi veb-sait DP «Ukrainskyi instytut intelektualnoi vlasnosti». [Official website of the Ukrainian Institute of Intellectual Property] Retrieved from: <https://ukrpatent.org/uk/articles/ip-mediation-center> [in Ukrainian].
6. Sergo, A. G. (2017). Mediatsiya v sporah ob intellektualnoy sobstvennosti. [Mediation in intellectual property disputes]. *Avtorskoe pravo i smezhnyie prava.* № 1. [in Russian]
7. Brenneur, B. (2010). Overview of Judicial Mediation in the World. Mediation is the universal language of conflict resolution. [in France].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 341.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-50-54

Чернік Світлана Дмитрівна,

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного педагогічного

університету імені Володимира Винниченка,

e-mail: s.d.chernik@cuspu.edu.ua,

<https://orcid.org/0000-0003-3290-1797>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН, УСКЛАДНЕНИХ ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ

Стаття присвячена дослідженню правового регулювання сімейних відносин, ускладнених іноземним елементом. Акцентовано на визначенні поняття «іноземний елемент» у законодавстві та науковій літературі. Виокремлено способи регулювання сімейних правовідносин з іноземним елементом, які застосовуються у міжнародному приватному праві. Одним із найпоширеніших з них є прийняття нормативних актів з відповідними

колізійними нормами та укладення дво- або багатосторонніх договорів між державами. Міжнародні договори покликані уніфікувати норми права щодо регулювання сімейних відносин між громадянами різних держав через наявну відмінність між законодавствами. Проаналізовано зміст конвенцій, які акумулюють колізійні норми щодо регулювання окремих сфер сімейних відносин, зокрема, Конвенція про згоду на вступ у шлюб, мінімальний шлюбний вік, реєстрацію шлюбу (1962 р.) та Конвенція про захист дітей та співробітництво у галузі міжнародного усиновлення (1993 р.). Досліджено нормативно-правові акти України, які регулюють сімейні відносини, ускладнені іноземним елементом. Серед них особлива увага приділена Сімейному кодексу України та Закону України «Про міжнародне приватне право». Встановлено, що Сімейний кодекс України містить норми щодо особливостей усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами, та іноземцями. Закон України «Про міжнародне приватне право» є спеціальним нормативно-правовим актом, який містить колізійні норми сімейного права, та забезпечує реалізацію прав і свобод громадян. Визначено роль у регулюванні сімейних відносин між громадянами різних держав дво- та багатосторонніх договорів у сфері приватноправових відносин. Проаналізовано зміст Договору між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах.

Ключові слова: сімейні правовідносини, іноземний елемент, колізійна норма, міжнародні договори, сімейне законодавство.

Chernik S. LEGAL REGULATION OF FAMILY RELATIONS COMPLICATED BY A FOREIGN ELEMENT

The article is devoted to the study of the legal regulation of family relations complicated by a foreign element. Emphasis is placed on the definition of "foreign element" in legislation and scientific literature. The methods of regulating family legal relations with a foreign element, which are used in private international law, are singled out. One of the most common of these is the adoption of regulations with relevant conflict rules and the conclusion of bilateral or multilateral agreements between states. International treaties are designed to unify the rules of law governing family relations between citizens of different countries due to the differences between the laws. The content of conventions that accumulate conflicting rules on the regulation of certain areas of family relations, in particular, the Convention on Consent to Marriage, Minimum Age, Registration of Marriage (1962) and the Convention on Protection of Children and Cooperation in Respect of Intercountry Adoption (1993). The normative legal acts of Ukraine regulating family relations complicated by a foreign element have been studied. Among them, special attention is paid to the Family Code of Ukraine and the Law of Ukraine «On Private International Law». It is established that the Family Code of Ukraine contains norms on the peculiarities of the adoption of children by citizens of Ukraine living abroad and foreigners. The Law of Ukraine «On Private International Law» is a special normative legal act that contains conflicting norms of family law and ensures the realization of the rights and freedoms of citizens. The role of bilateral and multilateral agreements in the field of private law relations in the regulation of family relations between citizens of different states is determined. The content of the Agreement between Ukraine and the Republic of Poland on legal assistance and legal relations in civil and criminal cases is analyzed.

Key words: family legal relations, foreign element, conflict rule, international agreements, family law.

Постановка проблеми. Розвиток економіки, активізація міграційних та інтеграційних процесів у світі сприяють збільшенню кількості шлюбів, укладених між громадянами різних держав. Сімейні правовідносини, які ускладнені іноземним елементом, тобто мають у своєму складі або іноземний суб'єкт, або іноземний об'єкт або іноземний юридичний факт, потребують особливої уваги з боку законодавця з метою захисту прав, свобод та інтересів громадян України. Серед важливих питань, які потребують врегулювання у цьому контексті, слід назвати: особливості умов та порядку реєстрації шлюбу, особисті немайнові й майнові відносини подружжя, батьків та дітей, припинення шлюбу, усиновлення тощо. Однак сімейне законодавство кожної держави має свої особливості, які склалися історично під впливом низки чинників (релігійних, національних тощо). Розбіжності у нормативному регулюванні сімейних правовідносин в різних країнах призводять до виникнення колізій. У такому випадку застосовуються колізійні норми, які визначають право якої країни буде застосовуватися для регулювання цих відносин. Таким чином, правове регулювання сімейних відносин, ускладнених іноземним елементом, потребує ґрунтовного вивчення з метою удосконалення механізму забезпечення прав людини і громадянина в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема правового регулювання сімейних відносин, ускладнених іноземним елементом, стала об'єктом дослідження багатьох праць науковців: А. Довгерта, Р. Карпенко, Л. Косовського, Ю. Корнєєва, О. Лефтерова, В. Ткаченко, О. Шкільнюк та інших. Зокрема, вченими вивчаються загальні підстави укладання шлюбів з іноземцями або визнання шлюбів, укладених на території іншої держави, підстави визнання шлюбів недійсними, регулювання відносин подружжя тощо. Наприклад, дослідниця В. Ткаченко здійснила аналіз чинного законодавства, норм міжнародного права та юридичної літератури з метою визначення поняття «права на шлюб» і механізму його реалізації з урахуванням особливостей колізійного регулювання. Вона вважає, що в умовах глобалізаційних процесів виникає необхідність наближення національно-правового регулювання до вироблених міжнародною практикою механізмів захисту прав та інтересів учасників сімейних відносин [1, с. 285]. На особливу увагу заслуговують праці, присвячені дослідженню питань визначення походження дитини, обсягу її особистих немайнових та майнових прав, форм влаштування дітей-сиріт. Так, О. Лефтерова проаналізувала колізійне регулювання визначення походження дитини та визначила найбільш сприятливі для забезпечення інтересів дитини, народженої у шлюбі, ускладненому іноземним елементом, форми колізійного врегулювання визначення її походження [2, с. 24]. Отже, в сучасних реаліях глобалізаційних процесів питання

регулювання сімейних відносин, ускладненим іноземним елементом, набувають виняткового значення та потребують подальшого вивчення.

Мета статті – дослідити міжнародне та національне законодавство, яке регулює сімейні правовідносини, ускладнені іноземним елементом.

Виклад основного матеріалу дослідження. У міжнародному приватному праві правове регулювання сімейних правовідносин з іноземним елементом здійснюється такими способами:

- окремими положеннями в межах цивільних кодексів (Франція, Бразилія та інші);
- законами про міжнародне приватне право, які містять у собі колізійні норми сімейного права (Італія, Швейцарія та інші);
- окремими положеннями в рамках сімейних кодексів, переважно, передбачені окремі розділи, присвячені регулюванню сімейних правовідносин з іноземним елементом (Китай, Таджикистан та інші) [3, с. 27].

Відмітимо, що у світі поширеною практикою регулювання сімейних відносин з іноземним елементом є прийняття нормативних актів з відповідними колізійними нормами та укладення дво- або багатосторонніх договорів між державами.

В Україні правове регулювання сімейних відносин, ускладнених іноземним елементом, здійснюється Сімейним кодексом України 2002 року, Законом України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 року та дво- або багатосторонніми договорами України у сфері приватноправових відносин. Окреме місце посідають міжнародні договори, які покликані уніфікувати норми сімейного права в окремих питаннях та покращити механізм врегулювання сімейні відносини між громадянами різних держав.

Закон України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 року встановлює порядок урегулювання приватноправових відносин, які хоча б через один із своїх елементів пов'язані з одним або кількома правопорядками, іншими, ніж український правопорядок. Згідно Закону України «Про міжнародне приватне право», форма та порядок укладення шлюбу за національним законодавством між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, а також між іноземцями або особами без громадянства визначаються правом України та регулюються Сімейним кодексом України (далі – СК України) [4]. Закон містить Розділ IX, який включає норми у сфері шлюбно-сімейних відносин для врегулювання відповідних питань між громадянами України та іноземцями щодо дійсності шлюбу, форми та порядку його укладення в Україні тощо.

Зупинимось на визначенні поняття «іноземний елемент». Законом України «Про міжнародне приватне право» іноземний елемент визначається як ознака, що характеризує приватноправові відносини, та виявляється в одній або кількох з таких форм:

- хоча б один учасник правовідносин є громадянином України, який проживає за межами України, іноземцем, особою без громадянства або іноземною юридичною особою;
- об'єкт правовідносин знаходиться на території іноземної держави;
- юридичний факт, який створює, змінює або припиняє правовідносини, мав чи має місце на території іноземної держави [4].

Таким чином, приватноправові відносини вважаються такими, що ускладнені іноземним елементом за умови наявності або іноземного суб'єкту, або іноземного об'єкту, або іноземного юридичного факту.

Л. М. Косовський, розглядаючи правову природу іноземного елемента в цивільному судочинстві, вважає його кваліфікуючою державно-територіальною ознакою для певних правовідносин, з відповідними основними складовими елементами. Водночас він пропонує викласти визначення поняття «іноземний елемент», наведене у Законі України «Про міжнародне приватне право», зі змінами. Зокрема, з огляду на аналіз поняття приватноправові відносини Л. М. Косовський вважає іноземний суб'єкт, іноземний об'єкт та іноземний юридичний факт не формами виявлення ознаки цих відносин, а її складовими [5, с.53-54]. Проте у будь-якому випадку наявність іноземного елемента у правовідносинах вказує на необхідність вибору правопорядку тієї чи іншої держави.

На думку науковців, саме наявність іноземного елемента в шлюбно-сімейних відносинах надає їм «міжнародного» характеру та відносить до сфери міжнародних приватноправових відносин, що регулюються за допомогою колізійних норм міжнародно-правового характеру та колізійними нормами законодавства України. Особливе значення набувають уніфіковані матеріально-правові норми, що регулюють вказані відносини. Нормативні акти встановлюють умови та перешкоди, порядок укладення шлюбу, особливості укладення шлюбу за кордоном, регулюють особисті немайнові і майнові відносини подружжя, батьків і дітей, виконання зобов'язань щодо утримання, усиновлення іноземцями тощо [6, с. 209]. Відмітимо, що для правового регулювання шлюбно-сімейних відносин у міжнародному приватному праві характерним є перевага колізійних норм над уніфікованими нормами [7, с. 164].

Уніфікація сімейного законодавства на міжнародному рівні ускладнюється розбіжностями у регулюванні приватноправових відносин в різних країнах. Проте існує низка конвенцій, які акумулюють колізійні норми щодо регулювання окремих сфер сімейних відносин. Серед них слід назвати Конвенцію про визнання і виконання рішень у справах про аліментні зобов'язання відносно дітей (1958 р.), Конвенцію про згоду на вступ у шлюб, мінімальний шлюбний вік, реєстрацію шлюбу (1962 р.), Конвенцію про укладення шлюбу та визнання дійсності шлюбів (1978 р.), Конвенцію про захист дітей та співробітництво у галузі

міжнародного усиновлення (1993 р.) та інші. У цілому міжнародні договори покликані створити механізм забезпечення прав, свобод та інтересів громадян щодо реалізації їх особистих немайнових та майнових прав. Зупинимося на характеристиках окремих з них.

Конвенція про згоду на вступ у шлюб, мінімальний шлюбний вік, реєстрацію шлюбу (1962 р.) встановлює обов'язковість беззаперечної та вільної згоди обох сторін, підтверджена особисто у присутності уповноваженого представника влади й свідків. Держави-підписанти повинні мати відповідні нормативно-правові акти, які встановлюють мінімальний шлюбний вік. Не допускається укладання шлюбу з особою, яка не досягла встановленого віку, крім випадків, коли компетентний орган влади в інтересах особи дозволить зробити виняток щодо цього правила за наявності поважних причин. Також Конвенцією визнаються лише шлюби, зареєстровані в органах державної влади [8].

Конвенція про захист дітей та співробітництво у галузі міжнародного усиновлення (1993 р.) ставить за мету створити гарантії для здійснення міждержавного усиновлення в найкращих інтересах дитини та при додержанні усіх її основних прав, визнаних у міжнародному праві. Також міждержавна домовленість створює систему співробітництва для забезпечення дотримання гарантій прав дитини та, таким чином, запобігти їх викраденню, продажу або торгівлі ними; забезпечити визнання в договірних державах усиновлень [9].

Сімейний кодекс України 2002 року регулює сімейні відносини з іноземним елементом з питань усиновлення [10]. Розділ VI містить норми щодо особливостей усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами, та іноземцями. СК України регулює питання усиновлення дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України; усиновлення іноземцем дитини, яка є громадянином України; усиновлення в Україні іноземцем дитини, яка є іноземцем або особою без громадянства. Також визначені обмеження права іноземця на таємницю усиновлення дитини, яка є громадянином України, та порядок нагляду за дотриманням прав дітей, які усиновлені іноземцями.

Закон України «Про міжнародне приватне право» у розділі IX «Колізійні норми сімейного права» включає норми, які регулюють право на шлюб, особисті немайнові та майнові правовідносини подружжя, а саме: умови та порядок його укладання в Україні та консульській установі або дипломатичному представництві; дійсність шлюбу, укладеного за межами України; шлюбний договір, правові наслідки шлюбу, підстави визнання його недійсним тощо. Частина положень Закону стосується правового регулювання визначення походження дитини, особистих немайнових та майнових прав батьків та дітей, усиновлення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [4]. Таким чином, Україна має окремий нормативно-правовий акт, який містить колізійні норми сімейного права, та забезпечує реалізацію прав і свобод її громадян.

Особливу роль у регулюванні сімейних відносин між громадянами різних держав відіграють дво- та багатосторонні договори у сфері приватноправових відносин. Так, Україна має відповідні договори з Республікою Польща, Албанією, Болгарією, В'єтнамом, Монголією, Узбекистаном, Китайською Народною Республікою, Кубою, Німеччиною, Фінляндією, Латвією, Литвою, Чехією та іншими державами. Наприклад, Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах у розділі II «Справи в галузі сімейного права» встановлює, що форма укладання шлюбу визначається законодавством договірної сторони, на території якої укладається шлюб. Умови укладання шлюбу визначаються для кожної із осіб, що вступають до шлюбу, законодавством договірної сторони, громадянином якої вона є. Окрім цього договір встановлює особливості регулювання особистих і майнових відносин подружжя, розірвання шлюбу, правовідносин між батьками та дітьми, усиновлення, опіки і піклування над дітьми-сиротами або дітьми, позбавлених батьківського піклування [11].

Висновки. У сучасному світі поширеним явищем є виникнення сімейних правовідносин, які мають у своєму складі іноземний елемент, а саме: або іноземний суб'єкт, або іноземний об'єкт, або іноземний юридичний факт. Наявність іноземного елемента у правовідносинах вказує на необхідність вибору правопорядку тієї чи іншої держави. При регулюванні сімейних відносин у міжнародному приватному праві надається перевага колізійним нормам над уніфікованими нормами. Правове регулювання сімейних відносин з іноземним елементом в Україні здійснюється міжнародними договорами, Сімейним кодексом України 2002 року, Законом України «Про міжнародне приватне право» від 23.06.2005 року та дво- або багатосторонніми договорами України у сфері приватноправових відносин. Міжнародні конвенції покликані уніфікувати колізійні норми сімейного права в окремих сферах приватноправових відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Ткаченко В. Колізійні питання реалізації права на шлюб у міжнародному приватному праві. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №6. С. 282-286.
2. Лефтерова О.І. Колізійне регулювання визначення походження дитини, народженої в «міжнародному» шлюбі. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. 2019. Том 24 № 2(35) С. 23-33.
3. Шкільнюк О.В. Колізійне регулювання шлюбно-сімейних відносин у міжнародному приватному праві. *Економіка. Фінанси. Право*. 2019. №7/1. С. 26-30.

4. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23.06.2005. № 2709 – IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>
5. Косовський Л.М. Забезпечення примирення сторін як основна мета стадії підготовки справи з іноземним елементом до судового розгляду. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* 2014. Вип. 29(2.3). С. 41-47.
6. Довгерт А.С. Міжнародне приватне право. Загальна частина: підручник / за ред. А.С. Довгерта і В.І. Кисіля. К.: Алерта, 2012. 376 с.
7. Міжнародне приватне право. навч. посіб. / За ред. С. Г. Кузьменка. К.: Центр учбової літератури, 2010. 316 с
8. Конвенція про згоду на вступ у шлюб, мінімальний шлюбний вік, реєстрацію шлюбу (1962 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_242#Text
9. Конвенція про захист дітей та співробітництво у галузі міжнародного усиновлення (1993 р.) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365#Text
10. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
11. Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174#Text

REFERENCES:

1. Tkachenko, V. (2020). Koliziini pytannia realizatsii prava na shliub u mizhnarodnomu pryvatnomu pravi. [Conflicting issues of realization of the right to marriage in private international law]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo.* №6. 282-286. [in Ukrainian].
2. Lefterova, O.I. (2019). Koliziine rehuliuвання vyznachennia pokhodzhennia dytyny, narodzhenoї v «mizhnarodnomu» shliubi. [Conflict regulation of determining the origin of a child born in an "international" marriage]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Pravoznavstvo.* Tom 24 № 2(35) 23-33. [in Ukrainian].
3. Shkilniuk, O.V. (2019). Koliziine rehuliuвання shliubno-simeinykh vidnosyn u mizhnarodnomu pryvatnomu pravi. [Conflict regulation of marital and family relations in private international law]. *Ekonomika. Finansy. Pravo.* №7/1. 26-30. [in Ukrainian].
4. Pro mizhnarodne pryvatne pravo. (2005, June 23). [On private international law]. *Zakon Ukrainy* № 2709–IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text> [in Ukrainian].
5. Kosovskiy, L.M. (2014). Zabezpechennia prymyrennia storin yak osnovna meta stadii pidhotovky spravy z inozemnym elementom do sudovoho rozghliadu. [Ensuring conciliation of the parties as the main goal of the stage of preparation of the case with a foreign element for trial]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo.* Vyp. 29(2.3). 41-47. [in Ukrainian].
6. Dohvert, A.S. (2012). Mizhnarodne pryvatne pravo. Zahalna chastyna. [International private law. The general part]. 376. [in Ukrainian].
7. Kuzmenko, S.H. (2010). Mizhnarodne pryvatne pravo. [International private law]. navch. posib. 316. [in Ukrainian].
8. Konventsiiia pro zghodu na vstup u shliub, minimalnyi shliubnyi vik, reiestratsiiu shliubu. (1962). [Convention on Consent to Marriage, Minimum Age for Marriage, Registration of Marriage]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_242#Text [in Ukrainian].
9. Konventsiiia pro zakhyst ditei ta spivrobotnytstvo u haluzi mizhnarodnoho usynovlennia (1993). [Convention on the Protection of Children and Co-operation in Respect of Intercountry Adoption] Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365#Text [in Ukrainian].
10. Simeinyi kodeks Ukrainy. (2002, January 10). [Family Code of Ukraine]. *Zakon Ukrainy.* Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [in Ukrainian].
11. Dohovir mizh Ukrainoiu i Respublikoiu Polshcha pro pravovu dopomohu ta pravovi vidnosyny u tsyvilnykh i kryminalnykh spravakh. (1993, May 24). [Agreement between Ukraine and the Republic of Poland on Legal Assistance and Legal Relations in Civil and Criminal Matters]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174#Text [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.04.2022

УДК 347.961

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-55-59

Аверіна Євгенія Анатоліївна,
аспірантка ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана»
e-mail: notary@averina.com.ua
<https://orcid.org/0000-0001-7988-9364>

СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ У СФЕРІ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Дослідження правового змісту суспільних відносин у сфері нотаріальної діяльності як предмета правового регулювання має на меті підвищення ефективності функціонування її механізму, державного регулювання цієї діяльності, створення належних організаційно-правових умов для покращення захисту прав та інтересів громадян і юридичних осіб України суб'єктами нотаріальної діяльності.

Поняття «нотаріальна діяльність» на законодавчому рівні не визначене. У Законі України «Про нотаріат» використовуються терміни «нотаріат», «нотаріальні дії», «діяльність нотаріату», «нотаріальна діяльність», однак у тексті закону наведено лише визначення поняття «нотаріат». Нотаріат в Україні - це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності.

Види нотаріальних дій, які уповноважені здійснювати нотаріуси, посадові особи органів місцевого самоврядування, консульські установи України за кордоном та інші, спеціальні, суб'єкти нотаріальної діяльності, у своїй сукупності складають предмет нотаріальної діяльності.

Зроблено висновок про те, що нотаріальною діяльністю є діяльність нотаріусів, посадових осіб органів місцевого самоврядування, консульських установ України за кордоном та спеціальних суб'єктів нотаріальної діяльності у сфері посвідчення прав, а також фактів, що мають юридичне значення, та вчинення інших нотаріальних дій, передбачених законодавством України, з метою надання їм юридичної вірогідності, яка має як приватно-правовий, так і публічно-правовий характер, врегульована нормами національного законодавства України та міжнародними договорами України, має місце як на території України, так і за кордоном.

Ключові слова: предмет правового регулювання, нотаріат, нотаріальні дії, діяльність нотаріату, нотаріальна діяльність, суб'єкти нотаріальної діяльності.

Averina E. PUBLIC RELATIONS IN THE FIELD OF NOTARIAL ACTIVITIES AS A SUBJECT OF LEGAL REGULATION

The study of the legal content of public relations in the field of notarial activity as a subject of legal regulation aims to increase the effectiveness of its mechanism, state regulation of this activity, creating appropriate organizational and legal conditions to improve protection of rights and interests of citizens and legal entities of Ukraine by subjects of notarial activity.

The concept of «notarial activity» is not defined at the legislative level. The Law of Ukraine «On Notaries» uses the terms «notary», «notarial acts», «activities of notaries», «notarial activities», but the text of the law provides only a definition of «notary». Notary in Ukraine is a system of bodies and officials who are obliged to certify rights, as well as facts of legal significance, and to perform other notarial acts provided by law in order to give them legal credibility.

Types of notarial acts authorized by notaries, officials of local governments, consular offices of Ukraine abroad and other, special, subjects of notarial activity, together constitute the subject of notarial activity.

It is concluded that notarial activity is the activity of notaries, officials of local governments, consulates of Ukraine abroad and special subjects of notarial activity in the field of certification of rights, as well as facts of legal significance and other notarial acts, provided by the legislation of Ukraine, in order to provide them with legal credibility, which has both private and public law character, regulated by national legislation of Ukraine and international treaties of Ukraine, takes place both in Ukraine and abroad.

Key words: subject of legal regulation, notary, notarial acts, activities of notaries, notarial activities, subjects of notarial activities.

Постановка проблеми. Як відомо, предметом правового регулювання є суспільні відносини, що урегульовані нормами права. Залежно від предмету та методу правового регулювання окремих сфер суспільних відносин, система права поділяється на галузі, підгалузі, інститути права.

Дослідження правового змісту суспільних відносин у сфері нотаріальної діяльності як предмета правового регулювання має на меті підвищення ефективності функціонування її механізму, державного регулювання цієї діяльності, створення належних організаційно-правових умов для покращення захисту прав та інтересів громадян і юридичних осіб України суб'єктами нотаріальної діяльності.

Стан дослідження. Нотаріальна діяльність є предметом наукових досліджень таких авторів, як Баранкова В. В., Долинська М. С., Комаров В. В., Нікітін Ю. В., Фурса С. Я. та ряду інших учених-юристів. Основні положення цих досліджень використовуються у даній статті [1–5].

Метою статті є характеристика суспільних відносин у сфері нотаріальної діяльності як предмета правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, предметом правового регулювання є суспільні відносини, що потребують правового регулювання і об'єктивно піддаються йому, сторонами яких виступають правоздатні і дієздатні особи [6, 7].

Характеризуючи суспільні правовідносини у сфері нотаріальної діяльності важливо дослідити склад цих правовідносин, а саме їх правовий зміст, систему суб'єктів та предмет.

Відповідно до ст. 92 Конституції України організація і діяльність нотаріату визначаються виключно законами України [8].

Слід зазначити, що поняття «нотаріальна діяльність» на законодавчому рівні не визначене. Так, у Законі України «Про нотаріат» від 02 вересня 1993 р. № 3425-ХІІ використовуються терміни «нотаріат», «нотаріальні дії», «діяльність нотаріату», «нотаріальна діяльність», однак у тексті закону наведене лише визначення поняття «нотаріат» [9].

Отже, згідно із ст. 1 Закону України «Про нотаріат» нотаріат в Україні - це система органів і посадових осіб, на які покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені цим законом, з метою надання їм юридичної вірогідності [9].

Щодо суб'єктного складу нотаріальної діяльності та видів нотаріальних дій слід зазначити наступне.

Нотаріусом є уповноважена державою фізична особа, яка здійснює нотаріальну діяльність у державній нотаріальній конторі, державному нотаріальному архіві або незалежну професійну нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняє інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності [9].

Вчинення нотаріальних дій в Україні покладається на нотаріусів, які працюють в державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах (державні нотаріуси) або займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватні нотаріуси). На нотаріусів, які працюють у державних нотаріальних конторах або займаються приватною нотаріальною діяльністю, законом може бути покладено вчинення інших дій, відмінних від нотаріальних, з метою надання їм юридичної вірогідності. Крім зазначеного, нотаріуси можуть проводити медіацію у порядку, визначеному законом, за умови проходження ними базової підготовки медіатора. Документи, оформлені державними і приватними нотаріусами, мають однакову юридичну силу [9].

Нотаріуси уповноважені вчиняти такі нотаріальні дії: посвідчують правочини (договори, заповіти, довіреності, вимоги про нотаріальне посвідчення правочину тощо); вживають заходів щодо охорони спадкового майна; видають свідоцтва про право на спадщину; видають свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя (колишнього подружжя) на підставі спільної заяви або в разі смерті одного з подружжя; видають свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів); видають свідоцтва про придбання майна з прилюдних торгів (аукціонів), якщо прилюдні торги (аукціони) не відбулися; провадять опис майна фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою або місце перебування якої невідоме; видають дублікати нотаріальних документів, що зберігаються у справах нотаріуса; накладають та знімають заборону щодо відчуження нерухомого майна (майнових прав на нерухоме майно), що підлягає державній реєстрації; накладають заборону щодо відчуження грошових сум, що будуть зараховані заявником вимоги, визначеним відповідно до Закону України «Про акціонерні товариства», на рахунок умовного зберігання (ескроу), відкритий відповідно до зазначеного закону; засвідчують вірність копій (фотокопій) документів і виписок з них; засвідчують справжність підпису на документах; засвідчують вірність перекладу документів з однієї мови на іншу; посвідчують факт, що фізична чи юридична особа є виконавцем заповіту; посвідчують факт, що фізична особа є живою; посвідчують факт перебування фізичної особи в певному місці; посвідчують час пред'явлення документів; передають заяви фізичних та юридичних осіб іншим фізичним та юридичним особам; приймають у депозит грошові суми та цінні папери; вчиняють виконавчі написи; вчиняють протести векселів; вчиняють морські протести; приймають на зберігання документи; вчиняють інші нотаріальні дії згідно із законом. Державні нотаріуси в державних нотаріальних архівах видають дублікати і засвідчують вірність копій і виписок з документів, які зберігаються у справах цих архівів [9].

Наступною категорією суб'єктів нотаріальної діяльності є посадові особи органів місцевого самоврядування. Згідно із ст. 38 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР до делегованих повноважень виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належить, серед іншого, вчинення нотаріальних дій з питань, віднесених законом до їх відання, реєстрація актів цивільного стану [10].

Так, у сільських населених пунктах окремі нотаріальні дії, визначені в Законі України «Про нотаріат», вчиняються уповноваженими на це посадовими особами органів місцевого самоврядування. Зокрема, такі посадові особи вживають заходів щодо охорони спадкового майна; посвідчують заповіти (крім секретних); видають дублікати посвідчених ними документів; засвідчують вірність копій (фотокопій) документів і виписок з них; засвідчують справжність підпису на документах; видають свідоцтва про право на спадщину; видають свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя. Останні два види нотаріальних дій вчиняють уповноважені посадові особи органу

місцевого самоврядування, які мають вищу юридичну освіту, досвід роботи у галузі права не менше трьох років, пройшли протягом року стажування у державній нотаріальній конторі або приватного нотаріуса, завершили навчання щодо роботи з єдиними та державними реєстрами, що функціонують в системі Міністерства юстиції України, та склали іспит із спадкового права у порядку, встановленому Міністерством юстиції України. Контроль за організацією нотаріальної діяльності уповноважених на це посадових осіб органів місцевого самоврядування, дотриманням ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконанням правил нотаріального діловодства здійснюється Міністерством юстиції України. Зазначені посадові особи не мають права на оформлення документів, призначених для використання за межами державного кордону [9].

Третьою групою суб'єктів нотаріальної діяльності є посадові особи консульських установ України за кордоном.

Так, вчинення нотаріальних дій за кордоном покладається на консульські установи України, а у випадках, передбачених чинним законодавством, - на дипломатичні представництва України. Консульські установи України вчиняють такі нотаріальні дії: посвідчують правочини (договори, заповіти, довіреності тощо), крім іпотечних договорів, договорів про відчуження та заставу жилих будинків, квартир, дач, садових будинків, гаражів, земельних ділянок, іншого нерухомого майна, що знаходиться в Україні, а також крім договорів оренди, суборенди, емфітевзису земельних ділянок сільськогосподарського призначення; вживають заходів до охорони спадкового майна; видають свідоцтва про право на спадщину; видають свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя у разі смерті одного з подружжя; засвідчують вірність копій документів і виписок з них; засвідчують справжність підпису на документах; засвідчують вірність перекладу документів з однієї мови на іншу; посвідчують факт, що фізична особа є живою; посвідчують факт перебування фізичної особи в певному місці; посвідчують тотожність фізичної особи з особою, зображеною на фотокартці; посвідчують час пред'явлення документів; приймають в депозит грошові суми і цінні папери; вчиняють виконавчі написи; приймають на зберігання документи; вчиняють морські протести; видають дублікати посвідчених ними документів. Законодавством України можуть бути передбачені й інші дії, що вчиняються консульськими установами України [9].

Порядок здійснення нотаріальних дій консульськими установами визначається Консульським статутом України, затвердженим Указом Президента України від 02 квітня 1994 р. № 127/94 [11].

Крім суб'єктів нотаріальної діяльності, названих вище, окрема група суб'єктів має право посвідчувати заповіти (крім секретних) та довіреності, прирівняні до нотаріально посвідчених. Таких суб'єктів можна назвати спеціальними суб'єктами нотаріальної діяльності. До них відносяться головні лікарі, їх заступники з медичної частини або чергові лікарі лікарень, госпіталів, інших стаціонарних закладів охорони здоров'я, начальники госпіталів, директори або головні лікарі будинків для осіб похилого віку та осіб з інвалідністю; капітани морських, річкових суден, що ходять під прапором України; начальники пошукових або інших експедицій; командири (начальники) військових частин, з'єднань, установ або військово-навчальних закладів; начальники установ виконання покарань та слідчих ізоляторів [9, 12].

Названі вище види нотаріальних дій, які уповноважені здійснювати нотаріуси, посадові особи органів місцевого самоврядування, консульські установи України за кордоном та інші, спеціальні, суб'єкти нотаріальної діяльності, у своїй сукупності складають предмет нотаріальної діяльності.

Слід зазначити, що правове регулювання нотаріальної діяльності має як приватно-правовий, так і публічно-правовий характер. Державне регулювання нотаріальної діяльності полягає у встановленні умов допуску громадян до здійснення нотаріальної діяльності, порядку зупинення і припинення приватної нотаріальної діяльності, анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю; здійсненні контролю за організацією нотаріату, проведенням перевірок організації нотаріальної діяльності нотаріусів, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства; визначенні органів та осіб, які вчиняють нотаріальні дії, здійснюють контроль за організацією нотаріату, проводять перевірки організації нотаріальної діяльності нотаріусів, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства; визначенні ставок державного мита, яке справляється державними нотаріусами; встановленні переліку додаткових послуг правового і технічного характеру, які не пов'язані із вчинюваними нотаріальними діями, та встановленні розмірів плати за їх надання державними нотаріусами; встановленні правил професійної етики нотаріусів. Контроль за організацією нотаріату, перевірка організації нотаріальної діяльності нотаріусів, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства здійснюються Міністерством юстиції України та його територіальними органами [9].

Отже, проведений у цій статті аналіз законодавства дає можливість зробити висновок про те, що нотаріальна діяльність як предмет правового регулювання має такі ознаки:

1. Це суспільні відносини у сфері посвідчення прав, а також фактів, що мають юридичне значення, та вчинення інших нотаріальних дій, передбачених законодавством України, з метою надання їм юридичної вірогідності.

2. Зазначені суспільні відносини мають як приватно-правовий, так і публічно-правовий характер, оскільки значна кількість норм законодавства про нотаріат присвячена питанням державного регулювання нотаріальної діяльності.

3. Нотаріальна діяльність врегульована нормами національного законодавства України та міжнародними договорами України.

4. Суб'єктами нотаріальної діяльності є нотаріуси, посадові особи органів місцевого самоврядування, консульські установи України за кордоном та інші, спеціальні, суб'єкти нотаріальної діяльності.

5. Нотаріальна діяльність має місце як на території України, так і за кордоном.

6. Предмет нотаріальної діяльності визначається змістом нотаріальних дій, види яких визначаються законодавством.

Висновки. Нотаріальною діяльністю є діяльність нотаріусів, посадових осіб органів місцевого самоврядування, консульських установ України за кордоном та спеціальних суб'єктів нотаріальної діяльності у сфері посвідчення прав, а також фактів, що мають юридичне значення, та вчинення інших нотаріальних дій, передбачених законодавством України, з метою надання їм юридичної вірогідності, яка має як приватно-правовий, так і публічно-правовий характер, врегульована нормами національного законодавства України та міжнародними договорами України, має місце як на території України, так і за кордоном.

Необхідність підвищення ефективності функціонування механізму нотаріальної діяльності та її державного регулювання обумовлює актуальність подальших досліджень правового змісту суспільних відносин у сфері нотаріальної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Комаров В. В., Баранкова В. В. Нотаріат в Україні: підручник. Х.: Право, 2011. 384 с.
2. Долинська М. С. Нотаріальний процес: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019. 652 с.
3. Нотаріат в Україні: навчальний посібник / За ред. Ю. В. Нікітіна. К.: КНТ, 2007. 680 с.
4. Фурса С. Я. Теорія нотаріального процесу: Науково-практичний посібник. К.: Алерта; Центр учбової літератури, 2012. 920 с.
5. Нотаріат України: підручник / С. Я. Фурса [та ін.] ; за заг. ред. С. Я. Фурси; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Центр правових досліджень Фурси. 3-тє вид., допов. та перероб. Київ: Алерта, 2015. 484 с.
6. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : [підручник для студ. вищ. навч. закладів]. [2-е вид.]. Харків : Консум, 2005. 656 с.
7. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРн України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРн України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.і
8. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
9. Про нотаріат : Закон України від 02 вересня 1993 р. № 3425-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text>
10. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
11. Про Консульський статут України : Указ Президента України від 02 квітня 1994 р. № 127/94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94#Text>
12. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

REFERENCES:

1. Komarov, V. V., Barankova, V. V. (2011). Notariat v Ukraini. [Notary in Ukraine]. 384. [in Ukrainian].
2. Dolynska, M. S. (2019). Notarialnyi protses. [Notarial process]. 652. [in Ukrainian].
3. Nikitin, Yu.V. (Ed). (2007). Notariat v Ukraini. [Notary in Ukraine]. 680. [in Ukrainian].
4. Fursa, S. Ya. (2012). Teoriia notarialnoho protsesu. [Theory of notarial process]. 920. [in Ukrainian].
5. Fursa, S.Ia. (Ed), ta in. (2015). Notariat Ukrainy. [Notary of Ukraine]. 3-tie vyd., dopov. ta pererob. 484. [in Ukrainian].
6. Skakun, O. F. (2005). Teoriia derzhavy i prava. [Theory of state and law]. [2-e vyd.]. 656. [in Ukrainian].
7. Tsvik, M.V. (Ed), & Petryshyn, O.V.(Ed), & Avramenko, L.V. ta in... (2009). Zahalna teoriia derzhavy i prava [General theory of state and law]. 584. [in Ukrainian].
8. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/main/254k/96-vr> [in Ukrainian].
9. Pro notariat. (1993, 2 September). [On the the notary]. Zakon Ukrainy № 3425-XII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3425-12#Text> [in Ukrainian].
10. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini. (1997, 21 May). [On local self-government in Ukraine]. Zakon Ukrainy № 280/97-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

11. Pro Konsulskyi statut Ukrainy (1994, 2 April) [On the Consular Statute of Ukraine]. Ukaz Prezidenta Ukrainy № 127/94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94#Text> [in Ukrainian].

12. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [Civil Code of Ukraine]. [in Ukrainian]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.04.2022

УДК 347.79

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-59-63

Вийванко Олег,

аспірант Західноукраїнського національного університету
<https://orcid.org/0000-0003-3504-5471>

ПРИНЦИПИ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВ У СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

В даний час ключовим фактором розвитку суспільства, його соціально-економічної інфраструктури стає насамперед інтелект, результати діяльності якого дозволяють відповідним суб'єктам (творцям творчого інтелектуального продукту, а також законним правласникам) виходити на перші позиції в конкурентній економічній боротьбі, а разом із цим та державам, де існують умови для реалізації інтелектуального, науково-технічного та загалом творчого потенціалу.

Сьогодні відбуваються трансформаційні процеси в Україні, які знаходять своє відображення практично у всіх сферах життєдіяльності. Оскільки право є надбудовою над економічним фундаментом суспільства, то в ньому відбуваються основні закономірності розвитку держави і суспільства, що відображається на принципах. Принципи права сприяють усуненню суперечностей між окремими приписами і підвищенню якості законодавства, тим самим забезпечуючи ефективність регулювання відносин. Інтеграція України в світовий ринок і до європейської спільноти викликають необхідність узгодження національного законодавства в сфері інтелектуальної власності у відповідності до принципів та стандартів, які містять міжнародні договори.

Згідно ч.3 ст.418 Цивільного кодексу України: «Право інтелектуальної власності є непорушним. Ніхто не може бути позбавлений права інтелектуальної власності чи обмежений у його здійсненні, крім випадків, передбачених законом». Ці положення відповідають основним міжнародним принципам у галузі захисту прав інтелектуальної власності. Проте, законодавство чітко визначає випадки, коли такі права можуть обмежуватись.

Мета статті дослідити основні принципи обмеження прав інтелектуальної власності, їх роль у здійсненні права інтелектуальної власності.

Ключові слова: принципи та основні засади, обмеження прав, право інтелектуальної власності, виключні права.

Vyyvanko O. PRINCIPLES OF RESTRICTIONS ON RIGHTS IN THE SYSTEM OF PRINCIPLES OF INTELLECTUAL PROPERTY

Currently, the key factor in the development of society, its socio-economic infrastructure is primarily intelligence, the results of which allow relevant actors (creators of creative intellectual products, as well as legitimate rights holders) to take the lead in competitive economic struggle, and with it states where there are conditions for the realization of intellectual, scientific, technical and creative potential in general.

Today, transformation processes are taking place in Ukraine, which are reflected in almost all spheres of life. Since law is a superstructure over the economic foundation of society, it contains the basic laws of development of the state and society, which is reflected in the principles. Principles of law help to eliminate contradictions between individual regulations and improve the quality of legislation, thereby ensuring the effectiveness of regulation of relations. Ukraine's integration into the world market and into the European community necessitates the harmonization of national legislation in the field of intellectual property in accordance with the principles and standards contained in international agreements. Despite the fact that the study of principles in the legal literature is given enough attention, the principles of intellectual property law are poorly understood. The study of the concept and principles of intellectual property is conditioned by the need to guarantee the protection and defense of personal property and non-property rights of its subjects.

According to Part 3 of Art.418 of the Civil Code of Ukraine: "Intellectual property rights are inviolable. No one may be deprived of intellectual property rights or restricted in their exercise, except in cases provided by law "[1]. These provisions are in line with basic international principles in the field of protection of intellectual property rights. However, the law clearly defines the cases when such rights may be limited. The purpose of the article is to explore the basic principles of restriction of intellectual property rights, their role in the implementation of intellectual property rights.

Key words: principles and basic principles, restrictions of rights, intellectual property law, exclusive rights.

Постановка проблеми. У науковій літературі є різні підходи до визначення суті та змісту принципів права, до їх правової природи. Категорія «принцип права» продовжує викликати зацікавленість вчених-теоретиків, а також представників правових галузевих наук. Варто зазначити, що проблема принципів права у наш час набуває особливої актуальності й практичного значення.

Незважаючи на те, що принципи права часто досліджуються в літературі, принципи права інтелектуальної власності є недостатньо вивченими. Дослідження останніх зумовлене необхідністю здійснювати охорону і захист особистих майнових та немайнових прав суб'єктів, моральних та матеріальних інтересів, які виникають у зв'язку із інтелектуальною творчою діяльністю. Окрім того, практично недослідженим є питання сутності та правової природи принципів обмежень прав інтелектуальної власності (далі - ІВ).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасній правовій літературі зростає увага науковців до принципів як основних засад права. Серед науковців, що присвятили свої дослідження принципам права інтелектуальної власності: В. І. Жуков, М. В. Миронов, О. П. Орлюк, О. П. Світличний, Р. Б. Шишка та ін. Проте, малодослідженим є визначення принципів обмеження права ІВ, їх правової природи.

Мета статті – дослідити основні принципи обмеження прав інтелектуальної власності, їх роль у здійсненні права інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу дослідження. У теорії права принципи розглядаються як основні ідеї, вихідні положення, які характеризують суть, зміст права та його призначення у суспільстві. «З одного боку, вони виражають закономірності права, а з іншого – є найбільш загальними нормами, які діють у всій сфері правового регулювання й поширюються на всіх суб'єктів. Ці норми або прямо сформульовані в законі, або виводяться із загальної змісту законів» [1, с.151].

Філософське розуміння говорить про те, що принцип є фундаментом, основною ідеєю, визначальним правилом поведінки. Принципи розглядаються як вираження необхідності застосування закону. Принципи виступають центральними поняттями, основою системи, ними визнають, наприклад, етичні норми, які характеризують відносини людей.

Загальні принципи права визначені в Конституції України. Зокрема, це принцип верховенства права, згідно з яким закріплюється загальна підпорядкованість праву, пряма дія й безпосереднє застосування норм Конституції України (ст. ст. 8, 19); принцип гарантування прав і свобод людини і громадянина (ст. 22); принцип володіння, користування і розпорядження своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (ст. 41); принцип визнання плюралізму форм власності та гарантування захисту прав усіх суб'єктів права власності й господарювання, соціальної спрямованості економіки (ст. 13) та ін. [2]. Варто зазначити, що дані принципи відносяться до усіх галузей права.

Що стосується принципів ІВ, то вони, насамперед, пов'язані із охороною і захистом прав суб'єктів права ІВ, і до них мають висуватися відповідні вимоги. Принципи права ІВ повинні бути переважно засновані на об'єктивних законах розвитку суспільства та спеціальних законах, що регулюють відносини в сфері інтелектуальної власності. Вони повинні відповідати основним завданням, які стоять перед державою в особі уповноважених органів публічної влади, бути закріпленими в законах, що регулюють відносини інтелектуальної власності. Вони повинні відповідати суспільним інтересам, принципам гуманізму та моралі. Проявлятися у комплексі моральних та матеріальних засобів стимулювання, а також сприяти охороні та захисту прав суб'єктів права ІВ.

Є.О. Мічурін визначає, що «обмеження майнових прав фізичних осіб – це система цивільно-правових засобів, які втілюються в механізмі правового регулювання через правові норми, нормативні акти, акти застосування права та спрямовані на ускладнення здійснення суб'єктивного цивільного права для забезпечення суспільних інтересів та прав інших уповноважених осіб» [3, с. 6].

Будь-які права, зокрема і право ІВ, мають відносний характер та залежать від об'єктивних чинників. Суб'єктивні права, згідно закону, обмежуються на користь державним, суспільним і громадським інтересам. Погоджуємось з думкою, що дія обмежень цивільних прав «полягає у визначенні правил поведінки, які ускладнюють здійснення цих прав через існуючі форми правового регулювання (заборону, дозвіл та припис), що усуває перешкоди для здійснення суб'єктивних прав іншими уповноваженими особами» [3, с. 5].

На сьогодні стає очевидним, що можливість охорони та захисту прав суб'єктів права інтелектуальної власності повинна здійснюватися на засадах людиноцентристської ідеології з урахуванням європейських принципів і стандартів.

Відповідно до Концепції розвитку національної системи правової охорони інтелектуальної власності, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України № 321-р від 13 червня 2002 р., основними принципами є: нормативно-правове забезпечення удосконалення процедури набуття, використання та захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності з урахуванням досвіду функціонування національної системи правової охорони інтелектуальної власності; гармонізація національного законодавства з нормами міжнародних договорів, учасницею яких є Україна, зокрема нормами Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності та директивами Ради Європейського співтовариства щодо охорони прав на об'єкти інтелектуальної власності; стимулювання інноваційної діяльності; формування та забезпечення реалізації єдиної політики щодо припинення та недопущення порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності; удосконалення інфраструктури національної системи правової охорони інтелектуальної власності; удосконалення порядку формування патентно-інформаційних ресурсів України; стимулювання суб'єктів прав на об'єкти інтелектуальної власності та використання цих об'єктів; подальше приєднання до міжнародних угод, співробітництво з міжнародними організаціями з питань інтелектуальної власності [4].

На сучасному етапі розвитку відносин у сфері ІВ актуальними є сукупність багатьох принципів. Зокрема, принцип забезпечення державою інноваційного розвитку інтелектуальної галузі. Цей принцип має тісний зв'язок із принципом стимулювання інноваційної діяльності. Проте принцип забезпечення державою інноваційного розвитку інтелектуальної сфери є значно ширшим і охоплює більш широкий і постійно діючий вплив державної політики орієнтованої на різні сфери економіки України. Правові основи інноваційної діяльності визначені в Законі України «Про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 р. [5].

Принцип рівності прав та законних інтересів суб'єктів прав ІВ свідчить, що всі суб'єкти права ІВ є рівними в своїх правах щодо здійснення підприємницької діяльності, це не залежить ні від національності, ні майнового статусу чи освіти тощо.

Наступний принцип безпосередньо пов'язаний із обмеженням прав ІВ. Це принцип надзвичайної суспільної необхідності, який передбачає, що з метою надзвичайної суспільної необхідності, за умов воєнного або надзвичайного стану уряд може видати на строк до 4 р. примусову ліцензію відповідній особі із виплатою компенсації володільцю патенту чи свідоцтва.

Принцип відповідальності визначених посадових осіб митних органів за заподіяну шкоду правовласникам об'єктів ІВ при реєстрації в митному реєстрі даних об'єктів, які охороняються згідно закону. Так, згідно Порядку реєстрації у митному реєстрі об'єктів права інтелектуальної власності, які охороняються відповідно до закону, затвердженого наказом Міністерства фінансів України № 648 від 30 травня 2012 р. ведеться «реєстр майнових прав на об'єкти ІВ під час митного контролю і митного оформлення товарів, що містять такі об'єкти, на підставі заяв правовласників і містить інформацію, яка використовується з метою запобігання переміщенню через митний кордон України товарів з порушенням прав інтелектуальної власності» [6].

Принцип вартісного оцінювання об'єктів права ІВ, насамперед, полягає в експертному оцінюванні майнових прав, що пов'язаний із визначенням вартості за процедурою, яка встановлена нормативно-правовими актами та є результатом діяльності суб'єктів оціночної діяльності. Проте, оцінці підлягають не об'єкти права ІВ, а лише права на них. При оцінці майнових прав ІВ оціночну діяльність повинні здійснювати із дотриманням принципів, що визначені Законом України «Про оцінку майна, майнових прав і професійну оціночну діяльність в Україні» від 12 липня 2001 р. [7].

Принцип добросовісності заявника щодо реєстрації об'єкта права ІВ полягає в добросовісних намірах заявника, що планує зареєструвати об'єкт права ІВ у відповідній державній установі. Особа, що бажає зареєструвати цей об'єкт, повинна мати відповідні наміри його використання. Проте, у разі якщо вона протягом встановленого строку без поважних причин даний об'єкт не використовує протягом 3 років після реєстрації, інша особа матиме право на реєстрацію об'єкта права ІВ за цим же порядком. Даний принцип також, у певній мірі, обмежує права ІВ суб'єкта, що без поважних причин протягом 3 років не використовував визначений об'єкт ІВ.

Ще одним принципом, що можна віднести до засад обмеження прав ІВ, є принцип «суспільних інтересів», який означає, що охорона та використання прав ІВ повинні врівноважуватись суспільними інтересами, а також те, що необхідно підтримувати баланс між інтересами правовласників, суспільства і держави. У конвенціях про ІВ захист суспільних інтересів найчастіше реалізується за допомогою введення системи, що забезпечує гнучкість у застосуванні прав ІВ, наприклад примусових ліцензій на користування винаходів, що охороняються патентами, та обмежень і винятків у сфері авторського права.

У преамбулі Угоди щодо ТРІПС йдеться, про те що в ній «визначаються основні цілі національних систем, що зумовлюють державну політику у сфері охорони інтелектуальної власності, включаючи цілі розвитку та технічного прогресу», і «також визнаються особливі потреби найменш розвинених країн-членів щодо максимальної гнучкості застосування всередині країни законів і правил про те, щоб дати їм можливість створити міцну та життєздатну технологічну базу». Зокрема, стаття 7 проголошує, що : «охорона та захист прав інтелектуальної власності повинні робити внесок у розвиток технічних інновацій, а також передачу та розповсюдження технології до взаємної вигоди виробників та користувачів технічних знань, причому таким чином, що це сприяло б соціальному та економічному добробуту, рівновазі прав і обов'язків» [8].

Варто зазначити, що міжнародна система охорони ІВ формувалася поступово, починаючи з 1880-х років. Міжнародна охорона ІВ, по суті, базується на принципах національного режиму, режиму найбільшого сприяння, незалежної охорони, мінімальних стандартів охорони, пріоритету, транспарентності та суспільних інтересів.

Результати творчої діяльності, у тому числі твори літератури, образотворчого мистецтва, музики тощо, є невід'ємною частиною нашого життя. Для задоволення природних потреб людей у доступі до їх використання, а також для захисту суспільних інтересів необхідно врівноважувати авторське право певними винятками-обмеженнями.

Бернська конвенція, Угода про ТРІПС та Договори ВОІВ в галузі Інтернету дозволяють державам-членам вводити обмеження та винятки з авторського права та суміжних прав за умови, якщо вони:

- 1) поширюються лише на певні особливі випадки,
- 2) не суперечать нормальному використанню твору,
- 3) не ущемляють необґрунтованим чином законні інтереси автора чи правовласника.

Ці критерії часто називають «треступінчастою перевіркою» використання твору, який інакше охоронявся б авторським правом або суміжними правами, та вимагав би отримання дозволу правовласника чи внесення відповідної плати.

Обмеження та винятки зазвичай відносяться до однієї з двох груп:

1) загальні обмеження, наприклад, сумлінне використання, що застосовується до різних ситуацій у міру їх виникнення,

2) спеціальні обмеження та винятки, які поширюються на певні категорії користувачів, цілей використання або того та іншого, таких як повідомлення новин, освітній процес (наприклад, у разі використання освітніми установами), особисті некомерційні цілі чи дозволені способи використання бібліотеками з метою забезпечення збереження матеріалів або обслуговування їхніх читачів.

У більшості систем авторського права застосовуються спеціальні обмеження та винятки. Все більше таких систем також передбачають винятки для сумлінного використання та сумлінної ділової практики. Ці загальні винятки традиційно були характерними для систем загального права, проте в даний час вони прийняті також у деяких країнах, законодавство яких засноване на системах континентального права.

Оскільки перевірка є абстрактною і була розроблена, щоб забезпечити можливість адаптації систем авторського права та суміжних прав до обставин конкретних країн, різні держави-члени договорів ВОІВ про авторське право та суміжні права застосовують її по-різному. Загалом відтворення з метою особистого вивчення, дослідження чи перегляду, швидше всього, допускається на підставі обмежень або винятків [9, с. 137].

Ліцензія того чи іншого роду потрібна для більшості публічних виконань різних типів творів, хоча для деяких цілей ліцензійний збір може дорівнювати нулю. Необхідність отримання ліцензії на публічне виконання залежить від факторів, встановлених національним законодавством, що відрізняються у різних країнах. У деяких системах робиться виключення для випадків, коли виконавці не вимагають та не отримують плати від публіки. В інших системах будь-яке зібрання близьких родичів або невеликої групи близьких знайомих вдома вважається публічними зборами, і для використання творів, що охороняються авторським правом або суміжними правами, потрібна ліцензія. При цьому виконання перед публічними зборами може підпадати під виключення за інших причин, таких як виконання музики під час релігійних служб чи патріотичних парадів. Ліцензії на багато категорій публічних виконань зазвичай оформляються через організації колективного управління.

У випадках, коли виконання, безкоштовні для публіки, можуть підпадати під виключення, дія обмежень та винятків може поширюватися на виконання навіть у тому у випадку, якщо виконавці отримують гроші, в тому числі оплату дорожніх витрат або гонорари за участь або негрошові винагороди. Іноді публіка не вносить плату безпосередньо, але має місце непрямий платіж за виконання. Наприклад, у деяких ресторанах, де музиканти грають музику, плата за виконання включена до вартості їжі та сервісного збору [10].

Висновки. Отже, принципи формуються під впливом права і завдань відповідної галузі чи інституту права. Принципи права ІВ повинні бути засновані на засадах розвитку суспільства і спеціальних законах, які регулюють відносини в даній сфері. Вони мають відповідати завданням, що стоять перед державою, а також суспільним інтересам, засадам гуманізму та моралі, сприяти охороні та захисту прав суб'єктів.

Принципи обмеження прав ІВ базуються на основі врівноваження інтересів автора з інтересами суспільства та держави. При цьому вони мають відповідати критеріям: 1) поширюватися лише на певні особливі випадки, 2) не суперечити нормальному використанню твору, 3) не ущемляти необґрунтованим чином законні інтереси автора чи правовласника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Теория государства и права: учеб. для юридических вузов и факультетов /под ред. В.М. Корельского, В.Д. Первалова. М.: НормаИнфра-М, 1997. 559 с.
2. Конституція України від 28 червня 1996 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Мічурін Є.О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03. К., 2009. 25 с.
4. Концепція розвитку національної системи правової охорони інтелектуальної власності: затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 321-р від 13 червня 2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/321-2002-%D1%80#Text>
5. Про інноваційну діяльність: Закон України від 4 липня 2002 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>
6. Порядок реєстрації у митному реєстрі об'єктів права інтелектуальної власності, які охороняються відповідно до закону: наказ Міністерства фінансів України № 648 від 30 травня 2012 р. [Procedure for registration in the customs register of intellectual property rights protected in accordance with the law]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1034-12#Text>
7. Про оцінку майна, майнових прав і професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12 липня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text>

8. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності: Додаток 1С до Угоди про заснування Світової організації торгівлі від 15.04.1994 з наступними змін. та доп. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#n3

9. Блажівська Н. Обмеження прав інтелектуальної власності відповідно до практики Європейського суду з прав людини. Теорія і практика ІВ. 2018. №6. С. 133-141.

10. Сорвачов О.В. Обмеження, припинення і скасування майнових прав інтелектуальної власності на промислові зразки URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/5_2012/16.pdf

11. Світличний О. П. Право інтелектуальної власності: Підручник. Вид. 2, змін. і доп. К.: НУБіП України, 2016. 355 с.

REFERENCES:

1. Teoriya gosudarstva y prava: ucheb. dlia yurydicheskikh vuzov y fakultetov [Theory of state and law: textbook. for law schools and faculties] /pod red. V.M. Korelskoho, V.D. Perevalova (1997). Moskva: NormaYnfra-M, 1997 [in Russian].

2. Konstytutsiia Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku [Constitution of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

3. Michurin, Ye. O. (2009). Obmezhennia mainovykh prav fizychnykh osib (tsyvilno-pravovyi aspekt) [Restriction of property rights of individuals (civil law aspect)]: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.03. Kyiv [in Ukrainian].

4. Kontseptsiia rozvytku natsionalnoi systemy pravovoi okhorony intelektualnoi vlasnosti: zatverdzhena rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy № 321-r vid 13 chervnia 2002 r. [The concept of development of the national system of legal protection of intellectual property]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/321-2002-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

5. Pro innovatsiinu diialnist: Zakon Ukrainy vid 4 lypnia 2002 r. [On innovation: Law of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> [in Ukrainian].

6. Poriadok reiestratsii u mytnomu reiestri ob'ektiv prava intelektualnoi vlasnosti, yaki okhoroniaiutsia vidpovidno do zakonu: nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy [Procedure for registration in the customs register of intellectual property rights protected in accordance with the law: order of the Ministry of Finance of Ukraine] № 648 vid 30 travnia 2012 r. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1034-12#Text> [in Ukrainian].

7. Pro otsinku maina, mainovykh prav i profesiinu otsinochnu diialnist v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 12 lypnia 2001 r. [On property valuation, property rights and professional valuation activities in Ukraine: Law of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2658-14#Text> [in Ukrainian].

8. Uhoda pro torhovelni aspekty prav intelektualnoi vlasnosti: Dodatok 1S do Uhody pro zasnuvannia Svitovoi orhanizatsii torhivli vid 15.04.1994 z nastupnymy zmin. ta dop. [Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#n3 [in Ukrainian].

9. Blazhivska, N. (2018). Obmezhennia prav intelektualnoi vlasnosti vidpovidno do praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [Restrictions on intellectual property rights in accordance with the case law of the European Court of Human Rights]. *Teoriia i praktyka – Theoty and Practice*, 6, 133-141 [in Ukrainian].

10. Sorvachov, O. V. Obmezhennia, pryynennia i skasuvannia mainovykh prav intelektualnoi vlasnosti na promyslovi zrazky [Restriction, termination and revocation of intellectual property rights to industrial designs]. Retrieved from http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2012/5_2012/16.pdf [in Ukrainian].

11. Svitlychnyi, O. P. (2016). Pravo intelektualnoi vlasnosti: Pidruchnyk. Vyd. 2, zmin. i dop. [Intellectual property law: Textbook]. Kyiv: NUBiP Ukrainy [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.04.2022

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 346.26/346.5

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-64-69

Ментух Наталія Феліксісмівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри конституційного, адміністративного

та фінансового права Юридичного факультету

Західноукраїнського національного університету

e-mail: n.mentuh@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-1016-7635>**Шевчук Оксана Романівна,**

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри конституційного, адміністративного

та фінансового права Юридичного факультету

Західноукраїнського національного університету

e-mail: yashchushchak@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6453-355X>**ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОПОДАТКУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ**

У даній науковій статті висвітлюється проблематика оподаткування господарської діяльності суб'єктів господарювання в Україні в умовах воєнного стану. Теоретичний та практичний інтерес до дослідження проблем правового забезпечення оподаткування господарської діяльності суб'єктів господарювання в Україні в умовах воєнного стану насамперед пов'язаний із соціальними, економічними та геополітичними метаморфозами, що відбуваються у світі останніми роками. У сучасних реаліях України стикається з низкою питань, вирішення яких безпосередньо пов'язане з виявленням та аналізом джерел реальних та потенційних загроз для суб'єктів господарювання в Умовах воєнного стану. Значна кількість глобальних загроз вимагає створення спеціальних адміністративно-правових механізмів регулювання суспільних відносин, що виникають за надзвичайних ситуацій військового, соціального, техногенного та природного характеру.

Метою цієї статті є дослідження окремих форм оподаткування господарської діяльності суб'єктів господарювання в Україні в умовах воєнного стану.

Автори приходять до висновку, що бізнес продовжив сплату податків до державного бюджету і навіть сплачує їх заздалегідь. У лютому 2022 року до загального фонду державного бюджету надійшло 104,6 млрд грн (перевиконання місячного розпису на 29,3%, або 23,7 млрд грн). За планованого дефіциту у сумі 66,2 млрд грн у перші два місяці 2022 року профіцит загального фонду становив 13,1 млрд грн, а державного бюджету України загалом - 24 млрд грн.;

НБУ оперативно переказав частину прибутку на розподіл у сумі майже 19 млрд грн до держбюджету України для фінансового забезпечення функціонування держави в умовах воєнного стану;

Таким чином, суцільна дерегуляція бізнесу та запровадження податкових пільг – єдиний шлях задля ефективного функціонування економіки, нормального здійснення господарської діяльності суб'єктами господарювання в умовах воєнного стану. До того, низка прийнятих змін вже демонструють свою ефективність.

Ключові слова: воєнний стан, господарська діяльність, суб'єкти господарювання, оподаткування, дерегуляція бізнесу.

Mentukh N., Shevchuk O. LEGAL ASPECTS OF TAXATION OF ECONOMIC ACTIVITY OF BUSINESS ENTITIES IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW

This scientific article covers the issue of taxation of economic activity of economic entities in Ukraine under martial law. Theoretical and practical interest in the study of the problems of legal support of taxation of economic activity of economic entities in Ukraine under martial law is primarily related to social, economic and geopolitical metamorphoses occurring in the world in recent years. In the current realities of Ukraine, it faces a number of issues, the solution of which is directly related to the identification and analysis of sources of real and potential threats to business entities under martial law. A significant number of global threats require the creation of special administrative and legal mechanisms for regulating public relations that arise in emergencies of military, social, man-made and natural nature.

The purpose of this article is to study certain forms of taxation of economic activity of economic entities in Ukraine under martial law.

The authors conclude that the business has continued to pay taxes to the state budget and even pays them in advance. In February 2022, the general fund of the state budget received UAH 104.6 billion (overfulfillment of the monthly schedule by 29.3%, or UAH 23.7 billion). With the planned deficit of UAH 66.2 billion in the first two months of 2022, the general fund

surplus amounted to UAH 13.1 billion, and the state budget of Ukraine as a whole - UAH 24 billion;

The NBU promptly transferred part of the profits for distribution in the amount of almost UAH 19 billion to the state budget of Ukraine to finance the functioning of the state under martial law;

Thus, the continuous deregulation of business and the introduction of tax benefits is the only way for the effective functioning of the economy, the normal conduct of economic activity by economic entities in a state of war. In addition, a number of adopted changes are already demonstrating their effectiveness.

Key words: martial law, economic activity, business entities, taxation, business deregulation.

Постановка проблеми. Вкрай життєво важливого значення для народу України на сьогодні набули питання оборони держави України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності. Функціонування національної економіки, органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших державних органів, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ і організацій здійснюється в умовах особливого періоду, а саме – воєнного стану. Саме тому, забезпечення належного правового регулювання провадження господарської діяльності за даних обставин стає основою формування національних оборонних спроможностей.

Варто відзначити, що у розділі 8 ГК України закріплено спеціальні режими господарювання, а саме: спеціальних (вільних) економічних зон; концесії; інших видів спеціальних режимів господарської діяльності (виключної (морської) економічної зони України, на державному кордоні України, в санітарно - захисних та інших охоронних зонах, на територіях і об'єктах, що особливо охороняються, в окремих галузях економіки, в умовах надзвичайного стану, надзвичайної екологічної ситуації, воєнного стану) [1].

У своїй роботі А.В. Матвєєва робить висновок, що законодавець розрізняє: спеціальний правовий режим господарювання (як загальне поняття) та спеціальний правовий режим господарювання в окремих галузях народного господарства (як родове поняття). Причому до останнього закон відносить спеціальний режим господарювання у Збройних Силах України [2, с. 143].

У своєму дослідженні О.Р. Зельдіна зазначає, що особливостями спеціального правового режиму є: поєднання норм права, що встановлюють специфіку правового регулювання для досягнення певних цілей; використання специфічних правових засобів; відособленість юридичних норм, які комплексно регулюють організацію та здійснення господарської діяльності. На думку автора, поняття спеціального режиму господарювання обґрунтовано, як правовий режим, який встановлює особливий порядок організації та здійснення господарської діяльності на певній території, у певній галузі економіки, що відрізняється від загального режиму господарської діяльності, передбаченого законодавством, і вводиться державою з метою забезпечення розумного поєднання публічних і приватних інтересів за допомогою встановлення обмежень та/або заохочень для суб'єктів господарювання [3, с. 9].

Господарська діяльність, яка здійснюється в умовах особливого періоду, безсумнівно, варто віднести до окремих спеціальних режимів господарської діяльності. В свою чергу, ГК регулює господарську діяльність лише за однією із складових особливого періоду, яку віднесено до спеціальних режимів – це провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науково-теоретичною основою аналітичного дослідження стали праці таких вітчизняних та зарубіжних науковців, які досліджували проблематику оподаткування господарської діяльності суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану. Проблеми вдосконалення та розвитку надзвичайних правових режимів у своїх працях розглядали як вітчизняні дослідники Я.М. Магазинер, А.С. Алексєєв, В.М. Гессен, так і сучасні зарубіжні науковці Bagby, John W., Aalberts, Robert J., Janet McLean, Nicole Roughan, Arie Rosen, Jesse Wall. Разом з тим, висловлені ними позиції мають здебільшого узагальнюючий характер. Таким чином, на сьогодні існує об'єктивна необхідність глибокого і ґрунтовного дослідження питання оподаткування господарської діяльності суб'єктів господарювання в умовах воєнного стану. Компаративний аналіз інституту правового режиму воєнного стану зумовлений підвищенням рівня економічного, політичного та воєнного впливу одних держав і союзів та зростання впливу інших держав, які претендують на всеосяжне домінування у різноманітних процесах.

Метою статті є дослідження особливостей оподаткування господарської діяльності суб'єктів господарювання в Україні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Господарська діяльність в умовах спеціального режиму господарювання регулюється на основі загального законодавства із врахуванням особливостей, визначених спеціальним законодавством. Встановлення спеціального режиму господарювання дає можливість досягти ефективності реалізації норм права на тих територіях або галузях економіки, де загальних норм права для цього недостатньо [3, с. 9].

Таким чином, спеціальний режим існує тоді, коли: 1) є необхідність у запровадженні особливих умов господарювання; 2) на підставі спеціальної процедури державою введений або встановлений особливий правовий режим; 3) здійснюється реалізація спеціальних норм права щодо введення особливого правового режиму.

У зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України в Україні введено воєнний стан із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року [4].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», зазначається, що

«воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень»[4].

На думку М.М. Прохоренко, сферу господарських відносин в особливий період становлять: 1) організаційно-господарські відносини органів державної влади, військового командування, правоохоронних органів, військових адміністрацій щодо належного запровадження та подальшої реалізації особливого періоду; 2) господарсько-виробничі відносини підприємств, установ та організацій при безпосередньому здійсненні господарської діяльності з урахуванням нормативно закріплених обмежень прав та свобод цієї діяльності; 3) внутрішньогосподарські відносини з урахуванням обмежень загальних норм в умовах проведення мобілізації (крім цільової), у період дії воєнного стану та/або воєнного часу, та частково у відбудований період після закінчення воєнних дій [5, с. 159].

Після оголошення воєнного стану на території України та від початку активної фази бойових дій більша частина бізнесу була фактично паралізована через безліч обставин, в тому числі починаючи від морального і психологічного шоку, до економічного спаду ділової активності та неможливості здійснення підприємствами своєї господарської діяльності, які знаходяться на території проведення бойових дій.

Поряд із реальним воєнним фронтом, кіберфронтом очевидним та життєво необхідним, як зазначає А. Кузьменко, є запуск потужного економічного фронту, який у сьогоднішні непрості часи є надзвичайно важливим для суспільства. Без економічної активності неможливе повноцінне функціонування держави в умовах воєнного стану [6].

Власне тому держава почала активно запроваджувати комплексні зміни до законодавства та державних програм, які спрямовані на підтримку української економіки.

Цілком зрозуміло, що за таких умов єдиним можливим способом підтримки бізнесу, господарської діяльності є тотальна дерегуляція, лібералізація та посилення державної підтримки.

Відповідно до ст. 417 ГК України зазначається, що «у період дії воєнного стану, введеного на території України або в окремих місцевостях, правовий режим господарської діяльності визначається на основі закону про оборону України, інших законодавчих актів щодо забезпечення обороноздатності держави та законодавства про режим воєнного стану» [1].

В умовах воєнного стану критично важливим є забезпечення належного та безперервного функціонування діяльності суб'єктів господарювання.

В умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні одним із пріоритетних напрямків діяльності Уряду є створення сприятливих умов для ведення бізнесу, що є запорукою економічної перемоги над ворогом.

Підтримка роботи українського бізнесу – важливе завдання для забезпечення економічної спроможності нашої країни протистояти викликам війни. Навіть у повсякденних надскладних умовах держава здійснює доступні кроки, аби підтримати підприємства, що опинились у скрутних умовах.

До таких заходів відноситься дерегуляція, яка передбачає скасування певних регуляторних та інших обмежень для бізнесу.

Відповідно до Указу Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64 «Про введення воєнного стану в Україні» [7] Уряд своєю постановою від 18 березня 2022 року № 314 «Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану» [8] врегулював цілий ряд інших питань, що стосуються здійснення господарської діяльності, а саме:

1) «на час воєнного стану здійснювати господарську діяльність можна без отримання дозволів, інших документів дозвільного характеру, ліцензій, на підставі декларації про провадження господарської діяльності, яку суб'єкти господарювання подають до Мінекономіки, а суб'єкти господарювання, що здійснюють охоронну діяльність, – до МВС;

2) суб'єкту господарювання надано право за вибором подання декларації незалежно від задекларованого (зареєстрованого) місцезнаходження (місця проживання), місця здійснення господарської діяльності або місцезнаходження відповідного об'єкта: в електронній формі – через Єдиний державний веб-портал електронних послуг, зокрема засобами мобільного додатку Порталу Дія (Дія) або у паперовій формі – через центр надання адміністративних послуг, подана особисто суб'єктом господарювання або уповноваженою особою, надіслана поштою;

3) суб'єкти господарювання, які на підставі декларації набули право на здійснення господарської діяльності, у випадку відсутності відповідних дозвільних документів (документи дозвільного характеру, ліцензії та/або інші результати надання публічних послуг), невідкладно, але не пізніше одного місяця після припинення чи скасування воєнного стану звертаються до відповідних органів ліцензування, дозвільних органів та суб'єктів надання публічних (електронних публічних) послуг

і отримують відповідні дозвільні документи в порядку, строки та на умовах, передбачених законодавством, без зупинення (припинення) їх діяльності;

4) на час воєнного стану зупиняється перебіг строків звернення за отриманням публічних послуг, визначених законодавством. З дня припинення чи скасування воєнного стану перебіг зазначених строків продовжується з врахуванням часу, що минув до їх зупинення;

5) строки дії діючих строкових ліцензій та документів дозвільного характеру автоматично продовжуються на період воєнного стану».

Варто відзначити, що дана постанова передбачає суттєву дерегуляцію господарської діяльності, зокрема, замість близько 600 різних видів ліцензій та дозволів, чинними залишаються лише близько 50. Це, в свою чергу, надасть значний поштовх у розвитку господарської діяльності та економіки загалом в умовах воєнного стану.

Слід зауважити, що 3 березня 2022 року Парламент схвалив Закон про зміни до Податкового кодексу, який передбачає введення нового тимчасового механізму оподаткування суб'єктів господарювання (оподаткування єдиним податком), на який вони добровільно можуть перейти. Зазначені зміни передбачають:

1) встановлення правових особливостей адміністрування єдиного податку з 1 квітня 2022 року і до припинення воєнного стану, а саме:

- можливість для фізичних осіб – підприємців – платників 1 та 2 груп не сплачувати єдиний податок на усій території України з 1 квітня 2022 року і до припинення воєнного стану;

- розширення кола платників податків, що можуть знаходитись спрощеній системі оподаткування третьої групи за рахунок юридичних осіб – суб'єктів господарювання, що працюють у будь-якій організаційно-правовій формі;

- збільшення для платників третьої групи межі доходу до 10 млрд грн на рік та зняття обмежень щодо кількості найманих працівників;

- збільшити кількість платників податків, які не сплачують земельний податок за рахунок платників, які переходять із загальної на спрощену систему оподаткування;

- зменшити ставку до 2% доходу для платників єдиного податку 3 групи;

- Кабінет Міністрів України має право приймати рішення щодо особливостей нарахування та сплати єдиного податку без необхідності внесення змін до Податкового Кодексу.

Втрати бюджету місцевого самоврядування через встановлення певної пільгової політики в оподаткуванні платників єдиного податку (у тому числі земельного податку) можуть бути компенсовані збільшенням доходів платників податків із більшими обсягами річного доходу.

2) до припинення воєнного стану встановлення ставки акцизного податку на пальне у розмірі 0 євро;

Місцеві бюджети більше не отримуватимуть частину паливного акцизу (13,44% – акциз на пальне).

3) з березня 2022 року до кінця наступного року буде скасовано земельний податок та орендна плата за землю у районах, де відбувалися бойові дії та в тимчасово окупованій зоні. Перелік таких територій буде визначено Кабінетом Міністрів України;

4) припинення сплати мінімального податкового зобов'язання на 2022 та 2023 роки на територіях, де ведуться бойові дії, та на тимчасово окупованих територіях;

5) екологічний податок за 2022 рік скасовується в районах, де відбувалися бойові дії в тимчасово окупованій зоні. Перелік цих територій, визначатиметься Кабінетом Міністрів України [9].

Також, зважаючи на надзвичайно важку ситуацію, яка спіткала нашу державу, Торгово-промислова палата України ухвалила рішення спростити процедуру засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили), що дає змогу суб'єктам бізнесу відтермінувати виконання договірних зобов'язань. З цією метою ТПП України видала офіційний лист-підтвердження настання форс-мажорних обставин у зв'язку з початком війни з РФ, який опублікувала на своєму офіційному сайті [10].

Кабінетом Міністрів України було повідомлено про розширення програми евакуації підприємств із зони бойових дій на захід України. Спочатку інформація стосовно такої програми з'явилась у месенджерах, а 11 березня поточного року її підтвердило Мінекономіки. Підприємствам пообіцяли створення належних умов для діяльності на новому, безпечнішому місці. Не менш важлива і соціальна складова такої ініціативи, адже вона надає можливість працевлаштування для громадян України [11].

Висновки. Таким чином, суцільна дерегуляція бізнесу та запровадження податкових пільг – єдиний шлях задля ефективного функціонування економіки, нормального здійснення господарської діяльності суб'єктами господарювання в умовах воєнного стану. Зміни, що стосуються оподаткування через введення в Україні воєнного стану, на наш погляд, загалом підтримають бізнес в економічному плані, допоможуть вистояти у нелегких випробуваннях та законно зменшити податкове навантаження. Низка прийнятих законодавчих новацій вже демонструють свою ефективність.

Адже, на сьогодні, головним пріоритетом в господарській діяльності суб'єктів господарювання, для бізнесу загалом є: вистояти, зберегти життя своїх працівників, налагодити роботу в тих регіонах нашої держави, де можлива робота під час війни задля підтримання національної економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №18 (№19-20, № 21-22). Ст.144.
2. Матвеева А.В. Здійснення господарської діяльності в умовах дії спеціальних режимів господарювання. *Розвиток підприємництва в Україні: безпека здійснення господарської діяльності*: зб. наук. пр. за підсумками круглого столу (14 грудня 2018 р., м. Харків). редкол.: В. Б. Родченко, С.В. Глібко. Харків: Право. 2018. С. 142-146. URL: <https://ndipzir.org.ua/conference/2018/12/14/RozvytokPidprVUkr18full.pdf#page=1>
3. Зельдіна О.Р. Теоретичні аспекти спеціального режиму господарювання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук. Донецьк. 2007. 33 с.
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №28. Ст. 250.
5. Прохоренко М.М. Правове регулювання господарської діяльності та господарських відносин в особливий період. *Юридичний вісник*. 2016. № 2 (39). С. 151-161.
6. Кузьменко А. Бізнес у воєнний час: як змінилося законодавство. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/03/28/684801/>
7. Про введення воєнного стану в Україні: указ Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022р. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
8. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 18 березня 2022 р. № 314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-п#Text>
9. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо особливостей оподаткування та подання звітності у період дії воєнного стану: Закон України від 3 березня 2022 року № 2118-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text>
10. Офіційний лист ТПП України щодо засвідчення форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) від 28.02.2022 р. N 2024/02.0-7.1. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/mus36779?an=2>
11. Державна підтримка бізнесу під час війни: що треба знати. URL: <https://eba.com.ua/derzhavna-pidtrymka-biznesu-pid-chas-vijny-shho-treba-znaty/>

REFERENCES:

1. Hospodars'kyi kodeks Ukrayiny vid 16.01.2003 r. [Economic code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny– Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2003. №18 (№19-20, № 21-22). St.144. [in Ukrainian]
2. Matveeva A.V. (2018) Zdiysnennya hospodars'koyi diyal'nosti v umovakh diyi spetsial'nykh rezhymiv hospodaryuvannya. *Rozvytok pidpryemnytstva v Ukrayini: bezpeka zdiysnennya hospodars'koyi diyal'nosti [Implementation of economic activity under the conditions of special management regimes. Entrepreneurship development in Ukraine: security of economic activity: coll. Science. etc. following the round table (December 14, 2018, Kharkiv). editor: VB Rodchenko, SV Deep down.]* Kharkiv: Law. 2018. 142-146. URL: <https://ndipzir.org.ua/conference/2018/12/14/RozvytokPidprVUkr18-full.pdf#page=142> [in Ukrainian].
3. Zeldina OR (2007) Teoretychni aspekty spetsial'noho rezhymu hospodaryuvannya: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya dokt. yuryd. nauk. [Theoretical aspects of the special regime of management: author's ref. dis. for science. degree of Dr. jurid. Science. Donetsk.] 2007. 33 p. [in Ukrainian].
4. Pro pravovyy rezhym voyennoho stanu: Zakon Ukrayiny [On the legal regime of martial law: Law of Ukraine] of May 12, 2015 № 389-VIII. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2015. №28. St. 250 [in Ukrainian].
5. Prokhorenko MM (2016) Pravove rehulyuvannya hospodars'koyi diyal'nosti ta hospodars'kykh vidnosyn v osoblyvyi period. *Yurydychnyy visnyk [Legal regulation of economic activity and economic relations in a special period. Legal Bulletin.]* 2016. № 2 (39). 151-161 [in Ukrainian].
6. Kuzmenko A. Biznes u voyennyi chas: yak zminylosya zakonodavstvo. [Business in wartime: how legislation has changed.] URL: <https://www.althoughda.com.ua/columns/2022/03/28/684801/> [in Ukrainian].
7. Ukaz Prezydenta Ukrayiny Pro vvedennya voyennoho stanu v Ukrayini [Decree of the President of Ukraine on the imposition of martial law in Ukraine] dated February 24, 2022. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> [in Ukrainian].
8. Deyaki pytannya zabezpechennya provadzhennya hospodars'koyi diyal'nosti v umovakh voyennoho stanu: postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny [Some issues of ensuring economic activity in martial law: the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine] of March 18, 2022 № 314. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-п#Text> [in Ukrainian].
9. Pro vnesennya zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrayiny ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo osoblyvostey opodatkovannya ta podannya zvitnosti u period diyi voyennoho stanu: Zakon Ukrayiny [On amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine on the peculiarities of taxation and reporting during martial law: Law of Ukraine] of March 3, 2022 № 2118-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2118-20#Text> [in Ukrainian].
10. Ofitsiynyy lyst TPP Ukrayiny shchodo zasvidchennya fors-mazhorykh obstavyn (obstavyn

neperebornoyi syly) [Official letter of the CCI of Ukraine on the certification of force majeure (force majeure circumstances)] dated 28.02.2022 N 2024 / 02.0-7.1. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/mus36779?an=2> [in Ukrainian].

11. Derzhavna pidtrymka biznesu pid chas viyny: shcho treba znaty. [Government support for business during the war: what you need to know.] URL: <https://eba.com.ua/derzhavna-pidtrymka-biznesu-pid-chas-vijny-shho-treba-znaty/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 330.34.934:33

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-69-72

Фомічов Костянтин Сергійович,
кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри
міжнародних економічних відносин
Центральноукраїнського національного технічного університету
e-mail: kostyantun_fomichov@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-2062-6441>

ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Стаття присвячена актуальній проблемі забезпечення економічної безпеки організацій. Предметом дослідження є економічна безпека підприємства. Автором обґрунтовано необхідність забезпечення економічної безпеки організації для її стабільного та сталого розвитку. Розкривається суть економічної безпеки економічних суб'єктів як такого стану захищеності суб'єкта від внутрішніх та зовнішніх факторів, при якому він найбільш ефективно використовує свій потенціал, домагаючись при цьому зниження чи ліквідації існуючих ризиків чи інших обставин з метою захисту від них та досягнення основної мети комерційної діяльності в умовах конкурентного ринку.

Наводиться комплекс заходів спрямованих на вивчення внутрішніх та зовнішніх несприятливих для економіки факторів та ризиків. Відтак, до зовнішніх загроз віднесено: відсутність чіткої концепції, стратегії та програми соціально-економічного розвитку з реально досяжними цілями або надто популістський характер; перманентне відставання у розробці, безсистемність та недосконалість нормативно-правового забезпечення регулювання економіки; надто ризикова кредитно-грошова політика держави у банківській сфері, на фондовому та валютному ринках, неефективна податкова система тощо. До внутрішніх чинників економічної безпеки суб'єктів господарювання виникають у сфері його господарської діяльності віднесено: порушення режиму збереження конфіденційної інформації; вибір ненадійних партнерів та інвесторів; відтік кваліфікованих кадрів; нездатність об'єктивно оцінити кваліфікацію кадрів та їх компетентність; недостатня патентна захищеність; суттєві прорахунки у тактичному та стратегічному плануванні, пов'язані з неправильною оцінкою можливостей підприємства, помилками у прогнозуванні зовнішнього середовища тощо. Було розглянуто основні складові економічної безпеки суб'єктів господарювання. Систематизовано різні визначення економічної безпеки організації, що базуються на різних підходах. Уточнено та сформульовано поняття «економічна безпека».

Ключові слова: економічна безпека, економічні суб'єкти, підходи до визначення економічної безпеки, забезпечення безпеки.

Fomichov K. PECULIARITIES OF THE NATIONAL MECHANISM FOR ENSURING THE SAFETY OF BUSINESS ENTITIES

The article is devoted to the topical problem of ensuring the economic security of organizations. The subject of research is the economic security of the enterprise. The author substantiates the need to ensure the economic security of the organization for its stable and sustainable development. The essence of economic security of economic entities is revealed as such a state of protection of the subject from internal and external factors, in which he most effectively uses his potential, while reducing or eliminating existing risks or other circumstances to protect against them and achieve the main goal commercial activity in a competitive market.

A set of measures aimed at studying the internal and external adverse economic factors and risks. Thus, external threats include: lack of a clear concept, strategy and program of socio-economic development with realistically achievable goals or too populist in nature; permanent lag in development, inconsistency and imperfection of regulatory and legal support for economic regulation; too risky monetary policy of the state in the banking sector, in the stock and foreign exchange markets, inefficient tax system, etc. The internal factors of economic security of economic entities arising in the sphere of its economic activity include: violation of the regime of preservation of confidential information; selection of unreliable partners and investors; outflow of qualified personnel; inability to objectively assess the qualifications of staff and their competence; insufficient patent protection; significant miscalculations in tactical and strategic planning, associated with incorrect assessment of the company's capabilities, errors in forecasting the environment, etc. The main components of economic security of economic entities were considered. Different definitions of economic security of the organization based on different approaches are systematized. The concept of "economic security" is clarified and formulated.

Випуск 12. 2022

Key words: economic security, economic subjects, approaches to definition of economic security, security provision.

Постановка проблеми. Необхідність забезпечення стабільного та сталого розвитку підприємства зажадала детального вивчення питань економічної безпеки у короткостроковій, а й довгостроковій перспективі. Економічна безпека в загальному розумінні спрямована на захист інтересів підприємства та складових його діяльності: персоналу, матеріальних та нематеріальних ресурсів, фінансових активів, позиції на ринку, іміджу від негативного впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища. Економічна безпека безпосередньо залежить від рівня фінансової безпеки та забезпечується безліччю інструментів, серед яких істотне значення має фінансовий та економічний захист. Актуальність вивчення проблем забезпечення економічної безпеки підприємства, а також управління нею зумовлені наявністю серйозних загроз: посилення конкуренції, нестабільність економічних процесів, зношений стан виробничого обладнання, застосування застарілих та енергоємних технологій. Конкуренція між виробниками сприяє підвищенню ефективності виробничої діяльності, зниженню витрат, захисту комерційних інтересів, здатних за рахунок збільшення продуктивності та кращого управління забезпечити стабільну фінансову стійкість підприємства, це та забезпечує економічну безпеку виробників. У разі забезпечення безпеки економічного суб'єкта необхідно пам'ятати про систему економічної безпеки. Вона включає комплекс заходів, спрямованих на вивчення внутрішніх і зовнішніх несприятливих для економіки факторів і ризиків. Діяльність суб'єктів господарювання в умовах сучасної вітчизняної економіки вимагає серйозного науково обґрунтованого підходу до вирішення проблем економічної безпеки. Багато в чому це пов'язано зі значним розширенням бізнесу загроз, за умов ринкового середовища. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що економічна безпека – це стан будь-якого господарюючого суб'єкта, що характеризується наявністю стабільного доходу та інших ресурсів, які дають змогу підтримати рівень життя у поточний період та у найближчій перспективі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемні аспекти національного механізму забезпечення безпеки діяльності суб'єктів господарювання стали предметом вивчення таких науковців як В.І.Ярочкін, А.І.Пономаренко, О.А.Грунін, А.Іванов, В.Шликов, В.І.Франчук, Т.М.Іванюта, А.О.Заїчковський, Л.І.Донець, А.І.Берлач, Н.Б.Кирич, Б.М.Андрушків, Л.Я.Малюта та інші.

Мега статті полягає в аналізі особливостей національного механізму забезпечення безпеки діяльності суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний етап соціально-економічного розвитку характеризується радикальними політичними, економічними, соціальними та екологічними змінами, стрімким розвитком науково-технічного прогресу, що проникає у всі сфери життєдіяльності людини. Наростання кризових явищ, невизначеності та динамічності економічної ситуації вимагає від суб'єктів господарювання посилення уваги до питань власної економічної безпеки, виявлення та нейтралізації можливих загроз, небезпек та ризиків, здатних негативно вплинути на стан та результати їх діяльності.

Так, деякі вчені під економічною безпекою розуміють стан економічної системи, що дозволяє їй динамічно, ефективно розвиватися, вирішуючи у своїй соціальні завдання. Інша частина вчених схиляється до того, що цей стан захищеності суб'єктів господарювання від негативного впливу зовнішніх та внутрішніх загроз, а також різноманітних дестабілізуючих факторів, при якому суб'єкт господарювання здатний до відтворення чи реалізації своїх комерційних інтересів [2].

Т. Васильцев пропонує під економічною безпекою суб'єктів господарювання розуміти такий стан функціонування, за якого суб'єкт господарювання та його продукція є конкурентоспроможними на ринку, і водночас гарантуються:

- найефективніше використання ресурсів, інтелектуального та кадрового потенціалу;
- стабільність функціонування та прогресивність розвитку;
- можливість протистояти негативним впливам зовнішнього та внутрішнього середовища його функціонування [4].

Подані погляди вчених на сутність поняття «економічна безпека суб'єктів господарювання» можна звести до двох основних підходів. Перший підхід базується на існуванні у суб'єкта господарювання конкретних цілей (наприклад, ефективність, стабільність функціонування, розвиток), яких він намагається досягти.

Суб'єкт господарювання характеризується наявністю внутрішньої структури (середовища) та існує у деякому зовнішньому середовищі. У зв'язку з наявністю певних якостей внутрішньої структури (середовища) суб'єкт господарювання може мати здатність перебувати у стані «безпеки». Це означає, що якщо зовнішнє середовище і надає на нього негативний вплив, то суб'єкт господарювання все одно функціонує та досягає своїх цілей. І якщо зміна зовнішніх умов не виходить за певні межі, то функціонування та досягнення підприємством своїх цілей гарантовано [3].

Другий підхід заснований на використанні понять «загроза» та «захищеність» від загроз. Передбачається, що існує підприємство з певними параметрами (наприклад, що стабільно функціонує, що прогресивно розвивається тощо). Існують загрози, які можуть негативно вплинути на ці параметри. Якщо параметри захищені від загроз, то забезпечена і безпека підприємства. Слід зазначити, що критерій захищеності параметра, а також обґрунтування вибору цих параметрів і критеріїв часто відсутній [7].

Аналіз існуючих визначень сутності загроз економічної безпеки показує, що в кожному з них так чи інакше відображена небезпека заподіяння економічної шкоди, що проявляється у вигляді збитків, негативного впливу, перешкод у досягненні цілей тощо. Загалом, загроза – це чинник, який створює значну небезпеку сталого функціонування економічної системи.

Таким чином, небезпека та загроза – однопорядкові, проте кількісно різні поняття. Прояв небезпеки у вигляді реальних втрат слід розглядати як сигнал можливого переростання її в загрозу, якщо не буде вжито відповідних заходів. На думку Є. Барикаєва, загроза – це сукупність умов та факторів, що створюють небезпеку для реалізації економічних інтересів, яка, у свою чергу, може створювати різноманітні ризики [1].

Причини виникнення загроз економічній безпеці суб'єктів господарювання обумовлені, з одного боку, факторами загальноекономічного характеру (макрорівень), які негативно впливають на значну кількість суб'єктів господарювання, а отже, загрожують і національній економічній безпеці. З іншого боку – факторами, пов'язаними з непередбачуваністю та неефективністю прийнятих управлінських рішень керівництвом самого підприємства (мікрорівень). Так, загрози економічній безпеці можуть виникати у зовнішньому для суб'єктів господарювання середовищі та бути пов'язаними з помилками при розробці та впровадженні тих чи інших реформ, з аморфністю науково-промислової та інноваційної політики держави, втратою керованості над економічними процесами тощо [5].

У цілому нині всі розглянуті підходи у тому мірою відбивають суть економічної безпеки організації. Економічна безпека включає кілька основних складових. Для кожної конкретної організації ці складові можуть мати різні пріоритети, залежно від загроз. У кожній організації внутрішні та зовнішні загрози різні за змістом. Організація знаходиться в зоні економічної безпеки лише тоді, коли у неї відсутні як зовнішні, так і внутрішні загрози.

Відтак, до зовнішніх загроз можна віднести: відсутність чіткої концепції, стратегії та програми соціально-економічного розвитку з реально досяжними цілями або надто популістський характер; перманентне відставання у розробці, безсистемність та недосконалість нормативно-правового забезпечення регулювання економіки; надто ризикова кредитно-грошова політика держави у банківській сфері, на фондовому та валютному ринках, неефективна податкова система; руйнування системи відтворення промислового потенціалу (насамперед його активної частини) внаслідок низької інвестиційної активності; зростання інфляції та відсутність нормального інвестиційного клімату в реальному секторі економіки, надання переваги поточним витратам над капітальними; неефективна та несправедлива приватизація; тотальна корупція у всіх сферах; створення сприятливих умов присвоєння та вивезення фінансових ресурсів за межі країни; втрата державного контролю над природними монополіями, ослаблення регулюючої функції держави у їхній цінній політиці; недобросовісність конкуренції економічних суб'єктів, їхня низька правова дисципліна, недолік або повна відсутність економічної етики; дискримінація із боку іноземних країн [8].

Внутрішні чинники економічної безпеки суб'єктів господарювання виникають у сфері його господарської діяльності. До них можна віднести: недостатній рівень дисципліни; порушення режиму збереження конфіденційної інформації; вибір ненадійних партнерів та інвесторів; відтік кваліфікованих кадрів; нездатність об'єктивно оцінити кваліфікацію кадрів та їх компетентність; недостатня патентна захищеність; суттєві прорахунки у тактичному та стратегічному плануванні, пов'язані з неправильною оцінкою можливостей підприємства, помилками у прогнозуванні зовнішнього середовища тощо; перебої в енерго-, водо-, теплопостачанні; аварії, пожежі, вибухи; пошкодження обчислювальної техніки тощо [8].

Висновки. Узагальнивши усі вище викладені поняття можна сказати, що економічна безпека організації – це такий стан захищеності суб'єкта від внутрішніх та зовнішніх факторів, при якому він найбільш ефективно використовує свій потенціал, домагаючись при цьому зниження чи ліквідації існуючих ризиків чи інших обставин з метою захисту від них та досягнення основної мети комерційної діяльності в умовах конкурентного ринку. До першочергових завдань, покликаних нейтралізувати загрози і попередити зниження рівня економічної безпеки підприємства, можна віднести створення системи економічної безпеки, розробку способів запобігання можливим загрозам та напрямкам мінімізації негативних впливів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Берлач А. І. Безпека бізнесу: Навч. посіб. К.: Університет «Україна», 2007. 280 с.
2. Донець Л. І., Ващенко Н. В. Економічна безпека підприємства: Навч. пос. К.: Центр учбової літератури, 2008. 240 с.
3. Иванов А., Шлыков В. Экономическая безопасность предприятия. М., 2005. 265с.
4. Иванюга Т. М., Заїчковський А. О. Економічна безпека підприємства. К.: Центр учбової літератури, 2009. 256 с.
5. Камлик М.І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект: Навч. посібник. К.: Атака, 2005. 432с.
6. Кирич Н.Б. Економічна та майнова безпека підприємства і підприємництва. Антирейдерство. Монографія. Тернопіль: Терно–граф, 2008. 424 с.
7. Полянська А.С., Трощенко Т.А. Сучасні технології управління економічною безпекою підприємства. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. № 29. 2010. С.164-168.
8. Пономаренко А.І. Система економічної безпеки фірми. Шлях України до економічної безпеки : матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 14 квітня 2006 р.). Харків, 2006. 302 с.

9. Франчук В.І. Теоретична модель системи забезпечення економічної безпеки акціонерних підприємств. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2010. Вип. 20 (8). С. 155-162. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlntu/20_8/155_Franchuk_20_8.pdf

REFERENCES:

1. Berlach, A. I. (2007). *Bezpeka biznesu: Navch. posib.* [Business Security: Textbook]. K.: Universytet «Ukraina» [in Ukrainian].
2. Donets, L. I., & Vashchenko, N. V. (2008). *Ekonomichna bezpeka pidpriemstva: Navch. pos.* [Economic security of the enterprise: Textbook]. K.: Tsentru uchbovoi literatury [in Ukrainian].
3. Yvanov, A., Shlykov, V. (2005). *Ekonomycheskaia bezopasnost predpriyatiya.* [Economic security of the enterprise]. M. [in Russian].
4. Ivaniuta, T. M., & Zaichkovskiy, A. O. (2009). *Ekonomichna bezpeka pidpriemstva.* [Economic security of the enterprise]. K.: Tsentru uchbovoi literatury [in Ukrainian].
5. Kamlyk, M.I. (2005). *Ekonomichna bezpeka pidpriemnytskoi diialnosti. Ekonomiko-pravovyi aspekt: Navch. posibnyk.* [Economic security of business. Economic and legal aspect: Textbook]. K.: Atika [in Ukrainian].
6. Kyrych, N.B. (2008). *Ekonomichna ta mainova bezpeka pidpriemstva i pidpriemnytstva. Antyreiderstvo. Monohrafiia.* [Economic and property security of enterprise and entrepreneurship. Anti-raiding. Monograph]. Ternopil: Terno-hraf [in Ukrainian].
7. Polianska, A.S., & Troshchenkova T.A. (2010) *Suchasni tekhnolohii upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstva.* [Modern technologies of economic security management of the enterprise]. *Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti*, 29, 164-168 [in Ukrainian].
8. Ponomarenko, A.I. (2006). *Systema ekonomichnoi bezpeky firmy. Shliakh Ukrainy do ekonomichnoi bezpeky: mater. nauk.-prakt. konf.* [The economic security system of the firm. Ukraine's path to economic security: mater. scientific-practical conf.]. Kharkiv [in Ukrainian].
9. Franchuk, V.I. (2010). *Teoretychna model systemy zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky aktsionermykh pidpriemstv.* [Theoretical model of the system of economic security of joint-stock companies]. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, 20 (8), 155-162. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlntu/20_8/155_Franchuk_20_8.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 16.04.2022

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2(477):061

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-73-79

Кравцов Данило Маркович,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри трудового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
e-mail: d.m.kravtsov@nlu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-4110-7181>

Зіноватна Іляна Вікторівна,

кандидатка юридичних наук, доцентка, старша викладачка кафедри
трудового права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
e-mail: i.v.zinovatna@nlu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-3018-4934>

Бурнягіна Юлія Миколаївна,

кандидатка юридичних наук, доцентка, асистентка кафедри трудового
права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
e-mail: yu.m.burnyagina@nlu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-3520-2852>

Орлова Наталія Геннадіївна,

кандидатка юридичних наук, доцентка, асистентка кафедри трудового
права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
e-mail: n.g.orlova@nlu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-4471-393X>

Соловійов Олексій Володимирович,

кандидат юридичних наук, доцент, асистент кафедри трудового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
e-mail: o.v.solovyov@nlu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0002-8589-3041>

Конопельцева Олена Олександрівна,

кандидатка юридичних наук, асистентка кафедри трудового права
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
e-mail: o.o.konopeltseva@nlu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2281-8607>

МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СПОСІБ РОЗВ'ЯЗАННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ

Стаття присвячена дослідженню медіації як альтернативного способу розв'язання трудових спорів. Автори здійснили порівняльний аналіз визначень медіації, які містяться у Законі України «Про медіацію» а також у відповідних законах Австрії, Болгарії, Іспанії, Казахстані, Литві, Мальті, Молдові, Німеччині, Польщі та зробили висновок про те, що законодавче визначення терміну медіація в Україні в цілому враховує досвід інших країн.

Науковий аналіз терміну «медіація» дав можливість авторам запропонувати власне визначення медіації як альтернативного способу вирішення трудового спору, відповідно до якого під медіацією слід розуміти - добровільний, альтернативний спосіб вирішення трудового спору, шляхом ведення переговорів із залученням третьої сторони (медіатора) для досягнення взаємоприйнятної рішення сторонами спору.

Стверджується, що особливістю медіації є те, що на відміну від судового врегулювання спору, медіація передбачає прийнятність отриманого результату для всіх сторін конфлікту.

У науковій роботі звертається увага на наявність переваг медіації над іншими способами вирішення трудових спорів. Також були виокремлені риси, які притаманні медіації як альтернативному способу вирішення трудових спорів.

Ключові слова: медіація, трудовий спір, альтернативні способи вирішення трудових спорів, медіатор, посередництво.

ALTERNATIVE WAY TO SOLVE THE LABOR DISPUTES

The article is devoted to the study of mediation as an alternative way of resolving labor disputes. The authors conducted a comparative analysis of the definitions of mediation contained in the Law of Ukraine «On Mediation» and in the relevant laws of Austria, Bulgaria, Spain, Kazakhstan, Lithuania, Malta, Moldova, Germany, Poland and concluded that the legal definition of mediation in Ukraine as a whole takes into account the experience of other countries.

The scientific analysis of the term «mediation» allowed the authors to propose their own definition of mediation as an alternative way to resolve labor disputes, according to which mediation - voluntary, alternative way to resolve labor disputes, by negotiating with the involvement a third party (mediator) to achieve a mutually acceptable solution to the dispute.

It is argued that the peculiarity of mediation is that, in contrast to the judicial settlement of a dispute, mediation involves the acceptability of the result obtained for all parties to the conflict.

The scientific work draws attention to the advantages of mediation over other ways of resolving labor disputes. The features of mediation as an alternative way of resolving labor disputes were also highlighted.

Key words: mediation, labor dispute, alternative way to solve the labor dispute, mediator.

Постановка проблеми. У правовому просторі сучасного суспільства типові методи розв'язання правових конфліктів не завжди є ефективними, оскільки, як правило, залишаються незадоволеними інтереси та потреби однієї, а то й обох сторін конфлікту. Динамічний розвиток суспільних відносин призводить до вироблення нових рішень застарілих проблем із застосуванням інноваційної методики та сучасних інструментів. Одним із таких інструментів є медіація. В Україні інститут медіації тільки починає набирати популярності і використовується не так активно як закордоном. Сучасний досвід багатьох розвинутих країн показує, що медіація є ефективним, фінансово заощадливим і своєчасним способом досягнення консенсусу, вирішення конфлікту порівняно з вирішенням спору в судовому порядку. Разом з тим сьогодні можна говорити про нереалізований потенціал медіації у сфері вирішення трудових спорів. Такий потенціал достатньо великий – досвід зарубіжних країн в цьому питанні більш ніж переконливий. Можливості медіації у розглянутій сфері варіюються від економіко-правового ефекту (щодо зниження навантаження на судову систему, економії коштів на юрисдикційне втручання та ін.) до зниження конфліктності у сфері трудових відносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання медіації були предметом наукового дослідження таких вчених як О. В. Белінська, В. Я. Буряк, Г. С. Гончарова, Н. В. Дараганова, О. П. Євсеева, О. А. Іваненко, О. Кармаза, Н. М. Крестовська, Д. Є. Кривенко, І. О. Лях, В. Т. Маляренко, М. А. Мацько, Ж.В. Мішина, Т. О. Подковенко, Ю. Д. Притика, В.В. Резнікова, Л. Д. Романадзе, О. Г. Серета, І. Терещенко, О. В. Федькович, Н. І. Фігун, М. І. Хавронюк, Т. М. Худякова, А. Шеремет, І.Г. Ясиновський та ін. Проте лише деякі з них досліджували медіацію в контексті альтернативного способу вирішення саме трудових спорів, а тому деякі аспекти застосування медіації при розв'язанні трудових спорів залишаються недостатньо дослідженими.

Метою статті є аналіз медіації як альтернативного способу вирішення трудових спорів з врахуванням закордонного досвіду та з огляду на динамічний розвиток способів регулювання трудових правовідносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Право суб'єктів трудових правовідносин на захист своїх прав є однією з головних гарантій, що передбачені у ст. 55 Конституції України. Зміст даної норми конкретизовано в Рішенні Конституційного Суду України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 р. № 9 рп/2012, в якій зазначено, що у правовій державі звернення до суду є універсальним механізмом захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб [1].

Однак, слід відмітити, що правовідносини, які виникають під час трудових спорів у судовому порядку мають безліч недоліків. На думку С.Я.Вавженчук, захист трудових прав на практиці є доволі далеким від досконалості й не завжди забезпечує вчасний і оперативний захист порушених трудових прав, оскільки суди, по-перше, надмірно завантажені, а по-друге, сама діюча система розгляду та розв'язання трудових спорів потребує вдосконалення [2, с. 444]. Поширеною проблемою є відсутність механізмів та способів фактичного виконання судових рішень. Часто буває так, що суди виносять рішення, якими не задоволена жодна зі сторін судового процесу, або ж які виконати неможливо [3, с. 221]. Проте, якщо у сторін є бажання знайти компроміс, або хоча б вийти з конфлікту з найменшими втратами часу і грошей, то варто починати з медіації.

Медіація є одним з альтернативних способів розв'язання трудових спорів. Як зазначає Ізарова І. О., альтернативні способи розв'язання спорів забезпечують реальну можливість урегулювання спору без судового розгляду і подолання пов'язаних із цим проблем високої вартості, надмірної тривалості, складності, необхідності представництва інтересів у суді [4, с. 225]. Під час розгляду справи у суді, кожна із сторін спору прагне, щоб рішення було ухвалено на її користь, а це в свою чергу призводить до конфліктів та зумовлює боротьбу між суб'єктами спору. Натомість медіація, створює умови для досягнення компромісу, адже він має перевагу над конфліктом.

Легальне визначення поняття «медіації» було закріплено в Законі України «Про медіацію» [5]. Так, відповідно до ст. 1 зазначеного закону, медіація – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів.

Слід відмітити, що зазначене визначення медіації загалом враховує досвід інших країн. Так, Закон Республіки Казахстан «Про медіацію» визначає медіацію як процедуру врегулювання спору (конфлікту) між сторонами за сприянням медіатора (медіаторів) з метою досягнення ними взаємоприйняттого рішення, що реалізується за добровільною згодою сторін [6]. Закон Республіки Молдова «Про медіацію» визначає медіацію як альтернативний спосіб дружнього вирішення спорів у рамках структурованого, гнучкого та конфіденційного процесу за сприяння одного або кількох медіаторів [7].

Альтернативні методи розв'язання спорів становлять один із п'яти тематичних напрямів Спільної програми Європейської Комісії та Ради Європи із покращення діяльності судової гілки влади в Україні [3, с. 211–212]. Зокрема, Рада Європи, віддаючи належне встановленню істини та справедливості у судовому порядку, підтримує ініціативи держав-членів стосовно вироблення та прийняття загальноєвропейських норм щодо запровадження альтернативних заходів, а саме – примирення, медіації та відновного правосуддя, для досягнення балансу інтересів сторін, що конфліктують [8, с. 140]. Так, Європейський Союз у Директиві «Про деякі аспекти медіації у цивільних та комерційних справах» 2008/52/ЄС [9] рекомендував запровадження й закріплення на законодавчому рівні медіації як одного з основних методів альтернативного врегулювання спору на досудовому етапі та під час судового оскарження. Європейська Рада закликала країни створити альтернативні позасудові процедури з метою забезпечення кращого доступу до правосуддя, що зможе забезпечити економічно ефективно та швидке вирішення спорів через процеси, адаптовані до потреб сторін.

Враховуючи положення Директиви 2008/52/ЄС, країни ЄС закріпили на законодавчому рівні наступні визначення медіації. Так, Закон Німеччини «Про сприяння медіації та іншим методам позасудового вирішення конфліктів» визначає медіацію як конфіденційний та структурований процес, у ході якого сторони за допомогою одного або кількох медіаторів добровільно та незалежно шукають мирного врегулювання свого конфлікту [10]. Подібне визначення містить і Закон Республіки Австрія «Про медіацію» [11]. Стандарти проведення медіації Республіки Польща під медіацією розуміють добровільний та конфіденційний процес, в якому фахово підготовлена, незалежна та неупереджена особа за згодою сторін допомагає їм у вирішенні конфлікту [12]. Закон Республіки Болгарія «Про медіацію» визначає медіацію як добровільну та конфіденційну позасудову процедуру вирішення спорів, у якій сторонні посередники допомагають сторонам у суперечці досягти згоди [13]. Оновлений закон про медіацію Литовської Республіки визначає її як процедуру вирішення спору, за якої один або кілька медіаторів допомагають сторонам вирішити спір мирним шляхом [14]. Закон Іспанії «Про медіацію в цивільних і господарських справах» під медіацією розуміє такий засіб вирішення спору, при якому дві або більше сторони добровільно намагаються досягти згоди самостійно за допомогою медіатора [15]. Законодавство Мальти визначає медіацію як процес, у якому посередник сприяє переговорам між сторонами, щоб допомогти їм досягти добровільної угоди щодо їхнього спору [16].

Таким чином, визначення медіації як добровільної та позасудової процедури врегулювання спору відповідає загальним принципам медіації, що визначені Директивою 2008/52/ЄС [18, с. 5314].

Слід погодитися з В. Тереховим, який зазначає, що на теренах Європейського Союзу медіацію визначають як структурований процес, у якому дві або більше сторін на добровільній основі намагаються досягти домовленості щодо конфлікту, який між ними виник, за участі медіатора. Вчений виділяє такі основні риси медіації: 1) участь трьох суб'єктів: два суб'єкти – це сторони відповідного спору, а третій – нейтральний учасник, який пропонує свою допомогу в розв'язанні спору; 2) медіатор не здійснює функцій судді, він не оцінює докази та не ухвалює рішення, а лише допомагає сторонам розв'язати спір самостійно; 3) гнучка та неформалізована процедура проведення медіації; 4) медіація здебільшого застосовується у приватноправових спорах; 5) добровільна участь у процесі медіації; 6) медіація здебільшого проводиться у формі особистих зустрічей учасників конфлікту та медіатора [17, с. 35–36].

Серйозний аналіз надбань провідних країн світу в галузі медіації дозволив Раді Європи запропонувати Україні реформувати її нормативно-правову базу, яка б відповідала як національному законодавству, так і законодавству ЄС [3, с. 213].

Термін «медіація» походить від грецького терміну «medos» (нейтральний, незалежний від сторони), а також від таких латинських термінів, як «mediation», що означає посередництво та «mediate» бути посередником у спорі. Метою цієї процедури є пошук рішення, яке здатне задовольнити інтереси і потреби усіх учасників спору. Медіація спирається не лише на правову позицію, але й враховує реальний інтерес сторін спору для досягнення прийнятної угоди, що виходить за межі юридичного вирішення питань у суді.

Загалом у юридичній літературі медіацію розглядають у двох аспектах: як метод вирішення конфліктів та як спосіб вирішення спорів. В. Я. Буряк, під медіацією розуміє метод вирішення спорів із залученням медіатора, який допомагає сторонам конфлікту налагодити процес комунікації і проаналізувати конфліктну ситуацію таким чином, щоб вони самі змогли обрати той варіант рішення, який задовольняв інтереси і потреби усіх учасників конфлікту [20, с. 105].

Інші правники взагалі уникають вживання термінів і понять «методи», «конфлікти» і визначають медіацію як альтернативний спосіб вирішення трудових спорів.

Термін «конфлікт» (від лат. conflictus – зіткнення, сутічка) означає зіткнення протилежних інтересів і поглядів, гостра суперечка, що призводить до активних дій, ускладнень, боротьби, що супроводжуються

складними колізіями, в якій кожна зі сторін намагається зайняти позицію несумісну з інтересами іншої сторони. Конфлікт означає протиріччя між людьми або групами людей і це не обов'язково пов'язано з порушенням їх юридичних прав. Натомість, спір має зовнішній і формальний прояв конфлікту: сторони звинувачують один одного в порушенні своїх прав, або відбувається різне оцінювання сторонами здійснення суб'єктивного права або виконання трудового обов'язку.

Цілком слушною є думка І. О. Лях, яка відзначає, що медіація – це договірна, позасудова, заснована на засадах добровільності, рівності та неупередженості процедура врегулювання спору з питань праці, яка передбачає укладання між сторонами спору угоду за участі третьої сторони – незалежного, об'єктивно зацікавленого суб'єкта – медіатора [21, с. 16]. М. А. Мацько, наголошує, що медіація є не методом, а способом вирішення спорів і саме спори, а не конфлікти розглядаються процедурами медіації [22, с. 294].

Оскільки, Закон України «Про медіацію» визначив сферу застосування медіації як приватно-правові відносини, то на нашу думку, слід доречно використовувати саме поняття «спір» для позначення сфери його застосування.

Слід також зауважити, що на практиці, в юридичній літературі та законодавстві зарубіжних країн більше вживається саме поняття «альтернативне» вирішення спорів, замість позасудового [23, с. 42]. Справді, в практичній та теоретичній площинах використовуються такі правові конструкції, як «альтернативні способи вирішення спорів», «інститут альтернативного вирішення спору», «альтернативні форми вирішення конфліктів (спорів)» тощо. Узагальнивши наукові доробки О. Кармаза дійшов слушного висновку про те, що під альтернативним вирішенням спорів, як правило, розуміється взаємодія прийомів (технік) та методів, за допомогою яких сторони спору досягають згоди та укладають взаємовигідний для них правочин без звернення до суду. Отже, саме альтернативні процедури вирішення спору (Alternative Dispute Resolution), якщо це не суперечить Конституції та законам України, можуть замінити процедуру вирішення спору в суді, не потребують значних фінансових та організаційних витрат сторін та інших учасників спору тощо [23, с. 14].

Варто зазначити, що більшість вчених вказують на переваги медіації над іншими способами вирішення трудових спорів. Так Гончарова Г.С. відзначала перевагу медіації над розглядом справ у суді. На її думку, вона по-перше забезпечує швидкість; по-друге, відсутність чітких процедурних рамок сприяє вільній атмосфері та готовності сторін конфлікту до співпраці; по-третє, прийняття рішення, яке досягнуто шляхом консенсусу, в подальшому, як правило, виконується, і, насамкінець, медіація сприяє комунікації між сторонами, а саме, згуртованості в суспільстві взагалі [19, с. 52].

Важлива особливість медіативних процедур полягає в тому, що медіація, на відміну від судового врегулювання спору, передбачає прийнятність отриманого результату для всіх сторін конфлікту.

Використання медіації у трудових спорах сприятиме зниженню витрат та створенню великих можливостей щодо збереження нейтральних відносин між сторонами трудових спорів, також медіація може частково допомогти зняти навантаження з судової системи, надати сторонам спору більш швидкий, гнучкий та конфіденційний інструмент врегулювання конфлікту.

Медіації як альтернативному способу вирішення трудових спорів притаманні такі риси:

- медіація може мати місце лише тоді, коли спір виникає з приводу прямого порушення трудового законодавства, законодавства з охорони праці, недотримання мінімальних гарантій з оплати праці та інших соціальних гарантій стосовно працівника чи певного кола працівників;

- при вирішенні трудових спорів за допомогою медіації медіатор є нейтральною третьою стороною, яка забезпечує проведення переговорів між сторонами, допомагає у визначенні ефективних способів вирішення конфлікту;

- учасники спору можуть самостійно обирати медіатора;

- сторони трудового спору добровільно беруть участь у медіації, як при прийнятті рішення про медіацію, так і в процесі її проведення та досягнення домовленостей та виконання рішень;

- одним із принципів медіації є конфіденційність інформації;

- вирішення трудового спору за допомогою медіації є більш простим і зручним для сторін способом ніж розгляд конфлікту в суді, адже це сприяє зниженню матеріальних витрат та витрат часу;

- після прийняття сторонами взаємовигідного рішення вони без затримок виконують прийняте ними рішення.

На думку О.Г.Середа, однією з причин обмеженого застосування медіації при вирішенні трудових спорів є конфлікт інтересів, що виникає у зв'язку з тим, що юристи, які спеціалізуються у сфері трудового права, одночасно є кваліфікованими медіаторами. У цьому випадку, якщо вони консультують роботодавця або працівника, вони не можуть бути призначені медіаторами для вирішення спору, пов'язаного з такими консультаціями. Крім того, їхні колеги, що працюють у тій же юридичній фірмі, також не можуть бути медіаторами в подібних випадках, оскільки інша сторона спору може вважати таких осіб упередженими [25, с. 43].

Також до проблем впровадження медіації, як зазначає О. Г. Середа, при вирішенні трудових спорів в Україні, слід віднести й відсутність у широкого кола громадськості достатньої інформації про медіацію як способу розв'язання цих спорів. Такої ж думки дотримується і Н. Загрія, яка підкреслює, що для розвитку медіації і подолання скептичного ставлення до цього інституту слід організувати активне інформування

громадськості, проведення інформативної роботи з роботодавцями, які, у свою чергу, мають доносити таку інформацію до своїх працівників [26].

Висновки. Підсумовуючи зазначимо, що медіація займає особливе місце в системі альтернативного вирішення трудових спорів і її слід розуміти як добровільний, альтернативний спосіб вирішення трудового спору, шляхом ведення переговорів із залученням третьої сторони (медіатора) для досягнення взаємоприйняттого рішення сторонами спору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Рішення Конституційного Суду України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12.04.2012 р. №9 рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12>
2. Вавженчук С. Я. Система захисту і охорони конституційних трудових прав працівників: монографія. Харків : Діса плюс. 2013. 510 с.
3. Тарнавська А. Н. Становлення інституту медіації в умовах євроінтеграційних процесів України. *Публічне право*. 2015. № 1. С. 211–218.
4. Ізарова І. О. Теоретичні засади цивільного процесу ЄС: монографія. Київ : ВД Дакор, 2015. 336 с.
5. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. №1875-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. №7. Ст. 51.
6. О медиации: Закон Республики Казахстан от 28.01.2011 г. № 401-IV. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30927376
7. О медиации: Закон Республики Молдова от 03.07.2015 г. № 137. URL: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=2&id=360455>
8. Зайчук О.В. Медіація як демократичний та ефективний спосіб вирішення спорів: європейські норми і досвід та українська перспектива. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. № 12. С. 137–141.
9. Про деякі аспекти медіації у цивільних та комерційних справах. Директива № 2008/52/ЄС Європейського парламенту і Ради. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a95#Text
10. Zur Förderung der Mediation und anderer Verfahren der außergerichtlichen Konfliktbeilegung: Gesetz Bundesrepublik Deutschland vom 21.07.2012. URL: <https://www.buzer.de/gesetz/10244/index.htm>
11. Mediationsgesetz (MediationsG): Gesetz Österreich vom 21.07.2012. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/mediationsg/BJNR157710012.html>
12. Standardy prowadzenia mediacji i postępowania mediatora: uchwalone przez Społeczną Radę do spraw Alternatywnych Metod Rozwiązywania Konfliktów i Sporów przy Ministrze Sprawiedliwości w dniu 26 czerwca 2006. URL: <http://www.krakow.so.gov.pl/container/menu-glowne/informacje-dla-interesantow/mediacje/informacja-la-kandydatow-na-mediatorow/standardy-mediacji.pdf>
13. За медиацията: Закон Републики България от 17 Декември 2004 г. URL: <https://lex.bg/laws/ldoc/2135496713>
14. Mediacijos: Įstatymas Lietuvos Respublikos priimtas 2017 m. birželio 29 d. Nr. XIII-534. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/ru/legalAct/46bbc7c066fd11e7b85cfdc787069b42>
15. De mediación en asuntos civiles y mercantiles: Real Decreto-ley Español № 5/2012, de 5 de marzo. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2012-3152&p=20120707&tn=1>
16. Mediation Act: Law of Malta № XVI of 21st December, 2004. URL: <https://legislation.mt/eli/cap/474/eng>
17. Terekhov V. Online Mediation: a Game Changer or Much Ado About Nothing? *Access to Justice in Eastern Europe*. 2019. № 3 (2). P. 33–50. URL: http://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1569575810.pdf
18. Шеремет А. Законодавче регулювання медіації в Україні: аналіз проекту Закону України «Про медіацію». *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 11. С. 51–56.
19. Гончарова Г. С. Мирова угода та медіація: загальні риси та відмінності між ними. *Право та інновації*. 2013. № 4. С. 79–85.
20. Буряк В. Я. Основні риси медіації як одного із альтернативних способів вирішення трудових спорів. *Актуальні питання удосконалення законодавства про працю та соціального забезпечення: тез. доп. та наук. повідомл. учасн. VII Міжнар. наук.- практич. конф. (м. Харків, 29 вересня 2017 р.) / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право. 2017. С. 105–108.*
21. Лях І. О. Проблеми теорії і практики запровадження інституту медіації у трудовому праві: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2020. 27 с.
22. Мацько М. А. Проблеми законодавчого закріплення медіації як альтернативного способу вирішення трудових спорів. *Вісник Львівського торг.-економ. ун-ту*. 2017. Вип. 4. С. 292–299.
23. Ханик-Посполітак Р., Посполітак В. «Досудове», «альтернативне» та «позасудове» врегулювання/вирішення приватноправових спорів: співвідношення понять. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 1. С. 38–44.
24. Кармаза О. Медіація та переговори як альтернативні способи вирішення спорів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 13–18.

25. Середя О. Г. Медіація (посередництво) як альтернативний спосіб вирішення трудового спору. *Право та інновації*. 2017. № 2(18). С. 38-45.

26. Загрія Н. Медіація в трудових спорах: коли варто використовувати, а коли ні. *Юридична газета*. 2020. № 21(727). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/trudove-pravo/mediaciya-v-trudovih-sporah-koli-var-to-vikoristovuvati-a-koli-ni.html>

REFERENCES:

1. Sprava pro rivnist storin sudovoho protsesu (2012, April 12) [Case on equality of arms]. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 12.04.2012 № 9rp/2012. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12> [in Ukrainian].

2. Vavzhenchuk S. YA. (2013) Systema zakhystu i okhorony konstytutsiinykh trudovykh prav pratsivnykiv: monohrafiia. [System of protection and protection of constitutional labor rights of employees]. Kharkiv : Dysa plus. [in Ukrainian].

3. Tarnavska A. N. (2015) Stanovlennia instytutu mediatsii v umovakh yevrointehratsiinykh protsesiv Ukrainy. [Formation of the institution of mediation in the conditions of European integration processes of Ukraine]. *Publichne pravo*. № 1. 211–218. [in Ukrainian].

4. Izarova I. O. (2015) Teoretychni zasady tsyvilnoho protsesu YeS: monohrafiia. [Theoretical foundations of the EU civil process]. Kyiv : VD Dakor. [in Ukrainian].

5. Pro mediatsiiu (2021, November 16) [About mediation] : Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 №1875-IKh. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20> [in Ukrainian].

6. O medyatsyy (2011, January 28) [About mediation] : Zakon Respublyky Kazakhstan ot 28.01.2011 № 401-IV. Retrieved from: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30927376 [in Russian].

7. O medyatsyy (2015, July 3) [About mediation] : Zakon Respublyky Moldova ot 03.07.2015 № 137. Retrieved from: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=2&id=360455> [in Russian].

8. Zaichuk O.V. (2010) Mediatsiia yak demokratychnyi ta efektyvnyi sposib vyrishennia sporiv: yevropeiski normy i dosvid ta ukrainska perspektyva. [Mediation as a democratic and effective way of resolving disputes: European norms and experience and the Ukrainian perspective]. *Biuletyn Ministerstva yustytysii Ukrainy*. № 12. 137–141. [in Ukrainian].

9. Pro deiaki aspekty mediatsii u tsyvilnykh ta komertsiiinykh spravakh (2018) [On some aspects of mediation in civil and commercial matters] : Dyrektyva № 2008/52/IES Yevropeiskoho parlamentu i Rady. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a95 [in Russian].

10. Zur Förderung der Mediation und anderer Verfahren der außergerichtlichen Konfliktbeilegung (2012, July 21) [To promote mediation and other methods of out-of-court conflict resolution] : Gesetz Bundesrepublik Deutschland vom 21.07.2012. Retrieved from: <https://www.buzer.de/gesetz/10244/index.htm> [in German].

11. Mediationsgesetz (MediationsG) (2012, July 21) [About mediation] : Gesetz Österreich vom 21.07.2012. Retrieved from: <https://www.gesetze-im-internet.de/mediationsg/BJNR157710012.html> [in German].

12. Standardy prowadzenia mediacji i postępowania mediatora (2006, June 26) [Standards of mediation and mediator proceedings] : uchwalone przez Społeczną Radę do spraw Alternatywnych Metod Rozwiązywania Konfliktów i Sporów przy Ministrze Sprawiedliwości. Retrieved from: <http://www.krakow.so.gov.pl/container/menu-glowne/informacje-dla-interesantow/mediacje/informacja-la-kandydatow-na-mediatorow/standardy-mediacji.pdf>. [in Polish].

13. Za medyatsiyata (2004, December 17) [About mediation] : Zakon Republyky Bolharyia ot 17.12.2004. Retrieved from: <https://lex.bg/laws/ldoc/2135496713> [in Bulgarian].

14. Mediacijos (2017, June 29) [Mediation] : Įstatymas Lietuvos Respublikos priimtas 29.06.2017 № XIII-534. Retrieved from: <https://www.e-tar.lt/portal/ru/legalAct/46bbc7c066fd11e7b85cfdc787069b42> [in Lithuanian].

15. De mediación en asuntos civiles y mercantiles (2012, March 5) [Mediation in civil and commercial matters] : Real Decreto-ley Español № 5/2012, de 5 de marzo. Retrieved from: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2012-3152&p=20120707&tn=1>. [in Spanish].

16. Mediation Act (2004, December 21) : Law of Malta № XVI of 21st December, 2004. Retrieved from: <https://legislation.mt/eli/cap/474/eng> [in English].

17. Terekhov V. (2019) Online Mediation: a Game Changer or Much Ado About Nothing? *Access to Justice in Eastern Europe*. № 3 (2). 33–50. Retrieved from: http://ajee-journal.com/upload/attaches/att_1569575810.pdf [in English].

18. Sheremet A. (2020) Zakonodavche rehulivannia mediatsii v Ukraini: analiz proiektu Zakonu Ukrainy «Pro mediatsiiu». [Legislative regulation of mediation in Ukraine: analysis of the draft Law of Ukraine «On Mediation»]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. № 11. 51–56. [in Ukrainian].

19. Honcharova H. S. (2013) Myrova uhoda ta mediatsiia: zahalni rysy ta vidminnosti mizh nymy. [Settlement agreement and mediation: general features and differences between them.] *Pravo ta innovatsii*. № 4. 79–85. [in Ukrainian].

20. Buriak V.IA. (2017) Osnovni rysy mediatsii yak odnoho iz alternatyvnykh sposobiv vyrishennia trudovykh sporiv. [The main features of mediation as one of the alternative ways of resolving labor disputes]. *Aktualni pytannia udoskonalennia zakonodavstva pro pratsiu ta sotsialnoho zabezpechennia: tez. dop. ta nauk*.

povidoml. uchasn. VII Mizhnar. nauk.- prakt. konf. (m. Kharkiv, 29 veresnia 2017 r.). Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv: Pravo. 105–108. [in Ukrainian].

21. Liakh I. O. (2020) Problemy teorii i praktyky zaprovadzhennia instytutu mediatsii u trudovomu pravi [Problems of theory and practice of introducing the institute of mediation in labor law] : avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.05. Kharkiv. [in Ukrainian].

22. Matsko M. A. (2019) Problemy zakonodavchoho zakriplennia mediatsii yak alternatyvnoho sposobu vyrishennia trudovykh sporiv. [Problems of legislative consolidation of mediation as an alternative way of resolving labor disputes]. *Visnyk Lvivskoho torh.-ekonom. un-tu*. Vyp. 4. 292–299. [in Ukrainian].

23. Khanyk-Pospolitak R., Pospolitak V. (2019) «Dosudove», «alternatyvne» ta «pozasudove» vrehuliuvannia/vyrishennia pryvatnopravovykh sporiv: spivvidnoshennia poniat. [«Pre-trial», «alternative» and «extrajudicial» settlement / resolution of private law disputes: the relationship of concepts]. *Pidpriemstvo, hospodarstvo i pravo*. № 1. 38–44. [in Ukrainian].

24. Karmaza O. (2020) Mediatsiia ta perehovory yak alternatyvni sposoby vyrishennia sporiv. [Mediation and negotiation as alternative ways of resolving disputes]. *Pidpriemstvo, hospodarstvo i pravo*. № 5. 13–18. [in Ukrainian].

25. Sereda O. H. (2017) Mediatsiia (poserednytstvo) yak alternatyvnyi sposib vyrishennia trudovoho sporu. [Mediation as an alternative way to solve the labor disputes]. *Pravo ta innovatsii*. № 2(18). 38–45. [in Ukrainian].

26. Zahriia N. (2020) Mediatsiia v trudovykh sporakh: koly varto vykorystovuvaty, a koly ni. [Mediation in labor disputes: when to use and when not]. *Yurydychna hazeta*. № 21(727). Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/trudove-pravo/mediaciya-v-trudovih-sporah-koli-varto-vikorystovuvati-a-koli-ni.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 351.84

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-79-82

Сокуренко Олена Анатоліївна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри галузевого права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного педагогічного

університету імені Володимира Винниченка

e-mail: olena7842@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-8169-3720>

ДОСВІД РОЗВИНУТИХ КРАЇН СВІТУ В ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У статті досліджено організацію систем пенсійного забезпечення в розвинутих країнах світу, зокрема США, Великобританії, Швеції. Визначено основну мету останніх реформаційних процесів. Зазначено, що основною метою останніх реформ було відстрочення виходу на пенсію шляхом підвищення пенсійного віку, уповільнення процесу дострокового виходу на пенсію та підвищення мотивації продовжувати роботу.

Розглянуто цілі пенсійної системи, зокрема до них віднесено: захист від бідності; надання доходу після закінчення трудових відносин, розмір якого зазвичай пропорційний розміру доходу, виплаченого безпосередньо перед виходом на пенсію; захист цього доходу від падіння реального рівня життя через інфляцію.

Проаналізувавши пенсійне забезпечення за кордоном, нами виділено два основних типи фінансування пенсійних схем: розподільне, яке покриває поточні пенсійні витрати з поточних доходів, і накопичувальне, що створює спеціальний фонд, який здійснює всі пенсійні виплати зараз і в майбутньому.

Також, на основі світового досвіду, нами наголошено, що основною тенденцією реформування пенсійних систем є перехід на накопичувальну пенсійну систему, позитивною стороною якої є можливість збільшення інвестицій у розвиток економіки та отримання інвестиційної віддачі для пенсіонерів.

На основі проведеного дослідження зроблено висновок, що при проведенні реформування власної української пенсійної системи, є надія, що створення у нас обов'язкового накопичувального рівня дасть початок довгостроковому процесу зменшення пенсійних зобов'язань. Адже існування в Україні єдиної солідарної системи пенсійного забезпечення перестало відповідати сучасним вимогам як економіки країни, так і самого населення.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, пенсійна реформа, пенсія, пенсійні зобов'язання, страхові внески, пенсійна система

Sokurenko O. EXPERIENCE OF DEVELOPED COUNTRIES OF THE WORLD IN THE ORGANIZATION OF THE PENSION SECURITY SYSTEM

The article examines the organization of pension systems in developed countries, including the United States, Britain

Випуск 12. 2022

and Sweden. The main purpose of the recent reformation processes is determined. It is noted that the main goal of the recent reforms was to postpone retirement by raising the retirement age, slowing down the early retirement process and increasing motivation to continue working.

The goals of the pension system are considered, in particular: protection against poverty; provision of income after the end of the employment relationship, the amount of which is usually proportional to the amount of income paid immediately before retirement; protection of this income from falling real living standards due to inflation.

Analyzing pensions abroad, we have identified two main types of financing of pension schemes: distributive, which covers current pension costs from current income, and accumulative, which creates a special fund that makes all pension payments now and in the future.

Also, based on world experience, we emphasize that the main trend in reforming pension systems is the transition to a funded pension system, the positive side of which is the ability to increase investment in economic development and return on investment for retirees.

Based on the study, it was concluded that in reforming Ukraine's own pension system, it is hoped that the creation of a mandatory accumulative level in our country will begin a long-term process of reducing pension liabilities. After all, the existence of a unified solidarity pension system in Ukraine has ceased to meet the modern requirements of both the country's economy and the population itself.

Key words: pension provision, pension reform, pension, pension obligations, insurance contributions, pension system.

Постановка проблеми. Основним завданням побудови демократичної держави та її розвитку є ведення її життя на основі ринкових відносин і принципів правової, соціальної держави, в якій свободи і права громадян визначаються з найвищими цінностями. Але значна частина реформування соціальних питань в Україні є суперечливою. Особливо яскраво ці протиріччя проявляються в пенсійній системі, яка є основним джерелом доходів громадян. Сьогодні в нашій країні розвиток пенсійного забезпечення характеризується гуманністю соціальної справедливості, пенсійною культурою. Також фінансовий механізм є неефективним і не забезпечує громадян необхідними коштами. Тому досвід розвинутих країн з організації пенсійної системи при реалізації пенсійної реформи є важливим і необхідним, що сприятиме вирішенню як поточних, так і майбутніх проблем у цій сфері.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Науковою розробкою питань пенсійного забезпечення в Україні займалися такі вчені-правники Н. Болотіна, В. Дурденевський, В. Жернаков, Е. Лібанова, І. Оклей, С. Прилипка, І. Сирота, М. Стадник, О. Ярошенко, Н. Хуторян.

Мета статті – аналіз організації системи пенсійного забезпечення в розвинутих країнах світу, зокрема США, Великобританії, Швеції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пенсійні системи прагнуть забезпечити достатній пенсійний дохід і бути фінансово стійкими.

Постійною проблемою в країнах є старіння через збільшення тривалості життя та низький рівень народжуваності. За даними Організації економічного співробітництва та розвитку (Organisation for Economic Co-operation and Development) частка осіб у віці 65 років і старше збільшиться з 8% від загальної чисельності населення світу в 2015 році до майже 18% до 2050 року [1].

Економічні кризи та наслідки повільного економічного зростання, високий рівень державного боргу, високий рівень безробіття мають значний вплив на пенсійне забезпечення.

Останнім часом через широку потребу у фіскальній консолідації значна кількість країн внесли і продовжують вносити зміни до своїх пенсійних систем. Більшість країн здійснили реформи, спрямовані на поліпшення фінансової стійкості пенсійної системи.

Основною метою останніх реформ було відстрочення виходу на пенсію шляхом підвищення пенсійного віку, уповільнення процесу дострокового виходу на пенсію та підвищення мотивації продовжувати роботу.

Кожна країна будує свою пенсійну систему відповідно до демографічних та соціально-економічних особливостей розвитку.

Проте цілями будь-якої пенсійної системи є: захист від бідності; надання доходу після закінчення трудових відносин, розмір якого зазвичай пропорційний розміру доходу, виплаченого безпосередньо перед виходом на пенсію; захист цього доходу від падіння реального рівня життя через інфляцію.

Аналізуючи пенсійне забезпечення за кордоном, ми виділяємо два основних типи фінансування пенсійних схем: розподільне, яке покриває поточні пенсійні витрати з поточних доходів, і накопичувальне, що створює спеціальний фонд, який здійснює всі пенсійні виплати зараз і в майбутньому [2, с.184].

Пенсійне забезпечення в більшості країн базується на розподільній пенсійній системі, за якої державний пенсійний фонд або інша відповідна державна організація акумулює кошти, які використовуються лише для поточних пенсійних виплат.

Світовий досвід реформування пенсійних систем показує, що основною тенденцією є перехід на накопичувальну пенсійну систему, позитивною стороною якої є можливість збільшення інвестицій у розвиток економіки та отримання інвестиційної віддачі для пенсіонерів.

Процес реформування пенсійних систем розпочався в більшості промислово розвинених країн у другій половині 1990-х років. За останніми оцінками, сьогодні у світі існує понад 250 різних пенсійних схем з унікальним поєднанням елементів розподільної та накопичувальної моделей.

Проте можна констатувати, що більшість країн обрали шлях реформ в одній із таких галузей:

збереження державної системи розподілу в більш досконалому вигляді, заохочення розвитку добровільних недержавних пенсійних схем; впровадження багаторівневої системи розподілу та накопичення, фінансування з різних джерел; перехід до повне впровадження накопичувальної системи.

Більшість розвинених країн скористалися так званим параметричним підходом до пенсійної реформи, тобто впровадженням коригувальних заходів, які іноді суттєво змінюють характеристики існуючої системи (рівні внесків, пенсійний вік чи індексация пенсій відповідно до наявних фінансових можливостей).

Так, у США діє трирівнева пенсійна система: перший рівень — солідарна, але вона доповнюється іншими пенсійними програмами, що дозволяють громадянам зберігати свої пенсійні кошти; другий рівень — обов'язкова накопичувальна система, за якою працюючі громадяни перераховують частину своїх доходів на ощадні рахунки; третій рівень – Добровільна приватна накопичувальна схема, яка дозволяє громадянам, які бажають отримувати ще вищу пенсію та можливість робити великі внески протягом тривалого періоду роботи, підтримувати бажаний рівень пенсії [3].

У Великобританії діє розподільна пенсійна схема з низькими пенсіями, реформа індексувала пенсії на зростання цін, а не на заробітну плату. Якщо державна пенсія нижча за межу бідності, люди, які отримують лише базову державну пенсію, мають право на соціальну допомогу за доходом. Обов'язкова пенсійна система другого рівня надає право працівникам стати учасниками або державної системи пенсій, що залежить від заробітку, або професійної системи, з установленими заздалегідь виплатами, чи системи персональних пенсій із установленими розмірами внесків [4].

Базова державна пенсійна система Швеції залишається розподільною і фінансується за рахунок страхових внесків, що складають 18,5% заробітку, із яких 16% надходять у державну систему. Переважна більшість поточних внесків спрямовується на виплату поточних пенсій, але орган соціального страхування відкриває застрахованим особам умовні індивідуальні рахунки, на яких відображається ця частина внесків.

Пенсія розраховується виходячи з суми накопичених коштів з урахуванням тривалості життя поточної групи осіб, що виходять з контракту, та зростання виробництва протягом планового періоду виплати пенсії. Гарантія забезпечення мінімального доходу у старості досягається використанням мережі пенсійного страхування осіб, які протягом трудового життя мали низькі доходи. Частина внесків йдуть у капіталізовану систему, при цьому працівник має право вибору розміщення їх на індивідуальних рахунках в приватних структурах або в державному накопичувальному фонді.

Наприклад, у Швеції діє система з визначеними внесками, яка має систему безпеки, дає людям вибір і пропонує їм ефективні стимули – право вибору в пенсійному віці: довшу пенсію чи вищий рівень життя на пенсії; значна залежність між внесками і пенсіями сприяє підвищенню ефективності ринку праці.

Висновок. Аналізуючи деякі пенсійні системи, слід зазначити необхідність реформування переважно державних пенсійних систем, що передбачає реструктуризацію державної пенсійної системи в бік багаторівневих змішаних пенсійних систем, приватизацію, у разі необхідності, окремих частин пенсійних програм, щоб дозволити диверсифіковане інвестування наявних ресурсів цільових фондів або створення нових фондів, зміна бази для розрахунку розміру пенсій.

Також, враховуючи зарубіжний досвід і проводячи реформування власної української пенсійної системи, є надія, що створення у нас обов'язкового накопичувального рівня дасть початок довгостроковому процесу зменшення пенсійних зобов'язань. Адже існування в Україні єдиної солідарної системи пенсійного забезпечення перестало відповідати сучасним вимогам як економіки країни, так і самого населення. Тому проведення пенсійної реформи є закономірною необхідністю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Recent pension reforms. URL: <http://www.oecdilibrary.org//docserver/download/8115201ec004.pdf?expires=1496076022&id=id&accname=guest&checksum=6763DBDB03FF41574E27C34B2E2837B0>.
2. Ерошенков С.Г. Мировой опыт реформирования пенсионных систем. *Общество и экономика*. 2001. №7-8. С. 182-219.
3. Барр, Николас. Пенсионная головоломка. Предварительные условия и возможные варианты политики при разработке систем пенсионного обеспечения. *Вопросы экономики*. 2002. № 29.
4. Лібанова Е. Демографічні передумови реформування системи пенсійного забезпечення. *Соціальний захист*. 2000. №2. С. 48-57.
5. Мицай М. Право на пенсійне забезпечення в умовах соціальної держави: поняття, ознаки, тенденції розвитку. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 10. С. 95-98.
6. Яригіна Є.П. Забезпечення стабільності системи соціального захисту України в умовах євроінтеграції. *Актуальні проблеми соціального права в умовах євроінтеграції* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю проф. І.М. Сироти, м. Одеса, 31 жовтня 2017 р. Одеса : Фенікс, 2017. С. 158–162.
7. Пенсійна реформа. Загальнообов'язкова накопичувальна система. URL: <http://www.sde.org.ua/pokrova/item/1538-pension-3.html>

REFERENCES:

1. Recent pension reforms. Retrieved from: <http://www.oecdilibrary.org//docserver/download/8115201ec004.pdf?expires=1496076022&id=id&accname=guest>

&checksum=6763DBDB03FF41574E27C34B2E2837B0.

2. Eroshenkov, S.G. (2001). Mirovoy opyt reformirovaniya pensionnyih sistem. [World experience in reforming pension systems]. *Obshchestvo i ekonomika*. №7-8. 182-219. [in Russian].

3. Barr, Nikolas. (2002). Pensionnaya golovolomka. Predvaritelnyie usloviya i vozmozhnyie varianty politiki pri razrabotke sistem pensionnogo obespecheniya. [Retirement puzzle. Preconditions and Policy Options for Designing Pension Systems]. *Voprosy ekonomiki*. № 29. [in Russian].

4. Libanova, E. (2000). Demografichni peredumovy reformuvannia systemy pensiinoho zabezpechennia. [Demografichni peredumovy reformuvannia systemy pensiinoho zabezpechennia]. *Sotsialnyi zakhyst*. №2. 48-57. [in Ukrainian].

5. Mytsai, M. (2017). Pravo na pensiine zabezpechennia v umovakh sotsialnoi derzhavy: poniattia, oznaky, tendentsii rozvytku. [The right to a pension in the welfare state: concepts, features, trends]. *Pidpriemstvo, gospodarstvo i pravo*. № 10. 95-98. [in Ukrainian].

6. Yaryhina, Ye.P. (2017). Zabezpechennia stabilnosti systemy sotsialnogo zakhystu Ukrainy v umovakh yevrointehratsii. [Ensuring the stability of Ukraines social protection system in the context of European integration]. *Aktualni problemy sotsialnogo prava v umovakh yevrointehratsii: materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviach. 90-richchiu prof. I.M. Syroty*. 158–162. [in Ukrainian].

7. Pensiina reforma. Zahalnooboviazkova nakopychualna systema. [Pension reform. Mandatory accumulative system]. Retrieved from: <http://www.sde.org.ua/pokrova/item/1538-pension-3.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

УДК 351.777:504.06

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-83-86

Сухоребра Тетяна Іванівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права Вінницького торговельно-економічного інституту
Державного торговельно-економічного університету
<https://orcid.org/0000-0002-2918-4574>

STATE ENVIRONMENTAL POLICY: LEGAL ANALYSIS

У статті розглянуто основні теоретико-методологічні основи формування екологічної політики держави в умовах реформування децентралізації та набуття органами місцевого самоврядування відповідних повноважень. Визначено складові екологічної політики в демократичному суспільстві, а саме: належну та ефективну систему державного управління у сфері охорони, невичерпного використання та відтворення природних ресурсів; належний державний і громадський нагляд за дотриманням чинного екологічного законодавства та міжнародних екологічних зобов'язань країни; відповідна екологічна інформаційна політика; відповідний рівень екологічної експертизи екологічно небезпечних проєктів; відповідна система прийняття державних рішень з екологічних питань, яка передбачала б обов'язкове залучення громадськості; належна система відповідальності органів влади, окремих посадових осіб та громадян за порушення принципів збалансованого розвитку, норм і положень природоохоронного законодавства; належна виховна та виховна діяльність.

Проведено аналіз законодавчих актів, що регулюють екологічну політику в цілому та за окремими напрямками реалізації, зокрема, і у сфері природокористування. Зазначається, що Україна як невід'ємний учасник розвитку світової економіки поступово спрямовує власні зусилля на впровадження ресурсозберігаючих заходів. Автор робить висновок про необхідність удосконалення чинного екологічного законодавства України шляхом реформування системи нормативно-правових актів для створення ефективних інструментів реалізації концепції сталого розвитку, що можливе лише за сприяння та в контексті інтеграції екологічної політики у соціальну - економічне життя суспільства і держави.

Ключові слова: екологічна політика, держава, екологічне законодавство, екологічні проблеми, екологічна експертиза.

Sukhorebra T. STATE ENVIRONMENTAL POLICY: LEGAL ANALYSIS

The article considers the main theoretical and methodological foundations of the formation of environmental policy of the state in terms of decentralization reform and the acquisition of appropriate powers by local governments. The components of environmental policy in a democratic society are identified, namely: proper and effective system of public administration in the field of protection, inexhaustible use and reproduction of natural resources; proper, state and public supervision over the observance of the current environmental legislation and international environmental obligations of the country; appropriate environmental information policy; appropriate level of ecological expertise of ecologically dangerous projects; an appropriate system of state decision-making on environmental issues, which would provide for mandatory public involvement; proper system of responsibility of the authorities, specific officials and citizens for violation of the principles of balanced development, norms and provisions of environmental legislation; proper educational and educational activities.

The analysis of the legislative acts regulating the ecological policy in general and in separate directions of realization, in particular is carried out and in the field of nature management. It is noted that Ukraine as an integral participant in the development of the world economy is gradually directs its own efforts to implement resource-saving measures. The author concludes that it is necessary to improve the current environmental legislation of Ukraine through reform system of regulations to create effective tools for implementing the concept of sustainable development, which is possible only by assistance and in the context of integration of environmental policy into the socio-economic life of society and the state.

Keywords: environmental policy, state, environmental legislation, environmental issues, ecological expertise.

Formulation of the problem. Ukraine celebrated the 31st anniversary of Independence. During this time he went through a thorny path of formation and development, but managed to achieve significant achievements and strengthen its authority in the international arena. It should be noted that environmental protection has always been, is and remains one of the priorities of both domestic and foreign policy of our state, on the implementation of which depends not only the present but also the future of future generations.

In 31 years, Ukrainian environmental policy has undergone significant transformational changes, as the vector of its development has often changed due to the emergence of new challenges and challenges. Of course, such changes were reflected in the relevant regulations, which determine the principles of environmental policy of Ukraine.

Analysis of recent research and publications. Issues of state policy in the field of rational use and conservation of natural resources at different times were the subject of scientific interests and developments of such

prominent scientists as V.L. Muntian, Yu. S. Shemshuchenko, O.S. Kolbasov, Y.O. Vovk, B.G. Rozovsky, II Karakash, V.I. Andreitsev, A.P. Hetman, V.K. Malolitneva, G.I. Baliuk, O.S. Zarzhytsky and others.

The purpose of the article is to reveal the essence of the development of state environmental policy in the years of independence, the main achievements and prospects. Also an analysis of changes that are reflected in the relevant regulations that define the principles of environmental policy.

Presentation of the main material of the study. It should be noted that the Constitution of Ukraine, adopted on June 28, 1996, is the legal basis for the formation and implementation of modern environmental policy. It was Yu. Shemshuchenko's initiative of the director of the Institute of State and Law named after V.M. Koretsky of the National Academy of Sciences of Ukraine, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine. First, it is a question of establishing a special regime of ownership of natural resources (Article 13) and consolidating the right to a safe environment for life and health and free access to environmental information (Article 50). In turn, based on international legal practice, the introduction of environmental rights in Chapter II of the Constitution, entitled "Rights, freedoms and responsibilities of man and citizen", allowed confirming at the highest level the environmental and legal status of man in Ukraine [1].

Despite some criticism of the constitutional provisions related to environmental protection due to their anthropocentric nature, the Basic Law nevertheless reflects the European vision of the model of the relationship between the state, man and nature. However, some scholars believe that the realities of today require the enshrinement in the Constitution of Ukraine of the priority of environmental policy and the need to implement a strategy for sustainable development. In this context, it is appropriate to recall the words of the President of the National Academy of Sciences of Ukraine A. Zahorodny that there is no alternative to sustainable development - and any other path will lead to a global environmental catastrophe. Unfortunately, among the documents aimed at achieving the goals of sustainable development in Ukraine, we can mention only the Presidential Decree of September 30, 2019 №722 / 2019 "On the Sustainable Development Goals of Ukraine until 2030" [2].

In the 90s of the twentieth century. There was a period of strong legislative work with the participation of leading Ukrainian scientists, as a result of which regulations were adopted, most of which are in force today. These include the laws: "On the environment" (1991), "On the nature reserve fund of Ukraine" (1992), "On air protection" (1992), "On wildlife" (1993 (replaced the Law of Ukraine "On Fauna" in 2001), "On Ecological Expertise" (1995) (replaced the Law of Ukraine "On Environmental Impact Assessment" in 2017), as well as the Code of Ukraine on Subsoil 1994), Forest Code (1994), Water Code (1995) and others.

Of course, the implementation of environmental policy depends on a well-balanced strategy, which identifies the main tasks, problems and ways to overcome them. Over the 30th anniversary, many strategies have been adopted that have always been the subject of debate. It should be noted that the Law "On the Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine until 2030" of February 28, 2019 contains a comprehensive and systematic European approach to environmental reform. This strategy confirmed that in order to move closer to a strong modern systemic environmental policy pursued in the EU Member States, Ukraine needs to implement an ecosystem approach to sectoral policies and improve the integrated environmental management system [3].

In June 2021, during a speech at the All-Ukrainian Forum "Ukraine 30. Ecology", President V. Zelenskyy initiated the Green Country project to protect the state's environment and natural resources and outlined its main directions of environmental policy in modern conditions. First, it is a reform of the subsoil industry to combat corruption and illegal mining. In particular, this year the Verkhovna Rada approved in the first reading the draft law № 4187 "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine to Support the Development of Domestic Subsoil Use Industries", which should legalize relations in the field of subsoil use. In addition, from 2020, work is underway to develop a new Subsoil Code, which should implement the provisions of Directive № 94 / 22 / EC of 30 May 1994 and other EU legislation implementing the Association Agreement between Ukraine and the EU. It should be noted that the Verkhovna Rada criminalized liability for illegal mining by adopting on July 15, 2021 the Law "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Strengthening Liability for Illegal Mining" [4].

Secondly, special attention should be paid to the protection and conservation of water resources. In order to implement sustainable water resources management, in June this year the draft Strategy for the Development of Water Policy of Ukraine was published as a framework document that forms a model of the water sector of our country. By signing the Association Agreement with the EU, Ukraine has committed itself to implementing the provisions of the Water Framework Directive (Directive 0002000/60 / EC of 23 October 2000). The transformation of the Chernobyl Exclusion Zone into an attractive tourist destination is an urgent issue of modern environmental policy. In particular, on July 10, 2019, the Decree of the President of Ukraine №512/2019 "On some issues of development of areas affected by radioactive contamination due to the Chernobyl disaster" was adopted, aimed at reviving such areas and creating conditions for using their tourism potential [5].

Every year more and more attention is paid to the global problems of mankind, among which the problem of climate change is prominent. In turn, global warming has contributed to the intensification of climate diplomacy, a participant in which, of course, is Ukraine. Its active position in international action to combat climate change, and participation in the UN Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) of 9 May 1992 and the Paris Agreement of 12 December 2015, which replaced the Kyoto Protocol, evidence this.

In recent years, climate policy has become an extremely important component of Ukrainian environmental policy in general. In addition, the fight against climate change is one of the main areas of environmental protection

within the European integration course. Compliance with the Paris Agreement, harmonization of environmental legislation with EU law and participation in the European Green Agreement are the issues on the agenda.

On July 30, 2021, the government approved a new ambitious and achievable climate goal - to reduce greenhouse gas emissions to 35% compared to 1990. On August 4, Ukraine submitted its approved Second Nationally Defined Contribution to the Paris Agreement to the United Nations Framework Convention on Climate Change Secretariat, which it plans to present at the 26th United Nations Framework Convention on Climate Change Conference of the Parties to be held in November 2021 in Glasgow, Scotland. Reducing greenhouse gas emissions and developing an energy-efficient industry is the key to Ukraine's successful European integration course. In the future, our state seeks to reform the system of environmental finance and create the Ukrainian Climate Fund [7].

In March 2021, the draft Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Strategy for Environmental Security and Adaptation to Climate Change until 2030" was presented, and on August 30 the government began preparing a roadmap for climate change. In addition, on January 1, 2021, the Law "On Principles of Monitoring, Reporting and Verification of Greenhouse Gas Emissions" entered into force, which established a new system of emission control and limitation [8].

Conclusions. We consider the next important areas of Ukrainian environmental policy are the reform of state environmental control, conservation and protection of forests and the fight against industrial pollution. It should be noted that the legislation regulating the issue of environmental control has not been revised for decades. Thus, on July 15, 2021, the draft Law № 3091 "On State Environmental Control" was adopted in the first reading, which should increase the effectiveness of environmental control, which will be a powerful incentive to modernize industry and green production. As for forests, they help to slow down global warming and perform water-regulating, anti-erosion and climate-forming functions.

This, in turn, confirms the need for additional protection. In October 2020, the draft State Forest Management Strategy of Ukraine until 2035 was published, and on July 15, 2021, the draft Law №5650 "On Amendments to Certain Legislative Acts on Forest Conservation" aimed at identifying and preserving independent forests was adopted. Unfortunately, the draft Law №4167 "On Prevention, Reduction and Control of Pollution Arising from Industrial Activities" was rejected and sent for revision, as it is likely that the introduction of new stringent environmental requirements may lead to the closure of many industrial enterprises in Ukraine. According to the Chairman of the Verkhovna Rada Committee on Environmental Policy and Nature Management O. Bondarenko, there are drafts such as № 3091, № 4167 and № 4461 (the draft Law on the Territories of the Emerald Network) of the integration direction that determine the principles of our country's existence for many years to come. The quality of drinking water and air for present and future generations depends on their adoption.

Thus, during the years of independence, Ukraine was able to choose the right path of its development - European integration, which influenced the formation of its environmental policy. Despite sometimes-unsuccessful attempts to reform the environmental sector, the Ukrainian government has taken a powerful step forward in preserving and protecting the environment. Creating a modern legal system of environmental protection that would meet European environmental standards is the main long-term task for Ukraine.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України від 01.01.2020 № 27-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%>.
2. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента від 30.09.2019 № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
3. Екологічна політика України в роки незалежності: досягнення та перспективи. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/ekologichna-politika-ukrayini-v-roki-nezalezhnosti/>.
4. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікована із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
5. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>
6. Малолітнева В.К. Господарсько-правовий інститут публічних закупівель : монографія. Київ : ДУ «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України», 2020. 412 с.
7. Про засади моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів : Закон України від 12 грудня 2019 р. № 377-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/377-20#Text>
8. Public Administration for Sustainable Development: New Challenges and Perspectives : Collective Monograph / The general ed. Chechel A.O., Khlobystov Ie.V., Śleziak M. Mariupol – Bielsko-Biala (Poland): University of Economics and Humanities, 2020. 369 p. URL: https://dsum.edu.ua/storage/documents/monographs/Public%20Administration%20for%20Sustainable%20Development/Monograph_2020.pdf

REFERENCES:

1. *Konstytutsiia Ukrainy vid 28.06.1996 № 27-IX*. [Constitution of Ukraine dated June 28, 1996] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/254%>. [in Ukrainian].
2. *Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku: Ukaz Prezydenta vid 30.09.2019 № 722/2019*. [On the Goals of Sustainable Development of Ukraine for the period up to 2030: Presidential Decree dated September 30, 2019] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text> [in Ukrainian].

3. Ekologichna polityka Ukrainy v roky nezalezhnosti: dosiahnennia ta perspektyvy. Retrieved from: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/ekologichna-politika-ukrayini-v-roki-nezalezhnosti/> [in Ukrainian].

4. *Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimi derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony, ratyfikovana iz zaiavoiu Zakonom № 1678-VII vid 16.09.2014.* [Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part, ratified by a declaration dated September 16, 2014]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].

5. *Pro Osnovni zasady (stratehiiu) derzhavnoi ekologichnoi polityky Ukrainy na period do 2030 roku : Zakon Ukrainy vid 28.02.2019 № 2697-VIII.* [On the Basic Principles (Strategy) of the State Environmental Policy of Ukraine for the period up to 2030: Law of Ukraine dated February 28, 2019]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> [in Ukrainian].

6. Malolitneva V.K. (2020) Hospodarsko-pravovyi instytut publichnykh zakupivel [Economic and Legal Institute of Public Procurement]: *monohrafiia. Kyiv : DU «Instytut ekonomiko-pravovykh doslidzhen imeni V.K. Mamutova Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy», 2020. 412 s.* [in Ukrainian].

7. *Pro zasady monitorynhu, zvitnosti ta veryfikatsii vykydiv parnykovykh haziv : Zakon Ukrainy vid 12 hrudnia 2019. № 377-IX.* [On the principles of monitoring, reporting and verification of greenhouse gas emissions dated December 12, 2019]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/377-20#Text> [in Ukrainian].

8. *Public Administration for Sustainable Development: New Challenges and Perspectives* : Collective Monograph. The general ed. Chechel A.O., Khlobystov Ie.V., Śleziak M. Mariupol – Bielsko-Biala (Poland): University of Economics and Humanities, 2020. 369 p. Retrieved from: https://dsum.edu.ua/storage/documents/monografs/Public%20Administration%20for%20Sustainable%20Development/Monograph_2020.pdf [in English].

Стаття надійшла до редакції: 20.04.2022

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ, ФІНАНСОВЕ ТА ПОДАТКОВЕ ПРАВО

УДК 342.951

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-87-90

Кондратенко Віталій Миколайович,

доктор юридичних наук, професор,

професор кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного педагогічного університету

імені Володимира Винниченка

e-mail: kondratenkovitals@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-6015-8326>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНТРОЛЮ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

У статті на підставі аналізу низки вітчизняних нормативних актів і наукових праць здійснено характеристику особливостей сучасного стану адміністративно-правового регулювання інституту громадського контролю за адміністративною діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Окреслено ключові чинники, які безпосередньо або опосередковано вплинули на розвиток за останні роки щодо взаємодії громадян з суб'єктами владних повноважень.

Визначено громадську антикорупційну експертизу як один із кращих правових інструментів із втілення у життя громадських інтересів, залучення активних і професійних груп населення до управління державними справами, а також здійснення належного контролю за нормотворчою діяльністю органів публічної влади.

Схарактеризовано особливості доступності до публічної інформації у законодавчій площині. Наразі існує розвинутий юридичний механізм поводження зі всім наявним об'ємом цієї інформації в країні, відображену та задокументовану будь-якими засобами та на носіях інформація, отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, або яка знаходиться у їхньому володінні.

Констатовано на формуванні нині двох складових адміністративно-правового регулювання громадського контролю у сфері публічної адміністрації. Водночас наголошується на недосконалості чинного вітчизняного законодавства, що загалом створює штучні бар'єри для реалізації громадських ініціатив, утворення та діяльності окремих видів організацій громадянського суспільства, розгляду та врахування їхніх пропозицій органами публічної влади.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, громадський контроль, громадянське суспільство, органи місцевого самоврядування, органи публічної влади, органи державної влади.

Kondratenko V. CURRENT TRENDS IN ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF CIVIL SOCIETY CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF PUBLIC AUTHORITIES

In the article on the basis of analysis of row of normative acts and scientific works description of features of the modern state of the administrative legal providing of institute of public inspection is carried out after activity of public and organs of local self-government authorities. Key socio-economic, legal, political and international factors that straight or mediated influenced on development for the last fifteen years of co-operation of citizens with the subjects of imperious plenary powers are outlined.

Public anticorruption examination as one of the best legal instruments is certain from to embodiment in life of public interests, bringing in of active and professional groups of population to the management of state affairs, and also realization of the proper control after activity of public government bodies.

The features of availability characterize to public information in a legislative plane. Now there is the developed legal mechanism of handling all present volume of this information in a country, represented and documented by any facilities and on transmitters the information got or created in the process of implementation of imperious plenary powers subjects it duties or that is in their possession.

It is established on forming presently two constituents of the administrative legal providing of public inspection in the field of public management.

At the same time, it is marked on imperfection of current home legislation, that on the whole creates artificial barriers to realization of public initiatives, formation and activity of separate types of organizations of civil society, consideration and taking into account of their suggestion's public government bodies.

Key words: administrative legal providing, public inspection, civil society, local government, public government bodies, organs of state bodies.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток громадянського суспільства в Україні зумовлює змістовне формування його інститутів, зокрема громадського контролю. Чинний потенціал громадського

контролю та подальші перспективи використання його інструментарію доводять той факт, що це явище цілком можна вважати феноменом у механізмі публічного управління, який потребує подальшого поглибленого наукового вивчення всіма науками гуманітарного циклу: від філософії до юриспруденції. Метою юридичних наук у науковому пізнанні суті та призначення громадського контролю є вироблення адміністративно-правових засад забезпечення такого контролю, визначення меж його дозволеного впливу, форм і методів. У кінцевому підсумку правова доктрина вимальовує контури громадського контролю як відповідного правового інституту в межах адміністративного права, де першочерговим є з'ясування сучасного стану досліджуваного явища правової дійсності з метою визначення раціональних шляхів його подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Специфіка громадського контролю протягом досить тривалого часу залишається однією з найбільш актуальних тем для наукових дискусій представників правової науки. Не можна не згадати також і про значення громадського контролю для демократичних перетворень у державі, оскільки саме в останньому у найбільш повній мірі проявляється конституційна теза про те, що уся влада у державі походить від народу. Викладеним підтверджується постійний науковий інтерес до зазначеного інституту з боку таких вчених, як Н. Л. Бойко, С. Г. Братель, С. Ф. Денисюк, І. В. Кресіна, В. К. Нікітін, О. М. Музичук, В. С. Шестак та ін. Результати наведених досліджень невпинно втрачають свою актуальність зумовленого постійним удосконаленням і розвитком адміністративно-правових засад організації та здійснення громадського контролю.

Метою статті є з'ясування сучасного стану адміністративно-правового регулювання інституту громадського контролю за діяльністю органів публічної влади в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Своєрідною відповіддю на активні запити суспільства щодо кардинальної зміни підходів до взаємин населення з представниками влади стало прийняття постанови Кабінету Міністрів України від 15.10.2004 № 1378 «Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», яка вперше з моменту проголошення незалежності України окреслила і розвинула головні аспекти організації здійснення взаємодії населення з вищими і місцевими інститутами публічної влади. Вказаний нормативно-правовий акт напряду не розкривав зміст процедури здійснення громадського контролю за діяльністю владних суб'єктів, однак підготував легітимне підґрунтя для розвитку відповідної функції громадянського суспільства. Поряд з наведеним постановою Кабінету Міністрів України від 15.10.2004 № 1378 було затверджено положення про громадські ради при Кабінеті Міністрів України, центральних і місцевих органах виконавчої влади. Після внесення певних до цього документа він втратив чинність та був замінений на постанову Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 № 996.

Концепцією сприяння органами виконавчої влади розвитку громадянського суспільства, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.11.2007 № 1035-р, визначено, що сприяння розвитку громадянського суспільства є однією з найважливіших умов становлення України. Це передбачає налагодження ефективної взаємодії органів виконавчої влади з інститутами громадянського суспільства, що повинна базуватися на партнерстві, взаємозаінтересованості у досягненні цілей, пов'язаних з процесом демократизації усіх сфер державного управління і суспільного життя, соціально-економічним і духовним прогресом, всебічним забезпеченням захисту прав і свобод людини та громадянина. Громадський контроль за діяльністю органів виконавчої влади названо однією із основних форм відповідної, що передбачає розв'язання проблем, які мають важливе суспільне значення шляхом проведення громадського моніторингу підготовки та виконання рішень, експертизи їхньої ефективності, подання органам влади експертних пропозицій [1].

Наведені положення ґрунтуються на міжнародних тенденціях по забезпеченню відкритості органів виконавчої влади, до яких долучилася наша країна шляхом схвалення розпорядженням Кабінету Міністрів України від 05.04.2012 № 220-р Плану дій з впровадження в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд». У ньому зауважено на тому, що у тісному партнерстві вітчизняного уряду й інститутів громадянського суспільства заплановано забезпечити виконання першочергових завдань, як посилення взаємодії органів державної влади та громадськості під час підготовки і виконання державних рішень, забезпечення прозорості державної політики й доступу до інформації про роботу органів виконавчої влади та публічної інформації, застосування дієвого інструменту протидії корупції, підвищення ефективності державного управління, зокрема шляхом застосування електронних технологій.

Реалізація положень Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні, затвердженої указом Президента України від 24.03.2012 № 212/2012, стала не менш важливим чинником по розвитку громадського контролю за діяльністю органів публічної влади. Ця стратегія спрямовувалася на розв'язання комплексу проблем, що є актуальними як для суспільства і держави. Паралельно із цими процесами особливого значення серед соціальних пріоритетів набули питання щодо активного недопущення та подолання корупційних проявів у сфері проходженні державної служби як одного із ключових негативних чинників сталого розвитку держави та суспільства. Населення вважало за недостатнє передбачене тодішнім законодавством здійснення формальних і недієвих заходів по громадському контролю за діяльністю органів публічної влади. Окреслене зумовило прийняття базових законодавчих актів, зокрема Законів України «Про доступ до публічної інформації» та «Про засади

запобігання і протидії корупції» [2].

Вважаємо громадську антикорупційну експертизу одним із кращих правових інструментів по втіленню у життя громадських інтересів, залучення активних і професійних груп населення до управління державними справами, а також здійснення належного контролю за нормотворчою діяльністю органів публічної влади. Відповідно до вимог Порядку проведення антикорупційної експертизи, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 18.03.2015 № 383/5, вона здійснюється щодо законів України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України у таких сферах: прав і свобод людини та громадянина; повноважень органів публічної влади, осіб, уповноважених на виконання функцій держави, місцевого самоврядування; надання адміністративних послуг; розподілу та витрачання коштів державного бюджету та місцевих бюджетів; конкурсних (тендерних) процедур. Результати експертизи подаються до компетентних суб'єктів владних повноважень з подальшим використанням як основи вдосконалення відповідних правових актів.

Закон України «Про доступ до публічної інформації» має значно ширшу сферу свого застосування і перелік соціально важливих завдань, яка беззаперечно охоплює й питання протидії і запобігання корупції. Однак цей правовий акт охоплює юридичний механізм поводження зі всім наявним об'ємом публічної інформації в країні, відображену та задокументовану будь-якими засобами та на носіях інформація, отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, або яка знаходиться у їхньому володінні.

Події кінця 2013 – початку 2014 рр. засвідчили незламність прагнень народу України до європейського майбутнього, де демократичні цінності першочергово включають високий рівень правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Водночас повнота і чіткість реалізації конституційних засад народовладдя не може бути обмежена жодною публічною інституцією. Великі складнощі економічного, політичного, соціального, військового та іншого характеру не зупинили процеси законодавчого впорядкування розбудови громадянського суспільства, його контролю за діяльністю державної та місцевої влади.

За останні п'ять років прийнято значна кількість нормативно-правових актів, у яких міститься прямий або опосередкований посил щодо забезпечення організації та здійснення громадського контролю в аналізованій сфері. На особливу увагу заслуговує Закон України «Про Кабінет Міністрів України», який визначив, що цей вищий орган у системі органів виконавчої влади зобов'язаний регулярно інформувати громадськість через засоби масової інформації про свою діяльність, залучати громадян до процесу прийняття рішень, що мають важливе суспільне значення [3].

З урахуванням того, що громадський контроль не може мати вибіркового характеру, у вказаних законодавчих актах передбачалося формування відповідних органів на участі кваліфікованої категорії громадян. Мова йде про Порядок організації та проведення конкурсу з формування Громадської ради при Національному агентстві з питань запобігання корупції, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25.03.2015 № 140, Положення про Раду громадського контролю при Національному антикорупційному бюро України та Положення про порядок формування Ради громадського контролю при Національному антикорупційному бюро України, затверджені указом Президента України від 15.05.2015 № 272/2015 [4, с. 44].

Іншим чинником розвитку інституту громадського контролю стало проведення децентралізації влади, що передбачає формування ефективного місцевого самоврядування для підтримки життєвого середовища громадян, надання високоякісних публічних послуг, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території. Концепцією реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 № 333-р, визначено щодо необхідності удосконалення системи залучення громадськості до розроблення управлінських рішень і контролю за їхньою реалізацією з метою досягнення високого рівня підзвітності та підконтрольності органів і посадових осіб місцевого самоврядування територіальній громаді. Наголошено на першочерговості впровадження механізму здійснення населенням контролю за наданням органами місцевого самоврядування й територіальними органами центральних органів влади публічних послуг [5, с. 305-306].

Недосконалість чинного законодавства створювала штучні бар'єри для реалізації громадських ініціатив, утворення та діяльності окремих видів організацій громадянського суспільства, розгляду та врахування їхніх пропозицій органами публічної влади. З огляду на це у Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки, затвердженій указом Президента України від 26.02.2016 № 68/2016, констатовано на відсутності ефективного громадського контролю за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Висновки. Наведене вище дозволило у певній мірі підвищити рівень прозорості, відкритості та підзвітності держави перед громадянами. Однак трансформаційні процеси у країні не зупиняються, тоді як європейські інтеграційні намагання України далекі до виконання. Це вимагає продовження побудови громадянського суспільства. Водночас за останні роки в Україні постійно створюються умови для реалізації інститутами громадянського суспільства функції з незалежного контролю за діяльністю органів публічної влади.

Розширено можливості по доступу населення до суспільно важливої інформації, у тому числі із застосуванням новітніх технологій, що сприяло такому: запроваджено надання доступу до публічної інформації у формі відкритих даних; розвинуто електронну систему подання і оприлюднення декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; функціонування Єдиного веб-порталу використання публічних коштів; визначено процедуру електронних звернень громадян та електронних петицій; розпочато впровадження міжнародних стандартів щодо ініціатив з прозорості видобувних галузей й інфраструктури; впроваджено електронну систему публічних закупівель.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : Указ Президента України від 26.02.2016 р. № 68/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016#Text>
2. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/conv#Text>
3. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики : Постанова Кабінету Міністрів України від 03.11.2010 р. № 996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-2010-%D0%BF#Text>
4. Гапоненко Л. В. Громадський контроль за діяльністю органів виконавчої влади: сутність та механізм реалізації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 4. С. 43–47.
5. Добровіцька К. С. Основні поняття та правове регулювання громадського контролю діяльності органів місцевого самоврядування. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 43. С. 303–308.

REFERENCES:

1. Pro spriannya rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini (2016) . [On promoting the development of civil society in Ukraine]. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26.02.2016 r. № 68/2016. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2016#Text> [in Ukrainian].
2. Pro mistseve samovriaduvannya v Ukraini. (1997, May 21). [On local self-government in Ukraine]. Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 № 280/97-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/conv#Text> [in Ukrainian].
3. Pro zabezpechennia uchasti hromadskosti u formuvanni ta realizatsii derzhavnoi polityky. (2010). [On ensuring public participation in the formation and implementation of public policy]. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.11.2010 [in Ukrainian].
4. Haponenko L.V. (2015) Hromadskiy kontrol za diialnistiu orhaniv vykonavchoi vlady: Sutnist ta mekhanizm realizatsii. [Public control over the activities of executive bodies: the essence and mechanism of implementation]. Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal. No 4. 43–47. [in Ukrainian].
5. Dobrovitska K. (2015) Osnovni poniattia ta pravove rehuliuвання hromadskoho kontroliu diialnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannya. [Basic concepts and legal regulation of public control over the activities of local governments]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*. vyp. 43. 303-308. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-90-94

Корнійченко Анастасія Олександрівна,
доктор філософії зі спеціальності 081 Право,
старший викладач кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: anastasiakorniichenko@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7826-4386>

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОВИХ КАТЕГОРІЙ «ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО» ТА «SMART-СУСПІЛЬСТВО»

У статті розкрито зміст категорії Smart-суспільства та здійснено співвідношення правових категорій «Smart-суспільство» та «інформаційне суспільство».

Виявлено, що інформаційне суспільство нерозривно пов'язано із розвитком та поширенням ролі інформаційно-комунікаційних технологій, наявністю належного інформаційного сектору технологій, з високим рівнем інформаційної культури у всіх сферах суспільного життя, доступністю та прозорістю інформації.

Зазначено, категорія «Smart» означає розумний, тобто такий, що сприяє розвитку розумних технологій і формуванню розумного суспільства, перехід «традиційного» інформаційного суспільства до суспільства знань або

Smart-суспільства, керівною парадигмою якого є прагнення покращувати всі сфери життєдіяльності людини, використовуючи інформаційні технології для створення нової якості життя. Smart-суспільство є новою моделлю інформаційного суспільства, яке пронизує всі сфери суспільного життя, а саме – економічну, політичну, соціальну, духовно-культурну, освітянську сфери життєдіяльності.

Кореляція правових категорій «інформаційне суспільство» та «Smart-суспільство» дала змогу стверджувати, що вони наділені як спільними, так і відмінними характеристиками. До спільних рис можна віднести наступні: 1) означені категорії є доволі подібними, але не тотожними; 2) вони з'явилися в один період (на початку 1960-х рр.); 3) обидві нерозривно пов'язані з інформаційним сектором; 4) стосуються всіх сфер суспільного життя; 5) детерміновані розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Зазначено, що між ними існують й певні відмінності, головною із яких виступає нерозривність Smart-суспільства з цифровими технологіями, в той час як інформаційне суспільство не має такої залежності від Smart-технологій. Зроблено висновок, що Smart-суспільство виступає новою, більш сучасною, формою інформаційного суспільства, яке характеризується своїми особливостями та специфічними характеристиками.

Ключові слова: публічне адміністрування, Smart-суспільство, Smart-управління, інформаційно-комунікаційні технології, інформаційне суспільство.

Korniyenko A. THE RELATIONSHIP BETWEEN THE LEGAL CATEGORIES «INFORMATION SOCIETY» AND «SMART-SOCIETY»

The article reveals the content of the category of Smart-society and correlates the legal categories of "Smart-society" and "information society".

It was found that the information society is inextricably linked with the development and dissemination of the role of information and communication technologies, the availability of an appropriate information sector of technology, a high level of information culture in all spheres of public life, accessibility and transparency.

It is noted that the category "Smart" means smart, one that promotes the development of smart technologies and the formation of a smart society, the transition of "traditional" information society to a knowledge society or Smart-society, whose guiding paradigm is the desire to improve all spheres of human life. to create a new quality of life. Smart-society is a new model of information society, which permeates all spheres of public life, namely – economic, political, social, spiritual, cultural, educational spheres of life.

The correlation between the legal categories "information society" and "smart society" allowed us to say that they have both common and different characteristics. The common features include the following: 1) these categories are quite similar, but not identical; 2) they appeared in one period (in the early 1960s); 3) both are inextricably linked to the information sector; 4) apply to all spheres of public life; 5) determined by the development of information and communication technologies. It is noted that there are some differences between them, the main of which is the inseparability of the Smart-society with digital technologies, while the information society is not so dependent on Smart-technologies. It is concluded that the Smart-society is a new, more modern form of information society, which is characterized by its own features and specific characteristics.

Key words: public administration, Smart-society, Smart-management, information-communication technologies, information society.

Постановка проблеми. Поступово наближаючись по реалій ЄС, Україна продовжує провадити низку змін у правовій, економічній, політичній сферах суспільного життя. Заходи, які при цьому вживаються, здійснюються на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях. Всі вони спрямовані на мінімізацію, а в подальшому – і ліквідацію різниці між рівнем та способом життя громадян нашої держави та країн-учасниць ЄС. У цьому контексті особливої уваги потребує висвітлення формування у розвинутих країнах світу (у тому числі й у держав, які на сьогоднішній день входять до ЄС) такого нового соціального явища як Smart-суспільство.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Цікавим видається той факт, що наукові положення щодо Smart-суспільства досить відрізняються за своїм змістом. Так, представники юридичної спільноти, зокрема Є. Болотіна, Д. Дубков, П. Клімушкін, Г. Ковтун, І. Котовська, Л. Лощина, І. Луциків, Г. Радковська, А. Серенко, О. Сороківська та інші, наголошують на становленні інформаційного суспільства. У свою чергу, науковці філософських наук, а саме – Р. Андрюкайтене, І. Ардашкін, В. Воронкова, С. Захарова, О. Кивлюк, В. Мельник, І. Рижова, Т. Романенко, Д. Свириденко, О. Семеніхіна й інші, наголошують на відходженні від інформаційного суспільства та становленні на його основі нового суспільства покоління Smart (тобто, Smart-суспільства). Це породжує науковий інтерес до новітнього для юридичної науки Smart-суспільства та відповідної діяльності публічної адміністрації в умовах його становлення.

Мета статті – розкрити зміст категорії Smart-суспільства, а також провести відповідну кореляцію між нею та категорією «інформаційне суспільство».

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно поглядів Р. Андрюкайтене, В. Воронкової та О. Кивлюк, на зміну інформаційному суспільству йде «суспільство знань», що забезпечує використання інформації у всіх галузях життя соціуму, культури, науки, освіти, що породжує нові форми взаємодії – економічні, політичні та культурні форми, які важко описати в межах наявних теоретичних конструктів. Інформаційне суспільство трансформується у «суспільство знань», а потім у Smart-суспільство, що дає поштовх новим соціальним дискурсам і стимулює до рефлексії [1, с. 27-28]. Як бачимо, науковці наголошують на наявності нового, так званого «перехідного» суспільства, яке існує між застарілим інформаційним та подальшим Smart-суспільством. В свою чергу, у наукових колах основну увагу привертає останнє, принципово нове як з точки зору антропологічних, так і філософських систем знань, суспільство.

Разом із тим, видається логічним питання, настільки ж відрізняються за сутністю та змістом

означені види сучасного суспільства? Зупинимось на цьому детальніше.

Так, згідно енциклопедичних видань, тлумачних словників та наукових розробок, інформаційне суспільство – це:

– нова історична фаза розвитку суспільства, в якому виробництво, використання та споживання інформації стає визначальним способом діяльності в усіх сферах суспільного буття (економіці, політиці та культурі); особливістю цього типу суспільства є вирішальна роль інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ), виробництво інформації та знання [2];

– визначальні для людського життя зміни у сучасному суспільстві, що спричинюються інтенсифікацією в ньому інформаційних потоків на базі розвитку ІКТ [3];

– сучасне суспільство з високим рівнем розвитку інформаційної культури (створення, переробки та використання інформації), яке характеризується: по-перше, здатністю якісно продукувати всю необхідну для життєдіяльності суспільства інформацію; по-друге, наявністю розвиненої інформаційної інфраструктури суспільства; по-третє, високим рівнем доступності всіх членів суспільства необхідної інформації; по-четверте, великою часткою працездатного населення, що працює в інформаційному секторі економіки [4].

Термін «інформаційне суспільство» вперше почали використовувати в експертних колах Японії та США (Ю. Хаяші, Ф. Махлап) на початку 1960-х рр. У західній футурологічній літературі кінця 1960-х – початку 1970-х рр. зазначалося, що основою формування інформаційного суспільства (технотронного суспільства, суспільства знань) є розвиток обчислювальних та інформаційних технологій. Серед інших чинників та наслідків – набуття інформацією глобального характеру (її розповсюдження вже не залежить від державних кордонів, значно зростають технічні можливості збору, оброблення, збереження та передавання інформації, а також доступу до неї, вплив інформації на різні сторони людської життєдіяльності), поглиблення процесу децентралізації суспільства, перехід до нових форм та способів зайнятості. Концепція інформаційного суспільства у подальшому розвивалась як різновид доктрини постіндустріального суспільства, основу якої розробляли Д. Белл, Е. Тоффлер, Г. Кан, А. Турен та ін. Розглядаючи суспільний розвиток як історичну зміну виробничих стадій, вони пов'язують становлення інформаційного суспільства із заміною аграрного та індустріального способів суспільного виробництва, які домінували в історичному минулому, на економіку інформації та знань [2].

Резюмуючи зазначене зауважимо, що інформаційне суспільство нерозривно пов'язано із розвитком та поширенням ІКТ, наявністю належного інформаційного сектору технологій, з високим рівнем інформаційної культури у всіх сферах суспільного життя, доступністю та прозорістю інформації.

У свою чергу, категорія «Smart» означає розумний, тобто такий, що сприяє розвитку розумних технологій і формуванню розумного суспільства, перехід «традиційного» інформаційного суспільства до суспільства знань або Smart-суспільства, керівною парадигмою якого є прагнення покращувати всі сфери життєдіяльності людини, використовуючи інформаційні технології для створення нової якості життя.

Вперше термін «Smart-суспільство» ввів П. Друкер ще у 1954 році, перші літери якого означали: S – Self-Directed; M – Motivated; A – Adaptive; R – Resourceenriched; T – Technology. Smart-критерії, яким повинні відповідати цілі: 1) specific – конкретний (тобто, те, чого необхідно досягнути); 2) measurable – вимірюваний (у чому буде вимірюватися результат); 3) attainable – досягнутий (за рахунок чого можливо досягнути цілі); 4) relevant – актуальний (визначення істинності цілі); 5) time-bounded – співвіднесення з конкретним строком (визначення часового проміжку, по закінченню якого ціль має бути досягнута). Правильна постановка цілей означає їх конкретність, вимірювальність, досягнутість, значущість і співвіднесеність з конкретним строком, що й означають перші літери даного терміну [5, с. 410].

До того ж, термін «Smart-суспільство» увійшов в науку після Саміту «Великої двадцятки» у Сеулі, що відбувся у листопаді 2010 року, де проходив форум з інформаційних технологій «Smart і сталі зростання». Зокрема, саме там були озвучені стратегії розвитку окремих країн (Німеччина, Південна Корея, Австралія, Нідерланди та ін.), пов'язані із Smart-технологіями або «розумними» технологіями. У перспективі, накопичення суспільством технологій роботи з інформацією зумовить появу нової якості, яку нині називають Smart-суспільство. У такому суспільстві технології, які базувалися на інформації, трансформуються у технології, які будуть базуватися на взаємодії та знаннях [6, с. 83-84].

У даному контексті також варто зазначити, що Південна Корея ще у минулому столітті переглянула власну політику суспільного розвитку країни. Зокрема, перша програма розвитку інформатизації, яка підтримана на державному рівні, була прийнята ще у 1996 році. На думку Де-Джаун Хвана, генерального секретаря Корейської ради з університетської освіти, висловлену на Міжнародному освітньому форумі «Світ на шляху до Smart-суспільства» (2012 р.), саме уряди країн повинні йти попереду всіх змін, оскільки вони є ключовими фігурами мотивації на зміни людей, які вибрали їх на керівні пости. Так, на 1999-2002 роки була розроблена програма «Кібер-Корея 21», яка включала формування глобальної державної бази знань для подальшого розвитку, масове створення кібер-шкіл, масову перепідготовку працюючого населення – близько 85% працюючих повинні були пройти підвищення кваліфікації за десятьма напрямками [7]. Поки інші країни лише починають впроваджувати у державну політику процедури застосування Smart-технологій і формування Smart-суспільства, ця країна вже активно використовує та вдосконалює їх. Завдяки ранньому осмисленні представниками публічної влади і реального запровадження заходів щодо розвитку електронної інформатизації, на сьогоднішній день Південна Корея вважається однією з передових та найрозвиненіших

країн світу стосовно технологій Smart.

Концепція Smart-суспільства, як нова модель інформаційного суспільства, впливає на всі сфери життєдіяльності суспільства – економічну, політичну, соціальну, духовно-культурну, освітянську та сприяє формуванню єдиного освітянського інформаційного простору, в контексті якого витребуваними є Smart-громадяни (розумні, інтелектуальні, креативні, здатні працювати у команді), які представляють собою інтелектуальний капітал суспільства та стратегічний ресурс держави [8, с. 189].

Як зазначають В. Воронкова, О. Кивлюк та Р. Андрюкайтене, Smart-суспільство як форма соціального життя – це нова сукупність свідчень, характеристик, що представляють певний об'єкт у його якісній визначеності, нова культурно-освітня динаміка суспільства, що дозволяє отримати нові ефекти – економічні, політичні, соціальні, духовні, освітянські [1, с. 28]. Тобто, Smart-суспільство є об'ємною категорією, яка стосується фактично всіх сфер суспільного життя. Воно впливає та проникає у повсякденну діяльність не лише суб'єктів владних повноважень, а й пересічного громадянина.

І. Ардашкін, аналізуючи зміст поняття «Smart», виділяє кілька значень, які дослідники, як правило, вкладають в нього: сучасні технології; інформаційні технології; міждисциплінарність наукових розробок; люди з відповідною (розумовою) свідомістю і поведінкою (Smart-люди); організація ефективної взаємодії людей і технологій, що веде до підвищення ступеня безпеки життя і поліпшення якості життя (Smart-середовище і Smart-взаємодія); ефективність вирішення виникаючих проблем [9, с. 35].

Ключовим у властивості «Smart» є здатність взаємодіяти з оточуючим середовищем, тому «Smart» у глобальному масштабі – це властивість системи чи процесу, яка проявляється у взаємодії з оточуючим середовищем і наділяє систему здатністю: 1) адаптації до умов, що трансформуються; 2) самостійного розвитку і самоконтролю; 3) ефективного досягнення результату, що в наш час набув більш пришвидшених та технологічних обрисів [10, с. 90]. Не випадково передові країни вже давно сформували концепції (парадигми, теорії) розвитку Smart-суспільства, а саме – розумного суспільства, розумного уряду, розумної освіти, розумного міста, що пов'язано з формуванням «економіки знань». В основі Smart-суспільства лежить розвиток «суспільства знань», цифрових технологій, цифрового суспільства, всього того, що зветься «цифровою ерою» розвитку цивілізації в умовах трансформації природи людини під впливом віртуальної реальності. Smart – це властивість об'єкта, що характеризує інтеграцію у даному об'єкті елементів, раніше не поєднаних, які здійснюються за допомогою використання мережі Інтернет. Наприклад: Smart-TV, Smart-Home, Smart-Phone, Smart-технології, що в цілому приведе до розширення трудової мобільності: в освіті, на державній службі і в багатьох інших сферах зайнятості [11, с. 129-139]. Окрім того, Smart-суспільство побудоване таким чином, що «розумна» робота, яка утворена «розумним» життям, державою і бізнесом, базується на «розумній» інфраструктурі і «розумних» громадянах, які відіграють центральну роль у створенні Smart-культури. В свою чергу, розвиток таких галузей, як Smart-транспорт, Smart-охорона здоров'я, Smart-енергетика, Smart-суспільство приведе до появи Smart-світу, детермінованого цифровими технологіями [12, с. 126].

Висновки. Таким чином, кореляція категорій «інформаційне суспільство» та «Smart-суспільство» дала змогу сформулювати низку умовиводів. Зокрема:

- 1) означені категорії є доволі подібними, але не тотожними;
- 2) вони з'явилися в один період (на початку 1960-х рр.);
- 3) обидві нерозривно пов'язані з інформаційним сектором;
- 4) стосуються всіх сфер суспільного життя;
- 5) детерміновані розвитком ІКТ.

Разом із цим, між ними існують й певні відмінності, головною із яких виступає нерозривність Smart-суспільства з цифровими технологіями, в той час як інформаційне суспільство не має такої залежності від Smart-технологій. З цього випливає, що Smart-суспільство виступає новою, більш сучасною, формою інформаційного суспільства, яке характеризується своїми особливостями та специфічними характеристиками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Воронкова В., Кивлюк О., Андрюкайтене Р. Антропологічні виміри смарт-суспільства: теоретико-концептуальний досвід. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2018. Випуск 73. С. 25-40.
2. Степаненко В. Інформаційне суспільство. Енциклопедія Сучасної України: електронна версія ; гол. редкол.: І. Дзюба, А. Жуковський, М. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=12462
3. Галушко К. Інформаційне суспільство, поняття. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й ; Редкол.: В. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Informac_suspilstvo_ponjattja
4. Бебик В. Глобальне інформаційне суспільство: поняття, структура, комунікації. *Інформація і право*. 2011. № 1(1). С. 41-49.
5. Тихомиров В. Мир на пути Smart Education. Новые возможности для развития. *Открытое образование: научно-практический журнал*. 2011. № 3. С. 410-414.
6. Рижова І., Захарова С. Вплив «smart- технологій» на розвиток smart-міста в інформаційному суспільстві. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. 2018. Випуск 72. С. 81-90.

7. Семеніхіна О. Нові парадигми у сфері освіти в умовах переходу до Smart-суспільства. Науковий вісник Донбасу. 2013. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_3_22
8. Воронкова В. Формування smart-суспільства як фактор сталого розвитку та його вплив на становлення нової освітньої парадигми. Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць; Гол. ред. В. Вашкевич. К.: Вид-во «Гілея», 2017. Вип.117 (2). С.189-193.
9. Ардашкин И. Smart-общество как этап развития новых технологий для общества или как новый этап социального развития (прогресса): к постановке проблемы. *Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология*. 2017. № 38. С. 32-45.
10. Воронкова В., Кивлюк О. Людина в освітньому просторі smart-суспільства. *Міждисциплінарні дослідження складних систем* : зб. наук. праць. Київ :Вид-во НПУ імені М. Драгоманова, 2017. № 10-11. С. 88-95.
11. Свириденко Д. Трансформація природи людини під впливом віртуальної реальності у сучасних філософських концепціях. Мультиверсум. Філософський альманах: зб. наук. праць. К.: Український Центр духовної культури, 2008. Вип.67. С.129-139.
12. Воронкова В. Генеза від інформаційного суспільства до «smart-суспільства» в контексті історичної еволюції сучасного світу: теоретико-концептуальний контекст. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 116. С. 128-133.

REFERENCES:

1. Voronkova V., Kyvliuk O., Andriukaitene R. (2018). Antropolohichni vymiry smart-suspilstva: teoretyko-kontseptualnyi dosvid [Anthropological dimensions of smart society: theoretical and conceptual experience.]. *Humanitarnyi visnyk ZDIA – Humanitarian Bulletin ZDIA*, 73, 25-40. [in Ukrainian]
2. Stepanenko V. (2011). Informatsiine suspilstvo. Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy: elektronna versiia [Information society. Encyclopedia of Modern Ukraine: electronic version]. Kyiv: Instytut entsyklopedychnykh doslidzen NAN Ukrainy. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=12462 [in Ukrainian]
3. Halushko K. (2005). Informatsiine suspilstvo, poniattia. Entsyklopediia istorii Ukrainy [Information society, concept. Encyclopedia of the History of Ukraine]. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. K.: V-vo «Naukova dumka», URL: http://www.history.org.ua/?termin=Informac_suspilstvo_ponjattja [in Ukrainian]
4. Bebyk V. (2011). Hlobalne informatsiine suspilstvo: poniattia, struktura, komunikatsii [Global information society: concept, structure, communications]. *Informatsiia i pravo – Information and law*, 1(1), 41-49 [in Ukrainian]
5. Tykhomyrov V. (2011). Myr na puty Smart Education. Novie vozmozhnomy dlia razvytyia [The world is on the way to Smart Education. New opportunities for development]. *Otkritoe obrazovanye: nauchno-praktycheskyi zhurnal – Open education: scientific and practical journal*, 3, 410-414 [in Russian].
6. Ryzhova I., Zakharova S. (2018). Vplyv "smart- tekhnolohii" na rozvytok smart-mista v informatsiinomu suspilstvi [The impact of "smart-technologies" on the development of smart-cities in the information society]. *Humanitarnyi visnyk ZDIA – Humanitarian Bulletin ZDIA*, 72, 81-90 [in Ukrainian].
7. Semenikhina O. (2013). Novi paradyhmy u sferi osvity v umovakh perekhodu do Smart-suspilstva [New paradigms in the sphere of enlightenment in the minds of the transition to Smart-suspensity]. *Naukovyi visnyk Donbasu – Scientific Bulletin of Donbass*, 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2013_3_22 [in Ukrainian].
8. Voronkova V. (2017). Formuvannia smart-suspilstva yak faktor staloho rozvytku ta yoho vplyv na stanovlennia novoi osvitiianskoi paradyhmy [The formation of smart-suspension as a factor in the development of that yogo influencing the formation of a new osvityanskoy paradigm]. *Hileia: naukovyi visnyk – Gileya: scientific bulletin*, 117 (2), 189-193 [in Ukrainian].
9. Ardashkyn Y. (2017). Smart-obshchestvo kak etap razvytyia novykh tekhnolohyi dlia obshchestva yly kaknovyi etap sotsyalnoho razvytyia (prohressa): k postanovke problem [Smart society as a stage of development of new technologies for society or as a new stage of social development (progress): to the problem]. *Vestnyk Tomskoho hosudarstvennoho unyversyteta. Fylosofyia. Sotsyolohyia. Polytolohyia – Bulletin of Tomsk State University. Philosophy. Sociology. Political science*, 38, 32-45 [in Russian].
10. Voronkova V., Kyvliuk O. (2017). Liudyna v osvithomu prostori smart-suspilstva [Man in the educationalspace of smart-society]. *Mizhdystsyplinarni doslidzhennia skladnykh system: zb. nauk. prats – Interdisciplinaryresearch of complex systems: coll. science*. Wash, 10-11. S. 88-95. Kyiv :Vyd-vo NPU imeni M. Drahomanova, [inUkrainian].
11. Svirydenko D. (2008). Transformatsiia pryrody liudyny pid vplyvom virtualnoi realnosti u suchasnykhfilosofskykh kontseptsiiakh [Transformation of human nature under the influence of virtual reality in modernphilosophical concepts]. *Multyversum. Filosofskyi almanakh: zb. nauk. prats – Multiverse. Philosophical Almanac:Coll. Science*. Wash, 67, 129-139. K.: Ukrainskyi Tsentrukukhovnoi kultury, [in Ukrainian].
12. Voronkova V. (2017). Geneza vid informatsiinoho suspilstva do "smart-suspilstva" v kontekstiistorychnoi evoliutsii suchasnoho svitu: teoretyko-kontseptualnyi kontekst [Genesis from the information society tothe "smart society" in the context of the historical evolution of the modern world: theoretical and conceptualcontext]. *Hileia: naukovyi visnyk – Gileya: scientific bulletin*, 116, 128-133 [in Ukrainian]

УДК 342.951

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-95-99

Ніронка Юрій Миколайович,

кандидат юридичних наук,

директор ТОВ "Юрнікус", адвокат

e-mail: inironka@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5772-7540>

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД У СФЕРІ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ

Констатовано, що в зарубіжних країнах громадянський контроль розглядається в світлі взаємодії та взаємовпливу громадськості та її інститутів на державну владу і її посадовців, позитивність такого співробітництва, напрямки діяльності громадськості на державний механізм влади. Зазначено, що в різних країнах світу до суб'єктів громадського контролю відносять фізичних осіб та громадські організації. Однак ними також можуть бути громадські ради та наглядові ради трудових колективів, громадські ради з питань планування територіальних громад, громадські ради з питань бюджету, громади у виборі комісарів поліції та діяльність комісії з питань поліції та злочинності. Суб'єктами громадського контролю можуть виступати більшість учасників суспільних відносин, що не наділені державно-владними повноваженнями.

Розкрито форми здійснення громадського контролю за державними органами і діяльністю посадових осіб. Визначено як основні із них безпосередньо громадський контроль, громадський моніторинг, громадські слухання, громадські ради, громадська експертиза, інститут омбудсмена, громадська перевірка, громадське розслідування, журналістське розслідування, звернення громадян до органів державної влади та місцевого самоврядування, заслуховування звітів про результати роботи. Такий висновок здійснено на основі відповідного досвіду США, Канади, Франції, Іспанії, Бельгії. До інноваційних форм громадського контролю віднесено: реєстрація помилок службових осіб, їх навмисних та випадкових порушень чинних правил та наслідків цього, заохочування позитивних дій посадових і службових осіб, адміністративне оскарження дій та актів органів місцевого самоврядування, служба цивільного захисника. Вказано на таку відносно нову форму контролю як цивільний контроль за внутрішньою і зовнішньою безпекою. Він широко використовується щодо контролю за збройними силами. Зауважено, що громадський контроль може бути як зовнішній, так і внутрішній. Наведено їхні визначення. Зроблено висновки про необхідність перейняття ефективної зарубіжної практики для України.

Ключові слова: громадський контроль, міжнародний досвід, суб'єкти, форми громадського контролю, пріоритетні напрямки, принципи.

Nironka Yu. INTERNATIONAL EXPERIENCE IN PUBLIC CONTROL

It is stated that in foreign countries, Civic Control is considered in the light of interaction and mutual influence of the public and its institutions to state power and its officials, the positivity of such cooperation, directions of public activity to the state mechanism of power. It is noted that in different countries of the world to subjects of public control include individuals and public organizations. However, they may also be Public Councils and Supervisory Board of Labor Teams, Public Planning Communities, Public Budget Public Councils, Commodities in the Election of Police Commissioners and Police and Crime Commission. The subjects of public control may be the majority of participants in social relations, which are not endowed with state-owned powers.

Forms of public control over state bodies and activities of officials are revealed. Defined as the main of them directly public control, public monitoring, public hearings, public councils, public examination, Ombudsman Institute, Public Verification, Public Investigation, Journalist Investigation, Citizens of Citizens to State Authorities and Local Self-Government, Hearing of Reports. Such a conclusion is based on the relevant US, Canada, France, Spain, Belgium. Innovative forms of public control include: registration of errors of officials, their intentional and random violations of the valid rules and consequences of this, encouraging positive actions of officials and officials, administrative appeal of the actions and acts of local self-government bodies, the Civil Defender Service. It is indicated on such a relatively new form of control as civilian control over internal and external safety. It is widely used in controlling the armed forces. It is noted that public control can be both external and internal. Their definitions are given. Conclusions are made on the need to intermect effective foreign practices for Ukraine.

Key words: public control, international experience, subjects, forms of public control, priority directions, principles.

Постановка проблеми. Громадський контроль за державними органами є необхідним для їх ефективного функціонування. З цією метою він широко впроваджується та діє в більшості демократичних держав світу. Громадський контроль здійснюється на принципах законності, відкритості та прозорості, об'єктивності та достовірності, незалежності суб'єктів громадського контролю, недопущення перешкоджання здійснення громадського контролю, професійності та компетентності суб'єктів громадського контролю, недопустимості зловживання правом здійснення громадського контролю, обґрунтованості та доведеності результатів громадського контролю та інших.

Він сприяє забезпеченню взаємного зв'язку між державою та суспільством, недопущенню та вирішенню соціальних конфліктів, корупційних проявів в діяльності державних органів. Питання контролю над владою є таким само важливим, як «свобода», «справедливість», «добробут». Воно включає життєві інтереси та можливості кожного громадянина. Призначення механізму контролю над державою, вказується в зарубіжних джерелах, не розвивати чи використовувати владу, а регулювати розвиток і використання влади. У демократії її мета полягає у тому, щоб дати можливість через своїх представників зробити свої

політичні важелі для її контролювання діяльності публічної влади [1, с.239, 237]. Під публічною владою в ст. 35 Закону США про управління державним сектором 1994 р. (закон про PSM) визначається відділ державної служби, організація, місцеве самоврядування або регіональне самоуправління, орган, створений або існуючий для громадських цілей, орган, створений губернатором або міністром, будь-який інший орган або особа, яка займає посаду в якості органа державної влади [2].

Здійснення громадського контролю за державними органами і діяльністю посадових осіб є однією із основних умов формування демократичної держави і громадянського суспільства. При цьому громадяни можуть скаржитися на порушення їхніх прав і обов'язків органами влади. Роль інституту громадського контролю буде полягати в захисті громадян від свавілля чиновників [3].

В США і країнах Європи достатньо розвинута участь громадян в управлінні державними справами, постійне спостереження інститутами громадянського суспільства, особливо засобами масової інформації, діяльності державних органів, а невідповідність закону або моралі дій державних чиновників швидко ставиться відомим суспільству, призводить до громадського осуду та їх відставки, водночас, водночас окремого закону про громадський закон не має. Крім того, у законодавстві зарубіжних країн взагалі не існує норм про громадському контролю [4].

В зарубіжних країнах громадянський контроль розглядається в світлі взаємодії та взаємовпливу громадськості та її інститутів на державну владу і її посадовців, позитивність такого співробітництва, напрямки діяльності громадськості на державний механізм влади. Однак така позитивна зарубіжна практика, що показала свою результативність, недостатньо висвітлена та поширена, Зазначене актуалізує розгляд аналізованої проблематики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Висвітлення зарубіжного досвіду здійснюють В.Василенко (вивчає досвід здійснення громадського контролю в країнах світу за діяльністю підрозділів поліції та можливості його використання в Україні) [5], О.М.Гостева (зосереджує увагу на участі громадських організацій у сферах освіти, культури, відпочинку, соціальних послуг у Великобританії та інших європейських країнах) [6], А.В.Халецький (розглядає різноманітні форми прямої участі населення США у місцевих заходах, діяльність громадських рад територіальних громад, як альтернативний інструмент громадських слухань) [7] та інші науковці.

Метою статті є встановлення основних та інноваційних форм громадського контролю в зарубіжних країнах, видів суб'єктів громадського контролю, акцентування уваги на цивільний контроль у військовій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. Громадський контроль вітчизняними науковцями визначається із наведенням таких ознак: його здійснення фізичними особами та/або громадськими організаціями; його проведення за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їхніх посадових осіб; метою громадського контролю є запобігання правопорушень зазначених органів, у тому числі корупційних проявів; дотримання в їхній діяльності законності, прав та інтересів громадян України та інших осіб. Громадський контроль здебільшого трактується як діяльність суб'єктів громадського контролю (фізичних осіб, громадських організацій, громадських об'єднань, наглядових рад трудових колективів) за функціонуванням органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, при здійсненні ними владних управлінських функцій, з метою спостереження за законністю їх дій, недопущення корупційних проявів та свавілля.

Зарубіжними науковцями визначаються й такі специфічні ознаки громадського контролю, як його суб'єкти (громадяни і громадські організації, організаційно і функціонально незалежні від об'єктів контролю, сфера державного управління як об'єкт громадянського контролю, мета громадянського контролю - забезпечення суспільних інтересів, здійснення громадського контролю в установленому законом порядку, передбачені морально-правові заходи впливу, досягнення результатів громадського контролю як підстави для здійснення інших видів громадського контролю [8].

В різних країнах світу до суб'єктів громадського контролю насамперед відносять фізичних осіб та громадські організації. Однак суб'єктами громадського контролю можуть також бути громадські ради (громадські дорадчі комітети) у системі здійснення самоврядних функцій як альтернативний інструмент громадських слухань (США) [7], участь населення в діяльності муніципалітетів як джерело інформування для підвищення результативності їх роботи, у тому числі планів розвитку (Канада) [6], участь громади у виборі комісарів поліції та діяльність комісії з питань поліції та злочинності (Великобританія) [5]. Тобто суб'єктами громадського контролю можуть виступати більшість учасників суспільних відносин, що не наділені державно-владними повноваженнями.

До основних форм громадського контролю, як показує міжнародна практика відносяться: безпосередньо громадський контроль, громадський моніторинг, громадські слухання, громадські ради, громадська експертиза, інститут омбудсмена, громадська перевірка, громадське розслідування, журналістське розслідування, звернення громадян до органів державної влади та місцевого самоврядування, заслуховування звітів про результати роботи. Варто відмітити, на високу оцінку такої форми громадського контролю як громадські слухання. Так, в Канаді, всі муніципалітети мають проводити відкриті для громадськості засідання, а звіти та накази, підписані комітетом не мають чинності, якщо їх не було ухвалено на відкритому засіданні ради [9, с.86-87]. Досить поширеною є діяльність громадських рад, які можуть

створюватися з різних питань. Ефективною є діяльність громадських рад з розробки бюджету. Аналіз їхньої роботи у Франції, Іспанії, Бельгії та в інших країнах свідчить про те, що ними забезпечуються інтереси основних груп населення, при цьому пріоритетне значення надається дійсно важливим для функціонування міста соціально-економічним та гуманітарним проектам.

До інноваційних форм громадського контролю віднесемо проведення реєстрації помилок та порушень службових осіб зазначених органів, заохочування позитивних дій та звітності (Нідерланди); відеоспостереження контактів (Республіка Польща); реєстрація помилок службових осіб зазначених органів, їх навмисних та випадкових порушень чинних правил, їх наслідків, заохочування позитивних дій посадових і службових осіб зазначених органів, звітності (Нідерланди); адміністративне оскарження дій та актів органів місцевого самоврядування (Нідерланди, Республіка Польща); обговорення та інші форми консультацій із громадськістю (Андорра, Бельгія, Фінляндія, Норвегія, Швейцарія) [10], інститут цивільного захисника (Італія) [11, с.51].

Зауважимо, що громадський контроль може бути як зовнішній, так і внутрішній. Зовнішній контроль в зарубіжних країнах розуміють визначають як вплив на організацію, він спрямований на регулювання політики управління компанією, включає в себе прямі правила, такі як урядові постанови і також враховує тиск із боку засобів масової інформації [15]. Зовнішній контроль може змінюватися залежно від багатьох обставин, взаємовідносин між галузевими підприємствами, їхніми діловими зустрічами. Внутрішній контроль здійснюється як неперервний процес, його метою є забезпечення реалізації мети, ефективної та надійної роботи будь-якого органу, організації, закладу. Внутрішнім контролем є спостереження наглядових рад та інших структурних підрозділів трудових колективів за діяльністю керівників та посадовців органів влади з метою забезпечення як її ефективності, так і попередження будь-яких негативних проявів в роботі.

Окремою та відносно новою формою є цивільний контроль за внутрішньою і зовнішньою безпекою [12, с.29]. Він встановлюється за використанням збройних сил відповідно до конституційних засад та законодавчих норм, за бюджетними витратами і цільовим використанням засобів бюджету, за забезпеченням соціального захисту військовослужбовців та їх сімей. Цивільний контроль над збройними силами є важливим атрибутом демократичного управління і вирішальним кроком в демократизації. Суб'єкти, які контролюють збройні сили в демократіях - чи то виконавча влада, законодавча влада або те чи інше – отримують легітимність дякуючи участі у виборах. Цивільний контроль вимагає домінування населення в розробці політики, у тому числі опори влади на цивільний досвід в галузі національної безпеки і зовнішньої політики. Отже, в той час, як панування цивільного населення в прийнятті політичних рішень не є обов'язковим для автократій, в демократіях це важлива вимога [13].

Водночас американські дослідники вказують, що цивільний контроль за воєнними структурами підривають спроби військових обмежити такий контроль, апелюючи до громадськості чи інших еліт; оскаржують громадські рішення через наполягання переваг воєнного керівництва в консультативних процесах; обмежують обсяг повноважень цивільних осіб [14].

Висновки. Аналіз зарубіжного досвіду у сфері громадського контролю свідчить, що він здійснюється здебільшого фізичними особами та громадськими організаціями, однак ними можуть виступати більшість учасників суспільних відносин, що не наділені державно-владними повноваженнями. В країнах світу склалися різноманітні форми громадського контролю, що зумовлено історичною спадщиною участі громадськості щодо діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, специфікою їх функціонування та забезпечення інтересів та прав громадян. В зарубіжних країнах громадянський контроль розглядається як взаємодія та взаємовплив громадськості та її інститутів з державною владою і її посадовцями, підкреслюється позитивність такого співробітництва. Здійснення громадського контролю є обов'язковим для становлення та розвитку демократичної держави і громадянського суспільства.

Бажаним є перейняття у відповідну вітчизняну практику інноваційних форм громадського контролю, посилення цивільного контролю над збройними силами та воєнними структурами насамперед щодо їхніх бюджетних витрат та забезпеченням соціального захисту військовослужбовців та їх сімей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Frederick A. Cleveland "Popular Control of Government Source: Political Science Quarterly", Vol. 34, No. 2 (Jun., 1919), pp. 237-261 Published by: The Academy of Political Science Stable: URL:<https://www.jstor.org/stable/2141437>
2. Public control URL:
<https://www.google.com/search?q=%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D1%87%D0%B8%D0%BA&oq=&aqs=chrome.1.69i59i45014.21715812662j0j15&sourceid=chrome&ie=UTF-8>
3. Odil Musaev, Rukhsora Ruziyeva, Oynisa Muhammadiyeva, Ulugbek Makhkamov, Etibarkhon Mallaeva "The Role of Public Control in Improving the Governance System" (2020) // *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, Volume 7, Issue 2, Pages 370-378
https://ejmcm.com/pdf_2081_1eac3072b5874f83c7f6fedb504903ad.html
4. Зарубежный опыт в осуществлении эффективного контроля за деятельностью органов государственной власти и управления. Официальный вебпортал Министерства Юстиции республики Узбекистан URL: https://www.minjust.uz/ru/library/own_publications/71214/?print=Y

5. Василенко В. Зарубіжний досвід здійснення громадського контролю за діяльністю підрозділів поліції та можливості його використання в Україні. URL: https://www.cuspu.edu.ua/images/nauk_zapiski/pravo/7_spec_2019/245-248.pdf
6. Гостєва О. М. Європейський досвід взаємодії органів державної влади та громадськості. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2017. № 9. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1124>
7. Халецький А.В. Зарубіжний досвід сприяння розвитку громадського суспільства. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2012. № 11. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=546>
8. Maslova Ya. I. Civil control over the activity of the subjects of public administration / Ya. I. Maslova, R.M. Savcuk // *Public administration under modern conditions: concept, features, challenges: Collective monograph*. – Riga: Izdevniecība “Baltija Publishing”, 2020. P. 99-113.
9. Матеріали Канадсько-Українського проекту законодавчої та міжурядової співпраці. Модуль – «Забезпечення участі громадян у прийнятті рішень органами влади в Україні», 25 вересня 2003. 180 с.
10. Головань В., Кривінчук Ю. Контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування (іноземний досвід). Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит Комітету Верховної Ради України (2017). URL: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29223.pdf>
11. Новіков О.О. Громадський контроль як елемент підвищення ефективності державного управління в Україні: дис. на здоб. наук. ступ. канд. наук з держ. управління. Київ. 2021. 220 с.
12. Теоретико-правові засади громадського контролю за діяльністю органів державної влади : монографія / Л. Р. Наливайко, О. В. Савченко. К.: «ХайТек Прес», 2017. 276 с.
13. Erosion by Deference: Civilian Control and the Military in policy-making. URL: <https://tnsr.org/2021/06/erosion-by-deference-civilian-control-and-generals-in-policymaking/>
14. «Twice the Citizen»: How Military Attitudes of Superiority Undermine Civilian Control in the United States. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/002200272111065417>
15. What Is an External Control? Definition and Examples – Indeed. URL: <https://www.indeed.com/career-advice/career-development/external-control>

REFERENCES:

1. Frederick, A. (Jun., 1919) Cleveland “Popular Control of Government Source. *Political Science Quarterly*”, Vol. 34, No. 2 (Jun., 1919), 237-261 Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/2141437> [in English]
2. Rublic control. Retrieved from: <https://www.google.com/search?q=%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D1%87%D0%B8%D0%BA&oq=&aqs=chrome.1.69i59i450l4.21715812662j0j15&sourceid=chrome&ie=UTF-8> [in English]
3. Odil Musaev, & Rukhsora Ruziyeva, & Oynisa Muhammadiyeva, & Ulugbek Makhkamov, & Etibarkhon Mallaeva (2020). The Role of Public Control in Improving the Governance System. *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, Volume7, Issue2, 370-378 Retrieved from https://ejmcm.com/pdf_2081_1eac3072b5874f83c7f6fedb504903ad.html [in English].
4. Zarubizhnyi opyt v osuschestvlenii effektivnogo kontrolya za deyatel'nostyu organov gosudarstvennoy vlasti i upravleniya. [Foreign experience in effective control over the activities of public authorities and administration]. *Ofitsialnyiy vebportal Ministerstva Yustitsii respubliki Uzbekistan*. Retrieved from: https://www.minjust.uz/ru/library/own_publications/71214/?print=Y [in Uzbek].
5. Vasylenko, V. (2019). Zarubizhnyi dosvid zdiisnennia hromadskoho kontroliu za diialnistiu pidrozdiliv politsii ta mozhlyvosti yoho vykorystannia v Ukraini. [Foreign experience of public control over the activities of police units and the possibility of its use in Ukraine]. *Naukovi zapysky. Serii: Pravo. Vypusk 7. Spetsvypusk*. 245.248. Retrieved from: https://www.cuspu.edu.ua/images/nauk_zapiski/pravo/7_spec_2019/245-248.pdf [in Ukrainian].
6. Hostieva, O. M. (2017). Yevropeyskiy dosvid vzaiemodii orhaniv derzhavnoi vlady ta hromadskosti. [European experience of interaction between public authorities and the public]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok* № 9. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1124> [in Ukrainian].
7. Khaletskyi, A.V. (2012). Zarubizhnyi dosvid spryiannia rozvytku hromadskoho suspilstva. [Foreign experience in promoting the development of civil society]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok* № 11. Retrieved from: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=546> [in Ukrainian].
8. Maslova, Ya. I. (2020). Civil control over the activity of the subjects of public administration. *Public administration under modern conditions: concept, features, challenges. Collective monograph*. 99-113. [in Latvian].
9. Modul "Zabezpechennia uchasti hromadian u pryiniatti rishen orhanamy vlady v Ukraini" (2003). [Module "Ensuring the participation of citizens in decision-making by the authorities in Ukraine"] Materialy Kanadsko-Ukrainskoho proektu zakonodavchoi ta mizhuriadovoi spivpratsi. 180. [in Ukrainian].
10. Holovan, V., & Kryvinchuk Yu. (2017). Kontrol za diialnistiu orhaniv mistsevoho samovriaduvannia (inozemnyi dosvid). [Control over the activities of local governments (foreign experience)]. *Informatsiina dovidka, pidhotovlena Yevropeiskym informatsiino-doslidnytskym tsentrom na zapyt Komitetu Verkhovnoi Rady Ukrainy*

Retrieved from: <https://infocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29223.pdf> [in Ukrainian].

11. Novikov, O.O. (2021). Hromadskyi kontrol yak element pidvyshchennia efektyvnosti derzhavnoho upravlinnia v Ukraini. [Public control as an element of improving the efficiency of public administration in Ukraine]. Dys. na zdob. nauk. stup. kand. nauk z derzh. upravlinnia. 220. [in Ukrainian].

12. Nalyvaiko, L.R., & Cavchenko O.V. (2017). Teoretyko-pravovi zasady hromadskoho kontroliu za diialnistiu orhaniv derzhavnoi vlady. [Theoretical and legal principles of public control over the activities of public authorities], monohrafiia 276. [in Ukrainian].

13. Erosion by Deference: Civilian Control and the Military in policy-making. Retrieved from: <https://tnsr.org/2021/06/erosion-by-deference-civilian-control-and-generals-in-policymaking/> [in English].

14. «Twice the Citizen»: How Military Attitudes of Superiority Undermine Civilian Control in the United States. Retrieved from: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/00220027211065417> [In English].

15. What Is an External Control? Definition and Examples – Indeed. Retrieved from: <https://www.indeed.com/career-advice/career-development/external-control> [in English].

Стаття надійшла до редакції: 18.04.2022

УДК 342.95

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-99-102

Окопник Олена Миколаївна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного педагогічного

університету імені Володимира Винниченка

e-mail:olenaokopnik@gmail.com

[https:// orcid.org/0000-0003-0598-0557](https://orcid.org/0000-0003-0598-0557)

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

Вирішення завдань щодо запобігання корупції на різних рівнях і в різних сферах функціонування органів державної влади є однією з найбільш актуальних соціальних проблем сучасності для багатьох країн світу, і для України зокрема. Відтак, питання, пов'язані з корупцією та визначенням шляхів її запобігання, привертають все більшу увагу не лише теоретиків-дослідників і практиків, а також громадськості.

Суспільна небезпека корупції полягає в тому, що особи, винні у її вчиненні, посягають на соціальні, культурні цінності, на виховання та правосвідомість громадян. У такий спосіб, виникає необхідність у здійсненні заходів щодо запобігання корупції не лише спеціально уповноваженими суб'єктами у цій сфері, а й іншими державними органами.

Аналіз наявного стану запобігання корупції в Україні, а також висновки соціологічних досліджень щодо питань взаємодії у цій сфері, переконливо свідчать про наявність численних прогалин як у нормативному регулюванні взаємодії суб'єктів запобігання корупції, так і у практиці її реалізації.

На сьогодні для Української держави надзвичайно важливим є наближення національного антикорупційного законодавства до стандартів держав-учасниць ЄС. Враховуючи рекомендації європейських партнерів, Україна вже прийняла пакет законодавчих актів, що визначають антикорупційну політику держави, запроваджують нові органи, уповноважені запобігати корупції.

Однак, незважаючи на наявність низки наукових праць, присвячених діяльності державних органів у сфері запобігання корупції, спеціальні комплексні дослідження, в яких визначаються місце та особливості діяльності спеціально уповноважених органів у співпраці з іншими державними органами у сфері запобігання корупції, і які ґрунтуються на оновленому законодавстві у цій сфері, є недостатніми.

Мета статті полягає з'ясуванні стану та проблем, що виникають при боротьбі з корупцією в сучасних умовах, а також встановленні причин, що сприяють проявам корупції

Ключові слова: антикорупційна програма, корупція, боротьба з корупцією, запобігання корупції, протидія корупції

Okopnyk O. PROBLEMS OF PREVENTING CORRUPTION IN UKRAINE

Solving the problem of preventing corruption at different levels and in different spheres of functioning of public authorities is one of the most pressing social problems of our time for many countries around the world, and for Ukraine in particular. As a result, issues related to corruption and identifying ways to prevent it are attracting increasing attention not only from research theorists and practitioners, but also from the public.

The public danger of corruption is that those guilty of committing it encroach on social, cultural values, education and legal awareness of citizens. Thus, there is a need to take measures to prevent corruption not only by specially authorized entities in this area, but also by other government agencies.

Analysis of the current state of corruption prevention in Ukraine, as well as the findings of sociological research on cooperation in this area, convincingly show the existence of numerous gaps in the regulation of interaction of corruption prevention entities and in the practice of its implementation.

Today, it is extremely important for the Ukrainian state to approximate national anti-corruption legislation to the

standards of the EU member states. Taking into account the recommendations of European partners, Ukraine has already adopted a package of legislative acts defining the state's anti-corruption policy and introducing new bodies authorized to prevent corruption.

However, despite the presence of a number of scientific papers on the activities of public authorities in the field of anti-corruption, special comprehensive studies, which determine the place and features of specially authorized bodies in cooperation with other government agencies in the field of anti-corruption, and based on updated legislation in this area are insufficient.

The purpose of the article is to clarify the state and problems that arise in the fight against corruption in modern conditions, as well as to identify the causes that contribute to the manifestations of corruption

Key words: anti-corruption program, corruption, fight against corruption, prevention of corruption, counteraction to corruption

Постановка проблеми Корупція, особливо в умовах поглиблення соціально-політичної та фінансово-економічної кризи в державі, є серйозною загрозою національній безпеці України. Вона стала одним із негативних чинників, що істотно впливає як на ефективність національної системи державного управління, так і функціонування органів державної влади. Корупція підриває стабільність країни й систему правопорядку, захищеність прав, свобод і законних інтересів громадян. Сьогодні в нашій державі дуже гостро відчувається проблема корупції і розв'язати її можливо лише реалізувавши цілий комплекс антикорупційних заходів, які мають послідовно здійснюватися в кожній із сфер суспільних відносин. Комплекс повинен бути спрямований не лише на викоринення корупції як явища, а й запобігати умовам, що можуть сприяти її виникненню [2, с.4].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема, щодо запобігання і протидії корупції неодноразово була предметом наукового дослідження багатьох вітчизняних науковців таких, як Ю.В.Александров, П.П.Артемченко, О.М.Бандурка, Б.І.Бараненко, В.П.Бахін, В.І.Бояров, Ф.Г.Бурчак, О.А.Гапон, І.М.Данішин, Е.О.Дідоренко, Д.Г.Заброда, М.В.Корнієнко, В.О.Коновалова, М.Й.Коржанський, В.В.Крутов та ін. Незважаючи на це, дослідження проблеми запобігання та протидії корупції в Україні залишається таким, що потребує вивчення і пошук шляхів боротьби з корупцією привертає все більшу увагу науковців.

Мета статті полягає з'ясуванні стану та проблем, що виникають при боротьбі з корупцією в сучасних умовах, а також встановленні причин, що сприяють проявам корупції

Виклад основного матеріалу дослідження. За сучасних умов безальтернативності європейської інтеграції України, обов'язкового переосмислення завдань політичних інститутів, органів державної влади, вітчизняної науки (загалом і юридичної, зокрема) та переоцінки розуміння природи права і прав людини, назріла необхідність нового виваженого підходу до розуміння сутності корупції. Для цього вкрай важливо змістити акценти наукових досліджень із суто пізнавальних чи описових на практичне вирішення проблеми і досягнення головної мети – зменшення рівня корупції в Україні до суспільно прийнятної межі [8, с. 39].

Адже проблема корупції є однією з найбільш актуальних проблем функціонування української держави і розвитку нашого суспільства. За сучасних умов корупція стала чинником, який реально загрожує національній безпеці і конституційному ладу України. Це явище негативно впливає на різні сфери суспільного життя нашої країни: економіку, політику, управління, соціальні та правові відносини, суспільну свідомість, міжнародні зв'язки [4, с. 67].

Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року визначає корупцію, як використання особою, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки (пропозиції) такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка (пропозиція) чи надання неправомірної вигоди особі, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [6].

Але корупція постійно набуває все нових і нових форм, маскується під суспільні традиції та звичаї ділового обороту. Наростаюча динамічність її видозмін все більш «вдало» адаптується до розвитку суспільного, політичного та економічного життя. Це є одним з головних чинників, які заважають визначитися з однаковим розумінням корупції в Україні та спричиняють її різноглумачення. Це також пояснює високий рівень корупції в Україні, яка не перестає бути ключовою причиною відсутності очікуваних успіхів у практично всіх сферах державного функціонування. У ситуації з корупцією насамперед йдеться про виявлення характерних (сутнісно незмінних) її особливостей, що виступають своєрідним ядром цього багатогранного та мінливого (в менш ключових аспектах) явища. Це передусім уможливить визначення поняття корупції, що ґрунтуватиметься не на другорядних рисах, а на її змістовних ознаках, що стане одним з додаткових, але важливих елементів формування більш ефективної стратегії протидії корупції в Україні [8, с. 40].

Результати численних досліджень свідчать про те, що корупція, як і раніше, залишається однією з найважливіших та найбільш гострих для населення проблем. Так, дослідження, проведене навесні 2020 року за Методикою стандартного опитування щодо рівня корупції в Україні, засвідчило, що 91,2% населення України вважає проблему корупції «дуже серйозною» (69%) або «скоріше серйозною» (22,2%) [3].

Корупція як негативний соціальний чинник суспільного життя є суттєвою перешкодою для розбудови правової держави та громадянського суспільства в Україні, заважає демократичним

перетворенням, зводить нанівещь важливі реформаторські починання, не сприяє позитивному іміджу України в міжнародних відносинах.

Її вирішенню має сприяти активна антикорупційна діяльність, відповідне законодавче забезпечення, рішучі дії владних структур, керівництва держави й учасників освітнього процесу. Одним із найбільш істотних чинників подолання корупції є ставлення населення до цієї проблеми. За результатами досліджень, проведених в Україні протягом останніх років, більше половини населення схильне до вчинення корупційних правопорушень, якщо це може сприяти розв'язанню проблеми. Крім того, значна частина населення не кваліфікує певні вчинки як корупційні, усвідомлюючи при цьому невідповідність такої поведінки нормам моралі чи професійної етики. За умови ефективної роз'яснювальної роботи населення може змінити ставлення до такої практики як до неприйнятної, у такий спосіб антикорупційний потенціал суспільства значно зростає. Отже, нагальними є системне запровадження проведення освітніх заходів щодо моделей поведінки в тих чи інших ситуаціях із можливими корупційними ризиками; запровадження культури повідомлення спеціально уповноваженим суб'єктам у сфері протидії корупції про факти вчинення корупційних правопорушень; подолання пасивності суспільства щодо протидії корупції; залучення широких верств населення до активної участі в антикорупційній діяльності [7, с. 4].

Недостатня правова обізнаність громадян досить часто є причиною порушень їхніх основних прав і свобод у повсякденному житті, серйозною перешкодою реалізації ними конституційно закріплених норм. Більшість громадян не знає правового механізму захисту своїх прав, а інша частина взагалі не обізнана з ними. Таке становище зумовлює необхідність усебічного роз'яснення основ правових актів, утвердження їх у свідомості громадян, перетворення на переконання й утілення в практику повсякденної поведінки. Адже саме суспільство є істотним елементом в справі боротьби з корупцією, тому що воно, до певної міри, самостійно залучено в практику корупції. У той же час його участь необхідна, тому що існує безліч ролей, які суспільство може відіграти більш ефективно, ніж будь-який інший інститут [7, с. 122].

Так, одним з ефективних інструментів контролю над корупцією бюрократичного апарату є свобода слова й засоби масової інформації, які здійснюють інформування населення про негативний вплив корупції на авторитет державної влади й суспільство в цілому.

Крім того, дієвим засобом у боротьбі з корупцією є консультації, що надаються громадянам через мережу правових громадських приймалень, а також роз'яснення щодо антикорупційного законодавства України з метою негативного ставлення до проявів корупції та виявлення факторів, що їм сприяють.

З метою запобігання та протидії корупції в Україні Національне агентство з питань запобігання корупції кожного року приймає програму, щодо здійснення комплексу превентивних заходів, спрямованих на запобігання корупції та будь-яким її проявам, як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях. У грудні 2020 року Національне агентство з питань запобігання корупції прийняло чергову Антикорупційну програму на 2021 – 2022 роки, метою якої є запровадження комплексу додаткових заходів щодо запобігання, виявлення та протидії корупції у діяльності Національного агентства, розроблених з урахуванням ідентифікованих корупційних ризиків.

Серед основних заходів з реалізації загальної відомчої політики щодо запобігання та протидії корупції у сфері Національного агентства у 2021 – 2022 роках є: прийняття управлінських рішень з урахуванням інтегрованої у діяльність Національного агентства системи управління ризиками; надання консультацій працівникам Національного агентства стосовно дотримання вимог актів законодавства з питань етичної поведінки, запобігання та врегулювання конфлікту інтересів; проведення в установленому законодавством порядку спеціальної перевірки стосовно осіб, які претендують на призначення на посади в Національному агентстві; контроль своєчасності подання декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що подаються працівниками Національного агентства, в порядку, визначеному Головою Національного агентства; перевірка працівників Національного агентства на добросовісність та моніторинг їхнього способу життя тощо [1].

Але, незважаючи на щорічне затвердження планів у сфері запобігання та протидії корупції, досягти суттєвих успіхів у комунікаціях з громадянами поки не вдається. Такі комунікації здійснюються безсистемно, а подекуди їх проведення активізується лише з настанням певної події (як-то Міжнародного дня боротьби з корупцією). НАЗК, яке б мало бути ключовим гравцем у налагодженні комунікаційних каналів з громадськістю, здебільшого взаємодіє з представниками публічної сфери з метою поширення лише знань про антикорупційне законодавство. Органи державної влади повинні опікуватися посиленням знань не тільки своїх працівників, але й приділяти більше уваги взаємодії з громадянським суспільством [5].

Отже, з корупцією можна боротися, використовуючи різні заходи: по-перше, суто репресивні, які полягають у розкритті корупційних правопорушень і притягненні винних осіб до відповідальності, або, по-друге, превентивні, серед яких підвищення прозорості та добросовісності державних структур, забезпечення рівного доступу осіб до державної служби, проведення спеціальної перевірки стосовно осіб, які претендують на заняття посад в органах державної влади й місцевого самоврядування, тощо.

У подальшому з урахуванням змін у соціально-політичному й економічному житті суспільства необхідно корегувати стратегію і тактику цієї боротьби в напрямку пошуку оптимального співвідношення репресивних і попереджувальних заходів. А саме високий рівень нормативності, чітке законодавче врегулювання, системність заходів і мають визначити стратегію і тактику боротьби з корупцією в сучасних

умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Антикорупційна програма Національного агентства з питань запобігання корупції на 2021 – 2022 роки: Наказ Національного агентства з питань запобігання корупції № 610/20 від 30.12.2020. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/antykoruptionsjna-programa-natsionalnogo-agentstva-z-pytan-zapobigannya-koruptionsiyi-na-2021-2022-roky>
2. Клімова С. М., Ковальова Т. В. Організація запобігання та протидії корупції в Україні: навч. посіб. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2012. 200 с.
3. Корупція в Україні 2020: розуміння, сприйняття, поширеність / Info Sapiens, НАЗК, EUACI. Офіційний веб-сайт Національного агентства з питань запобігання корупції. URL: <https://bit.ly/3f8JPuG>.
4. Мельник М. Антикорупційна діяльність в органах державної влади та її наукове забезпечення. *Право України*. 2000. №3. С. 67–71.
5. Національна доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2019 році. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/Proyekt-Natsdopovidi-2019.pdf>
6. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. Дата оновлення 11.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
7. Прояви корупції в системі освіти: запобігання та протидія: навч.-мет. посіб. / К. А. Бабенко, Н. Г. Діденко, М. В. Кондрашова та ін. Київ: Грамота, 2015. 184 с.
8. Трепак В.М. Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні: дис. д-ра юрид. наук: 12.00.08. / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів. 2020. 481 с.

REFERENCES:

1. Antykoruptionsiina prohrama Natsionalnoho ahentstva z pytan zapobihannia koruptsii na 2021 – 2022 roky. (2020, December 30). [Anti-corruption program of the National Agency for the Prevention of Corruption for 2021 - 2022]. Nakaz Natsionalnoho ahentstva z pytan zapobihannia koruptsii № 610/20. Retrieved from: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/antykoruptionsjna-programa-natsionalnogo-agentstva-z-pytan-zapobigannya-koruptionsiyi-na-2021-2022-roky> [in Ukrainian].
2. Klimova S. M., & Kovalova T. V. (2012). Orhanizatsiia zapobihannia ta protydii koruptsii v Ukraini. [Organization for the Prevention and Counteraction of Corruption in Ukraine]. navch. posib. 200. [in Ukrainian].
3. Koruptsiia v Ukraini 2020: rozuminnia, spryiniattia, poshyrenist. (2020). [Corruption in Ukraine 2020: understanding, perception, prevalence]. Info Sapiens, NAZK, EUACI. Ofitsiyni veb-sait Natsionalnoho ahentstva z pytan zapobihannia koruptsii. Retrieved from: <https://bit.ly/3f8JPuG> [in Ukrainian].
4. Melnyk, M. (2000) Antykoruptionsiina diialnist v orhanakh derzhavnoi vlady ta yii naukove zabezpechennia. [Anti-corruption activities in public authorities and its scientific support]. *Pravo Ukrainy*. №3. 67–71. [in Ukrainian].
5. Natsionalna dopovid shchodo realizatsii zasad antykoruptionsiinoi polityky u 2019 rotsi. (2020). [National report on the implementation of anti-corruption policy in 2019]. Retrieved from: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/05/Proyekt-Natsdopovidi-2019.pdf> [in Ukrainian].
6. Pro zapobihannia koruptsii. (2014, October 14). [On the prevention of corruption]. Zakon Ukrainy № 1700-VII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> [in Ukrainian].
7. Babenko, K.A., & Didenko, N.H., & Kondrashova, M.V. (2015). Proiavy koruptsii v systemi osvity: zapobihannia ta protydiia. Manifestations of corruption in the education system: prevention and counteraction. 184. [in Ukrainian].
8. Trepak, V.M. (2020) Teoretyko-prykladni problemy zapobihannia ta protydii koruptsii v Ukraini. [Theoretical and applied problems of preventing and combating corruption in Ukraine] dys. d-ra yuryd. nauk: 12.00.08. 481. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-103-106

Павловська Наталія Володимирівна,
кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри теорії та історії права
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана
e-mail: demidenkov@ukr.net
[https:// orcid.org/0000-0003-3311-0364](https://orcid.org/0000-0003-3311-0364)

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ (ДЕЛІКТИ)

Представлена наукова стаття присвячена актуальним проблемам розгляду справ про адміністративні правопорушення (делікти) адміністративними судами як складової адміністративно-деліктних відносин. Розглянуто та системно вивчено провадження у справах про адміністративні правопорушення (делікти), уточнено теоретичні основи адміністративної юрисдикції, детально проаналізовано стадії розгляду адміністративної справи, узагальнено накопичені наукові дискусії і результати судової практики та вироблено на їх основі науково-практичні пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення їх правового регулювання, усунення наявних прогалин, а також визначення напрямів їх подальшого розвитку.

Охарактеризовано провадження у справах про адміністративні правопорушення (делікти) як структурний елемент адміністративного процесу та складової частини адміністративно-юрисдикційної діяльності.

Проведено теоретичний аналіз дефініції «провадження у справах про адміністративні правопорушення», правових категорій: «судочинство у справах про адміністративні правопорушення», «адміністративне судочинство», «адміністративна юрисдикція».

Стверджується, що роль і місце адміністративних судів у системі суб'єктів провадження у справах про адміністративні правопорушення (делікти) та при розгляді адміністративних справ у всіх інстанціях заслуговує на подальше вивчення та наукове осмислення.

Ключові слова: адміністративна юрисдикція, адміністративно-деліктне право, адміністративно-деліктний процес, адміністративний делікт, адміністративно-правова відповідальність, адміністративні суди, суб'єкт владних повноважень, інстанційна юрисдикція, адміністративні справи.

Pavlovsk N. FEATURES OF CONSIDERATION OF CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENSES (TORT)

The presented scientific article is devoted to topical issues of consideration of cases of administrative offenses (torts) by administrative courts as a component of administrative-tort relations. Proceedings in cases of administrative offenses (torts) are considered and systematically studied, theoretical bases of administrative jurisdiction are specified, stages of consideration of administrative case are analyzed in detail, accumulated scientific discussions and results of judicial practice are generalized and scientific-practical proposals and recommendations regulation, elimination of existing gaps, as well as determining the directions of their further development.

Proceedings in cases of administrative offenses (torts) are described as a structural element of the administrative process and an integral part of administrative and jurisdictional activities.

Theoretical analysis of the definition of "proceedings in cases of administrative offenses", legal categories: "proceedings in cases of administrative offenses", "administrative proceedings", "administrative jurisdiction".

It is argued that the role and place of administrative courts in the system of subjects of proceedings in cases of administrative offenses (torts) and in the consideration of administrative cases in all instances deserves further study and scientific reflection.

Key words: administrative jurisdiction, administrative tort law, administrative tort process, administrative tort, administrative liability, administrative courts, subject of power, instance jurisdiction, administrative cases.

Постановка проблеми. Враховуючи сучасні тенденції розвитку адміністративного законодавства України, напрями адміністративної реформи, новели Кодексу України про адміністративні правопорушення є необхідність на основі критичного аналізу нормативно-правового матеріалу та спеціальної літератури визначити загальну характеристику провадження у справах про адміністративні правопорушення і детально проаналізувати сутність його стадій.

Разом з тим варто зазначити, що, незважаючи на об'єктивну потребу в сучасній науковій розробці цієї проблематики, питанням комплексного дослідження проваджень у справах про адміністративні правопорушення (делікти) нині не приділяється достатньої уваги. Тому, зазначена проблематика потребує аналізу сучасного стану та перспектив її розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Актуальні проблемні аспекти проваджень щодо розгляду адміністративних справ по адміністративним правопорушенням (деліктам) були предметом дискусій широкого кола науковців, зокрема: В. Авер'янова, О. Андрійко, Н. Армаш, К. Афанасьєвої,

О.Бандурки, А.Берлач, А.Васильєвої, Ю.Гарусти, Є.Гетьмана, І.Голосніченко, І.Гриценком С.Гусарової, П.Діхтієвського, Є.Додіна, О.Дрозда, В.Колпаков., О.Кузьменко тощо.

Мета статті – дослідження проваджень по адміністративним справам як складової адміністративно-деліктних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно чинного законодавства України провадження у справах про адміністративні правопорушення (делікти) здійснюється в судах загальної юрисдикції та у позасудових органах за одними і тими ж правилами, закріпленими в Кодексі України про адміністративні правопорушення (надалі – КУпАП) та Кодексі адміністративного судочинства України (надалі – КАС України). Фактично, при застосуванні таких видів адміністративних покарань, як попередження та адміністративний штраф, позасудові органи підмінюють діяльність судових органів. При визначенні компетенції відповідних органів щодо судочинства у справах про адміністративні правопорушення (делікти), виникають протиріччя стосовно правил провадження у цій категорії справ як у судах, так і у позасудових органах.

Ст. 2 ч.1 КАС України закріплює, що завданням адміністративного судочинства є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [1].

Ст 19. КАС України визначає, що юрисдикція адміністративних судів поширюється на справи у публічно-правових спорах, зокрема:

- спорах фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи індивідуальних актів), дій чи бездіяльності, крім випадків, коли для розгляду таких спорів законом встановлено інший порядок судового провадження;
- спорах адміністратора за випуском облігацій, який діє в інтересах власників облігацій відповідно до положень Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності;
- спорах з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби;
- спорах між суб'єктами владних повноважень з приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень;
- спорах, що виникають з приводу укладання, виконання, припинення, скасування чи визнання нечинними адміністративних договорів;
- за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, коли право звернення до суду для вирішення публічно-правового спору надано такому суб'єкту законом;
- спорах щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму;
- спорах фізичних чи юридичних осіб із розпорядником публічної інформації щодо оскарження його рішень, дій чи бездіяльності у частині доступу до публічної інформації;
- спорах щодо вилучення або примусового відчуження майна для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності;
- спорах щодо оскарження рішень атестаційних, конкурсних, медико-соціальних експертних комісій та інших подібних органів, рішення яких є обов'язковими для органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших осіб;
- спорах щодо формування складу державних органів, органів місцевого самоврядування, обрання, призначення, звільнення їх посадових осіб та ін. [2].

До загальноновстановлених критеріїв адміністративної юрисдикції відносяться:

- публічно-правові (адміністративно-правові) відносини;
- рішення, дії, бездіяльність суб'єктів владних повноважень або виконання носіями публічних повноважень обов'язків, передбачених законодавством;
- присутність у спірних правовідносинах суб'єкта владних повноважень, суб'єкта делегованих повноважень або носія публічних повноважень;
- здійснення суб'єктом адміністративного повноваження, спір про право чи обов'язок у сфері публічного адміністрування;
- законодавство, яке закріплює повноваження суб'єктів у сфері публічного адміністрування (адміністративне законодавство чи адміністративна норма, якими врегульовано спірні правовідносини) [3, с. 49].

Як аргументує В. Бевзенко, зазначені критерії адміністративної юрисдикції – первісні відомості про спір, категорії матеріального (адміністративного) права, які належить оцінити учасникам адміністративної справи, їх представникам, адміністративному суду. Тому, готуючись до адміністративного процесу, ці суб'єкти мають бути ґрунтовно обізнані із принциповими положеннями адміністративного права і законодавства. Неповнота чи відсутність таких знань зумовлюватимуть хиби процесуальної природи, зокрема:

- помилкову відмову у відкритті провадження в адміністративній справі (п. 1 ч. 1 ст. 170 КАС України);

- закриття провадження в адміністративній справі (п. 1 ч. 1 ст. 238 КАС України) [4].

Розглядаючи адміністративні справи конкретного публічно-правового спору до юрисдикції адміністративного суду за критеріями адміністративної юрисдикції, до уваги обов'язково також слід брати винятки з правила про адміністративну юрисдикцію, передбачені:

- п. 1 ч. 1 ст. 19, ч. 1 ст. 287 КАС України;
- ст. 447 Цивільного процесуального кодексу України;
- ст. 339 Господарського процесуального кодексу України.

О. Кузьменко звертає увагу на те, що здійснення адміністративної юрисдикції як судовими, і позасудовими органами не суперечить приписам Конституції України [5, с. 45].

Конституційний Суд України наголосив, що законодавець врахував правову природу та особливості адміністративно-деліктних відносин та правомочно наділив адміністративною юрисдикцією органи виконавчої влади [6, с.82].

На думку автора, функцію покарання слід розмежувати із функцією виконавчої влади. Внаслідок такого розмежування при застосуванні норм КУпАП уповноваженою посадовою особою складається протокол про адміністративне правопорушення (прокурором вноситься постанова тощо), який передається на розгляд до адміністративного суду для притягнення осіб до адміністративної відповідальності. Безперечно, суддя має право або притягнути до відповідальності, наклавши адміністративне покарання, або припинити провадження у справі. На підставі цього, слід зазначити, що посадова особа, яка вносить протокол про адміністративне правопорушення, має відповідну кваліфікацію, щоб не складати її без наявних на те достатніх законних підстав.

На підставі зазначеного, уявляється якщо суддю зобов'язати завжди вносити рішення про притягнення осіб до адміністративної відповідальності, то зазначена обставина порушить право на об'єктивний адміністративний судовий процес. З іншої сторони, у разі наявності порушень адміністративного законодавства має бути й відповідальність за ці порушення.

Докази адміністративного правопорушення (делікту) подаються посадовою особою, яка склала протокол про адміністративне правопорушення.

Таким чином, наявна умова об'єктивності фактично буде дотриманою до передачі справи до адміністративного суду. При функціонуванні запропонованої моделі притягнення до адміністративної відповідальності фізичних або юридичних осіб, на наш погляд, принцип поділу влади буде реалізовано повною мірою. Посадова особа, яка склала протокол про адміністративне правопорушення, є представником виконавчої влади, адміністративний суд – судовою.

Досліджуючи судову практику, об'єктивно потрібно змінити критерій віднесення справ про адміністративні правопорушення (делікти) до розгляду судами та позасудовими органами. В даний час критеріями юрисдикції є тяжкість завданого правопорушення та вид покарання за його скоєння.

Видається правильним виділення таких критеріїв, як визнання своєї вини правопорушником у завданні адміністративного правопорушення (делікту) та вид покарання. Якщо фізична чи юридична особа, яка притягується до адміністративної відповідальності у вигляді попередження або адміністративного штрафу, визнає свою вину, то є недоцільним передавати цю справу на розгляд до адміністративного суду. У зв'язку із відсутністю спору можна обмежитися адміністративним покаранням та фактичним розглядом справи органом, який склав протокол про адміністративне правопорушення, без передачі справи до адміністративного суду. Інша ситуація виникає, якщо особа, яка притягується до адміністративної відповідальності, не визнає свою вину. І тут, очевидно, справа підлягає розгляду у адміністративному суді.

Висновки. На підставі вищевикладеного, вважаємо, що провадження у справах про адміністративні правопорушення (делікти) є самостійною інституцією адміністративного права і адміністративного процесу, яке заслуговує на подальше вивчення та наукове осмислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України № 2747-IV від 06.07.2005 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
2. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України № 2747-IV від 06.07.2005 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>
3. Адміністративне право України. Повний курс: підручник / Галунько В., Діхтієвський П., Кузьменко О., Стеценко С. та ін. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2018. 446 с.
4. Бевзенко В. Критерії адміністративної юрисдикції. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/169927-kriteriyi-administrativnoyi-yurisdiksiyi>
5. Кузьменко О.В. Адміністративна відповідальність та провадження в справах про адміністративні правопорушення: навч. посібник. К.: ТОВ «Видавництво «Центр учбової літератури», 2017. 387 с.
6. Колпаков В. К. Деліктний феномен в адміністративному праві України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. К., 2005. 455 с.

REFERENCES:

1. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy. (2005, July. 6). [Code of Administrative Procedure of

Ukraine]. Zakon Ukrainy № 2747-IV Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].

2. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy. (2005, July. 6). [Code of Administrative Procedure of Ukraine]. Zakon Ukrainy № 2747-IV Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].

3. Halunko, V., Dikhtievskiy, P., Kuzmenko, O., Stetsenko, S. (2018). Administratyvne pravo Ukraïny. Povnyï kurs. [Administrative law of Ukraine. Full course]. pidruchnyk. 446. [in Ukrainian].

4. Bevzenko, V. Kryterii administratyvnoi yurysdyksii. [Criteria of administrative jurisdiction]. Retrieved from: <https://sud.ua/ru/news/blog/169927-kriteriyi-administrativnoyi-yurisdiksiyi> [in Ukrainian].

5. Kuzmenko, O.V. (2017). Administratyvna vidpovidalnist ta provadzhenia v spravakh pro administratyvni pravoporushennia. [Administrative liability and proceedings in cases of administrative offenses]. navch. posibnyk. 387. [in Ukrainian].

6. Kolpakov, V. K. (2005). Deliktnyï fenomen v administratyvnomu pravi Ukraïny. [Tort phenomenon in the administrative law of Ukraine]. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.07. 455. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 342.95

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-106-110

Переверзєв Дмитро Миколайович,

кандидат юридичних наук,

старший викладач кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного педагогічного

університету імені Володимира Винниченка

e-mail: d_pereverzev@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6867-5395>

МЕТОДОЛОГІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ

У статті наголошується на важливості методів, як інструментарію реалізації форм діяльності публічної адміністрації, в питаннях здійснення адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю. Визначається поняття методів адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю, характеризуючи їх, як ефективні правові засоби та інструменти, що спричинюють вплив на волю і свідомість соціуму та поведінку учасників суспільних відносин, з метою приведення її до ознак правомірної. Обґрунтовується позиція, згідно якої в процесі адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю застосовуються різноманітні методи, які покликані сприяти максимальній ефективності цього процесу.

Ключові слова: метод, адміністративно-правова охорона, дитина з інвалідністю.

Pereverzev D. METHODOLOGY OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF THE RIGHTS OF CHILDREN WITH DISABILITIES

The article emphasizes the importance of methods as a tool for implementing forms of public administration in the implementation of administrative and legal protection of the rights of children with disabilities. The concept of methods of administrative and legal protection of the rights of children with disabilities is defined, characterizing them as effective legal means and tools that affect the will and consciousness of society and the behavior of public relations, in order to bring it to the legitimate. The position is substantiated, according to which in the process of administrative and legal protection of the rights of children with disabilities various methods are used, which are designed to promote the maximum effectiveness of this process.

Key words: method, administrative and legal protection, a child with a disability.

Постановка проблеми. Країни світу, які визначають своїм пріоритетом соціально розвинуте суспільство, формують внутрішню політику на основі демократичних принципів, у основу яких закладено повагу та непорушність основ честі і гідності особистості, незалежно від майнового стану, політичних і релігійних переконань та ряду інших ознак, поряд з ознаками інвалідності. Особливий напрямок, враховуючи ряд об'єктивних причин, становлять права осіб з інвалідністю, в тому числі дітей, які мають ознаки інвалідності.

Як відзначає у своєму дослідженні О.М. Єшук, значну роль у функціонуванні будь-якої сфери відіграють методи адміністративної діяльності публічної адміністрації як інструментарій адміністративного права. Не є виключенням із цього і проблема адміністративно-правової охорони, оскільки без методів адміністративної діяльності публічної адміністрації в механізмі адміністративно-правової охорони

неможливо реально забезпечити охорону порушених прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб [1, с. 182-183].

Враховавши означену важливість методів, як інструментарію реалізації форм діяльності публічної адміністрації, в питаннях здійснення адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю та недостатню дослідженість в цьому напрямку, можна наголосити на актуальності наукових пошуків щодо з'ясування змісту та системи методів діяльності публічної адміністрації по охороні прав дітей з інвалідністю для забезпечення можливості їх повноцінного проживання в суспільстві, не зазнаючи будь-яких утисків та дискримінації за ознаками інвалідності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням методів правового регулювання, питанням щодо прав, свобод і законних інтересів осіб з інвалідністю, які охороняються та захищаються органами публічної влади було приділено роботи таких науковців, як: С.С.Алексєєв, З.С.Гладун, В.М. Кондратенко, О.П.Котляренко, С.С.Коханчук, В.Я. Малиновський, О.В. Паровишник, С.В.Пасічніченко, Є.Ю.Соболь, В.Тарасенко, О.В.Ткаля, Д.А. Шемелін, М.В. Чічкань, О.Н. Ярмиш, та іншими.

Мета статті полягає у формуванні поняття та виділенні системи методів адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Метод, як правова категорія, є об'єктом дослідження багатьох науковців у сфері юридичної науки, проте немає єдності думок щодо визначення його сутності. В юридичній науці, найчастіше метод характеризують як сукупність прийомів і засобів правового впливу на відносини, що виникають в суспільстві.

За Великим тлумачним словником «метод» - спосіб пізнання явищ природи та суспільного життя; прийом або система прийомів, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо); спосіб дії, боротьби і т. ін. [2, с. 664].

Д.А. Тимоха, в енциклопедичному словнику з державного управління, характеризує «метод» (від грец. *methodos* – шлях дослідження, вчення) – як сукупність прийомів (операцій) практичного та теоретичного сприйняття й пізнання (засвоєння) явищ природи та суспільного життя, що застосовується в якій-небудь галузі діяльності (науці, виробництві тощо) [3, с. 386].

Тобто, завдяки методу реалізується можливість з'ясувати характер правових відносин, які виникають між регулюючим суб'єктом та об'єктом правового регулювання, при чому це може бути будь-яка сфера правовідносин. Методи правового регулювання мають тісний зв'язок з формами регулювання відносин, оскільки метод виражається через форму.

На думку С. Кічмаренка, така правова категорія, як метод, у контексті адміністративного права насамперед потрібна для визначення, яким саме чином відбувається певне правове явище чи здійснюється певний процес [4, с. 124].

Слушна думка, на предмет дослідження, висловлена В. Галуцько, за якою методи адміністративної діяльності публічної адміністрації – це способи, прийоми цілеспрямованого впливу норм адміністративного права на поведінку учасників адміністративно-правових відносин з метою публічного забезпечення прав і свобод людини і громадянина, нормального функціонування громадянського суспільства й держави [5, с. 151].

Під методом зазвичай розуміють спосіб або засіб досягнення поставленої мети. Відповідно до цього адміністративно-правовими методами є способи та прийоми безпосереднього й цілеспрямованого впливу виконавчих органів (посадових осіб) на підставі закріпленої за ними компетенції, у встановлених межах і відповідній формі на підпорядковані їм органи та громадян [6, с. 155].

Означені методи мають суттєве значення для системи органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, оскільки саме їх наявність, належне визначення їх змісту та регламентованість, сприяють успішній реалізації функцій і завдань, що стоять перед цими органами у сфері охорони прав та інтересів особи, а в межах нашого дослідження – охорони прав дітей з інвалідністю.

Це формує думку, що методи адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю, полягають у запровадженні ефективних правових засобів та інструментів, що спричиняють вплив на поведінку учасників суспільних відносин, з метою приведення її до ознак правомірної, та свідомість соціуму для створення сприятливих умов у сфері дотримання прав дітей з інвалідністю, забезпечивши тим самим реалізацію функцій та завдань публічної адміністрації.

Тож пропонуємо під методами адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю розуміти: систему прийомів і способів реалізації завдань та функцій органів публічної адміністрації, що направлені на волю та поведінку учасників суспільних правовідносин, з метою забезпечення охорони гарантованих прав дітей з інвалідністю на пристосоване безбар'єрне середовище, в порядку та формах визначених законодавством.

Серед науковців є різні погляди щодо класифікації методів державного управління.

Досліджуючи методи адміністративної діяльності публічної адміністрації, колектив авторів відзначає, що основними методами адміністративного права є заохочення, переконання і примус [5, с. 143].

Деякі автори пропонують методи діяльності органів публічної влади класифікувати на правові, організаційні, соціально-психологічні [7, с. 170].

Здійснення регулювання відносин, у будь-якій сфері, відбувається завдяки нормативно-правовим актам, які приймаються органами публічної адміністрації в процесі реалізації покладених на них завдань та функцій, з метою охорони прав та інтересів людини. У процесі такого регулювання застосовуються різноманітні методи, які покликані сприяти максимальній ефективності цього процесу та позитивного результату, тобто дотримання прав. Органи публічної адміністрації мають використовувати в своїй діяльності широкий спектр регулюючих методів для забезпечення належної адміністративно-правової охорони.

Наявність значної кількості методів свідчить, що будь-яка діяльність органів публічної адміністрації щодо забезпечення прав та свобод осіб з інвалідністю, передбачає використання цілої сукупності методів, які у своєму симбіозі забезпечують ефективну реалізацію покладених на ці суб'єкти функцій держави, а саме: створення та забезпечення реальних умов для можливості користування особами з інвалідністю всіма правами, свободами та законними інтересами, які надані їм на законних підставах [8, с. 95].

Тож на основі проведених наукових пошуків та аналізу існуючих поглядів на класифікації методів адміністративно-правового регулювання суспільних відносин, з боку органів публічної адміністрації, пропонуємо власну класифікацію методів адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю: 1) метод переконання; 2) метод примусу; 3) організаційний метод; 4) економічний метод; 5) метод заохочення; 6) метод моніторингу та контролю.

Метод переконання, шляхом застосування певних заходів, стимулює учасників адміністративно-правових відносин до правомірної поведінки, яка виключає можливість порушення будь-яких гарантованих державою прав дитини з інвалідністю, будь-які прояви дискримінації та жорстокого поводження за ознакою інвалідності. Головним завданням даного методу є зміна правосвідомості соціуму по відношенню до особи з інвалідністю, як неповноцінної, нездатної бути повноправним членом суспільства, через свої вади здоров'я чи розумового розвитку.

Переконання, як відзначає В.О. Ткаля, має бути своєрідним базовим методом взаємин людини і держави в Україні, як система заходів правового та неправового характеру. Воно полягає у застосуванні різноманітних виховних, роз'яснювальних і заохочувальних заходів, що мають формувати у громадян високу правосвідомість, розуміння необхідності виконання вимог закону та стимулювати бажану державі поведінку. Таким чином, основною метою переконання є формування правової свідомості в особі, її переконаності в доцільності виконання правових норм, виховання високої правосвідомості, внутрішньої потреби, звички дотримуватись закону, а також профілактика правопорушень та вплив на деформовану або погано сформовану індивідуальну свідомість правопорушників [9, с. 163].

Метод примусу проявляється у нормативному регламентуванні певного правила поведінки, яке має забезпечити охорону прав дитини з інвалідністю.

Примус, як метод публічного управління, І.П.Голосніченко характеризує як спосіб цілеспрямованого впливу на поведінку громадян, а також діяльність підприємств і організацій, органів, служб та службовців апарату державної виконавчої влади в інтересах забезпечення оптимального рівня виконання вимог законодавства [10, с. 87].

Організаційний метод. Призначення організаційного методу полягає в зазначенні способів реалізації переліку прав, обов'язків та компетенції публічної адміністрації у сфері забезпечення необхідних умов для ефективної адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю. Організаційний метод створює передумови для застосування наступного виду методів - економічного.

Економічний метод. Як визначають В. В. Стадник та М.А. Йохна, економічні методи управління – це система економічних важелів і заходів, за допомогою яких здійснюється вплив на керовані об'єкти з метою досягнення поставленої мети і забезпечення єдності інтересів суспільства, підприємства та окремих працівників [11, с. 66].

Реалізація даного методу адміністративно правової охорони прав дітей з інвалідністю проявляється завдяки здійсненню соціального забезпечення шляхом: надання соціальної допомоги, пільг, компенсацій, стипендій, встановлення додаткових гарантій у сфері трудових прав батькам таких дітей, забезпечення автотранспортом, за наявності відповідного медичного висновку тощо.

Метод заохочення є специфічним, мало застосовуваним, але при цьому дієвим способом здійснення адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю. Застосовуючи даний метод управління, публічна адміністрація прагне спонукати учасників суспільних відносин не просто до правомірних дій у сфері прав дитини, а зацікавити суспільство у запровадженні сталої практики, своїми діями всіляко залучати дітей з інвалідністю до життя соціуму, створюючи їм необхідні для того умови.

Сутність заохочення, на думку Р.Д. Сауїна, полягає в тому, що воно стимулює учасників адміністративно-правових відносин на належну поведінку: заохочення призначено для стимулювання активної діяльності суб'єктів адміністративного права, формування правомірної поведінки, зміцнення засад справедливості та дисципліни в адміністративно-правовому регулюванні [5, с. 143].

Метод моніторингу та контролю. Моніторинг виконання пріоритетних завдань щодо дотримання прав дитини та постійне відстеження результатів реалізації прийнятих рішень у сфері захисту прав дітей мають відповідати сучасним вимогам та загальноприйнятим світовим стандартам. Експертне середовище, в тому числі фахівці недержавного сектору, неодноразово висловлювали занепокоєння тим, що в Україні

системно не проводиться моніторинг дотримання прав дитини. Це значно знижує результативність соціальної політики в інтересах дітей [12, с. 5].

Даний метод адміністративно-правової охорони реалізується з метою встановлення факту дотримання прав дітей з інвалідністю не лише в соціумі (доступність, пристосованість, безбар'єрність, відсутність дискримінації), а й в межах родини чи закладу, де такі діти перебувають на вихованні (відсутність застосування насильства), на предмет створення необхідних їм умов для повноцінного розвитку, зростання та соціалізації.

Висновки. З урахуванням зазначеного можна виділити притаманні методам адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю характеризуючі ознаки: - знаходять своє застосування в управлінських заходах публічної адміністрації, щодо запобігання порушенням прав дітей з інвалідністю; - суб'єктом реалізації виступають органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, діючи від імені держави, в інтересах певної категорії громадян, якими виступають діти з інвалідністю; - у зв'язку з цим, наділені державно-владним характером, що визначає їх загальнообов'язковість; - мають направлену дію на волю та поведінку учасників суспільних відносин для недопущення порушень прав дітей з інвалідністю та прояву будь-яких ознак їх дискримінації; - застосовуються суб'єктом владних повноважень для реалізації своїх функцій і завдань у сфері адміністративно-правової охорони прав дітей з інвалідністю; - процедурні правила та форми їх реалізації закріплено нормативно-правовими актами, що забезпечує їх дієвість та результативність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Єщук О.М. Адміністративно-правова охорона: теорія, практика та перспективи розвитку: монографія. Херсон.: Грін Д.С. 2017. 396 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад, і голов, ред. В.Т.Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю.П. Сурмін, В.Д. Бакуменко, А.М.Михненко та ін.; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.П. Трошинського, Ю.П. Сурміна. К.: НАДУ, 2010. 820 с.
4. Кічмаренко С. Адміністративно-правове забезпечення незалежності судової влади в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ. 2017. 238 с.
5. Галуцько В.В., Курило В.І., Короєд С.О. та ін. Адміністративне право України. Т.1. Загальне адміністративне право: навчальний посібник. Херсон: Грін Д.С., 2015. 272 с.
6. Адміністративне право: підручник / Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, В.В. Богущкий та ін.; за заг. ред. Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, В.В. Зуй. Харків: Право, 2010. 624 с. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk780804.pdf>
7. Право в публічному управлінні: навч. посіб. / В. Баштанник, А. Новак, Є. Бородин [та ін.]; за заг. ред. В.В. Баштанника. 2-ге вид. Дніпро: ГРАНІ, 2019. 258 с.
8. Коханчук С.С. Адміністративно-правові засади взаємодії органів публічної адміністрації щодо забезпечення прав інвалідів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Тернопіль. 2018. 265 с.
9. Ткаля О.В. Переконання як сучасний метод адміністративно-правового впливу. Право і суспільство. 2018. № 2. С. 162-167. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/2_2018/part_1/29.pdf
10. Голосніченко І.П. Адміністративне право України: основні поняття. Загальна та основна частина : [навч. посіб.] / Голосніченко І.П., Стахурський М.Ф., Золотарьова Н.І. К., ГАН. 2005. 231 с.
11. Менеджмент: Підручник / Стадник В.В., Йохна М.А. К.: Академвидав, 2010. 472 с.
12. Моніторинг дотримання прав дитини в системі альтернативного догляду. Аналітична доповідь. За підтримки Представництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні в рамках проекту «Посилення спроможності неурядових організацій для моніторингу дотримання прав дитини». 2018.

REFERENCES:

1. Yeshchuk, O.M. (2017). Administratyvno-pravova okhorona: teoriia, praktyka ta perspektyvy rozvytku. [Administrative and legal protection: theory, practice and prospects of development]. Monohrafiia. 396. [in Ukrainian].
2. Busel, V.T. (2005). Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. 1728. [in Ukrainian].
3. Kovbasiuk, Yu.V., Troshchynskiy, V.P., Yu.P. Surmin, Yu.P. (2010). Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia. Encyclopedic Dictionary of Public Administration. 820. [in Ukrainian].
4. Kichmarenko, S. (2017). Administratyvno-pravove zabezpechennia nezalezhnosti sudovoi vlady v Ukraini. [Administrative and legal support for the independence of the judiciary in Ukraine]. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07 - administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo. 238. [in Ukrainian].
5. Halunko, V.V., Kurylo, V.I., Koroied, S.O. ta in. (2015). Administratyvne pravo Ukrainy. T.1. Zahalne administratyvne pravo. [Administrative law of Ukraine. Vol.1. General administrative law]. Navchalnyi posibnyk. 272. [in Ukrainian].
6. Bytiak, Yu.M., Harashchuk, V.M., Zui, V.V. (2010). Administratyvne pravo. [Administrative Law]. Pidruchnyk. 624. Retrieved from: <http://194.44.152.155/elib/local/sk780804.pdf> [in Ukrainian].
7. Bashtannyk, V., Novak, A., Borodin, Ye., ta in. (2019). Pravo v publichnomu upravlinni. [Law in public administration]. navch. posib. 258. [in Ukrainian].

8. Kokhanchuk, S.S. (2018). Administratyvno-pravovi zasady vzaiemodii orhaniv publichnoi administratsii shchodo zabezpechennia prav invalidiv. [Administrative and legal principles of cooperation of public administration bodies to ensure the rights of persons with disabilities]. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07 - administratyvne pravo i protses; finansove pravo; informatsiine pravo. 265. [in Ukrainian].
9. Tkalia, O.V. (2018). Perekonannia yak suchasnyi metod administratyvno-pravovoho vplyvu. [Persuasion as a modern method of administrative and legal influence]. *Pravo i suspilstvo*. № 2. 162-167. Retrieved from: http://pravosuspilstvo.org.ua/archive/2018/2_2018/part_1/29.pdf [in Ukrainian].
10. Holosnichenko, I.P. (2005). Administratyvne pravo Ukrainy: osnovni poniattia. Zahalna ta osnovna chastyna. [Administrative law of Ukraine: basic concepts. General and main part]. 231. [in Ukrainian].
11. Stadnyk, V.V., Yokhna, M.A. (2010). Menedzhment. [Management]. Pidruchnyk. 472. [in Ukrainian].
12. Monitorynh dotrymannia prav dytyny v systemi alternatyvnoho dohliadu.(2018). [Monitoring the observance of childrens rights in the system of alternative care]. *Analychna dopovid. Za pidtrymky Predstavnytstva Dytiachoho fondu OON (IuNISEF) v Ukraini v ramkakh proektu «Posylennia spromozhnosti neuriadovykh orhanizatsii dlia monitorynhu dotrymannia prav dytyny»*. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 19.04.2022

УДК 343.163

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-110-113

Звенигородська Оксана Вадимівна,
аспірантка кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: zvenigorodskaya@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-8619-7881>

ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРОКУРОРА В УКРАЇНІ

У статті розглянуто питання дефініції адміністративно-правового статусу. Визначено поняття та елементи правового статусу прокурора. Деталізовано структуру адміністративно-правового статусу прокурора крізь призму розподілу його на три структурні елементи, зокрема: загальний, який визначається посадою прокурора певного рівня, до нього входять кваліфікаційні вимоги та порядок призначення на посаду прокурора; спеціальний, включає завдання та функції реалізації управлінських повноважень; індивідуальний, до нього входять форми і методи реалізації відповідних функцій, які визначаються законодавством.

Визначено, що рівень адміністративно-правового статусу прокурора повинен розглядатися як урегульований правовими нормами обсяг повноважень, прав, обов'язків, гарантій та відповідальності, що властивий кореспондуючим типам посад в органах прокуратури.

У дослідженні зазначено принципи на яких базується діяльність прокурора, а саме до основоположних віднесено: верховенство права, законність, політичну неупередженість, недопустимість суміщень під час проходження служби в органах прокуратури, пріоритет прав і свобод людини та громадянина тощо.

У результаті дослідження до елементів адміністративно-правового статусу прокурора віднесено: нормативно-правові акти, які регламентують діяльність прокурора; певний порядок призначення на посаду; повноваження прокурора як сукупність прав та обов'язків, що регулюються адміністративним законодавством; гарантії діяльності; порядок та підстави притягнення до відповідальності; порядок та підстави звільнення з посади.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, прокурор, повноваження, нормативно-правові акти, принципи, елементи правового статусу.

Zvenyhorods'ka O. CONCEPTS AND MAIN COMPONENT ELEMENTS OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE PROSECUTOR IN UKRAINE

The article considers the issue of defining the administrative and legal status. The concepts and elements of the legal status of the prosecutor are defined. The structure of the administrative and legal status of a prosecutor is detailed through the prism of its division into three structural elements, in particular: general, which is determined by the position of a prosecutor of a certain level; special, includes tasks and functions of realization of managerial powers; individual, it includes forms and methods of implementing the relevant functions, which are determined by law.

It is determined that the level of administrative and legal status of the prosecutor should be considered as regulated by law the scope of powers, rights, duties, guarantees and responsibilities inherent in the corresponding types of positions in the prosecutor's office.

The study outlines the principles on which the prosecutor's activity is based, namely the fundamental ones: rule of law, legality, political impartiality, inadmissibility of combinations during service in the prosecutor's office, priority of human and civil rights and freedoms, etc.

Випуск 12. 2022

As a result of the research, the elements of the administrative and legal status of the prosecutor include: normative legal acts that regulate the activities of the prosecutor; a certain procedure for appointment; powers of the prosecutor as a set of rights and responsibilities governed by administrative law; performance guarantees; the procedure and grounds for prosecution; procedure and grounds for dismissal.

Key words: administrative and legal status, prosecutor, powers, normative legal acts, principles, elements of legal status.

Постановка проблеми. Сучасне національне законодавство вдосконалюється завдяки євроінтеграційним рухам та адаптується до вимог Європейського Союзу. Законодавство, що регулює діяльність прокуратури, не оминуло цих процесів. У ході численних спроб реформування прокуратури так чи інакше змінилося функціональне призначення цієї установи.

2 червня 2016 року прийнято Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» № 1401-VIII, відповідно до якого прокуратура, здійснює: 1) підтримання публічного обвинувачення в суді; 2) організацію та процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими й розшуковими діями органів правопорядку; 3) представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом [1].

Також, з кінця 2014 року в Україні було внесено понад двадцять змін до Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII, започаткованих як у рамках відомчої реформи, в результаті відбулися адміністративні, кримінально-процесуальні, інформаційні та інші зміни у функціонуванні даних органів. У 2019 році розпочато нову реформу, спрямовану на підвищення професіоналізму, прозорості та ефективності управління в органах прокуратури. Такі процеси демонструють актуальність та засвідчують практичну необхідність комплексного підходу до вирішення адміністративно-правового статусу прокурора.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблемним питанням адміністративно-правового статусу прокурора присвячувалися наукові праці таких вчених як: Алфьорової С., Бандурки О., Паращука В., Гетманець О., Денисюка С., Ківалова С., Комзюка А., Левченко К., Миколенко О., Подоляки А., Соболя С., Стародубцева А. тощо.

Мета статті полягає у визначенні адміністративно-правового статусу прокурора та його структурних елементів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прокуратура України посідає особливе місце в системі адміністративно-правових суб'єктів через наявність особливих правових ознак, визначених державою, закріплених в Конституції України (ст. 131-1), Законі України «Про прокуратуру» та інших відповідних нормативно-правових актах. На думку Грицаєнко Л., «система правових характеристик органу державної влади утворює єдине правове явище, що визначається поняттям «правовий статус»» [2, с. 115].

Термін «статус» у науковій літературі вживається в різних значеннях. Мельничук О. у «Словнику іншомовних слів» зазначив, що «слово «статус» у перекладі з лат. – status означає місце або стан чогонебудь, тобто становище» [3, с. 242]. На думку професора Діаса Дж. «статус» є правовим становищем [3, с. 242]. На наш погляд, категорії «статус» і «правовий статус» є співвідносними, як повністю так і частково, оскільки категорія «статус» включає категорію «правовий статус» як одну зі своїх різновидів.

Цельєва О. зазначає, що «правовий статус», а саме його зміст перебуває у стійкому зв'язку з соціальним та правовим статусом суб'єкта. У відповідності, автор у даному контексті розуміє не лише сукупність прав, обов'язків і гарантій їх реалізації, а й місце суб'єктів у соціальних відносинах» [3, с. 243]. Отже, базовим є соціальний статус суб'єкта, що визначає його позицію у суспільстві, а правовий статус вторинний і окреслює положення особи в суспільноправових відносинах та інших правових категоріях.

Коссаре М. вважає, що «правовий статус» є певною формою реалізації соціального статусу. На його думку, правовий статус формується на діючих законодавчих актах, підзаконних актах, судовій практиці тощо. А саме, «правовий статус» це є поведінка суб'єкта, яка включає його волевиявлення, умови зазначені у чинному законодавстві.

У наукових працях термін «правовий статус» розмежовують по галузям, у результаті можна виділити «адміністративно-правовий статус», пов'язаний з існуванням суб'єктивних прав та обов'язків особи за положеннями адміністративного права. Колпаков В. вважає, що «адміністративно-правовий статус» є комплексом суб'єктивних прав та обов'язків, які визначені у національному законодавстві [4, с. 194]. Таким чином, суб'єктивні права та обов'язки виступають необхідним елементом у процесі набуття адміністративно-правового статусу. Проте весь спектр суб'єктивних прав та обов'язків реалізується однією особою як у управлінні (адміністративних відносинах), так і за його межами.

Бояришева М. під «адміністративно-правовим статусом» розуміє сукупність нормативно-правових актів, а саме законів та інших правових актів, які містять перелік прав та обов'язків, що забезпечують діяльність органів державної влади та органів самоврядування щодо задоволення державних потреб та особистих інтересів [5, с. 21]. Таким чином, основною ознакою адміністративно-правового статусу суб'єкта владних повноважень є сфера, в якій він здійснює свою реалізацію.

У дослідженнях вчених-адміністративістів, спостерігається ототожнення адміністративно-правового статусу і адміністративної правосуб'єктності. Практичним таке ототожнення не можна назвати.

Лебедєв К. справедливо зазначає що «адміністративна правосуб'єктність — це врегульовані

нормами адміністративного права суспільні відносини суб'єктів, які наділені повноваженнями у сфері публічного управління» [3, с. 244].

Таким чином, адміністративна правосуб'єктність є основною умовою для визнання суб'єкта учасником адміністративно-правових відносин і надання адміністративно-правового статусу йому у даних відносинах.

Слід наголосити, що адміністративно-правовий статус є різновидом соціального статусу суб'єкта, адже охоплює різний спектр правових відносин у галузях права.

Досліджуючи дане питання, ми повинні зупинитися на визначенні складових елементів адміністративно-правового статусу прокурора.

На наш погляд, структура адміністративно-правового статусу прокурора складається з трьох складових елементів

Перший складовий елемент - загальний, який визначається посадою прокурора певного рівня, до нього входять кваліфікаційні вимоги та порядок призначення на посаду прокурора. Відповідно на даному ступені охарактеризовано загальний обсяг прав та обов'язків, гарантії, принципи та відповідальність.

Другий складовий елемент - спеціальний, включає завдання та функції реалізації управлінських повноважень. На другому ступені формуються та реалізуються права та обов'язки, якими наділені прокурори відповідно до виконання своїх посадових повноважень, включаючи відповідальність за невиконання або неналежне виконання цих обов'язків тощо.

Третій індивідуальний складовий елемент, до нього входять форми і методи реалізації відповідних функцій, які визначаються законодавством.

Повертаючись до першого складового елементу адміністративно-правового статусу, наголосимо, що в Законі України «Про прокуратуру» № 1697-VII від 14.10.2014, охарактеризовано загальні вимоги, порядок призначення на посаду та повноваження прокурора. Згідно даного нормативно-правового акту, функції прокуратури України здійснюються виключно прокурорами. Передача повноважень та функцій прокуратури не допускається і відповідно їх привласнення іншими органами чи посадовими також [6]. Банах С. у своїй дисертаційній роботі зазначає, що позитивною інновацією Закону України «Про прокуратуру» № 1697-VII від 14.10.2014, стало запровадження інституту спеціальної підготовки у Тренінговому центрі прокурорів України, яку кандидат на посаду прокурора проходить протягом одного року з метою отримання знань та досвіду практичної діяльності на посаді прокурора, складання процесуальних документів, вивчення правил прокурорської етики [3, с. 246]. На наш погляд, з даною позицією слід погодитися.

Закон передбачає, що перед призначенням на посаду прокурора особа має пройти спеціальну підготовку. Цьому є пояснення, адже прокурор наділений повноваженнями приймати незалежні та автономні управлінські рішення, а отже, потребує спеціалізованої підготовки для прийняття точних, обґрунтованих і, що найважливіше, ефективних рішень. Отже, загальна якість роботи прокурора залежить від ефективності підбору кадрів, підготовки прокурорів, їх компетентності та поінформованості.

Діяльність прокурора базується на принципах верховенства права, законності, політичної неупередженості, недопустимості суміщення при проходженні служби в органах прокуратури, пріоритету прав і свобод людини та громадянина тощо.

В Законі України «Про прокуратуру» № 1697-VII від 14.10.2014, визначені повноваження прокурорів, залежно від їхнього рівня [6]. В той же час визначено повноваження Генерального прокурора, керівника обласної прокуратури та керівника окружної прокуратури.

Таким чином, серед відмінних ознак повноважень прокурора виділяють: публічну владу; правозастосовний характер; спрямованість на виконання завдань і функцій прокуратури; завзятість та ініціативність у виконанні своїх обов'язків; ефективність, законність і вмотивованість прийнятих рішень; обґрунтованість повноважень прокурора.

Стосовно відповідальності, то також слід зазначити, що дане положення у законі узагальнено визначено, а саме: «Шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю прокурора, відшкодовується державою незалежно від її вини у встановленому законом порядку. Держава, яка відшкодувала шкоду, завдану прокурором, має право стягнути з нього виплачену суму відшкодування, якщо після винесення судом вироку виявлено в діях прокурора кримінальне правопорушення» [6].

Тому слід зазначити, що загальний адміністративно-правовий статус прокурора потребує юридичного уточнення: не всі підстави та процедури притягнення прокурора відповідного рівня до суду детально описані.

На індивідуальному ступені складового елементу визначено особливості конкретного прокурора охоплюючи якості, які становлять адміністративно-правовий статус. У зв'язку з відсутністю належного законодавства, що регулює всі питання та заходи, а також об'єктивних можливостей процедур та умов виконання, прокурори повинні приймати власні управлінські рішення та визначати свій особистий стиль роботи. Ці рішення можуть передбачати застосування методів реалізації своїх обов'язків, порядку їх виконання тощо.

Визначаючи складові механізми спеціального елементу адміністративно-правового статусу прокурора, ми не можемо в повному обсязі погодитися з позицією Марченкової С., яка зазначає що «правосуб'єктність прокурора, обов'язки і права у сфері підтримання державного обвинувачення,

представництва інтересів громадянина та держави в суді, нагляду за додержанням законів у встановлених законодавством правовідносинах (при проведенні оперативно-розшукової діяльності, дізнання, досудового слідства, виконанні судових рішень у кримінальних справах, а також при застосуванні заходів примусового характеру, пов'язаних з обмеженням особистої свободи громадян); відповідальність за неналежне виконання покладених на нього обов'язків» [7, с. 259]. Адже, її позиція стосовно даного питання певним чином обмежує зміст адміністративно-правового статусу прокурора.

На наш погляд, складові елементи правового статусу мають свої особливості, зокрема: наділені складною структурою, яка містить елементи чіткого окреслення правового становища прокурора у сфері публічного управління; регулюються та регламентуються нормами адміністративного права; зумовлені правовим статусом органу прокуратури, в якому працює прокурор відповідного рівня; перелік прав та обов'язків, порядок призначення на посаду та інші елементи змісту адміністративно-правового статусу перебувають у залежності від посадового рівня прокурора.

Висновок. Тому слід зазначити, що адміністративно-правовий статус прокурора – це система повноважень, прав, обов'язків, гарантій, а також порядку призначення, притягнення до відповідальності та звільнення з посади прокурора у залежності від посадового рівня.

До елементів адміністративно-правового статусу прокурора слід віднести: нормативно-правові акти, які регламентують діяльність прокурора; певний порядок призначення на посаду; повноваження прокурора як сукупність прав та обов'язків, що регулюються адміністративним законодавством; гарантії діяльності; порядок та підстави притягнення до відповідальності; порядок та підстави звільнення з посади.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України № 1401-VIII від 02.06.2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n3>
2. Грицаєнко Л. Елементи конституційно-правового статусу прокуратури. *Право України*. 2008. № 8. С.115–123.
3. Банах С.В. Сучасна концепція адміністративно-правового забезпечення функціонування органів прокуратури України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2021. 421 с.
4. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч. у двох томах: Т. 1. Загальна частина / ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). К.: Видавництво „Юридична думка”, 2004. 584 с.
5. Бояринцева М. Адміністративно-правовий статус громадян: до питання про склад елементів. *Право України*. 2002. № 2. С. 21–25.
6. Про прокуратуру : Закон України; Перелік від 14.10.2014 № 1697-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1697-18>
7. Марченкова С. О. Межі адміністративно-правового статусу прокурора в Україні. *Митна справа*. 2011. № 2. С. 255–259.
8. Тогобіцька-Громова А.А. Керівник в органах прокуратури: адміністративно-правовий статус: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2019. 20 с.
9. Соболев Є.Ю. Адміністративно-правова реформа в Україні / за заг. ред. С.В. Петкова. Дніпро: Університет Альфреда Нобеля, 2020. 180 с.

REFERENCES:

1. Pro vnesennia zmin do Konstytutsii Ukrainy (shchodo pravosuiddia). (2016, June 2). [On modification of the Constitution of Ukraine (concerning justice)]. *Zakon Ukrainy* № 1401-VIII Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1401-19#n3> [in Ukrainian].
2. Hrytsaienko, L. (2008). Elementy konstytutsiino-pravovoho statusu prokuratury. [Elements of the constitutional and legal status of the prosecutors office]. *Pravo Ukrainy*. № 8. 115–123. [in Ukrainian].
3. Banakh, S.V. (2021). Suchasna kontseptsiia administratyvno-pravovoho zabezpechennia funktsionuvannia orhaniv prokuratury Ukrainy. [Modern concept of administrative and legal support for the functioning of the Prosecutors Office of Ukraine]. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. 421. [in Ukrainian].
4. Averianov, V.B. [Ed.]. (2004). Administratyvne pravo. Ukrainy. [Administrative law of Ukraine]. Akademichnyi kurs. pidruch. u dvokh tomakh: T. 1. Zahalna chastyna. 584. [in Ukrainian].
5. Boiaryntseva, M. (2002), Administratyvno-pravovyi status hromadian: do pytannia pro sklad elementiv. [Administrative and legal status of citizens: the question of the composition of the elements]. *Pravo Ukrainy*. №2. 21–25. [in Ukrainian].
6. Pro prokuraturu. (2014, October 14), [On the prosecutors office]. *Zakon Ukrainy* № 1697-VII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1697-18> [in Ukrainian].
7. Marchenkova, S. O. (2011), Mezhi administratyvno-pravovoho statusu prokurora v Ukraini. [Limits of the administrative and legal status of the prosecutor in Ukraine]. *Mytna sprava*. № 2. 255–259. [in Ukrainian].
8. Tohobitska-Hromova A.A. (2019). Kerivnyk v orhanakh prokuratury: administratyvno-pravovyi status. [Head of the prosecutors office: administrative and legal status]. avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. 12.00.07, 20. [in Ukrainian].
9. Pietkov, S.V., & Sobol, Ye.Iu. (2020), Administratyvno-pravova reforma v Ukraini. [Administrative and legal reform in Ukraine]. 180. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 347.961

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-114-119

Миرونенко Марина Олександрівна,
здобувачка третього (освітньо-наукового)
рівня вищої освіти (доктор філософії)
кафедри конституційного і адміністративного права
Національного авіаційного університету
e-mail: 5023242@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-7936-5242>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД УПРОВАДЖЕННЯ МЕДІАЦІЇ В НОТАРІАЛЬНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Стаття присвячена дослідженню зарубіжного досвіду впровадження медіації у нотаріальну діяльність. Проаналізовано поняття «медіація» та «медіатор» у вітчизняному законодавстві та виокремлено проблему відсутності єдиного підходу щодо наділення представників різних професій повноваженнями медіатора. Зазначено, що за загальним правилом думки науковців зосереджені навколо проблеми доцільності наділення повноваженнями щодо проведення медіації адвокатів, суддів і нотаріусів. Наголошено на актуальності вивчення зарубіжного досвіду, що обумовлено змінами до законодавства про нотаріат, відповідно до яких нотаріуси мають право здійснювати медіацію за умови проходження ними базової підготовки медіатора. Взято до уваги позиції Ради нотаріусів Європейського Союзу та Європейської комісії з питань ефективності правосуддя, відповідно до яких за своєю правовою природою представники нотаріату можуть відігравати вирішальну роль у процедурі медіації. Встановлено, що користуючись довірою суспільства, вони можуть використовувати свої юридичні знання та навички слухання у процесі врегулювання спорів. Визначено, що особливості запровадження медіації, яку здійснює професійний юрист, в різних державах залежать від правового статусу, освіти та інших вимог, встановлених до представників юридичних професій. Проаналізовано досвід Австрії, Німеччини, Іспанії, Франції, Бельгії, Грузії, Польщі та інших країн. Зроблено висновок, що запровадження до національної правової системи медіації, яку здійснює нотаріус, є позитивним кроком, оскільки він є кваліфікованим, неупередженим, нейтральним і незалежним юристом. Наголошено на тому, що участь нотаріуса в якості медіатора під час врегулювання конфлікту (спору) забезпечує законність процедури, її добровільність, достовірність пояснень та іншої інформації, яку сторони отримують в процесі вироблення спільного рішення. Визначено тенденцію до відсутності єдиного чіткого підходу до врегулювання повноважень нотаріуса-медіатора та порядку проведення нотаріальної медіації. Запропоновано найбільш оптимальні варіанти розвитку нотаріальної медіації, пов'язані з повноваженнями щодо проведення медіації, розроблення та посвідчення угоди за результатами медіації.

Ключові слова: медіація, нотаріус, медіатор, нотаріальна діяльність, зарубіжний досвід, європейські держави, модель медіації, нотаріальна медіація.

Myronenko M. FOREIGN EXPERIENCE OF IMPLEMENTATION OF MEDIATION IN NOTARIAL ACTIVITIES

The article is devoted to the study of foreign experience in the implementation of mediation in notarial activities. The concepts of "mediation" and "mediator" in the national legislation are analyzed and the problem of the lack of a unified approach to endowing representatives of different professions with the powers of a mediator is singled out. It is noted that, as a general rule, the opinion of scholars is focused on the expediency of empowering lawyers, judges and notaries to conduct mediation.

Emphasis is placed on the relevance of studying foreign experience, due to changes in the legislation on notaries, according to which notaries have the right to mediate, provided they undergo basic training as a mediator. The positions of the Council of Notaries of the European Union and the European Commission on the effectiveness of justice have been taken into account, according to which, by their legal nature, notary representatives can play a crucial role in the mediation procedure. It has been established that with the trust of the public, they can use their legal knowledge and hearing skills in the dispute resolution process.

It is determined that the peculiarities of the introduction of mediation by a professional lawyer in different countries depend on the legal status, education and other requirements for representatives of the legal professions. The experience of Austria, Germany, Spain, France, Belgium, Georgia, Poland and other countries is analyzed. It is concluded that the introduction of mediation into the national legal system by a notary is a positive step, as he is a qualified, impartial, neutral and independent lawyer.

It is emphasized that the participation of a notary as a mediator in the settlement of a conflict (dispute) ensures the legality of the procedure, its voluntariness, the reliability of explanations and other information that the parties receive in the process of joint decision-making. There is a tendency to lack a single clear approach to the regulation of the powers of a notary mediator and the procedure for notarial mediation. The most optimal options for the development of notarial mediation are proposed, related to the authority to conduct mediation, develop and certify an agreement based on the results of mediation.

Key words: mediation, notary, mediator, notarial activity, foreign experience, European states, mediation model, notarial mediation.

Постановка проблеми. Активне просування альтернативних способів вирішення спорів не могло не вплинути на розвиток нотаріату, оскільки нотаріальна діяльність нерозривно пов'язана з договірними

відносинами та захистом прав і інтересів громадян, що і покладено в основу медіації. Доцільність інтеграції інституту медіації до нотаріальної діяльності визнана на законодавчому рівні, адже нещодавно нотаріуси отримало право проводити таку процедуру за умови проходження відповідного навчання. Взаємна підтримка цих інститутів дозволить швидше та якісніше вдосконалити їх, а також сприятиме розвитку правового регулювання суспільних відносин. На відміну від України більшість розвинених країн світу тривалий час запроваджують та популяризують нотаріальну медіацію чи певні її елементи. Отже, варто розглянути зарубіжний досвід суміщення повноважень нотаріуса та медіатора задля подальшого впровадження в Україні найкращих практик щодо дотримання законності під час проведення процедури медіації та підвищення її ефективності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інститут медіації у своїх працях аналізували Н. Л. Бондаренко-Зелінська, Г. В. Єрмоєнко, Н. А. Мазаракі, М. Я. Поліщук, Ю. Д. Притика, К. С. Токарева та інші. Питанням упровадження медіації в нотаріальну діяльність присвячені дослідження М. М. Дякович, Ж. В. Мішиної, С. Я. Фурси, Ж. А. Огородник, Н. О. Вознюк, Н. В. Василюної, І. Г. Черемних та інших. Водночас модель нотаріальної медіації є новою для національної правової системи, тому поглиблене дослідження зарубіжного досвіду її функціонування дозволить виявити механізми удосконалення медіації, яку провадять нотаріуси, в Україні.

Мета статті – дослідити зарубіжний досвід упровадження медіації в нотаріальну діяльність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Медіація як соціально-правове явище отримала офіційне визнання в Україні з прийняттям Закону України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 р. № 1875-ІХ [1]. Новий Закон ознаменував початок офіційного запровадження понять «медіація» та «медіатор» у національну правову систему. Так, під медіацією сьогодні розуміють позасудову, добровільну, конфіденційну, структуровану процедуру, під час проведення якої сторони конфлікту (спору) за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню чи врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів, тоді як медіатор – це спеціально підготовлена нейтральна, незалежна та неупереджена особа, що проводить медіацію.

Медіація отримала широке розповсюдження в розвинених країнах світу. Проте дискусійним залишається питання щодо того, хто саме може бути медіатором. За загальним правилом думки науковців зосереджені навколо проблеми доцільності наділення повноваженнями щодо проведення медіації представників юридичних професій – адвокатів, суддів і нотаріусів.

Позиції держав у цьому питанні різняться відповідно до правового статусу, освіти та інших вимог, встановлених до професійних юристів. Наприклад, судова медіація поширена у Німеччині. Суддя, який розглядав спір сторін, що може вирішитися шляхом примирення сторін, рекомендує учасникам спору звернутися до медіатора. Медіатором у цьому випадку є суддя того ж суду, який не відповідає за винесення рішення та має відповідну підготовку медіатора. Якщо сторони спору погоджуються на проведення медіації, процес призупиняється, а залежно від результату медіації – поновлюється через певний час або закривається. Як відзначає Ж. В. Мішина, в такій моделі суддя виступає медіатором за умови дотримання принципу нейтральності, що полягає в відсутності права прийняття рішення по конкретній справі [2, с. 236].

У Греції та Японії медіаторами є акредитовані відповідно до законодавства адвокати та судді. Судді визнані професійними медіаторами в певних категоріях спорів у Хорватії, Португалії, Норвегії, Фінляндії та інших країнах. Тоді як в Болгарії та Бельгії суддям заборонено займатися діяльністю у сфері медіації, а у Литві така заборона поширюється на нотаріусів [3, с. 47].

Законодавче закріплення медіації в Україні включило в себе доповнення Закону України «Про нотаріат» від 02 вересня 1993 р. № 3425-ХІІ [4]. У ст. 1 Закону визначено, що нотаріуси мають право здійснювати медіацію за умови проходження ними базової підготовки медіатора. У ст. 16-1 закріплено повноваження Нотаріальної палати України щодо здійснення підготовки нотаріусів у сфері медіації, ведення та оприлюднення реєстрів нотаріусів-медіаторів.

Щодо міжнародного досвіду, то Рада нотаріусів Європейського Союзу наголошує на великій кількості переваг медіації, яка дозволяє уникнути довготривалого, складного та дорогого судового розгляду. Рада уважно відслідковує діяльність Європейського Союзу у сфері медіації, адже у багатьох європейських країнах нотаріуси можуть виступати медіаторами. За своєю правовою природою представники нотаріату можуть відігравати вирішальну роль у процедурі медіації. Користуючись довірою суспільства, вони можуть використовувати свої юридичні знання та навички слухання у процесі врегулювання спорів. Рада нотаріусів Європейського Союзу працює також над створенням єдиної бази практики нотаріальної медіації в Європі, розробляє практичні інструменти та посібники для нотаріусів, які бажають здійснювати медіацію [5].

Європейська комісія з питань ефективності правосуддя (CEPEJ) загалом рекомендує державам встановлювати дозвіл на проведення медіації за умови проходження підготовки та складання іспиту з медіації представникам юридичних професій, у тому числі нотаріусам. Для реалізації такого права держави повинні на законодавчому рівні визначити межі медіатора, функції якого виконує нотаріус. Крім того, європейські експерти вважають, що нотаріусам та іншим юристам може бути дозволено здійснювати медіацію за умови, якщо вони не беруть участь у розв'язанні спору в іншій ролі без згоди сторін або якщо вони мають достатню підготовку [6].

Варто розглянути особливості нотаріальної медіації в різних державах світу. Так, у Франції

нотаріус-медіатор відіграє ключову роль в розвитку приватної та судової медіації. Це пояснюється його професійною етикою, природною схильністю до медіації та компетенцією, авторитетністю яких визнає громадськість. Однак, професійних навичок нотаріуса для здійснення медіації у французькій практиці недостатньо, тому існує потреба в здобутті спеціальної освіти. Вимоги нейтральності, неупередженості та нейтральності до нотаріуса-медіатора не відрізняються від правил поведінки професійного медіатора [7].

Забезпечення населення підтримкою шляхом надання вибору нотаріуса-медіатора здійснює Паризький центр посередництва (медіації), створений Паризькою нотаріальною палатою. Медіатори, які закріплені за центром, є практикуючими чи почесними нотаріусами, які пройшли спеціальну підготовку у сфері медіації. При цьому компетенція нотаріусів у медіаційній діяльності є досить розгалуженою: цивільно-правові та сімейні спори, спори щодо передачі бізнесу, трудові спори, корпоративні тощо [8, С. 4-5].

Схожа інституційна модель нотаріальної медіації функціонує в Бельгії, де просування такої моделі медіації здійснюється Федеральною комісією з посередництва та Королівською федерацією бельгійських нотаріусів. Характерною ознакою бельгійської системи розвитку медіації, яка проводиться нотаріусами, є наявність її окремого правового регулювання – Кодекс етики нотаріальної медіації [9]. Виходячи з положень Кодексу, місією нотаріуса-медіатора є створення та підтримка таких умов, що дозволяють сторонам конфлікту (спору) вести переговори та самостійно віднаходити рішення конфлікту (спору). Він повинен задовольняти інтереси всіх сторін спору та супроводжувати процес, тоді як рішення по спору сторони приймають самостійно. Цікавою практикою є залучення до проведення медіації співробітників нотаріуса, які можуть здійснювати процедуру під відповідальність нотаріуса. Нотаріальна медіація в Бельгії може відбуватися як за добровільною згодою сторін конфлікту (спору), так і за призначенням судді, хоча також за умови згоди сторін.

В Австрії членами консультативної ради з медіації Федерального міністра юстиції є члени Австрійської нотаріальної палати – нотаріуси, які здійснюють свою діяльність у сфері медіації. При оцінці кваліфікації майбутнього медіатора враховуються ті навички та знання, які характерні для представників деяких професій, у тому числі нотаріусів. Оцінці підлягають саме ті знання та практичні навички, які відповідно до освіти, підготовки та здійснення своїх повноважень, допоможуть спеціалістам у процесі проведення медіації. Нотаріуси, як і інші особи, які відповідають суворим вимогам австрійського законодавства про медіацію, реєструються у спеціальному реєстрі медіаторів, ведення якого забезпечується Міністерством юстиції [10]. Таким чином, в Австрії функція щодо проведення медіації є альтернативною для нотаріуса поряд із його класичними повноваженнями.

Модель медіації, яка провадиться нотаріусами, знаходиться на етапі становлення в Іспанії. За даними Мадридської нотаріальної асоціації більше 70 % угод досягається шляхом нотаріальної медіації. Нотаріуси в Іспанії можуть виступати в якості медіаторів після проходження ними спеціального курсу підготовки, а заохоченням розвитку цього напрямку діяльності займаються асоціації нотаріусів та центри медіації. Сферою застосування такого виду альтернативного вирішення спорів є цивільні та господарські спори. Функції медіатора покладено на нотаріуса відповідно до його юридичної підготовки та відповідності принципам неупередженості та незалежності. Угода за результатами нотаріальної медіації має виконавчу силу, що викликає довіру громадян [11].

У Польщі функціонують медіаційні центри окремих регіональних рад нотаріусів. Наприклад, при Нотаріальній палаті в Гданську з 2015 р. з метою створення можливостей для альтернативного вирішення спорів існує Центр медіації. Центр організує проведення медіації, сприяє її розвитку, здійснює підготовку медіаторів та бере участь у співпраці міжнародних організацій у сфері медіації. В державі панує думка, згідно з якою принципи та стандарти медіації є подібними до принципів і стандартів нотаріальної діяльності: добровільність сторін, нейтральність щодо предмета спору, неупередженість, конфіденційність тощо. Нотаріус, як і медіатор, може надавати сторонам достовірну інформацію та пояснення щодо проведення процедури. Рішення про створення відповідного органу у сфері медіації було прийнято з огляду на правову природу діяльності нотаріуса у поєднанні з їхньою кваліфікацією в сфері складання мирових угод [12].

Нотаріальну медіацію в Грузії запроваджено з 01 жовтня 2013 р. для альтернативного вирішення цивільних спорів (сімейних, спадкових, майнових тощо). Нотаріус як медіатор допомагає сторонам спору на початку переговорів та при завершенні спору шляхом оформлення домовленостей. Після завершення медіації сторони отримують нотаріально посвідчений документ – нотаріальний акт, яким встановлюються обов'язки сторін спору. Закон Грузії «Про медіацію» не поширюється на нотаріальну медіацію, яка передбачена Законом Грузії «Про нотаріат» та нотаріальну медіацію, передбачену Законом Грузії «Про вдосконалення спеціального порядку системної та спорадичної реєстрації прав на земельні ділянки та кадастрових даних» [13].

Натомість Закон Грузії «Про вдосконалення спеціального порядку системної та спорадичної реєстрації прав на земельні ділянки та кадастрових даних» містить дефініцію поняття «нотаріальна медіація», відповідно до якої такою медіацією визнається альтернативний засіб вирішення приватноправового спору під час системної реєстрації або спорадичної реєстрації, який у порядку, встановленому законом, ведеться одним або кількома нотаріусами-медіаторами [14].

Згідно з ст. 38-1 Закону Грузії «Про нотаріат» нотаріус має право проводити медіацію між сторонами: щодо спору у сімейно-правових відносинах (крім усиновлення, обмеження або позбавлення батьківських прав); спадкових правових спорів; сусідських правових спорів; спорів з будь-яких інших відносин, якщо законодавством Грузії не визначено спеціального порядку проведення медіації у таких спорах [15]. Порядок проведення процедури встановлюється наказом Міністерства юстиції. Медіація проводиться за добровільною згодою сторін спору. У тому випадку, коли спір за результатами нотаріальної медіації закінчився досягненням сторонами спору домовленостей, нотаріус складає та посвідчує акт про мирову угоду, примусове виконання якого відбувається на основі виконавчого листа.

У Молдові діють особливі правила запобігання конфлікту інтересів під час нотаріальної медіації. Так, якщо медіатором є нотаріус, останній не має права наділяти виконавчою силою мирову угоду, укладену сторонами у процесі медіації. Нотаріуси, які отримали статус медіатора, можуть здійснювати діяльність у сфері медіації без створення бюро медіації та без включення до списку медіаторів, який складається медіаторською організацією. Угода за результатами медіації може бути посвідчена нотаріусом з метою примусового виконання, якщо юридичні особи, між якими вона укладена, не виконуються добровільно [16].

Деякі держави запроваджують окремі елементи нотаріальної медіації з метою забезпечення виконання угод за результатами медіації. Серед держав, які не інтегрують медіацію до нотаріальної діяльності повністю, – Румунія, де в законодавстві закріплено повноваження нотаріуса виключно щодо посвідчення угоди за результатами медіації [17]. Угоди за результатами примирної процедури, складені сторонами (їх представниками), перевіряють на відповідність матеріальним і формальним умовам, при цьому державний нотаріус може вносити зміни та доповнення до них за наявності згоди сторін спору. Для нотаріального посвідчення угоди сторони спору зобов'язані бути присутні особисто чи представлені представником на підставі довіреності. Водночас проведення безпосередньо нотаріальної медіації в законодавстві не передбачено.

Українське законодавство про медіацію не передбачає окремого порядку посвідчення нотаріусом угоди за результатами медіації. Якщо така угода не буде виконуватися або буде виконуватися однією зі сторін спору неналежно, інша сторона має право звернутися до суду, третейського суду або міжнародного комерційного арбітражу. На нашу думку, така позиція вітчизняного законодавця суперечить принципу забезпечення кращого доступу до правосуддя, оскільки нотаріальне посвідчення угоди за результатами медіації здатне повною мірою захистити права її учасників і знизити ризики зловживань правами сторонами спору. Надання нотаріусу повноважень щодо обов'язкового посвідчення угоди за результатами медіації підвищить ефективність інституту медіації в Україні.

Упровадження до національної правової системи медіації, яку здійснює нотаріус, є позитивним кроком, оскільки нотаріус – кваліфікований та незалежний юрист. Участь нотаріуса в якості медіатора під час врегулювання конфлікту (спору) забезпечує законність процедури, її добровільність, достовірність пояснень та іншої інформації, яку сторони отримують в процесі вироблення спільного рішення. Крім того, нотаріат здатний сприяти поінформованості населення про нові можливості вирішення спорів, оскільки за тривалу історію свого функціонування отримав довіру суспільства.

Як відзначає Г. Ахмедова, нотаріус-медіатор повинен володіти емоційним інтелектом: вміннями розпізнавати емоції, усвідомлювати наміри сторін спору, керувати емоціями інших людей. Під час здійснення такої діяльності нотаріусу необхідно уникати порушення етики та негативного ставлення до сторін спору. У такому контексті важливим є питання освіти та навчання нотаріуса-медіатора [8, с. 5]. Нотаріус, який бажає здійснювати медіацію, повинен поповнювати свої теоретичні та практичні знання у сферах комунікації, переговорів, врегулювання проблем, спорів і конфліктів.

Нотаріальне посвідчення угоди за результатами медіації як легкодоступний і економічний у часі механізм надаватиме медіації юридичної вірогідності, визнання та захист держави [18, с. 88].

Висновки. Таким чином, упровадження медіації до нотаріальної діяльності є розповсюдженою практикою серед держав, які тривалий час активно стимулюють розвиток і функціонування інституту медіації в цілому. Проаналізований зарубіжний досвід дає змогу прослідкувати тенденцію до відсутності єдиного чіткого підходу до врегулювання повноважень нотаріуса-медіатора та порядку проведення нотаріальної медіації. Віднедавна український нотаріат отримав повноваження щодо проведення медіації. Практика зарубіжних країн сформувала кілька загальних підходів до суміщення медіації та інституту нотаріату, які Україна може використати для подальшого удосконалення компетенції нотаріуса у сфері медіації. Найбільш оптимальними варіантами розвитку нотаріальної медіації є наступні: 1) уповноважити нотаріуса складати й нотаріально посвідчувати угоду за результатами медіації; 2) уповноважити нотаріуса здійснювати медіацію, тоді як угоду за результатами такої медіації повинен посвідчувати інший нотаріус; 3) уповноважити нотаріуса проводити медіацію, складати угоду за результатами медіації та нотаріально посвідчувати її.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. *Верховна Рада України: офіційний вебсайт*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.
2. Мішина Ж. В. Медіація як альтернативна форма вирішення спорів. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 234-238.

3. Esplugues, C., Marquis, L. New Development in Civil and Commercial Mediation. *Global Comparative Perspectives*. Springer, 2015. 785 p. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-18135-6>.
4. Про нотаріат : Закон України від 02.09.1993 р. № 3425-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 39. ст. 383.
5. Towards a common framework for notarial mediation in Europe. *Notaries of Europe*. URL: <https://www.notariesofeurope.eu/en/notaries/mediation-notaries/>.
6. European Handbook for Mediation Lawmaking. The European Commission for the Efficiency of Justice, 2019. URL: <https://rm.coe.int/cepej-2019-9-en-handbook/168094ef3c>.
7. Le notaire médiateur. *Notaires de France*. URL: <https://mediation.notaires.fr/le-notaire-mediateur/#domaines>.
8. Ахмедова Г. Медиация и нотариальная деятельность в Узбекистане: перспективы и развитие. *Review of law sciences*. 2020. № 3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mediatsiya-i-notarialnaya-deyatelnost-v-uzbekistane-perspektivy-i-razvitie>.
9. Code de déontologie relatif à la médiation notariale. 2017. URL: http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=fr&la=F&table_name=loi&cn=2003100733.
10. Bundesgesetz über Mediation in Zivilrechtssachen (Zivilrechts-Mediations-Gesetz – ZivMediatG) StF: BGBl. I Nr. 29/2003. URL: <https://www.jusline.at/gesetz/zivmediatg>.
11. El porcentaje de acuerdo en la mediación notarial supera el 70 por ciento. *Consejo General Del Notario*. 2021. URL: <https://inlnk.ru/vogEK1>.
12. Ośrodek Mediacyjny przy Izbie Notarialnej w Gdańsku. URL: <https://www.gdin.pl/mediacje/>.
13. Закон Грузии «О медиации» от 18.09.2019 г. № 4954-Ів. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/4646868?publication=2>.
14. Закон Грузии «О совершенствовании порядка системной и спорадической регистрации прав на земельные участки и кадастровых данных» от 11.12.2019 г. № 5500. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/3306633?publication=9>.
15. Закон Грузии «О нотариате» от 04.12.2009 г. № 2283. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/90928?publication=20>.
16. Закон Республики Молдова «О медиации» от 21.08.2015 г. № 137. URL: <https://mediation-eurasia.pro/zakonodatelstvo/zakon-respubliki-moldova-137-o-mediaci>.
17. Law No. 36 Of 12 May 1995 (Republished) Public Notaries And Notary Activity. URL: <https://www.global-regulation.com/translation/romania/3757336/law-no.-36-of-12-may-1995-%2528republished%2529-public-notaries-and-notary-activity.html>.
18. Токарева К.С. Угода за результатами медіації в системі адміністративно-правового регулювання. *Право і Безпека*. 2020. № 3(78). С. 85-89.

REFERENCES:

1. Pro mediatsiui. (2021, November 16). *Zakon Ukrainy № 1875-IX*. [Law of Ukraine on Mediation]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> [in Ukrainian].
2. Mishyna, Zh. V. (2012). *Mediatsiia yak alternatyvna forma vyrishennia sporiv*. [Mediation as an alternative form of dispute resolution]. *Almanakh prava – Law almanac*, 3, 234-238. [in Ukrainian].
3. Esplugues, C., Marquis, L. (2015). *New Development in Civil and Commercial Mediation. Global Comparative Perspectives*. Springer. [in English].
4. Pro notariat. (1993, September 02). *Zakon Ukrainy № 3425-XII* [Law of Ukraine On Notaries]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 39, 383. [in Ukrainian].
5. *Notaries of Europe*. (2020). *Towards a common framework for notarial mediation in Europe*. Retrieved from: <https://www.notariesofeurope.eu/en/notaries/mediation-notaries/> [in English].
6. The European Commission for the Efficiency of Justice. (2019). *European Handbook for Mediation Lawmaking*. Retrieved from: <https://rm.coe.int/cepej-2019-9-en-handbook/168094ef3c> [in English].
7. Le notaire médiateur. [The mediating notary]. *Notaires de France – Notaries of France*. Retrieved from: <https://mediation.notaires.fr/le-notaire-mediateur/#domaines> [in French].
8. Akhmedova G. (2020). *Mediatsiia i notarialnaia deiatelnost v Uzbekistane: perspektivy i razvitie*. [Mediation and notarial activities in Uzbekistan: prospects and development]. *Review of law sciences*, 3. Retrieved from: <https://cyberleninka.ru/article/n/mediatsiya-i-notarialnaya-deyatelnost-v-uzbekistane-perspektivy-i-razvitie> [in Russian].
9. Code de déontologie relatif à la médiation notariale. (2017). [Code of ethics relating to notarial mediation]. Retrieved from: http://www.ejustice.just.fgov.be/cgi_loi/change_lg.pl?language=fr&la=F&table_name=loi&cn=2003100733 [in French].
10. Bundesgesetz über Mediation in Zivilrechtssachen (Zivilrechts-Mediations-Gesetz – ZivMediatG) [Federal Law on Mediation in Civil Matters] StF: BGBl. I Nr. 29/2003. Retrieved from: <https://www.jusline.at/gesetz/zivmediatg> [in German].

11. El porcentaje de acuerdo en la mediación notarial supera el 70 por ciento. (2021). [The percentage of agreement in notarial mediation exceeds 70 percent]. *Consejo General Del Notario – General Notary Advice*. Retrieved from: <https://inlnk.ru/vogEK1> [in Spanish].
12. Osrodek Mediacyjny przy Izbie Notarialnej w Gdansk. [Mediation Center at the Chamber of Notaries in Gdańsk]. Retrieved from: <https://www.gdin.pl/mediacje/> [in Polish].
13. O mediatcii. (2019, September 18). Zakon Gruzii № 4954-ІІ [Law of Georgia On Mediation]. Retrieved from: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/4646868?publication=2> [in Russian].
14. O sovershenstvovanii poriadka sistemnoi i sporadicheskoj registracii prav na zemelnye uchastki i kadastryvykh dannyx. (2019, December 11). Zakon Gruzii № 5500. [Law of Georgia On Improving the Procedure for Systemic and Sporadic Registration of Rights to Land Plots and Cadastral Data]. Retrieved from: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/3306633?publication=9> [in Russian].
15. O notariate. (2009, December 04). Zakon Gruzii № 2283. [Law of Georgia On Notaries]. Retrieved from: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/90928?publication=20> [in Russian].
16. O mediatcii. (2015, August 21). Zakon Respubliki Moldova № 137. [Law of Moldova On Mediation]. Retrieved from: <https://mediation-eurasia.pro/zakonodatelstvo/zakon-respubliki-moldova-137-o-mediaci> [in Russian].
17. Public Notaries And Notary Activity. (1995, May 12). Law No. 36 (Republished). Retrieved from: <https://www.global-regulation.com/translation/romania/3757336/law-no.-36-of-12-may-1995-%2528republished%2529-public-notaries-and-notary-activity.html> [in English].
18. Tokarieva K.S. (2020). Uhoda za rezultatamy mediatsii v systemi administrativno-pravovoho rehuliuвання. [Agreement on the Results of Mediation in the System of Administrative and Legal Regulation]. *Pravo i Bezpeka – Law and Security*, 3(78), 85-89. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 17.04.2022

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-119-123

Кіблик Дар'я Володимирівна,

аспірантка кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного педагогічного

університету імені Володимира Винниченка

e-mail: kiblykdasha@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-2518-7647>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Статтю присвячено аналізу правових засад (принципів) державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю. На основі проведеного дослідження запропоновано принципи державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю поділяти на універсальні (загальні) та галузеві (спеціальні).

Визначено, що універсальні (загальні) – принципи, що притаманні державній політиці в цілому, застосовуються у всіх її видах (підвидах). До них, зокрема, відносяться: верховенства права; відповідності нормам міжнародного права та положенням міжнародних договорів; гуманізму, доцільності та обґрунтованості; ефективності; законності; людиноцентризму; науковості; плановості; пріоритетності захисту національних інтересів; прогнозованості; рівності усіх суб'єктів; системності; утвердження та забезпечення прав і свобод людини; фаховості та компетентності суб'єктів та інші загальні принципи.

Зазначено, що галузеві (спеціальні) – оригінальні принципи, що, як правило, притаманні конкретному виду (підвиду) державної політики. Своєю чергою вони диференціюються на: а) ординарні – внутрішні принципи державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю, які мають загальний характер та суттєве (базове) значення. До них відносяться: відповідальності уряду за створення системи, спрямованої на усунення умов, що призводять до інвалідності; доступності; залучення та включення до суспільства; недискримінації; поваги до прав і здібностей дітей з інвалідністю; повної участі; рівності можливостей; рівності чоловіків і жінок; свободи вибору; створення рівних умов; створення умов для незалежного життя; б) іманентні – внутрішні принципи державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю, які є виключними та специфічними, тобто притаманні (властиві) лише цій субполітиці. До них відносяться: врахування потреб та інтересів осіб з інвалідністю; всебічної підтримки осіб з інвалідністю; застосування та впровадження засад універсального дизайну; наскрізної безбар'єрності; підвищення рівня обізнаності осіб з інвалідністю та щодо них; сприяння розвитку сталого міської мобільності.

Ключові слова: особи з інвалідністю, державна політика щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю,

принципи, адміністративно-правові засади.

Kiblyk D. PRINCIPLES OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY REGARDING ENSURING THE RIGHTS AND FREEDOMS OF PERSONS WITH DISABILITIES

The article is devoted to the analysis of the principles of state policy on ensuring the rights and freedoms of persons with disabilities. Based on the study, it is proposed to divide the principles of state policy on ensuring the rights and freedoms of persons with disabilities into universal (general) and sectoral (special).

It is determined that universal (general) - the principles inherent in public policy in general, are applied in all its types (subspecies). These include, in particular: the rule of law; compliance with international law and the provisions of international treaties; humanism, expediency and validity; efficiency; legality; anthropocentrism; scientific; planning; priorities of protection of national interests; predictability; equality of all subjects; systematicity; affirmation and provision of human rights and freedoms; professionalism and competence of subjects and other general principles.

It is noted that sectoral (special) - original principles, which are usually inherent in a particular type (subspecies) of public policy. In turn, they are differentiated into: a) ordinary - internal principles of state policy to ensure the rights and freedoms of persons with disabilities, which are general in nature and essential (basic). These include: the government's responsibility to create a system to address conditions that lead to disability; accessibility; involvement and inclusion in society; non-discrimination; respect for the rights and abilities of children with disabilities; full participation; equality of opportunity; equality of men and women; freedom of choice; creating equal conditions; creating conditions for independent living; b) immanent - internal principles of state policy to ensure the rights and freedoms of persons with disabilities, which are exclusive and specific, inherent only in this sub-policy. These include: taking into account the needs and interests of persons with disabilities; comprehensive support for people with disabilities; application and implementation of the principles of universal design; end-to-end accessibility; raising awareness of and about people with disabilities; promoting sustainable urban mobility.

Key words: persons with disabilities, state policy on ensuring the rights and freedoms of persons with disabilities, principles, administrative and legal principles.

Постановка проблеми. Формування та реалізація державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю завжди була та залишається складним, багатовекторним і цілеспрямованим процесом, що обов'язково має мету, завдання, напрями. При цьому кожна із складових такої державної політики має відповідати її принципам, на основі та у відповідності до яких і здійснюють свою діяльність органи публічної влади під час реалізації вказаної політики. За таких обставин, для належного формування та реалізації такої політики вбачається необхідним розглянути відповідні принципи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням принципів формування та реалізації державної політики у різних сферах суспільного життя неодноразово були предметом наукових пошуків таких вчених як В. Авер'янов, О. Безпалова, Ю. Битяк, О. Валецький, В. Галуцько, І. Гриценко, В. Гарашук, О. Джафарова, Т. Дракохруст, О. Дрозд, Г. Зубко, В. Комзюк, В. Настюк, Д. Приймаченко, С. Стеценко та низки інших. Разом із цим, доцільно зауважити, що принципів формування та реалізації державної політики стосовно забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю на сьогоднішній день були оглядово розглянуті у наукових розробках В. Кондратенка, К. Міщенко, В. Петрусевич, Є. Соболя й інших, що, у свою чергу, обумовлює доцільність проведеного дослідження.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі сучасних наукових розробок, чинної нормативно-правової бази визначити правові засади (принципи) формування та реалізації державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю та, у разі необхідності, здійснити їх систематизацію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принцип (від лат. principium – основа, початок) – це основне, вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку, політичного устрою тощо; особливість, покладена в основу створення або здійснення чого-небудь [1, с. 693; 2, с. 366]; основне, найзагальніше, вихідне положення, засіб, правило, що визначає природу і соціальну сутність явища, його спрямованість і найсуттєвіші властивості [3, с. 190]; відправна ідея, основна засада, що визначає зміст і спрямованість регулювання [4, с. 66]. Відтак, екстраполюючи на сферу державної політики, закономірно вбачається, що принципи є основоположним елементом, базисом відповідної публічної діяльності, які визначають засади її формування та реалізації, розкривають її сутність.

На думку І. Чеховської, принцип є центральним поняттям, основоположною ідеєю, що пронизує систему будь-яких знань і субординує його. У межах теоретичного знання про державну політику принцип визначає вимогу розгортання самого знання в систему, де всі теоретичні положення тісно пов'язані між собою і певним чином впливають одне на одного [5, с. 111]. Тобто, авторка акцентує на системоутворюючому аспекті принципів, їх істотності для будь-чого, -кого.

Водночас, принципи являють собою результат узагальнення людьми об'єктивно чинних законів і закономірностей, притаманних їм загальних рис, характерних фактів і ознак, які стають загальним началом їх діяльності [3, с. 190]. Тож, у контексті державної політики, принципи задають ключові правила, орієнтири й основи для належної діяльності суб'єктів публічної влади з її формування та реалізації.

Враховуючи управлінську складову процесу формування та реалізації державної політики, закономірно, що й відповідні принципи мають аналогічний характер і співвідносяться з принципами публічного управління. У даному контексті дослідниками відзначається, що принципи – це основоположні правила діяльності органів, інститутів і людей з управління суспільними процесами, що ґрунтуються на знанні законів функціонування та розвитку соціуму [6, с. 16]. Принципи публічного управління, як зазначає В. Малиновський, визначають вимоги до системи, структури, організації і процесу управління, напрямки й

межі прийняття управлінських рішень. Вони взаємодіють між собою в межах цілісної системи, врівноважуючи чи посилюючи один одного, що дає змогу достатньою мірою розкрити свою природу, індивідуальність і регулюючі можливості. До цього ж, автор наголошує, що принципи публічного управління повинні ґрунтуватися на законах розвитку суспільства, відповідати цілям управління, враховувати часові та територіальні аспекти відповідних процесів, мати правове оформлення [3, с. 193].

Таким чином, з урахуванням викладеного, принципи державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю можна визначити як закріплені у правовій формі базові, керівні ідеї, основоположні правила, норми та стандарти, що розкривають її сутність, визначають засади її формування та реалізації задля гарантування повноцінного здійснення відповідними особами своїх прав і свобод, а також їх утвердження, охорони та захисту.

Принципи державної політики, в тому числі її формування та реалізації, традиційно поділяють на універсальні (загальні) та галузеві (спеціальні) [5, с. 111; 6, с. 16; 7, с. 276]. Універсальні (загальні) принципи притаманні державній політиці в цілому, вони діють у всіх її видах (підвидах). У свою чергу, галузеві (спеціальні) принципи є оригінальними, вони, як правило, притаманні конкретному виду (підвиду) державної політики.

До універсальних (загальних) принципів науковці відносять: об'єктивність; конкретність; оптимальність; зворотні зв'язки; відповідність юридичним нормам тощо [6, с. 16; 7, с. 276]; верховенства права, законності, дотримання прав людини, гласності та публічності, системності, комплексності, науковості, плановості, ефективності, своєчасності, контролю, гнучкості [8, с. 74-81] й інші. Означені принципи закріплені, передусім, у Конституції України, конкретизуються у низці нормативно-правових актів та застосовуються у всій політико-управлінській діяльності держави.

У відповідному контексті, Н. Коршунова універсальні (загальні) принципи формування та реалізації державної політики обґрунтовано визначає як конституційні та, зокрема, відносить до них принципи демократизму; верховенства права; законності; народного та державного суверенітету; утвердження та забезпечення прав і свобод людини; гарантування прав і свобод людини та громадянина; відповідності державної політики нормам міжнародного права та положенням міжнародних договорів; політичної багатоманітності [9, с. 160-166].

Водночас, легітимний перелік універсальних (загальних) принципів державної політики надано законодавцем у ч. 2 ст. 2 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 р. № 2411-VI. Такими принципами є: 1) пріоритетність захисту національних інтересів; 2) верховенство права, забезпечення реалізації прав і свобод людини і громадянина, повага до гідності кожної особи, забезпечення особливого піклування про дитину та реалізації її прав; 3) рівність усіх суб'єктів права власності перед законом, захист конкуренції у сфері економічної діяльності; 4) здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову; 5) відкритість та прозорість процесів підготовки і прийняття рішень органами державної влади та органами місцевого самоврядування; 6) забезпечення сталого розвитку економіки на ринкових засадах та її соціальної спрямованості; 7) забезпечення балансу загальнодержавних, регіональних та місцевих інтересів; 8) свобода, соціальна справедливість і творча самореалізація, участь громадян у управлінні державними і суспільними справами; 9) соціальне партнерство та громадянська солідарність [10].

Окрім цього, наведений вище перелік універсальних (загальних) принципів формування та реалізації державної політики варто доповнювати принципами гуманізму, доцільності та обґрунтованості, когерентності, комплексної взаємодії суб'єктів, людиноцентризму, полісуб'єктності, прогнозованості, транспарентності, фаховості та компетентності суб'єктів.

Свою чергою, стосовно галузевих (спеціальних) принципів формування та реалізації державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю варто зазначити, що дані принципи мають особливості, адже включають в себе як адаптовані загальні принципи державної політики, так і виключні, специфічні принципи.

Загальні принципи досліджуваної субполітики тотожні деяким універсальним (загальним) принципам державної політики в цілому, проте мають суттєве значення для сфери забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю та являються адаптованими до її змісту. Такі принципи ми пропонуємо розуміти як ординарні.

Ординарні (загальні) принципи формування та реалізації державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю вироблені світовою спільнотою та, як зазначає Є. Соболев, полягають, по-перше, у відповідальності уряду за створення системи, спрямованої на усунення умов, що призводять до інвалідності, та вирішення питань, пов'язаних з наслідками інвалідності; по-друге, у забезпеченні з боку держави однакового рівня життя осіб з інвалідністю та інших співгромадян, зокрема у сфері прибутків, освіти, зайнятості, охорони здоров'я, участі у житті суспільства; по-третє, у створенні з боку держави умов для незалежного життя осіб з інвалідністю (самозабезпечення, самодостатність); по-четверте, у визнанні рівності осіб з інвалідністю з іншими громадянами у сфері реалізації конституційних прав і дотримання обов'язків; по-п'яте, у створенні рівних умов для осіб з інвалідністю на всій території країни, незалежно від місця їх проживання; по-шосте, в урахуванні особливостей осіб з інвалідністю під час реалізації державної політики щодо осіб з інвалідністю; по-сьоме, у залученні осіб з інвалідністю до розробки й застосування законодавства й стратегій, що торкаються їхнього медичного, економічного та соціально-політичного становища [11, с. 94-95].

Нормативно ординарні принципи досліджуваної субполітики закріплені у Конвенції про права осіб з

інвалідністю. До них належать принципи свободи вибору, незалежності, недискримінації, залучення та включення до суспільства, поваги до особливостей осіб з інвалідністю, доступності, рівності можливостей, рівності чоловіків і жінок, поваги до прав і здібностей дітей з інвалідністю [12]. Водночас, майже аналогічний перелік принципів міститься у Стратегії Ради Європи про права осіб з інвалідністю на 2017-2023 роки. Дані принципи визначаються як основоположні і серед них – незалежності, свободи вибору, повної участі, рівності, людської гідності [13].

Разом з цим, галузеві (спеціальні) принципи формування та реалізації державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю, як зазначалось вище, включають в себе й виключні, специфічні принципи. Такі принципи ми пропонуємо розуміти як іманентні, оскільки вони є внутрішніми, тобто притаманні (властиві) лише досліджуваній субполітиці.

До іманентних принципів державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю ми відносимо принципи врахування потреб та інтересів осіб з інвалідністю; всебічної підтримки осіб з інвалідністю; застосування та впровадження засад розумного пристосування; застосування та впровадження засад універсального дизайну; наскрізної безбар'єрності; підвищення рівня обізнаності осіб з інвалідністю та щодо них; розвитку засад партиципації та згуртованості щодо осіб з інвалідністю; сприяння розвитку сталої міської мобільності. При цьому, наведений перелік іманентних принципів не є вичерпним, залежно від обставин, він може бути розширений та/або деталізований.

Отже, принципи державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю поділяються на:

1. Універсальні (загальні) – принципи, що притаманні державній політиці в цілому, застосовуються у всіх її видах (підвидах). До них, зокрема, відносяться: верховенства права; відповідності нормам міжнародного права та положенням міжнародних договорів; гуманізму, доцільності та обґрунтованості; ефективності; законності; зворотних зв'язків; когерентності, комплексної взаємодії суб'єктів; людиноцентризму; науковості; плановості; полісуб'єктності; пріоритетності захисту національних інтересів; прогнозованості; рівності усіх суб'єктів; системності; транспарентності; утвердження та забезпечення прав і свобод людини; фаховості та компетентності суб'єктів.

2. Галузеві (спеціальні) – оригінальні принципи, що, як правило, притаманні конкретному виду (підвиду) державної політики. Своєю чергою вони диференціюються на:

а) ординарні – внутрішні принципи державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю, які мають загальний характер та суттєве (базове) значення. Вони тотожні деяким універсальним (загальним) принципам державної політики в цілому, проте являються адаптованими до змісту державної політики щодо осіб з інвалідністю. До них, зокрема, відносяться: відповідальності уряду за створення системи, спрямованої на усунення умов, що призводять до інвалідності, та вирішення питань, пов'язаних з наслідками інвалідності; доступності; забезпечення однакового рівня життя; залучення та включення до суспільства; недискримінації; поваги до прав і здібностей дітей з інвалідністю; повної участі; рівності можливостей; рівності чоловіків і жінок; свободи вибору; створення рівних умов; створення умов для незалежного життя; урахування особливостей;

б) іманентні – внутрішні принципи державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю, які є виключними та специфічними, тобто притаманні (властиві) лише цій субполітиці. До них відносяться: врахування потреб та інтересів осіб з інвалідністю; всебічної підтримки осіб з інвалідністю; застосування та впровадження засад розумного пристосування; застосування та впровадження засад універсального дизайну; наскрізної безбар'єрності; підвищення рівня обізнаності осіб з інвалідністю та щодо них; розвитку засад партиципації та згуртованості щодо осіб з інвалідністю; сприяння розвитку сталої міської мобільності.

Висновки. Отже, у вищевказаного можна зробити висновок, що принципи державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю – це закріплені у правовій формі базові, керівні ідеї, основоположні правила, норми та стандарти, що розкривають її сутність, визначають засади її формування та реалізації задля гарантування повноцінного здійснення відповідними особами своїх прав і свобод, а також їх утвердження, охорони та захисту;

Разом із цим, принципи державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю поділяються на: 1) універсальні (загальні) – принципи, що притаманні державній політиці в цілому, застосовуються у всіх її видах (підвидах); 2) галузеві (спеціальні) – оригінальні принципи, що, як правило, притаманні конкретному виду (підвиду) державної політики. Галузеві (спеціальні), своєю чергою, диференціюються на: а) ординарні – внутрішні принципи державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю, які мають загальний характер та суттєве (базове) значення. Вони тотожні деяким універсальним (загальним) принципам державної політики в цілому, проте являються адаптованими до змісту державної політики щодо осіб з інвалідністю; б) іманентні – внутрішні принципи державної політики щодо забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю, які є виключними та специфічними, тобто притаманні (властиві) лише цій субполітиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Словник української мови; редкол.: І. К. Білодід (гол.) та ін. : в 11 т. Т. 7. Київ : Наук. думка, 1978. 724 с.

2. Тлумачний словник української мови ; А. О. Івченко. Х. : Фоліо, 2002. 540 с.
3. Малиновський В. Я. Державне управління : навч. посіб. Вид. 2-ге, допов. та переробл. К. : Атіка, 2003. 576 с.
4. Загальна теорія права: Підручник ; За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с.
5. Чеховська І.В. Державна сімейна політика в Україні: теорія та практика реалізації: монографія. Кам'янець-Подільський, ТОВ «Друкарня «Рута», 2013, 736 с.
6. Державна політика : підручник ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; ред. кол. : Ю. В. Ковбасюк (гол.), К. О. Ващенко (заст. гол.), Ю. П. Сурмін (заст. гол.) та ін. К. : НАДУ, 2014. 448 с.
7. Дослідження державних політик: методологія, процедури та європейські практики : монографія; авт. кол. : Л. В. Гонюкова, В. М. Козаков, В. А. Ребкало та ін. ; за заг. ред. Л. В. Гонюкової, В. М. Козакова. Київ : НАДУ, 2018. 400 с.
8. Кошиков Д. О. Адміністративно-правові засади реалізації державної політики у сфері забезпечення економічної безпеки держави : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2021. 485 с.
9. Коршунова Н. В. Поняття державної політики: теоретико-правове дослідження: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії : 12.00.01 (081 – Право). Київ 2017. 240 с.
10. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>
11. Соболь Є.Ю. Діяльність органів публічної влади щодо реалізації захисту прав та свобод інвалідів: адміністративно-правова теорія та практика: дис...док. юр. наук: 12.00.07. Класичний приватний університет. Запоріжжя, 2015. 546 с.
12. Конвенція про права осіб з інвалідністю (Конвенція про права інвалідів) ООН; Конвенція від 13.12.2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text
13. The Council of Europe Disability Strategy 2017-2023. URL: <https://www.coe.int/en/web/disability/strategy-2017-2023>

REFERENCES:

1. Bilodid, I.K. (Ed). (1978). Slovyk ukrainskoi movy. [Dictionary of the Ukrainian language]. v 11 t. T. 7. 724. [in Ukrainian].
2. Ivchenko, A.O. (2002). Tlumachnyi slovyk ukrainskoi movy. [Explanatory dictionary of the Ukrainian language]. 540. [in Ukrainian].
3. Malynovskiy, V. Ya. (2003). Derzhavne upravlinnia. [Governance]. navch. posib. Vyd. 2-he, dopov. ta pererobl. 576. [in Ukrainian].
4. Koziubra, M.I. (Ed), (2015). Zahalna teoriia prava. [General theory of law] 392. [in Ukrainian].
5. Chekhovska, I.V. (2013). Derzhavna simeina polityka v Ukraini: teoriia ta praktyka realizatsii. [State family policy in Ukraine: theory and practice of implementation]. 736. [in Ukrainian].
6. Kovbasiuk, Yu.V., Vashchenko, K.O., Surmin, Yu.P. (2014). Derzhavna polityka. [Public policy]. 448. [in Ukrainian].
7. Honiukova, L.V. (Ed), Kozakov, V.M. (Ed), Rebkalo, V.A. (2018). Doslidzhennia derzhavnykh polityk: metodolohiia, protsedury ta yevropeiski praktyky. [Public policy research: methodology, procedures and European practices.] monohrafiia. 400. [in Ukrainian].
8. Koshykov, D. O. (2021). Administratyvno-pravovi zasady realizatsii derzhavnoi polityky u sferi zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky derzhavy. [Administrative and legal principles of implementation of state policy in the field of economic security of the state]. dys.... d-ra yuryd. nauk: 12.00.07. 485. [in Ukrainian].
9. Korshunova, N. V. (2017). Poniattia derzhavnoi polityky: teoretyko-pravove doslidzhennia. [The concept of public policy: theoretical and legal research] dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora filosofii : 12.00.01 (081 – Pravo). 240. [in Ukrainian]
10. Pro zasady vnutrishnoi i zovnishnoi polityky. (2010, July 1). [On the principles of domestic and foreign policy] Zakon Ukrainy № 2411-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text> [in Ukrainian].
11. Sobol, Ye.Iu. (2015). Diialnist orhaniv publichnoi vlady shchodo realizatsii zakhystu prav ta svobod invalidiv: administratyvno-pravova teoriia ta praktyka. [Activities of public authorities in the implementation of protection of the rights and freedoms of persons with disabilities: administrative and legal theory and practice]. dys...dok. yur. nauk: 12.00.07. 546. [in Ukrainian].
12. Konventsiiia pro prava osib z invalidnistiu (Konventsiiia pro prava invalidiv) (2006, December 13). [Convention on the Rights of Persons with Disabilities (Convention on the Rights of Persons with Disabilities)]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text [in Ukrainian].
13. The Council of Europe Disability Strategy 2017-2023. (2016, November 13). Retrieved from: <https://www.coe.int/en/web/disability/strategy-2017-2023> [in European].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 338.637.1

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-124-128

Колбіна Наталія Григорівна,аспірантка кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права
факультету міжнародної торгівлі та права

Київського торговельно-економічного університету

e-mail: demidenkov@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0001-6139-9279>

СФЕРА ХАРЧУВАННЯ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Автором досліджено наукові позиції щодо сфери харчування як об'єкту адміністративно-правового дослідження.

Визначено, що: 1. сфера харчування є полівидовою, тобто її зміст, специфіку, напрямки розвитку варто розглядати в аспекті чинника забезпечення здоров'я нації; публічного адміністрування; складової економіки; елемента промислової безпеки держави, що є видовим елементом національної безпеки; маркетингової діяльності; 2. державна політика в сфері харчування носить несистемний характер, що виражається у відсутності заходів стимулювання операторів-виробників сфери харчування, а навпаки, в застосуванні зі сторони держави жорстких адміністративних заходів (постійні і непланові перевірки підприємств виробників, наявність великої кількості форм звітності та подання статистичних даних тощо); 3. необхідність забезпечення безперервного ланцюгового процесу в сфері харчування – «державо-оператор-виробник харчування-покупець». В даному випадку покупець завжди може бути споживачем, натомість споживач не завжди є покупцем (наприклад, продукти дитячого харчування, де вибір продукту робить саме покупець, тоді як споживачем є дитина); 4. конкурентно-спроможну динаміку розвитку сфери харчування, і сфери дитячого харчування зокрема, визначають соціально-демографічні, економічні чинники та купівельна спроможність покупців; 5. необхідним є запровадження заходів державної підтримки з метою модернізації виробничих потужностей підприємств сфери харчування, наприклад, в рамках державно-приватного партнерства; 6. зношеність виробничих потужностей та високий адміністративний тиск на суб'єктів господарювання сфери харчування негативним чином впливають на якість та безпечність харчових продуктів та розвиток сфери харчування в цілому; 7. необхідним є забезпечення умов діалогу між бізнесом сфери харчування та державою в особі уповноважених компетентних суб'єктів.

Ключові слова: дитяче харчування, дитячі суміші, міжнародно-правове регулювання, Європейський Союз, адаптація законодавства.

Kolbina N. NUTRITION AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RESEARCH

The author explores scientific positions on the field of nutrition as an object of administrative and legal research.

It is determined that: 1. the sphere of nutrition is a multi-species, ie its content, specifics, directions of development should be considered in terms of the factor of ensuring the health of the nation; public administration; component of the economy; element of industrial security of the state, which is a specific element of national security; marketing activities; 2. State policy in the field of food is unsystematic, which is expressed in the absence of measures to stimulate food producers, and vice versa, in the application of strict administrative measures by the state (constant and unscheduled inspections of producers, availability of many reporting forms and data, etc.); 3. the need to ensure a continuous chain process in the field of food - "state-operator-producer of food-buyer". In this case, the buyer can always be the consumer, but the consumer is not always the buyer (for example, baby food, where the choice of product is made by the buyer, while the consumer is the child); 4. competitive dynamics of the development of nutrition, and the field of baby food in particular, determine the socio-demographic, economic factors and purchasing power of buyers; 5. It is necessary to introduce measures of state support in order to modernize the production capacity of food enterprises, for example, in the framework of public-private partnership; 6. depletion of production capacity and high administrative pressure on food business entities negatively affect the quality and safety of food and the development of the food industry as a whole; 7. It is necessary to ensure the conditions for dialogue between the food business and the state in the face of authorized competent entities.

Key words: baby food, baby formula, international legal regulation, European Union, adaptation of legislation.

Постановка проблеми. Сфера дитячого харчування є елементом більш широкого поняття сфера харчування. Окрему увагу дослідженню понятійно-категоріального апарату, види дитячого харчування, особливості корисних складових продуктів дитячого харчування, державного управління в сфері дитячого харчування, засоби публічного адміністрування сферою дитячого харчування були предметом наукових досліджень широкого кола науковців різних сфер публічного адміністрування. З огляду на компетенцію вчених та предмет їхніх наукових пошуків сфера харчування та сфера дитяче харчування, зокрема, постійно перебуває під пристальною увагою та широким спектром досліджуваних питань. На нашу думку, це є логічним, адже, сфера харчування є однією з найнеобхідніших сфер суспільного життя, що відповідає за фізичне здоров'я населення.

Стан дослідження. Слід відзначити, що науковці досліджують сферу дитячого харчування з різних точок зору:

1. як окрему сферу публічного адміністрування (О.В. Запотоцька, О.С. Крушук, Л.В. Лосюк, Т. В.

Маланчук, С.М. Орехов);

2. як складовий обов'язковий елемент харчової промисловості (Т.Л. Мостенської, О.В. Медведенко, А.О. Заїнчковського, В.І. Смоляр, О.П. Сологуб, Д.Ф. Крисанов, Л.В. Дейнеко, Н.Г. Слободян);

3. як елемент економічної діяльності держави (Н.А. Головіна, О.В. Булгакова, Г.Є. Поліщук, Н.С. Юрченко);

4. як сферу життєвих інтересів населення (М.П. Гуліч, Л.Ф. Павлоцька, Н.В. Дуденко, В.В. Євлаш);

5. як елемент продовольчої безпеки держави (Т.В. Маланчук, Н.М. Сіренко).

Мета статті – здійснення аналізу наукових досліджень в яких досліджувалися питання харчування та безпосередньо, сфери дитячого харчування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наразі дослідимо позиції науковців за окремими напрямками їхніх наукових досліджень щодо визначення змістовних особливостей різних складових сфери харчування та дитячого харчування, зокрема.

Науковець-адміністративіст О.В. Запотоцька в монографічному дослідженні «Управління сферою безпечності та якості харчової продукції в Україні : адміністративно-правове дослідження» доводить, що публічне адміністрування у сфері безпечності та якості харчової продукції – це регламентована нормативно-правовими актами діяльність суб'єктів публічного адміністрування у сфері безпечності та якості харчової продукції, спрямована на виконання нормативно-правових актів шляхом прийняття адміністративних рішень щодо забезпечення безпечності та якості харчової продукції. Механізм публічного адміністрування у сфері безпечності та якості харчової продукції - являє собою взаємопов'язану, злагоджену організацію забезпечення компетентними органами публічної адміністрації та її посадовими особами, шляхом застосування розгалуженої системи правових засобів, безпечності та якості харчових продуктів, захисту та задоволення потреб споживача. Складовими структури зазначеного механізму визначаються: суб'єкт і об'єкт адміністрування; система нормативно-правових актів та засоби адміністрування сферою безпечності та якості харчової продукції [1, с.363-364].

Науковець наводить авторську класифікацію видів харчових продуктів взявши за основу наступні класифікаційні групи: за ознакою призначення; за природним походженням; за ознакою хімічного складу; за збагаченням речовинами різного походження; функціональні харчові продукти; з урахуванням лікувальної дії; за вмістом корисних речовин; за віковими категоріям; за видами теплової обробки; згідно розміщення товару у торгових мережах; за ступенем обробки; за ступенем забруднення; за методами консервування. Водночас, виокремлює засобами публічного адміністрування безпечності та якості харчових продуктів під якими пропонує розуміти регламентовані правовими нормами способи, які застосовуються публічною адміністрацією для ефективного адміністрування безпечності та якості харчових продуктів. Відповідно для адміністрування безпечності та якості харчових продуктів застосовують такі адміністративні засоби як: ліцензії, квоти, стандарти тощо [1, с.364].

До того ж, О.В. Запотоцькою вперше було внесено пропозицію та розроблено Кодекс безпечності та якості харчової продукції. Окрему увагу приділено вимогам безпечності та якості харчових продуктів, в тому числі, безпечності та якості продуктів дитячого харчування. Окрім того, було акцентовано увагу на розбіжностях норм національного законодавства щодо характеристик харчових продуктів, їх властивостей, вимог якості та безпечності з вимогами законодавства ЄС. Слід відзначити, що безумовно дана монографія стала першим науковим доробком в якому комплексно розкрито особливості сфери харчування як самостійної сфери публічного адміністрування.

О. С. Крушук в своєму дисертаційному дослідженні «Правове регулювання переміщення продуктів харчування через митний кордон України» особливу увагу приділив розкриттю поняття та елементів механізму переміщення продуктів харчування через митний кордон України. Розкрив систему суб'єктів правовідносин, які беруть участь у переміщенні продуктів харчування через митний кордон України, їх повноваження та компетенцію; виокремив специфіку переміщення продуктів харчування через митний кордон України; визначив порядок митного контролю при переміщенні продуктів харчування через митний кордон України; розкрив особливості здійснення митного оформлення при переміщенні продуктів харчування через митний кордон України; виокремив заходи митно-тарифного і нетарифного регулювання щодо переміщення продуктів харчування через митний кордон України; дослідив специфіку адміністративної відповідальності за порушення порядку переміщення через митний кордон продуктів харчування.

С. М. Орехов в дисертаційному дослідженні «Адміністративно-правове регулювання в галузі стандартизації, якості продукції, метрології і сертифікації» розкрив науковий підходи щодо дослідження адміністративно-правового регулювання в галузі стандартизації, якості продукції, метрології і сертифікації; дослідив поняття та елементи адміністративно-правового механізму регулювання відносин в галузі стандартизації, якості продукції, метрології і сертифікації; розкрив поняття та особливості адміністративної відповідальності за правопорушення в галузі стандартизації, якості харчової продукції, метрології і сертифікації.

Л.В. Лосяк в дисертаційному дослідженні «Адміністративно-правові засади здійснення сертифікації у сфері забезпечення якості продукції в Україні» розглянув питання, що стосуються теоретико-

методологічних засад здійснення сертифікації в Україні; порядку організації здійснення сертифікації у сфері забезпечення якості харчової продукції; виокремив шляхи удосконалення адміністративно-правового регулювання здійснення сертифікації якості харчової продукції в Україні.

Т. В. Маланчук дослідив проблеми адміністративно-правового регулювання торгівлі продуктами з маркуванням еко-знаками. Визначено, що основним стримуючим фактором розвитку роздрібною торгівлі органічними продуктами харчування в Україні є відсутність державного регулювання даного сегмента споживчого ринку. Досить часто до адміністративних методів державного регулювання внутрішньої торгівлі ставляться негативно, оскільки в умовах ринкових відносин державний вплив повинен ставати все менш відчутним. Однак, Т.В. Маланчук акцентує увагу, що у період економічного спаду і розбалансування економіки вони стають головними інструментами регулювання торговельних відносин. А поки що, на жаль, продукти, які мають маркувальні зображення органічного чи безпечного походження, не можуть гарантувати ні безпеки, ні якості [2, с.32].

Більшого наукового вивчення сфера харчування та дитячого харчування отримала з точки зору економічної їх значущості.

Г.Є. Поліщук дослідив роль та значення підприємств, які виробляють та реалізують дитяче харчування на економіку України. Відзначив, що основну роль у виробництві продуктів дитячого харчування відіграють підприємства галузі, оскільки тільки у промислових умовах можливо застосовувати сучасне обладнання, забезпечувати потребу дітей у спеціалізованих продуктах впродовж усього року у різних географічних регіонах, досягати високого рівня ресурсо-заощадження, високої конкурентоспроможності. Динаміку розвитку ринку дитячого харчування визначають соціально-демографічні зміни і платіжна спроможність населення [3; 5, с.23].

Науковцем визначено, що однією з особливостей розвитку ринку дитячого харчування є нерівномірність його різних асортиментних сегментів. Нові види продуктів дитячого харчування розроблюють відповідно до існуючих медико-біологічних вимог, які базуються на сучасній концепції адекватного харчування [4]. Нині в Україні промислове виробництво продуктів дитячого харчування, особливо рідких і пастоподібних, знаходиться у доволі критичному стані, оскільки не відповідає потребам споживачів як за обсягами виробництва, так і за асортиментом, а також не витримує конкуренції з імпортними продуктами, зокрема за якістю упаковки та оформленням. Існуючі вітчизняні розробки широко не впроваджуються через слабку матеріально-технічну і фінансову базу галузі. Нестаток спеціалізованого харчування для дітей також спричинений невідповідністю його стандартам і нормативам, а також відсутністю повного забезпечення законодавчо-нормативної бази за деякими групами продукції. У цьому негативну роль відіграє також певна неготовність системи нагляду за якістю і безпекою продуктів харчування для дітей. Реальну небезпеку для споживачів являє забруднення продуктів важкими металами через викиди промислових підприємств і транспорту, застосування антибіотиків у тваринництві та хімікатів і добрив у рослинництві [5, с.23].

Автор відзначає, що якість продуктів харчування це комплексна проблема, що передбачає, в першу чергу, вирішення загальних еколого-економічних проблем, розроблення системи вимог щодо санітарно-гігієнічних умов годівлі і утримування тварин, умов транспортування і технологічних умов переробки сировини, впровадження моніторингу доброякісності й біологічної цінності продуктів для дітей впродовж усього технологічного ланцюга. Удосконалення технології продуктів для дитячого харчування на сучасному етапі розвитку відбувається за такими напрямками: 1) забезпечення галузі сировиною в екологічно чистих зонах; 2) швидке і якісне первинне оброблення сировини та її транспортування в охолоджену стані до місця переробки; 3) теплове оброблення сировини та сумішей за ощадливих режимів для максимального збереження біологічно активних речовин; 4) конструювання збалансованих за хімічним складом продуктів комбінованого складу для дітей різного віку і стану здоров'я; 5) застосування нових видів хімічно інертних і зручних пакувальних матеріалів; 6) виключення впливу зовнішніх шкідливих чинників на екологічно чисту сировину впродовж технологічного процесу її перероблення та під час зберігання і реалізації екологічно чистої продукції [6, с.23-24].

З метою реалізації виокремлених напрямків Г.Є. Поліщук пропонує на державному рівні організувати спеціалізовану сировинну базу та створювати систему екологічного й технологічного моніторингу, що включає розроблення спеціальних заходів і технологій виробництва екологічно чистої продукції [5, с.24; 7, с.415].

Водночас, для розвитку сфери харчування необхідним вбачається модернізація потужностей виробників; систематичне підвищення кваліфікації кадрів; впровадження сучасних технологій та рецептур виробництва продукції для підвищення її якості конкурентоспроможності на ринку збуту.

В своїй науковій праці «Державне регулювання розвитку індустрії дитячого харчування» Н.А. Головіна відзначає, що у зв'язку з нестабільною економічною ситуацією в Україні, а також підвищення курсу долара, спостерігається тенденція зниження попиту на імпортну продукцію. За рахунок цього можна зміцнити позиції на ринку, а також збільшити частки виробництва вітчизняної продукції дитячого харчування [8, с.61].

Разом з тим, для підтримки вітчизняного товаровиробника продуктів харчування, на думку, Н.А. Головіної держава повинна вжити наступні адміністративні та економічні заходи: 1. Скасування норми

по обмеженню рівня рентабельності підприємств-виробників дитячого харчування. Можливо, лише залишити обмеження торгової надбавки. Адже дана норма стимулює виробників приховувати прибуток свого підприємства, збільшуючи статті витрат, а в складі холдингів такі підприємства і зовсім можуть бути збитковими, що по-перше не стимулює до розвитку саме підприємства, а по-друге, держава не доотримує податкових надходжень. 2. Введення пільг на ввезення обладнання для виробництва дитячого харчування або надання доступу до купівлі валюти і пільгового кредитування. 3. Співпраця існуючих виробників дитячого харчування з провідними науковими інститутами з метою покращення якісних властивостей своєї продукції та розширення асортименту. Також у ході такої співпраці необхідно налагоджувати випуск продукції для дітей з особливими потребами. 4. Надання державної підтримки малозабезпеченим сім'ям, а також самотнім матерям для купівлі продуктів дитячого харчування. Окрім цього, необхідним є відновлення роботи кухонь дитячого харчування, адже вони є найбільш зручним і доступним способом задовольнити попит на цю продукцію [9, с.78-79].

С. В. Прохорчук та Н. А. Головіна досліджують систему управління безпечністю харчових продуктів на підприємстві. Відзначають, що для запровадження дієвої системи управління безпечністю харчових продуктів необхідно насамперед навчання найвищого керівництва, групи НАССР, персоналу, що виконує роботи, які впливають на безпечність продуктів, та осіб, відповідальних за здійснення оперативного контролю. Найважливішим, на думку С. В. Прохорчука та Н. А. Головіна, є те, що в процесі запровадження системи управління безпечністю харчових продуктів змінюється психологія працівників усіх рівнів, формується розуміння того, яким має бути сучасне управління організацією, щоб досягнути найбільшої результативності щодо забезпечення харчових продуктів. Особливістю впровадження НАССР на підприємствах сфери харчування є здатність адаптуватися до національних ринкових систем тієї чи іншої країни, що сприяє її гармонійному та ефективному впровадженню. Державна політика має бути спрямована на адаптацію його вимог до особливостей діяльності підприємств на ринку дитячого харчування [9, с.152].

Висновки. Таким чином, узагальнюючи наукові погляди науковців-адміністративістів щодо публічного адміністрування сфери харчування можемо визначити наступне: 1. сфера харчування є сферою публічно-правових відносин; 2. необхідним є адаптувати норми національного законодавства до норм та стандартів ЄС в сфері харчування; 3. стандартизація, сертифікація, ліцензування, контроль, нагляд, адміністративна відповідальність є дієвими засобами публічного адміністрування в сфері харчування; 4. вивчення міжнародного досвіду дає можливість удосконалення адміністративно-правового регулювання та розвитку сфери харчування в цілому, і сфери дитячого харчування зокрема; 5. принципово важливим для забезпечення виробництва та обігу харчових продуктів є забезпечення державного регулювання всього виробничо-продовольчо-споживчого ланцюга продуктів харчування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Запотоцька О.В. Управління сферою безпечності та якості харчової продукції в Україні : адміністративно-правове дослідження: монографія. К. : Видавничим центр «Кафедра», 2018. 400 с.
2. Маланчук Т.В. Проблеми адміністративно-правового регулювання торгівлі продуктами з маркуванням еко-знаками. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2012. № 2(7). С.29-33. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/52501/6/Malanchuk_Problemy.pdf
3. О некоторых особенностях развития рынка детского питания / З. В. Ловкис, Л. А. Мельникова, Е. И. Васенкова. Пищевая промышленность. *Наука и технологии*. №3 (13). 2011. С. 3-8.
4. Справочник технолога молочного производства. Технология и рецептуры Т.6. Технология детских молочных продуктов / В. В. Кузнецов, Н. Н. Липатов. СПб.: ГИОРД, 2005. 512 с.
5. Поліщук Г. Є. Перспективи розвитку виробництва продуктів дитячого харчування в Україні. *Дитяче харчування: перспективи розвитку та інноваційні технології* : збірник праць Другої спеціалізованої науково-практичної конференції в рамках XVII Міжнародного форуму товарів і послуг для дітей «Baby expo», 9 вересня 2014 р. Київ : 2014. С. 22-25. URL: <http://dSPACE.nuft.edu.ua/bitstream/123456789/18133/1/3.pdf>
6. Матеріали 85 Ювілейної Міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів "Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у XXI столітті", присвяченої 135-річчю Національного університету харчових технологій, 11–12 квітня 2019 р. К.: НУХТ, 2019 р. Ч.1. 527 с.
7. Головіна Н.А. Стан та тенденції розвитку ринку дитячого харчування в Україні. *Бізнес-навігатор*. 2016. №1 (38). С.61-64. URL: http://business-navigator.ks.ua/journals/2016/38_2016/12.pdf
8. Головіна Н.А. Державне регулювання розвитку індустрії дитячого харчування. *Бізнес-навігатор*. 2017. № 1. С. 77-80. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2017_1_18
9. Прохорчук С. В. Головіна Н. А. Впровадження системи контролю за безпечністю та якістю дитячого харчування: досвід та перспективи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 19. Ч. 2. С.148-152. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/19_2_2018ua/35.pdf

REFERENCES:

1. Zapototska, O.V. (2018). Upravlinnia sferoiu bezpechnosti ta yakosti kharchovoi produktii v Ukraini: administratyvno-pravove doslidzhennia. [Management of food safety and quality in Ukraine: administrative and legal research]. monohrafiia. 400. [in Ukrainian].

2. Malanchuk, T.V. (2012). Problemy administrativno-pravovoho rehulivannia torhivli produktamy z markuvanniam eko-znakamy. [Problems of administrative and legal regulation of trade in eco-labeled products]. *Pravovyi visnyk Ukrainiskoi akademii bankivskoi spravy*. № 2(7). 29-33. Retrieved from: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstreamdownload/123456789/52501/6/Malanchuk_Problemy.pdf [in Ukrainian].
3. Lovkis, Z.V., Melnikova, L.A., Vasenkova, E.I. (2011). O nekotoryih osobennostyah razvitiya ryinka detskogo pitaniya [On some features of the development of the baby food market]. *Pischevaya promyshlennost. Nauka i tehnologii*. №3 (13). 3-8. [in Russian].
4. Kuznetsov, V.V., Lipatov N.N. (2005). Spravochnik tehnologa molochnogo proizvodstva. Tehnologiya i retseptury [Handbook of dairy production technologist. Technology and recipes] T.6. Tehnologiya detskih molochnyih produktov 512. [in Russian].
5. Polishchuk, H. Ye. (2014). Perspektyvy rozvytku vyrobnytstva produktiv dytiachoho kharchuvannia v Ukraini. [Prospects for the development of baby food production in Ukraine]. *Dytiache kharchuvannia: perspektyvy rozvytku ta innovatsiini tekhnolohii: zbirnyk prats Druhoi spetsializovanoi naukovo-praktychnoi konferentsii v ramkakh XVII Mizhnarodnoho forumu tovariv i posluh dlia ditei «Baby expo»*. 22-25. Retrieved from: <http://dspace.nuft.edu.ua/bitstream/123456789/18133/1/3.pdf> [in Ukrainian].
6. Naukovi zdobutky molodi – vyrishenniu problem kharchuvannia liudstva u XXI stolitti. (2019). [Scientific achievements of young people - solving the problems of human nutrition in the XXI century]. *Materialy 85 Yuvileinoi Mizhnarodnoi naukovo konferentsii molodykh uchenykh, aspirantiv i studentiv prysviachenoї 135-richchiu Natsionalnoho universytetu kharchovykh tekhnolohii*, 11–12 kvitnia 2019 r. Ch.1. 415. [in Ukrainian].
7. Holovyna, N.A. (2016). Stan ta tendentsii rozvytku rynku dytiachoho kharchuvannia v Ukraini. [Status and trends of the baby food market in Ukraine]. *Biznes-navihator*. №1 (38). 61-64. Retrieved from: http://business-navigator.ks.ua/journals/2016/38_2016/12.pdf [in Ukrainian].
8. Holovyna, N.A. (2017). Derzhavne rehulivannia rozvytku industrii dytiachoho kharchuvannia. [Derzhavne rehulivannia rozvytku industrii dytiachoho kharchuvannia]. *Biznes-navihator*. № 1. 77-80. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bnav_2017_1_18 [in Ukrainian].
9. Prokhorchuk, S. V. Holovina, N. A. (2018). Vprovadzhennia systemy kontroliu za bezpechnistiu ta yakistiu dytiachoho kharchuvannia: dosvid ta perspektyvy. [Implementation of the system of control over the safety and quality of baby food: experience and prospects]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 19. Ch. 2. 148-152. Retrieved from: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/19_2_2018ua/35.pdf [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 351.745

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-128-133

Роїк Владислав Артурович,

аспірант кафедри публічного управління та адміністрування
Національної академії внутрішніх справ

e-mail: roikv@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7865-9032>

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕПАРТАМЕНТУ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ ЯК СТРУКТУРНОГО ЕЛЕМЕНТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

У статті продемонстровано, що метою діяльності органів Національної поліції України є результат, на досягнення якого спрямована вся їх діяльність. З'ясовано, що перша група науковців під метою діяльності Національної поліції України розуміє забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку. Висвітлено, що друга група правників вважаючи тотожними поняттями мету й завдання, визначає, що основними завданнями поліції є реалізація в порядку та в межах, передбачених законодавством, державної політики у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Наголошено, що метою діяльності Департаменту захисту інтересів суспільства і держави є забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку, охорона прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства і держави, протидія злочинності, що є результатом його діяльності, який досягається через виконання покладених на нього завдань. Набула подальшого розвитку теза про те, що завдання поліції, виражаються у наданні поліцейських послуг у визначених сферах, при цьому мають програмний характер. Зауважено, що до головних завдань Департаменту захисту інтересів суспільства і держави належить здійснення державної політики у сфері охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, що являє собою реалізацію комплексу організаційно-правових заходів, направлених на захист громадян, суспільства і держави від

протиправних посягань.

Ключові слова: Національна поліція, мета діяльності, завдання, поліцейські послуги, дотримання прав і свобод людини, публічна безпека і порядок, протидія злочинності, оперативно-розшукова діяльність

Royik V. PURPOSE AND TASKS OF THE DEPARTMENT OF PROTECTION OF THE INTERESTS OF SOCIETY AND THE STATE AS A STRUCTURAL ELEMENT OF THE NATIONAL POLICE

The article demonstrates that the purpose of the National Police of Ukraine is the result to which all their activities are aimed. It was found that the first group of scientists for the purpose of the National Police of Ukraine understands the protection of human rights and freedoms, the interests of society and the state, combating crime, maintaining public safety and order. It is highlighted that the second group of lawyers, considering identical goals and objectives, determines that the main tasks of the police are to implement in the manner and within the limits prescribed by law, state policy in the protection of human rights and freedoms, public and state interests, crime prevention, support public safety and order. It is emphasized that the purpose of the Department of Protection of Public and State Interests is to ensure public (public) security and order, protection of human and civil rights and freedoms, public and state interests, combating crime resulting from its activities, which is achieved through its implementation tasks. The thesis that the tasks of the police are expressed in the provision of police services in certain areas, and have a programmatic nature, has been further developed. It is noted that the main tasks of the Department for the Protection of Public and State Interests include the implementation of state policy in the field of human rights and freedoms, as well as the interests of society and the state, which is a set of organizational and legal measures to protect citizens, society and the state illegal encroachments.

Key words: National police, purpose of activity, tasks, police services, observance of human rights and freedoms, public safety and order, fight against crime, operative-search activity

Постановка проблеми. Закон України «Про Національну поліцію» № 580-VIII від 2 липня 2015 року [1] надав правове обґрунтування діяльності принципово новому правоохоронному органу із сучасними підходами у практичній діяльності. Це було обумовлено тим, що Україна почала перебудовувати свої правоохоронні органи на підставі цінностей цивілізованих держав, що викликало необхідність реорганізації державних органів, в тому числі правоохоронних органів, змінюючи мету та завдання їх діяльності, виходячи із стандартів демократичних держав.

Виходячи з того, що суспільство постійно змінюється та вдосконалюється, Національна поліція як державний орган та складна система також потребує постійної реорганізації. Тому розуміння мети та завдань Департаменту захисту інтересів суспільства і держави як не так давно створеного структурного елементу Національної поліції є одним із пріоритетних напрямків наукових розвідок.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання завдань і функцій Національної поліції України висвітлювались у наукові працях фахівців з адміністративного права, теорії держави і права, конституційного права, інших галузевих правових наук, зокрема В. Б. Авер'янова, О. М. Бандурки, Ю.П.Битяка, В. М. Гаращука, О. В. Джафарової Д. С. Денисюка, С. В. Ківалова, А. Т. Комзюка, О.В.Кузьменко, О. М. Музичука, Ю. А. Тихомирова, С. О. Шатрави та ін.

Метою статті є висвітлення мети та завдань діяльності Департаменту захисту інтересів суспільства і держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термінологічне розуміння є вкрай важливим для з'ясування поняття мети та завдань Департаменту захисту інтересів суспільства і держави (ДЗІСД) Національної поліції України. Тому спочатку потрібно з'ясувати зміст понять «мета» та «завдання» Національної поліції.

Як правило, причини, які обумовлюють потребу у створенні та функціонуванні державних органів, їх призначення, та усвідомлення, що вони повинні робити для успішного виконання своїх завдань, ними не є предметом розгляду на практиці. Зазвичай, правники при дослідженні питання функціонування та діяльності державних органів, зосереджуються на розгляді їх структури та складових правового статусу. Але, можна зазначити, що навіть у повсякденному житті все починається з усвідомлення потреби, яка передуює виникненню інтересу, що, у свою чергу, спонукає до формулювання мети, на досягнення якої і спрямовуються в подальшому всі зусилля [2, с. 132-133; 3, с. 48].

Значення мети впливає з тези, що її помилкове, науково не обґрунтоване формулювання та спроби реалізувати її у такому вигляді найбільш негативно впливають на ефективність діяльності державних органів. Зауважимо, якщо діяльність здійснюється для досягнення недостатньо обґрунтованої або помилкової мети, то навіть будь-яка достовірна та своєчасна інформація, жодні найбільш досконалі засоби, методи і форми діяльності не можуть запобігти марному витраченню матеріально-технічних, фінансових та людських ресурсів. У свою чергу, правильно сформульована мета діяльності визначає раціональний варіант розвитку керуючої системи, ефективність та дієвість її впливу на керовану систему [3, с. 48].

Поняття «мети» відповідно до тлумачного словника – це те, до чого хтось прагне, хоче досягти [4, с. 520].

Можна говорити, що метою діяльності органів Національної поліції України є результат, на досягнення якого спрямована вся їх діяльність. Не викликає сумніву, що мета діяльності органів Національної поліції України визначається їхнім правовим статусом, місцем і роллю в державі. При цьому, завдання органів Національної поліції України впливають із мети, що поставлена перед ними. Вони докладно розкривають мету, а також вказують на способи її досягнення [5, с. 101].

Серед науковців також відсутній єдиний погляд на визначення мети діяльності Національної поліції в Україні.

Перша група науковців під метою діяльності Національної поліції України розуміють забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку.

Так, Д. С. Денисюк, зазначає, що основною метою її діяльності є забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку [5, с. 101].

З погляду Д. К. Катрич метою діяльності Національної поліції України є служіння суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, протидії злочинності та підтримання публічної безпеки і порядку та пов'язаний з цим обов'язок суворо обмежуватись власними визначеними повноваженнями, утримуючись від будь-яких свавільних дій [6, с. 21].

Друга група правників вважає зазначене не метою Національної поліції, а завданнями.

Наприклад, О. Ю. Салманова, вказує, що основними її завданнями є реалізація в порядку та в межах, передбачених законодавством, державної політики у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидія злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [7, с. 32].

І. І. Огороднікова й О. О. Колосов, також вважають, що основними завданнями поліції є захист прав громадян, запобігання скоєнню злочину, репресія (припинення) злочину, розкриття злочину, дотримання громадянами правового порядку, переслідування правопорушників, а також забезпечення захисту майна і надання допомоги громадянам у кризових ситуаціях [8, с. 41].

Цікавою є думка Є. П. Шила, який вважає, що метою діяльності Національної поліції України повинно бути досягнення певного бажаного результату, на досягнення якого спрямована вся діяльність органу, і цей результат повинен відображати призначення поліції та визначати певні орієнтири її діяльності [9, с. 86]. Але, ми вважаємо, що дане визначення мети можна пов'язати з будь-яким державним органом і не відображає мету поліції.

У Законі України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII чітко не встановлено мету Національної поліції України, зазначаючи при цьому, що Національна поліція України (поліція) – це центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [1]. Призначення поліції можливо визначити через завдання, які закріплені у ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII [1].

А. Є. Крищенко уточнює мету національної поліції і пропонує її закріпити у ст. 1 Закону України «Про Національну поліцію» в такій редакції: «Національна поліція України – це центральний орган виконавчої влади, мета діяльності якого полягає в сприянні забезпеченню добробуту в суспільстві через виконання поставлених перед ним завдань» [10, с. 124]. Підтримуючи думку науковця, вважаємо за доцільне визначити та закріпити у нормативно-правових актах мету діяльності Національної поліції України.

Отже, виходячи з того, що Департамент захисту інтересів суспільства і держави є структурною складовою Національної поліції, ми можемо говорити, що його метою є забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку, охорона прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства і держави, протидія злочинності, що є результатом його діяльності, який досягається через виконання покладених на нього завдань.

Зазначимо, що мета й завдання співвідносяться як загальне й конкретне, де мета – це загальне поняття, ціль, місія, а завдання – це способи досягнення мети. Відповідно до Академічного тлумачного словника під поняттям «завдання» розуміється по-перше, наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справа і т. ін. При цьому, ще одне значення надається як мета, до якої прагнуть; те, що хочуть здійснити [11, с. 40]. Що ще раз підтверджує один із поглядів розуміння цих понять як тотожних.

Завдання Національної поліції закріплено у ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII визначає такі завдання поліції, а саме надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [1].

Слушною є думка М. В. Кочерова про наявність, з одного боку, специфіки у формулюванні завдань поліції, яка виражається у наданні поліцейських послуг у визначених сферах. З іншого боку, положення про надання поліцейських послуг мають загальний, стратегічний характер, можна сказати навіть декларативний [12, с. 206]. З тезою про декларативність завдань поліції ми не зовсім погоджуємося, тому що вони мають конкретний прояв на практиці.

Завдання Департамент захисту інтересів суспільства і держави відповідають завданням Національної поліції України. На ДЗІСД покладено такі завдання: по-перше, організовує та бере участь у забезпеченні реалізації державної політики у сфері забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, надання в

межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги; по-друге, здійснює оперативно-розшукову діяльність з попередження, виявлення та припинення правопорушень, у тому числі вчинених учасниками та членами організованих груп і злочинних організацій [13].

Важливим завданням є Департаменту захисту інтересів суспільства і держави є забезпечення реалізації державної політики у сфері забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку.

Забезпечення публічної безпеки і порядку як у звичайних умовах життєдіяльності суспільства та держави, так і в умовах виникнення надзвичайних ситуацій, якою стала російська-українська війна, досягається проведенням єдиної державної політики в галузі забезпечення внутрішньої безпеки держави, а отже, і публічної безпеки й порядку, реалізацією заходів економічного, політичного, організаційного та іншого характеру, спрямованих, перш за все, на попередження загроз життєво важливим інтересам держави та суспільства [14, с. 16].

До основних завдань ДЗІСД належить забезпечення реалізації державної політики у сфері охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави. Зазначене завдання здійснюється через реалізацію комплексу організаційно-правових заходів, направлених на захист громадян, суспільства і держави від протиправних посягань, забезпечення безпечних умов для нормальної і безперешкодної реалізації прав, свобод та законних інтересів [15, с. 142].

Але, з метою забезпечення публічного інтересу під час охорони публічної безпеки допускається обмеження конституційних прав і свобод громадянина. При цьому, лише у передбачених Конституцією випадках можуть обмежуватись права і свободи, коли необхідна взаємна гармонізація права або свободи особи з іншими конституційними нормами, засадами або цінностями, а також для забезпечення реалізації охоронюваних цінностей [16, с. 114]. Так, під час військового стану, що був об'явлений, з початку широкомасштабної війни росії проти України, обмежуються права і свободи громадян для виконання завдань захисту національних інтересів.

Протидія злочинності є завданням, що відображає сутність правоохоронної діяльності державних органів. При виконанні даного завдання здійснюється комплекс організаційно-правових, управлінських та виховних заходів, спрямованих на виявлення й ліквідацію наявної в суспільстві злочинної активності, усунення завданих нею шкідливих наслідків, виявлення та усунення умов і факторів, що сприяють виникненню та процвітанню злочинності [15, с. 142].

Важливим завданням є надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Надання поліцією допомоги стосується конкретних ситуацій, в яких вона повинна бути зобов'язана втручатися, наприклад, коли потрібно надати допомогу людині в небезпеці або допомагати людям зв'язатися з іншими органами влади або соціальними службами [17, с. 345]. Це є актуальним під час війни в Україні, коли багато людей потерпають від агресії росії.

Зауважимо, що сучасні завдання поліції визначаються поняттям «публічні послуги», які виконує поліція, здійснюючи забезпечення публічного порядку та безпеки, охорону прав громадян, протидію злочинності тощо. Надання поліцейських послуг є новелою у діяльності поліції, тому що змінилась направленість її діяльності – допомога населенню, якісний поліцейський сервіс замість карально-репресивних повноважень [12, с. 220].

Особливим завданням, що виконує Департаменту захисту інтересів суспільства і держави є здійснення оперативно-розшукової діяльності з попередження, виявлення та припинення правопорушень, у тому числі вчинених учасниками та членами організованих груп і злочинних організацій.

Висновки. Таким чином, поняття мета й завдання співвідносяться як загальне і конкретне, де завдання безпосередньо пов'язані із загальною метою, на досягнення якої спрямоване виконання завдання. При цьому, наявність поставленої мети дає змогу визначити завдання діяльності державних органів.

Метою діяльності Департаменту захисту інтересів суспільства і держави є забезпечення публічної (громадської) безпеки і порядку, охорона прав і свобод людини і громадянина, інтересів суспільства і держави, протидія злочинності, що є результатом його діяльності, який досягається через виконання покладених на нього завдань.

Особливість завдань, які виконує ДЗІСД заключається в тому, що з одного боку він здійснює публічні послуги, а з другого боку реалізує особливі завдання у сфері оперативно-розшукової діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 40-41, ст.379.
2. Приймаченко Д. В. Адміністративна діяльність митних органів у сфері реалізації митної політики держави: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Ірпінь, 2007. 468 с.
3. Марченко Б. М. Адміністративна діяльність Державної прикордонної служби України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07., Дніпропетровськ, 2009. С. 220.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови /за ред. В.Т. Бусел. К. - Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.

5. Денисюк Д. Завдання Національної поліції України: проблеми законодавчого закріплення. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 100-104.
6. Катрич Д. К. Мета та завдання Національної поліції України: теоретико-правовий аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2017. Вип. 3 Том 2. С. 18-21.
7. Салманова О. Ю. Правові акти в управлінській діяльності Національної поліції України: монографія. Харків: Панов, 2016. 460 с.
8. Огороднікова І. І., Колосов О. О. Європеїзація органів внутрішніх справ. Перехід до європейських цінностей. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2015. № 3. С. 37-43.
9. Шило Є. П. Мета та завдання діяльності Національної поліції України як центрального органу виконавчої влади. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 2. С. 85-89.
10. Крищенко А. Є. Завдання та функції Національної поліції як учасника адміністративно-правових відносин у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 121-130.
11. Словник української мови: [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ: Наук. думка, 1970-1980. Т. 3: 3 / ред. тому: Г. М. Гнатюк, Т. К. Черторизька. 1972. 744 с.
12. Кочеров М. В. Адміністративно-правове забезпечення реформ у Національній поліції України. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2021. 457 с.
13. Офіційний сайт Національної поліції: URL: <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/departament-zaxistu-interesiv-suspilstva-i-derzhavi-nacziionalnoji-policziji-ukrajini.html>
14. Закон України «Про Національну поліцію»: наук.-практ. коментар / О. І. Безпалова, К. Ю. Мельник, О. О. Юхно та ін.; за заг. ред. В. В. Сокурєнка; передм. В. В. Сокурєнка; Харківський національний університет внутрішніх справ МВС України. Харків: Торговий дім «Золота миля», 2016. 408 с.
15. Ластович Д. М. Місце та значення поліцейських послуг в діяльності національної поліції. *Форум права: електор. наук. фак. видання*. 2016. № 1. С. 141-146.
16. Проневич О. С. Організаційно-правові засади діяльності поліції (міліції) Німеччини, Польщі та України: дис. ... д-ра юрид. наук. Харків, 2011. 445 с.
17. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / за ред. О.А. Банчука. К.: Москаленко О.М., 2013. 588 с.

REFERENCES:

1. Pro Natsionalnu politsiiu. (2015, July 2). [On the National Police]. *Zakon Ukrainy* № 580-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR)*, № 40-41, 379. [in Ukrainian].
2. Prymachenko, D. V. (2007). Administrativna diialnist mynykh orhaniv u sferi realizatsii mytnoi polityky derzhavy. [Administrative activity of customs bodies in the field of implementation of state customs policy]. *dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.07. 468*. [in Ukrainian].
3. Marchenko, B. M. (2009). Administrativna diialnist Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. [Administrative activity of the State Border Guard Service of Ukraine]. *dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.07. 220*. [in Ukrainian].
4. Busel, V.T. (2003). Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy. [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. 1440. [in Ukrainian].
5. Denysiuk, D. (2016), *Zavdannia Natsionalnoi politsii Ukrainy: problemy zakonodavchoho zakriplennia*. [Tasks of the National Police of Ukraine: problems of legislative consolidation]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 8. 100-104. [in Ukrainian].
6. Katrych, D. K. (2017) *Meta ta zavdannia Natsionalnoi politsii Ukrainy: teoretyko-pravovy aspekt*. [Purpose and tasks of the National Police of Ukraine: theoretical and legal aspect]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii Yurydychni nauky*. Vyp. 3 Tom 2. 18-21. [in Ukrainian].
7. Salmanova, O. Yu. (2016), *Pravovi akty v upravlinskii diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy*. [Legal acts in the management activities of the National Police of Ukraine] *monohrafiia*. 460. [in Ukrainian].
8. Ohorodnikova, I. I., & Kolosov O. O. (2015). *Yevropeizatsiia orhaniv vnutrishnikh sprav. Perekhid do yevropeiskykh tsinnostei*. [Europeanization of law enforcement agencies. Transition to European values]. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 3. 37-43. [in Ukrainian].
9. Shylo, Ye. P. (2017). *Meta ta zavdannia diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy yak tsentralnoho orhanu vykonavchoi vlady*. [The purpose and objectives of the National Police of Ukraine as a central executive body]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. № 2. 85-89. [in Ukrainian].
10. Kryshchenko, A. Ye. (2017). *Zavdannia ta funksi Natsionalnoi politsii yak uchasnyka administrativno-pravovykh vidnosyn u sferi zabezpechennia publichnoi bezpeky i poriadku*. [Tasks and functions of the National Police as a participant in administrative and legal relations in the field of public safety and order]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 2. 121-130. [in Ukrainian].
11. Hnatiuk, H.M., & Chertoryzka, T.K. [Eds.]. *Slovnyk ukrainskoi movy*. (1972). [Dictionary of the

Ukrainian language]. Т.3. 744. [in Ukrainian].

12. Kocherov, M. V. (2021). Administratyvno-pravove zabezpechennia reform u Natsionalnii politzii Ukrainy. [Administrative and legal support of reforms in the National Police of Ukraine]. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.07. 457. [in Ukrainian].

13. Ofitsiyni sait Natsionalnoi politzii. [Official site of the National Police]. Retrieved from: <https://www.npu.gov.ua/about/struktura/struktura/departament-zaxistu-interesiv-suspilstva-i-derzhavi-nacjonalnoji-policziji-ukrajini.html> [in Ukrainian].

14. Sokurenko, V.V. [Ed.] Bezpalova, O.I., Melnyk, K.Iu., Yukhno O.O. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalnu politziiu». 2016 [Law of Ukraine "On the National Police"]. nauk.-prakt. komentar 408. [in Ukrainian].

15. Lastovych, D. M. (2016). Mistse ta znachennia politseiskykh posluh v diialnosti natsionalnoi politzii. [The place and importance of police services in the activities of the national police]. *Forum prava: elektor. nauk. fakh. vydannia*. № 1. 141-146. [in Ukrainian].

16. Pronevych, O. S. (2011). Orhanizatsiino-pravovi zasady diialnosti politzii (militzii) Nimechchynu, Polshchi ta Ukrainy. [Organizational and legal principles of the police (militia) of Germany, Poland and Ukraine]. dys. ... d-ra yuryd. nauk. 445. [in Ukrainian].

17. Banchuk, O.A [Ed.], Moskalenko, O.M. (2013). Status politzii: mizhnarodni standarty i zarubizhne zakonodavstvo. [Police status: international standards and foreign legislation] 588. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 351.74

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-133-137

Марченко Микола Юрійович,

здобувач Науково-дослідного інституту публічного права

e-mail: marchenko2123@ukr.net

<https://orcid.org/0009-0003-6716-6291>

ПРЕВЕНТИВНІ ЗАХОДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНОГО НАГЛЯДУ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ

В статті відзначається, що публічна безпека і порядок є лакмусом рівня рівноваги суспільства, ефективності функціонування правоохоронної системи та має безпосередній вплив на рівень злочинності. Важливе місце в цій діяльності відведено підрозділам Національної поліції.

Адміністративний нагляд, як діяльність поліції превентивного характеру у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, має вчинятись з урахуванням функціональних повноважень, правових приписів, шляхом впливу на рівень правосвідомості населення, поведінку кожного суб'єкта суспільних правовідносин, заради досягнення конкретної мети – належний рівень правопорядку в державі в цілому або окремої адміністративно-територіальної одиниці безпосередньо.

Ключові слова: превентивні заходи, публічна безпека, правопорядок, адміністративний нагляд.

Marchenko M. PREVENTIVE MEASURES OF THE NATIONAL POLICE AS A SUBJECT OF ADMINISTRATIVE SUPERVISION IN THE FIELD OF ENSURING PUBLIC SAFETY AND ORDER

The article notes that public safety and order is a litmus test of the level of balance of society, the effectiveness of the law enforcement system and has a direct impact on crime. An important place in this activity is given to units of the National Police.

Administrative supervision, as a preventive activity of the police in the field of public safety and order, should be carried out taking into account the functional powers, legal requirements, by influencing the level of legal awareness of the population, the behavior of each subject of public relations. the state as a whole or a separate administrative-territorial unit directly.

Key words: preventive measures, public safety, law and order, administrative supervision.

Постановка проблеми. Враховуючи те, що Україна наразі перебуває у стані війни, загострено економічну та соціальну ситуацію, пріоритетності набуває питання безпеки національного масштабу. Це, в свою чергу, стимулює зростання ролі держави та її органів і посадових осіб в напрямку забезпечення безпеки громадян та інших осіб, які перебувають на її території на законних підставах. Реалізація поставлених завдань потребує запровадження відповідних дієвих правових норм, певного механізму і правових форм їх реалізації та міри відповідальності за їх порушення.

Значного поширення в сучасному суспільстві, яке зазнає руйнування багатьох постулатів людяності та норм міжнародного права, набувають такі явища як «сепаратизм» і «колаборація». Вказані суспільні

загрози змушують Україну, як державу суверенну, демократичну, рухатись шляхом реформування законодавства та вдосконалення процедури функціонування правоохоронної системи у сфері забезпечення національної безпеки. Одним із таких напрямків діяльності держави виступає удосконалення процедури реалізації функцій та завдань Національної поліції у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку.

Першим кроком на цьому шляху стало прийняття Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII, яким до завдань поліції віднесено надання поліцейських послуг у сферах забезпечення публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Статтею 1 вказаного закону Національну поліцію України визнано центральний орган виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. [1].

Важливість питання забезпечення публічної безпеки і правопорядку підкреслено Національною стратегією у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24.03.2021 № 119/2021, в якій зазначено, що в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України та тимчасової окупації її територій, проблема захисту прав і свобод людини є особливо гостро, у кризових ситуаціях ризику непропорційного обмеження прав і свобод людини зростають, що потребує особливого контролю з боку суспільства. Крім того підкреслюється, що забезпечення прав і свобод людини залишається головним обов'язком держави та має визначати зміст і спрямованість діяльності держави в усіх її зусиллях [2].

Проте, на законодавчому рівні не визначено поняття адміністративного нагляду у сфері публічної безпеки і порядку, і саме через відсутність чіткої правової регламентації даної правової категорії в наукових колах наводяться різні авторські визначення, що потребує вироблення узагальненого розуміння даного виду діяльності поліції. Крім того, потребує детального дослідження питання визначення форм реалізації адміністративного нагляду Національної поліції щодо забезпечення публічної безпеки і порядку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню питання адміністративного нагляду з боку правоохоронних органів, в тому числі і Національної поліції, у сфері публічної безпеки і порядку, шляхом жвавих дискусій, приділяється увага в працях В.Б.Авер'янова, О.М.Бандурки, О.В. Батраченка, Д.Н.Бахраха, Ю. П. Битяка, Л. П. Коваленко, А. Т. Комзюка, Я. О. Лакійчук, В. Г. Фатхутдінова, О. Н. Ярмиша та ін.

Мета статті полягає в дослідженні поняття адміністративного нагляду Національної поліції у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку та форм його реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тож для досягнення поставленої мети дослідження, вважаємо за необхідне визначити сутність правової категорії «публічна безпека і порядок», враховуючи те, що Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII наряду з цим терміном використовує категорію «громадська безпека».

О.В. Батраченко вважає, що категорія «публічна безпека» більш точно відображає сучасні тенденції суспільного та державного розвитку у напрямі, що відповідає пріоритетності життя, здоров'я та особистої безпеки людини та громадянина, її благополуччя та добробуту [3, с. 85].

Ж. Ведель використовує термін «публічний порядок» як необхідну умову нормального функціонування суспільства, умову забезпечення певним мінімумом державних гарантій. Зміст публічного порядку, на його думку, залежить від стану суспільних відносин, тобто забезпеченості безпеки моральних і майнових інтересів особи, захисту суспільства від протиправних посягань на його інтереси, створення умов для нормального життя і спокою [4, с. 12].

Публічна безпека і порядок характеризуються таким рівнем урегульованості відносин в середині суспільства, що будь-який учасник цих відносин, не зважаючи на його правовий статус, бажає на добровільних засадах дотримуватись правових приписів та загальноприйнятих правил поведінки за для досягнення конкретної мети – правопорядку.

В.С. Барба висловлює власну пропозицію щодо закріплення в законодавстві поняття – публічна безпека і порядок – як урегульовану правовими та іншими соціальними нормами систему суспільних відносин, що забезпечує захист прав і свобод громадян, їх життя та здоров'я, попередження злочинів та проступків, повагу до честі й людської гідності, дотримання норм суспільної моралі і порядку [5, с. 36].

З огляду на запропоновані визначення можна стверджувати, що публічна безпека і порядок є лакмусом рівня рівноваги суспільства, ефективності функціонування правоохоронної системи та має безпосередній вплив на рівень злочинності. Важливе місце в цій діяльності відведено підрозділам Національної поліції.

Як відзначає В. Развадовський, суспільні відносини у сфері громадської безпеки мають такі ознаки: установлюються стосовно забезпечення безпеки не лише невизначеної кількості осіб, а й невизначеного кола правоохоронюваних інтересів; гарантують безпеку інших суспільних цінностей (особи, власності тощо), створюючи навколо них своєрідну захисну оболонку, яка запобігає завданню насильницької шкоди. Порушення відносин громадської безпеки – учинення відповідних правопорушень – полягає в заподіянні шкоди благам, які охороняють самостійні правові норми; відносини громадської безпеки спрямовані на те, щоб попередити шкоду від джерел і видів діяльності, які становлять підвищену небезпеку для оточуючих (транспорт, виробництво, зброя, інші загально небезпечні предмети) [6, с. 40].

Враховуючи функціональну складову і правовий статус Національної поліції в цілому, та її підрозділів зокрема, варто відзначити про наділення їх спеціальним статусом у сфері забезпечення публічної безпеки та порядку і безпосередніми повноваженнями в цьому напрямку функціонування правоохоронної системи.

Забезпечення публічної безпеки та порядку, це діяльність уповноваженого на підставі законодавства органу держави, яка складається з певних елементів (етапів). Проте, перед тим як переходити до їх розгляду та аналізу вважаємо за необхідне з'ясувати суть самої категорії «забезпечення».

В тлумачному словнику, термін «забезпечувати» означає дію, задовольняти кого-, що-небудь у якихось потребах; створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [7, с. 375].

В своєму дослідженні Н.Н. Перепелиця та В.Ю. Журавльов характеризують термін «забезпечення» в двох значеннях – теоретичному та практично-функціональному. Так в теоретичному значенні термін «забезпечення» автори розглядають – як сукупність засобів, інструментів, умов, визначених і таких, що сприяють вирішенню певних завдань. В практично-функціональному значенні цей термін розглядається як сукупність напрямів створення визначених вище засобів та умов, визначень порядку і правил їх апробації, впровадження та використання в практичних сферах діяльності [8, с.146].

Тож адміністративний нагляд Національної поліції у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку можна характеризувати як діяльність, із застосуванням певних превентивних засобів та дотриманням законодавчо визначених умов, направлену на досягнення бажаного, конкретно визначеного результату, з дотриманням процедурних правил і законних прав, свобод та інтересів особи, на основі принципу людиноцентризму.

З огляду на це, В.А. Троян обґрунтовує створення поліції саме як публічно-сервісної служби, що відображає прагнення влади змусити правоохоронну систему служити інтересам громадян і суспільству в цілому, захищати та сприяти нормальній реалізації цих інтересів. Реалізація публічно-сервісної функції Національної поліції України полягає у сприянні громадянам у реалізації їх прав і законних інтересів, трансформується в публічно-сервісні відносини та забезпечує реалізацію ідеї людиноцентризму в сфері публічного управління [9, с.18].

Якщо публічний порядок втілюється у створенні обстановки суспільного спокою, сприятливих зовнішніх умов життєдіяльності людей, що забезпечує нормальний ритм суспільного життя, то публічна безпека проявляється у створенні безпечних умов при поводженні з джерелами підвищеної небезпеки та проведення робіт підвищеної небезпеки. Публічний порядок досягається в результаті впорядкування суспільних відносин за допомогою всіх форм нормативного регулювання, чи то норм моралі, традицій, правових норм, тоді як публічна безпека - тільки з використанням правових та технічних норм.

При порушенні відносин у сфері публічної безпеки характерно наступне: по-перше, загроза створюється не конкретній особі, а значному колу осіб, які представляють оточення, в якому проявляється дія джерела підвищеної небезпеки чи стихійних сил природи; по-друге, наслідки в таких ситуаціях більш значні та тяжкі, ніж зазіхання на особисту безпеку громадянина; по-третє, як регулятор відносин в цій галузі виступають різні організаційно-технічні (технологічні) правила, норми та стандарти, що визначають порядок придбання, перевезення, зберігання, використання, застосування джерел підвищеної небезпеки, у тому числі правила з безпечного ведення певних робіт, дорожнього руху, придбання, транспортування, зберігання та використання вибухових матеріалів, сильнодіючих отруйних речовин тощо.

В ході провадження адміністративного нагляду у сфері публічної безпеки та порядку, на підставі норм Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII, працівникам поліції надано право застосування превентивних поліцейських заходів та заходів примусу.

Варто відзначити, що заходи попереджувального (превентивного) характеру наділяються певними специфічними ознаками. Виділення кола таких ознак дає можливість встановити механізм дії таких заходів, а також підстави та умови, форми їх застосування, що мають регламентуватись нормами чинного законодавства, з метою уникнення порушення прав людини в ході їх застосування.

На переконання Л.П. Коваленко, превентивні заходи здійснюються, перш за все, задля профілактики правопорушень і з метою запобігання можливості доведення незаконного наміру на початкових стадіях. При цьому сутність таких заходів полягає в застосуванні працівниками поліції комунікативних заходів щодо особи без залучення фізичної сили, спеціальних засобів або вогнепальної зброї [10, с. 61].

Я.О. Лакійчук характеризує превентивні заходи як комплекс дій реактивного, контрольно-наглядового, реєстраційного, дозвольно-облікового, інформаційно-аналітичного, обмежувального характеру, метою яких є попередження, профілактика та запобігання вчиненню правопорушень у всіх галузях життєдіяльності суспільства [11, с. 123].

В наукових працях О. М. Бандурки та О. І. Безпалової превентивні поліцейські заходи характеризуються як дії або комплекс дій, що обмежують певні права і свободи людини, використання яких не завжди пов'язане із протиправною поведінкою конкретних осіб і які застосовуються відповідно до закону задля забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень із дотриманням установлених законом вимог. Отже, ці заходи мають чітку профілактичну спрямованість і орієнтацію на захист інтересів публічної безпеки і порядку, на недопущення вчинення правопорушень [12, с. 109].

Стаття 31 Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII визначає перелік таких превентивних заходів: 1) перевірка документів особи; 2) опитування особи; 3) поверхнева перевірка і огляд; 4) зупинення транспортного засобу; 5) вимога залишити місце і обмеження доступу до визначеної території; 6) обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю; 7) проникнення до житла чи іншого володіння особи; 8) перевірка дотримання вимог дозвільної системи органів внутрішніх справ; 9) застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; 10) перевірка дотримання обмежень, установлених законом стосовно осіб, які перебувають під адміністративним наглядом, та інших категорій осіб; 11) поліцейське піклування [1].

Підставами для застосування поліцейського заходу є юридичні та фактичні передумови. До юридичних передумов застосування поліцейського заходу слід віднести: 1) закріплення на рівні Закону України «Про Національну поліцію» покладених на поліцію повноважень щодо застосування певних поліцейських заходів; 2) законодавчо закріплені вимоги, порядок і процедура вчинення та оформлення поліцейських заходів; 3) законодавчо закріплені умови, за яких може застосовуватися той чи інший поліцейський захід. Фактичні передумови застосування поліцейських заходів також нормативно закріплені та визначаються із урахуванням покладених на поліцію повноважень. Тільки за наявності фактичних та юридичних умов поліцейські можуть учинити відповідні дії або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежує певні права і свободи людини, із дотриманням нормативно закріплених вимог до їх учинення [13, с. 88].

Адміністративний нагляд, як діяльність поліції превентивного характеру у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, має вчинятись з урахуванням функціональних повноважень, правових приписів, шляхом впливу на рівень правосвідомості населення, поведінку кожного суб'єкта суспільних правовідносин, заради досягнення конкретної мети – належний рівень правопорядку в державі в цілому або окремої адміністративно-територіальної одиниці безпосередньо.

Така діяльність як адміністративний нагляд у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку характеризується наявністю певних форм його провадження, до яких можна віднести:

- виявлення факторів та умов, що сприяють вчиненню правопорушень, які посягають на публічну безпеку і порядок, з метою упередження та/або усунення їх негативних наслідків;
- моніторинг рівні правомірності поведінки всіх учасників суспільних відносин та достатності і ефективності превентивної діяльності Національної поліції у сфері публічної безпеки і порядку, шляхом здійснення патрулювання;
- визначення рівня загрози публічній безпеці і порядку в діях учасників суспільних правовідносин;
- пред'явлення правомірної вимоги особі щодо необхідності дотримання публічної безпеки і порядку та припинення протиправних дій;
- вжиття відповідних превентивних поліцейських заходів, що відповідають рівню існуючої загрози з обов'язковим дотриманням законних прав та інтересів особи.

Висновки. Отже, адміністративний нагляд у сфері публічної безпеки і порядку характеризується як коло дій превентивного змісту та направленості, що забезпечує високий рівень правопорядку, правомірності поведінки суб'єктів суспільних правовідносин та дотримання прав, свобод та інтересів особи в межах держави або адміністративно-територіальної одиниці.

Застосуванням передбачених законодавством превентивних поліцейських заходів Національна поліція забезпечує додержання законів, усунення факторів, що сприяють вчиненню правопорушень, зростання рівня правосвідомості суспільства тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про Національну поліцію. Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 40-41, ст.379). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
2. Про Національну стратегію у сфері прав людини. Указ Президента України від 24.03.2021 № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#top>
3. Батраченко О.В. Поняття та ознаки публічної безпеки та порядку як об'єктів адміністративно-правової охорони. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 29, ч. 2, Т. 3. С. 84-86.
4. Ведель Ж. Административное право Франции Ж. Ведель : под ред. М.А. Крутоголова. М. : Прогресс. 1973. 512 с.
5. Барба В. С. Поняття публічної безпеки і порядку як об'єкта взаємодії територіальних підрозділів національної поліції з органами місцевого самоврядування. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 4. Ч. 1. С. 32-36. URL: www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2018/4/part_1/10.pdf
6. Развадовский В. Деятельность милиции по обеспечению безопасности дорожного движения. *Юридический вестник*. 1999. № 1. С. 39-41.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад, і голов, ред. В. Т. Бусел. К. Ірпінь: ВТФ «Перун». 2005. 1728 с.

8. Перепелица Н.Н., Журавлев В.Ю. Взаимодействие систем информационного и аналитического обеспечения оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. *Право і безпека*. 2014. № 3 (54). С. 145-150.
9. Троян В.А. Завдання та функції Національної поліції України як складова реалізації її публічно-сервісної діяльності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. № 4 (75). С. 12-18.
10. Коваленко Л.П. Поліцейські заходи патрульної поліції. *Вісник Запорізького національного університету*. 2016. № 4. С. 59-64.
11. Лакійчук Я.О. До характеристики організаційних заходів поліції щодо здійснення нею превентивних заходів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 1. Т. 4. С. 121-126.
12. Адміністративна діяльність поліції у питаннях та відповідях : навч. посіб.; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : ХНУВС. 2017. 242 с.
13. Домброван Н.В., Ізбаш К.С. Превентивні заходи реагування поліції на правопорушення. *Соціально-правові студії*. 2020. Випуск 3 (9). С. 84-90. URL: [http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_3\(9\)_2020/13.pdf](http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_3(9)_2020/13.pdf)

REFERENCES:

1. Pro Natsionalnu politsiiu. (2015, July 2). [On the National Police]. *Zakon Ukrainy № 580-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), № 40-41, 379*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> [in Ukrainian].
2. Pro Natsionalnu stratehiu u sferi prav liudyny. (2021, March 24), [On the National Strategy for Human Rights]. *Ukaz Prezydenta Ukrainy № 119/2021*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#top> [in Ukrainian].
3. Batrachenko, O.V. (2014). Poniattia ta oznaky publichnoi bezpeky ta poriadku yak ob'ektiv administratyvno-pravovoi okhorony. [Concepts and signs of public safety and order as objects of administrative and legal protection]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 29, ch. 2, T. 3. 84-86. [in Ukrainian].
4. Krutogolov, M.A. [Ed.] (1973), *Administrativnoe pravo Frantsii*. [French administrative law]. 512. [in Russian].
5. Barba, V. Ye. (2018). Poniattia publichnoi bezpeky i poriadku yak ob'ekta vzaiemodii terytorialnykh pidrozdiliv natsionalnoi politsii z orhanamy mistsevoho samovriaduvannia. [The concept of public security and the order of the object of interdependence of territorial subdivisions of the national police with the bodies of local self-regulation]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys*. № 4. Ch. 1. 32-36. Retrieved from: www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2018/4/part_1/10.pdf [in Ukrainian].
6. Razvadovskiy, V. (1999), *Deyatel'nost' militsii po obespecheniyu bezopasnosti dorozhnogo dvizheniya*. [Police activities to ensure road safety] *Yuridicheskii vestnik*. № 1. 39-41. [in Russian].
7. Busel, V.T. (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy*. [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. 1728. [in Ukrainian].
8. Perepelitsa, N.N., Zhuravlev, V.Yu. (2014) *Vzaimodeystvie sistem informatsionnogo i analiticheskogo obespecheniya operativno-rozysknoy deyatelnosti organov vnutrennih del*. [Interaction of systems of information and analytical support for operational-search activities of internal affairs bodies]. *Pravo I bezpeka*. № 3 (54). 145-150. [in Ukrainian].
9. Troian, V.A. (2016). *Zavdannia ta funksiі Natsionalnoi politsii Ukrainy yak skladova realizatsii yii publichno-servisnoi diialnosti*. [Tasks and functions of the National Police of Ukraine as a component of the implementation of its public service activities]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. № 4 (75). 12-18. [in Ukrainian].
10. Kovalenko, L.P. (2016). *Politseiski zakhody patrolnoi politsii*. [Police patrol activities]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. № 4. 59-64. [in Ukrainian].
11. Lakiichuk, Ya. O. (2018) *Do kharakterystyky orhanizatsiinykh zakhodiv politsii shchodo zdiisnennia neiu preventyvnykh zakhodiv*. [To characterize the organizational measures of the police to implement preventive measures]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. Vyp. 1. T. 4. 121-126. [in Ukrainian].
12. Bandurka, O.M. [Ed.] (2017). *Administratyvna diialnist politsii u pytanniakh ta vidpovidiakh*. [Administrative activities of the police in questions and answers]. 242. [in Ukrainian].
13. Dombrovan, N.V., Izbash, K.S. (2020). *Preventyvni zakhody reahuvannia politsii na pravoporushennia*. [Preventive measures of police response to offenses]. *Sotsialno-pravovi studii*. Vypusk 3 (9). 84-90. Retrieved from: [http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_3\(9\)_2020/13.pdf](http://www.sls.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/arhiv/sps_3(9)_2020/13.pdf) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 341.456

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-138-142

Чорний Сергій Володимирович,
аспірант Науково-дослідного інституту публічного права
e-mail: demidenkov@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-9383-4703>

МІЖНАРОДНІ АКТИ, ЯКІ РОЗПОВСЮДЖУЮТЬСЯ НА ОРГАНІЗАЦІЮ ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДРОЗДІЛІВ НЦБ ІНТЕРПОЛ

Розкрито систему міжнародних актів, які розповсюджуються на організацію діяльності підрозділів НЦБ Інтерпол.

Відзначено, що система міжнародних правових актів є базисом для розроблення та прийняття відповідних норм національного законодавства, що спрямована на удосконалення діяльності національного центрального бюро, розроблення методів та форм міжнародного поліцейського співробітництва, вжиття комплексу заходів, які спрямовані на протидію та боротьбу з транснаціональними організованими злочинами, які вчиняються з використанням сучасних технологій та становлять як внутрішньо-державну, так і міжнародну загрозу законності та правопорядку.

Департамент міжнародного поліцейського співробітництва є структурним підрозділом Національної поліції України, діяльність якого безпосередньо здійснюється у тісній взаємодії між Міжнародною організацією кримінальної поліції Інтерпол та Європол. Саме тому, для виконання поставлених завдань та досягнення цілей такої діяльності особливо важливу роль відіграють міжнародні нормативно-правові акти, які ратифікувала Україна.

До міжнародних актів, які розповсюджуються на організацію діяльності підрозділів НЦБ Інтерпол належать: Статут міжнародної організації кримінальної поліції – ІНТЕРПОЛ; Європейська конвенція про видачу правопорушників; Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах; Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах; Конвенція про кіберзлочинність; Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності.

Статут міжнародної організації кримінальної поліції – ІНТЕРПОЛ формує основи діяльності НЦБ Інтерпол, визначає його правовий статус, напрямки діяльності та взаємодію з міжнародною організацією Інтерпол, завдання та функції діяльності, особливості та порядок міжнародної взаємодії НЦБ Інтерполу в Україні з іншими представництвами НЦБ.

Ключові слова: НЦБ Інтерпол, міжнародні акти, МОКП Інтерпол, кримінальна поліція, правове регулювання.

Chorniy S. INTERNATIONAL ACTS THAT APPLY TO THE ORGANIZATION OF THE ACTIVITIES OF UNITS OF THE NCB INTERPOL

The system of international acts that apply to the organization of the activities of units of the NCB Interpol is revealed.

It is noted that the system of international legal acts is the basis for the development and adoption of relevant national legislation aimed at improving the activities of the National Central Bureau, developing methods and forms of international police cooperation, taking a set of measures to combat and combat transnational organized crime. which are committed with the use of modern technologies and pose both a domestic and international threat to law and order.

The Department of International Police Cooperation is a structural unit of the National Police of Ukraine, whose activities are carried out directly in close cooperation between the International Criminal Police Organization Interpol and Europol. That is why international normative legal acts ratified by Ukraine play a particularly important role in fulfilling the set tasks and achieving the goals of such activities.

The international acts that apply to the organization of the activities of units of the NCB Interpol include: Charter of the International Organization of Criminal Police - INTERPOL; European Convention on the Extradition of Offenders; European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters; Convention on Legal Assistance and Legal Relations in Civil, Family and Criminal Matters; Cybercrime Convention; United Nations Convention against Transnational Organized Crime.

The Charter of the International Criminal Police Organization - INTERPOL forms the basis of the Interpol NCB, determines its legal status, activities and interaction with the international organization Interpol, tasks and functions, features and procedure of international interaction of the Interpol NCB in Ukraine with other NCB offices.

Key words: NCB Interpol, international acts, IOCP Interpol, criminal police, legal regulation.

Постановка проблеми. Ст. 9 Конституції України встановлено, що чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України [1].

Порядок укладення, виконання та припинення дії міжнародних договорів України з метою належного забезпечення національних інтересів, здійснення цілей, завдань і принципів зовнішньої політики України, закріплених у Конституції України та законодавстві України [2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання правового забезпечення діяльності підрозділів НЦБ Інтерпол були предметом дослідження В.А. Бабич, О.М. Бандурка, Я.М. Бельсон, І.П. Блищенко, С.В.Бородін, В.М. Волженкіна, О.І. Виногорова, Л.Н. Галенська, В.П. Зімін, Г.В. Ігнатенко, І.І. Карпец, М.О. Корнієнко, В.Н. Кудрявцев, В.С. Кузьмічов, О.І. Леженіна, Є.Г. Ляхов, В.В. Меркушин,

В.С.Овчинський, В.П. Панов, Г.Л. Прокопенко, К.С. Родіонов, В.Ш. Табалдієва та інші.

Метою статті є визначення системи міжнародних актів, які урегульовують діяльність підрозділів НЦБ Інтерполу в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фундаментальним міжнародним нормативно-правовим актом є Статут міжнародної організації кримінальної поліції - ІНТЕРПОЛ її цілями є: 1) забезпечувати та підтримувати найширшу взаємну допомогу між усіма органами кримінальної поліції в межах законодавства різних країн та в дусі Загальної декларації прав людини; 2) створювати та розвивати всі інституції, які можуть ефективно сприяти попередженню та припиненню загально-кримінальних злочинів. Будь-яка країна може уповноважити як Члена Організації будь-який офіційний поліцейський орган, функції якого відповідають основам діяльності Організації. Звернення про набуття членства подається Генеральному секретареві уповноваженим урядовим органом. Рішення про набуття членства ухвалюється Генеральною Асамблеєю більшістю у дві третини голосів [3].

Міжнародна організація кримінальної поліції - ІНТЕРПОЛ складається з: - Генеральної Асамблеї; - Виконавчого комітету; - Генерального секретаріату; - Національних центральних бюро; - Радників; - Комісії з контролю файлів. Генеральна Асамблея є найвищим органом Організації. Вона складається з делегатів, яких призначають Члени Організації. Кожний Член Організації може бути представлений одним або декількома делегатами; однак кожна країна може мати лише одного керівника делегації, який призначається компетентним урядовим органом цієї країни [3].

Статтями 31-33 Статуту міжнародної організації кримінальної поліції - ІНТЕРПОЛ визначено, що для досягнення своїх цілей Організація потребує постійного та активного співробітництва своїх Членів, які в рамках повноважень та згідно із законодавством їхніх країн мають робити все можливе для сумлінної участі в її діяльності. Для забезпечення зазначеного співробітництва кожна країна має визначити орган, який діятиме як Національне центральне бюро. Цей орган має забезпечувати взаємодію з: а) різними відомствами своєї країни; б) тими органами інших країн, які діють як Національні центральні бюро; в) Генеральним секретаріатом Організації. У випадку тих країн, у яких положення ст. 32 не можуть бути застосовані або не дозволяють здійснювати ефективне централізоване співробітництво, Генеральний секретаріат спільно з цими країнами визначає найбільш прийнятні альтернативні способи співробітництва [3].

Нормативною основою діяльності Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції України, що є національним центральним бюро Інтерполу в Україні є положення Статуту міжнародної організації кримінальної поліції – ІНТЕРПОЛ, які формують основи діяльності даного органу, визначають його правовий статус, напрямки діяльності та взаємодію з міжнародною організацією Інтерпол.

Положенням про Департамент міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції визначено, що головними завданнями даного підрозділу Національної поліції України є здійснення міжнародного співробітництва з компетентними органами іноземних держав та міжнародними організаціями з питань, що належать до компетенції поліції, Інтерполу та Європолу, а також реалізацію повноважень щодо здійснення представництва та забезпечення виконання зобов'язань України в Міжнародній організації кримінальної поліції – Інтерполі та Європол.

Статтею 542 Кримінального процесуального кодексу України визначено, що міжнародне співробітництво під час кримінального провадження полягає у вжитті необхідних заходів з метою надання міжнародної правової допомоги шляхом вручення документів, виконання окремих процесуальних дій, видачі осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, тимчасової передачі осіб, перейняття кримінального переслідування, передачі засуджених осіб та виконання вироків. Міжнародним договором України можуть бути передбачені інші, ніж у цьому Кодексі, форми співробітництва під час кримінального провадження [4].

Пріоритетними напрямками діяльності Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва в напрямку міжнародного співробітництва є супроводження розслідувань, міжнародний розшук осіб, розшук транспортних засобів, оперативне реагування, підтримка операцій Європолу. Юридичними підставами міжнародного співробітництва в кримінально-правовій сфері є міжнародні угоди, конвенції, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Одним з таких міжнародно-правових актів є *Європейська конвенція про видачу правопорушників (1957 р.)*, яку Україна ратифікувала 29 травня 1997 р. Згідно даної Конвенції сторони зобов'язуються видавати одна одній, з урахуванням положень та умов, викладених в цій Конвенції, всіх осіб, які переслідуються компетентними органами запитуючої Сторони за вчинення правопорушення або які розшуковуються зазначеними органами з метою виконання вироку або постанови про утримання під вартою [5].

Видача правопорушників здійснюється у зв'язку із правопорушеннями, які караються за законами запитуючої Сторони та запитуваної Сторони позбавленням волі або згідно з постановою про утримання під вартою на максимальний термін не менше одного року чи більш суворим покаранням. Якщо особа визнається винною і вирок про ув'язнення або постановою про утримання під вартою проголошується на території запитуючої Сторони, термін призначеного покарання має складати не менше чотирьох місяців [5].

Для видачі особи складається запит у письмовій формі і надсилається по дипломатичних каналах. Інші шляхи передачі запитів можуть бути встановлені за прямою згодою між двома або декількома Сторонами. Запит супроводжується: а) оригіналом або завіреною копією обвинувального вироку та

постанови суду або постанови про негайне затримання чи ордера на арешт або іншого розпорядження, яке має таку ж силу і видане відповідно до процедури, передбаченої законодавством запитуючої Сторони; б) викладом правопорушень, за які вимагається видача. Час і місце їх вчинення, їх юридична кваліфікація і посилання на відповідні правові положення зазначаються як найточніше; с) копією відповідних законодавчих актів або, коли це неможливо, викладом відповідного закону і, по можливості, як найточнішим описом відповідної особи, а також будь-якою іншою інформацією, яка може сприяти встановленню її особистості та громадянства [5].

Окрім того, уповноважений підрозділ Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції України має право за запитом Сторони вживати заходи для тимчасового арешту.

У термінових випадках компетентні органи запитуючої Сторони можуть звертатися із запитом про тимчасовий арешт розшукуваної особи. Компетентні органи запитуючої Сторони вирішують це питання відповідно до свого законодавства. У запиті про тимчасовий арешт повідомляється про існування одного з документів (обвинувальний вирок та постанова суду або постанова про негайне затримання чи ордера на арешт або інше розпорядження, яке має таку ж силу і видане відповідно до процедури) і намір надіслати запит про видачу правопорушника. В ньому також зазначається, за яке правопорушення буде запитуватися видача, де і коли таке правопорушення було вчинене, а також, у міру можливості, опис зовнішності розшукуваної особи [5, ст.16].

Тимчасовий арешт може бути припинений, якщо, впродовж 18 днів після арешту, запитувана Сторона не отримує запити про видачу правопорушника і відповідні документи. У будь-якому випадку цей період не може перевищувати 40 днів від дати здійснення такого арешту. Можливість тимчасового звільнення у будь-який час не виключається, однак запитувана Сторона вживає будь-яких заходів, які, на її думку, необхідні для запобігання втечі розшукуваної особи [5, ст.16].

Окремі питання співпраці в напрямку екстрадиції та взаємних дій уповноважених суб'єктів урегульовано *Конвенцією про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах* та *Європейською конвенцією про взаємну допомогу у кримінальних справах* встановлено можливість для надання правової допомоги підрозділами Міжнародної організації кримінальної поліції (Інтерпол) [6].

В розділі IV Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах «Допомога у кримінальних справах» встановлено, що договірні Сторони зобов'язуються відповідно до умов, передбаченими цією Конвенцією, за вимогою видавати один одному осіб, що знаходяться на їх території, для притягнення до кримінальної відповідальності або для приведення вироку у виконання. Видача для притягнення до кримінальної відповідальності провадиться за такі діяння, які за законами запитуючої і запитуючої Договірних Сторін є карними і за здійснення яких передбачається покарання у виді позбавлення волі на термін не менше одного року або більш тяжке покарання. Видача для приведення вироку у виконання провадиться за такі діяння, які відповідно до законодавства запитуючої і запитуючої Договірних Сторін є карними і за здійснення яких особу, видача якої потрібна, було засуджено до позбавлення волі на термін не менш шести місяців або до більш тяжкого покарання [7, ст.56].

Окремими міжнародними правовими актами, які деталізують форми міжнародного поліцейського співробітництва є міжнародні двосторонні угоди між Україною та іншими країнами з питань екстрадиції. Наразі, Україна підписала такі договори з 67 країнами, зокрема: Азербайджаном, Грузією, Естонією, Латвією, Литвою, Молдовою, Польщею, Аргентиною, із державами-членами Ради Європи, які є учасниками Європейської конвенції про видачу правопорушників за принципом взаємності: Австрія, Італія, Іспанія, Велика Британія, Німеччина, Туреччина, Швейцарія [8].

Загалом за участі Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції України до іноземних держав екстрадовано 158 осіб (з 2014 по 2019 роки). З іноземних держав до України за п'ять років передали 76 осіб, хоча запитували на видачу 252 правопорушники [9].

Конвенцією про кіберзлочинність, яку Україна ратифікувала 7 вересня 2005 року визначено, що запити про взаємну допомогу або про повідомлення, пов'язані з нею або повідомлення відповідно до можуть надсилатися через Міжнародну організацію кримінальної поліції (Інтерпол) [10].

Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності прийнята з метою сприяння співробітництву в справі більш ефективного попередження транснаціональної організованої злочинності та боротьби з нею. Кожна Держава-учасниця призначає центральний орган, що несе відповідальність за одержання прохань про надання взаємної правової допомоги та або за їхнє виконання, або за їхнє перепровадження для виконання компетентним органам і має відповідні повноваження. Якщо в Державі-учасниці є спеціальний регіон або територія з окремою системою надання взаємної правової допомоги, вона може призначити особливий центральний орган, що буде виконувати таку ж функцію щодо цього регіону або території. Центральні органи забезпечують оперативне і належне виконання або перепровадження отриманих прохань. Якщо центральний орган перепроваджує прохання для виконання компетентному органу, він сприяє оперативному і належному виконанню цього прохання компетентним органом. Під час здачі на зберігання кожною Державою-учасницею її ратифікаційної грамоти або документа про прийняття або затвердження цієї Конвенції або приєднання до неї Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй повідомляється про центральний орган, що призначений з цією метою. Прохання про надання взаємної правової допомоги і будь-які повідомлення щодо них перепроваджуються

центральним органам, призначеним Державами-учасницями. Ця вимога не завдає шкоди праву Держави-учасниці вимагати, щоб такі прохання і повідомлення направлялися їй по дипломатичних каналах і, у разі надзвичайних обставин, коли Держави-учасниці домовилися про це, через Міжнародну організацію кримінальної поліції, якщо це можливо [11].

Держава-учасниця, яка одержала від іншої Держави-учасниці прохання про конфіскацію доходів від злочинів, майна, устаткування або інших засобів вчинення злочинів, що знаходяться на її території, у максимальній мірі, що можлива в рамках її внутрішньої правової системи: а) направляє це прохання своїм компетентним органам з метою одержання постанови про конфіскацію і, у разі винесення такої постанови, приводить її у виконання; або б) направляє своїм компетентним органам постанову про конфіскацію, винесену судом на території запитуючої Держави-учасниці з метою виконання у тому обсязі, що зазначений у проханні, і в тій мірі, в якій вона відноситься до доходів, що знаходяться на території запитуваної Держави-учасниці, від злочинів, майна, устаткування або інших засобів вчинення злочинів [11].

Після одержання прохання, направлено іншою Державою-учасницею, під юрисдикцію якої підпадає будь-який злочин, що охоплюється цією Конвенцією, запитувана Держава-учасниця вживає заходів для виявлення, відстеження, арешту або вїмки доходів від злочину, майна, устаткування або інших засобів вчинення злочинів з метою подальшої конфіскації, постанова про яку виноситься або запитуючою Державою-учасницею або, відповідно до прохання запитуваною Державою-учасницею.

Статтею 17 даної Конвенції встановлено, що Держави-учасниці можуть розглядати можливість укладання двосторонніх або багатосторонніх угод чи домовленостей про передачу осіб, засуджених до тюремного ув'язнення або інших видів позбавлення волі за злочини, що охоплюються цією Конвенцією, для того, щоб вони могли відбувати строк покарання на їхніх територіях [11].

Для цього Держави-учасниці надають одна одній найширшу взаємну правову допомогу в розслідуванні, кримінальному переслідуванні та судовому розгляді у зв'язку зі злочинами, що охоплюються цією Конвенцією, і на взаємній основі надають одна одній іншу аналогічну допомогу, якщо запитуюча Держава-учасниця має розумні підстави підозрювати, що злочин, зазначений у пункті 1 (а) чи (б) статті 3, є транснаціональним за своїм характером і, у тому числі, що потерпілі, свідки, доходи, засоби вчинення злочинів або докази щодо таких злочинів знаходяться у запитуваній Державі-учасниці, а також що до вчинення цього злочину причетна організована злочинна група [11].

Цілями надання взаємної правової допомоги є: а) одержання показань свідків або заяв від окремих осіб; б) вручення судових документів; в) проведення обшуку і здійснення вїмки або арешту; г) огляд об'єктів і ділянок місцевості; д) надання інформації, речових доказів і оцінок експертів; е) надання оригіналів або завірених копій відповідних документів і матеріалів, включаючи урядові, банківські, фінансові, корпоративні чи комерційні документи; ж) виявлення або відстеження доходів від злочинів, майна, засобів вчинення злочинів або інших предметів з метою доведення; з) сприяння добровільній явці відповідних осіб до органів запитуючої Держави-учасниці; и) надання будь-якого іншого виду допомоги, що не суперечить внутрішньому законодавству запитуваної Держави-учасниці [11].

В цілях надання взаємної міжнародної правової допомоги національні центральні бюро Інтерполу держав-учасниць мають право вживати комплекс необхідних правових, організаційних, адміністративних заходів з метою досягнення поставлених завдань.

До системи таких заходів належать: а) зміцнення, або де це необхідно, установлення каналів зв'язку між їхніми компетентними органами, установами і службами для того, щоб забезпечити надійний і швидкий обмін інформацією про всі аспекти злочинів, що охоплюються цією Конвенцією, включаючи, якщо заінтересовані Держави-учасниці вважають це за належне, зв'язки з іншими видами злочинної діяльності; б) співробітництво з іншими Державами-учасницями у проведенні розслідувань у зв'язку зі злочинами, що охоплюються цією Конвенцією, з метою виявлення: 1) особи, місцезнаходження і діяльності осіб, підозрюваних в участі у вчиненні таких злочинів, або місцезнаходження інших причетних осіб; 2) переміщення доходів від злочинів чи майна, отриманого в результаті вчинення таких злочинів; 3) переміщення майна, устаткування або інших засобів, що використовувалися чи призначалися для використання при вчиненні таких злочинів; в) надання, у відповідних випадках, необхідних предметів або необхідної кількості речовин для цілей аналізу чи розслідування; г) сприяння ефективній координації між їхніми компетентними органами, установами і службами і заохочення обміну співробітниками й іншими експертами, включаючи, за умови укладання заінтересованими Державами-учасницями двосторонніх угод або домовленостей, направлення співробітників по зв'язках; е) обмін з іншими Державами-учасницями інформацією про конкретні засоби і методи, які застосовуються організованими злочинними групами, включаючи, у відповідних випадках, маршрути і засоби транспорту, а також використання підроблених посвідчень особи, змінених чи підроблених документів або інших засобів приховування їхньої діяльності; є) обмін інформацією і координацію адміністративних та інших заходів, що вживаються у відповідних випадках з метою завчасного виявлення злочинів, що охоплюються цією Конвенцією [11].

Висновки. Таким чином, варто відзначити, що система міжнародних правових актів є базисом для розроблення та прийняття відповідних норм національного законодавства, що спрямована на удосконалення діяльності національного центрального бюро, розроблення методів та форм міжнародного поліцейського співробітництва, вжиття комплексу заходів, які спрямовані на протидію та боротьбу з транснаціональними

організованими злочинами, які вчиняються з використанням сучасних технологій та становлять як внутрішньо-державну, так і міжнародну загрозу законності та правопорядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України, 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про міжнародні договори: Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV. Відомості Верховної Ради України, 2004. № 50. Ст.540.
3. Статут міжнародної організації кримінальної поліції – ІНТЕРПОЛ: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_142#Text
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України, 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст.88.
5. Європейська конвенція про видачу правопорушників: міжнародний документ, Париж, 13 грудня 1957 року. Офіційний вісник України, 1998 р. № 13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033#Text
6. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах: міжнародний документ, Страсбург, 20 квітня 1959 року. Відомості Верховної Ради України, 2004. № 26. Ст. 1735.
7. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах: Конвенція, 2005 р. №44. Ст. 2824. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009/card6#Public
8. Двосторонні міжнародні договори у сфері міжнародно-правового співробітництва. URL: <https://minjust.gov.ua/m/4906>
9. Екстрадиція: які країни світу можуть видавати Україні наших втікачів. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2019/10/23/infografika/polityka/ekstradytsiya-yaki-krayiny-svitu-mozhut-vydavaty-ukrayini-nashykh-vtikachiv>
10. Конвенцією про кіберзлочинність: міжнародний документ від 01.07.2006. Відомості Верховної Ради України, 2007 р. № 65. Ст. 2535.
11. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності: Прийнята резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Zakon Ukrainy № 254k/96-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Pro mizhnarodni dohovory. (2004, June). [On international agreements]. Zakon Ukrainy № 1906-IV. 540. [in Ukrainian].
3. Statut mizhnarodnoi orhanizatsii kryminalnoi politsii – INTERPOL. (1956, June 13). [Statute of the International Criminal Police Organization - INTERPOL]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_142#Text [in French].
4. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. (2012, April 13). [Criminal Procedure Code of Ukraine]. Zakon Ukrainy № 4651-VI. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 88. [in Ukrainian].
5. Yevropeiska konventsiiia pro vydachu pravoporushnykiv. (1957, December 13). [Eu ropean Convention on the Extradition of Offenders]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033#Text [in French].
6. Yevropeiska konventsiiia pro vzaiemnu dopomohu u kryminalnykh spravakh (1959, April 20). [European Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters] *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. № 26. 1735. [in French].
7. Konventsiiia pro pravovu dopomohu i pravovi vidnosyny u tsyvilnykh, simeinykh i kryminalnykh spravakh. (2005). [Convention on Legal Assistance and Legal Relations in Civil, Family and Criminal Matters]. Konventsiiia №44. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009/card6#Public [in Ukrainian].
8. Dvostoronni mizhnarodni dohovory u sferi mizhnarodno-pravovoho spivrobotnytstva. Retrieved from: <https://minjust.gov.ua/m/4906> [in Ukrainian].
9. Ekstradytsiia: yaki krainy svitu mozhut vydavaty Ukraini nashykh vtikachiv. Retrieved from: <https://www.slovoidilo.ua/2019/10/23/infografika/polityka/ekstradytsiya-yaki-krayiny-svitu-mozhut-vydavaty-ukrayini-nashykh-vtikachiv> [in Ukrainian].
10. Konventsiiia pro kiberzlochynnist. (2006, July 1). [Cybercrime Convention]. [in Ukrainian].
11. Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti. (2020, 15 November). [United Nations Convention against Transnational Organized Crime]. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 342.951

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-143-146

Швайка Микола Миколайович,
аспірант кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: swayka1971@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-1623-8024>

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ОСОБИ

У статті розглянуто питання сучасних підходів до розуміння сутності та змісту категорії «Адміністративний примус». Акцентовано увагу на тому, що серед широкого спектра методів державного управління значну роль відіграє адміністративний примус.

Розкрито види державно-правового примусу за різними критеріями. Зокрема адміністративно-правовий примус серед інших видів державно-правового примусу відокремлюють за предметом правового регулювання.

Визначено, що під адміністративним примусом варто розуміти імперативну діяльність, яка здійснюється уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації та передбачає застосування заходів впливу щодо суб'єктів адміністративного права у разі порушення ними приписів адміністративно-правових норм.

Виокремлено риси адміністративного-примусу як окремого виду державно-правового примусу, зокрема до них належать: державно-владний характер заходів адміністративного примусу, регулювання адміністративно-правовими нормами, наявність спеціальних суб'єктів, багатоманітність заходів адміністративного примусу, вираження у формі психічного, морального, фізичного, матеріального чи організаційного впливу; специфічна природа підстав для застосування, метою застосування є припинення протиправних діянь, притягнення винних осіб до відповідальності, забезпечення громадської безпеки.

Ключові слова: адміністративна діяльність, адміністративний примус, забезпечення прав людини, права і свободи особи, органи публічної влади.

Shvayka M. MODERN APPROACHES TO UNDERSTANDING THE ESSENCE AND CONTENT OF THE CATEGORY "ADMINISTRATIVE FORCE"

The article, the nutrition of the current approaches to the understanding of the daily life and the substitution of the category "Administrative Primus" is considered. Emphasis is placed on the fact that among a wide range of methods of state administration, the role played by the administrative primus is significant.

The types state and legal coercion are revealed. In particular, administrative and legal coercion, among other types of state and legal coercion, is separated by the subject of legal regulation.

It is determined, that administrative coercion should be understood as an imperative activity carried out by authorized subjects of public administration and provides for the application of measures of influence against subjects of administrative law in case they violate the requirements of administrative law.

The features of administrative coercion as a separate type of state coercion are singled out, in particular they include: state-authoritative nature of measures of administrative coercion, regulation of administrative law, the presence of special subjects, variety of measures of administrative coercion, expression in the form of mental, moral, physical, material or organizational impact; the specific nature of the grounds for application, the purpose of application is to stop illegal acts, bring the perpetrators to justice, ensure public safety.

Key words: administrative activity, administrative primacy, ensuring human rights, individual rights and freedoms, public authorities.

Постановка проблеми. Реформування української держави сприяє постійній актуалізації нових управлінських завдань та потребує швидкого реагування на існуючі й потенційні виклики в суспільстві. З одного боку, вони повинні мати консервативний, прогнозований характер, а з іншого – враховувати динаміку суспільних відносин, реагувати на зміни, забезпечувати ефективну дію на управлінські процеси, які виникають. Серед широкого спектра методів державного управління значну роль відіграє адміністративний примус, що зумовлюється потенційністю цих заходів, їх здатністю вирішувати різноманітні завдання в короткі строки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Щодо питання державного примусу як одного з основних методів в адміністративному праві досить часто звертають увагу науковці, вважаючи його одним з основних в адміністративно-правових відносинах. Водночас теоретичне обґрунтування понять державного та адміністративного примусу тією чи іншою мірою свої праці присвятили відомі вчені-адміністративісти: В.В. Галуцько, В.Я. Настюк, В.І. Олефір, М.Н. Пихтін, В.Ф. Пузирний, В.О. Серьогін, С.Г. Стеценко, О.Г.Ткаченко, В.І. Трубніков, Ю.М. Фролов, Р.В. Шагієва, О.Н. Ярмиш та ін.

Метою статті є з'ясування сутнісного наповнення категорії «адміністративний примус» в сучасних

умовах державотворення в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Владно-примусові особливості публічного управління якісно змінюється, хоч і зберігає свою принципову природу. Здійснення загальних функцій, обслуговування суспільних потреб не усуває застосування владно-регулювальних і примусових заходів публічного управління, але вони становлять лише допоміжну основу змісту цієї діяльності. Лише в підтримання встановленого правопорядку держава залишається непохитною і широко застосовує владно-примусові засоби.

Примус є необхідним елементом соціальної організації. Традиційно в юридичній науці будь-яке визначення права містить вказівку на його обов'язкову ознаку – примусову забезпеченість з боку держави. Саме тому примус, який здійснює держава в межах та на засадах, чітко визначених законодавством, можна вважати засобом забезпечення правопорядку, дотримання вимог, визначених нормами права [1, с. 64].

Досить часто заходами одного виду державного примусу охороняються відносини, врегульовані нормами багатьох галузей права, тобто вид примусу можна визначити залежно від того, якою галуззю права регулюються підстави і порядок застосування його заходів. Останнє характерне для заходів адміністративного примусу, якими охороняються найрізноманітніші суспільні відносини, що виникають у сфері державного управління. Державний примус є крайнім заходом, що використовується як об'єктивно необхідний. Його реалізація впливає на формування психічного укладу громадян, їхнього світогляду, сприяє виробленню звичок, правомірної поведінки [2, с. 111].

Сукупність видів (форм) державно-правового примусу може бути репрезентована у вигляді такої класифікованої системи:

1) за формою здійснення: правові форми здійснення державно-правового примусу (заходи покарання (стягнення, відповідальності); заходи припинення; заходи поновлення; заходи попереджувального впливу (превентивні заходи)); організаційні форми здійснення державно-правового примусу;

2) залежно від ступеня участі держави й особи в правовідносинах (за сферою врегулювання суспільних відносин): державно-правовий примус, який застосовується у сфері публічного права; державно-правовий примус, який застосовується у сфері приватного права. За юридичним критерієм: легітимний та нелегітимний і правовий та неправовий примус (насильство). Залежно від заходів безпосереднього здійснення державно-правового примусу: державно-правовий примус, який здійснюється заходами попереджувального впливу (превентивними заходами); заходами припинення; заходами поновлення; заходами покарання (стягнення, відповідальності);

3) залежно від способу впливу на правосвідомість і вид юридично значущої поведінки особи і суспільства: психічний, фізичний державно-правовий примус;

4) залежно від предмета правового регулювання: державно-правовий примус конституційного права, державно-правовий примус адміністративного права, державно-правовий примус цивільного права, державно-правовий примус кримінального права тощо [3, с. 13-14].

Адміністративно-правовий примус є одним із видів державно-правового примусу. Він характеризується тими самими ознаками, які характерні для останнього: це правозастосовна діяльність, спрямована на охорону правопорядку, реалізується в межах охоронних правовідносин тощо. У разі окреслення сутності адміністративно-правового примусу варто мати на увазі, що його необхідно відрізнити від примусу, передбаченого нормами адміністративного права, оскільки останній містить у собі адміністративні, дисциплінарні, матеріальні санкції.

Відповідно питання поняття й правової природи цього явища знайшли відбиття в наукових працях низки провідних вчених-адміністративістів. Так, А.Т. Комзюк розглядає адміністративний примус крізь призму застосування відповідними суб'єктами до осіб, які не перебувають у їх підпорядкуванні та незалежно від їх волі й бажання, передбачених адміністративно-правовими нормами заходів впливу морального, майнового, особистісного та іншого характеру з метою охорони суспільних відносин, що виникають у сфері державного управління, за допомогою запобігання та припинення правопорушень, а також покарання за їх вчинення [4, с. 45].

На думку Т.О. Коломоєць, адміністративний примус – це особливий різновид державно-правового примусу, тобто визначені нормами адміністративного права способи офіційного фізичного чи психологічного впливу уповноважених державних органів на фізичних та юридичних осіб у вигляді особистих, майнових, організаційних обмежень їхніх прав, свобод та інтересів у випадках вчинення цими особами протиправних діянь або в умовах надзвичайних обставин у межах окремого адміністративного провадження для превенції, припинення протиправних діянь, забезпечення провадження в справах про правопорушення, притягнення винних осіб до відповідальності, попередження й локалізації наслідків надзвичайних ситуацій [5, с. 66].

Подальший розгляд цього поняття характеризується деталізацією мети застосування примусу та форм його прояву. Так, С. Л. Дембіцька визначає адміністративний примус, як засіб забезпечення й охорони правопорядку у сфері державного управління, який виконує каральну роль і полягає у психічному, матеріальному або фізичному впливі на свідомість і поведінку людей. Серед адміністративних методів застосування саме такого примусу органами державної влади є необхідним, адже за відсутності владних

методів управлінської діяльності в суспільстві пануватимуть хаос, беззладдя і свавілля. Адміністративний примус у цілому здійснює завдання охорони, розвитку і зміцнення нормальних управлінських відносин, викорінення правопорушень, усунення їх наслідків, які можуть завдати шкоди суспільним або державним інтересам. Він є правовим засобом захисту суспільних відносин від протиправних дій, відновлення правомірного стану, забезпечення можливості практичної охорони громадського порядку, а також покарання винних осіб, які скоїли адміністративні правопорушення [6, с. 123].

На думку Ю. П. Битяка, В. Зуя та інших вчених система заходів психічного або фізичного впливу на свідомість і поведінку людей з метою досягнення чіткого виконання встановлених обов'язків, розвитку суспільних відносин у рамках закону, забезпечення правопорядку й законності. Такий погляд на вищезгадане поняття підтверджує поділ адміністративно-примусових заходів на заходи фізичного та психічного (психологічного) впливу.

Адміністративний примус має чітко визначені ознаки, які відрізняють його від інших видів державного примусу: примусовий захід застосовується як засіб забезпечення державного управління системою; застосування цього виду примусу не завжди пов'язано із здійсненням адміністративного правопорушення, яке посягає на суспільні відносини, які складаються з приводу норм та правил у сфері забезпечення пасажирських перевезень; заходи примусу і порядок їх застосування встановлюються не тільки законом, а також нормативними актами органів виконавчої влади; адміністративний примус застосовується тільки уповноваженими на те державними особами і посадовими особами, коло яких визначено нормативно-правовими актами України; процесуальний порядок застосування адміністративного примусу відрізняється досить високим рівнем оперативності, що збільшує ефективність їхньої реалізації.

Так, адміністративний примус посідає головне місце серед заходів державного примусу, оскільки його основне завдання – протидія злочинності та профілактика протизаконної поведінки всіма суб'єктами права, оскільки необхідною умовою повноцінного життя суспільства є належний громадський порядок, тобто чітке і точне дотримання правил поведінки, встановлених для його членів і обов'язкових для виконання. Але у своїй діяльності держава не обмежується встановленням тільки обов'язків, а передбачає систему юридичних гарантій, які мають забезпечувати їх здійснення. Серед гарантій певна роль належить заходам адміністративно-примусового впливу, які в найзагальнішому вигляді є засобами цілеспрямованого впливу на свідомість та поведінку людини з метою спонукання її до певної поведінки [7, с. 79]. В юридичній науці склалася й інша класифікація заходів адміністративного примусу [8, с. 425]:

1) за строком дії - ті, що застосовуються шляхом виконання певних разових дій і не пов'язані зі строком, і такі, що характеризуються тривалістю дії;

2) залежно від особи, щодо якої здійснюються, застосовуються, або, іншими словами, від об'єкту впливу, виділяють заходи, які застосовуються до юридичних осіб, до фізичних осіб, а також змішані;

3) залежно від мети застосування правової норми виділяються такі заходи: адміністративні стягнення, що застосовувалися при притягненні особи до відповідальності, як покарання особи; заходи адміністративного припинення відповідного правопорушення; заходи процесуального примусу, які забезпечують можливість визначення факту правопорушення, встановлення особи правопорушника та збирання всіх необхідних відомостей про вчинений проступок і складення відповідних процесуальних документів; відновлювальні заходи для поновлення правопорядку; заходи адміністративно-примусові, що застосовуються з метою припинення проступків;

4) залежно від наявності адміністративно-правової санкції всі заходи адміністративного примусу поділяють на: адміністративні стягнення та інші заходи, які називають по-різному, а саме: заходи адміністративного забезпечення, адміністративно-правові заходи соціального примусу, заходи припинення, які фактично мали примусову природу, але були позбавлені характеру покарання.

Висновки. Узагальнюючи підходи більшості науковців щодо визначення адміністративного примусу, вважаємо, що це імперативна діяльність, яка здійснюється уповноваженими суб'єктами публічної адміністрації та передбачає застосування заходів впливу щодо суб'єктів адміністративного права у разі порушення ними приписів адміністративно-правових норм.

В основу запропонованих формулювань покладені такі риси адміністративного примусу як окремого виду державно-правового примусу: а) державно-владний характер заходів адміністративного примусу, оскільки для всіх без винятку заходів примусу характерний державно-владний характер; б) регулювання адміністративно-правовими нормами, які закріплюють види щодо їх застосування; в) наявність спеціальних суб'єктів, до компетенції яких віднесено застосування заходів адміністративного примусу; г) багатоманітність заходів адміністративного примусу; г) вираження у формі психічного, морального, фізичного, матеріального чи організаційного впливу; д) специфічна природа підстав для застосування: е) метою застосування є припинення протиправних діянь, притягнення винних осіб до відповідальності, забезпечення громадської безпеки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Коломоєць Т. О. Адміністративний примус у публічному праві України: теорія, досвід, та практика реалізації : монографія. Запоріжжя : Поліграф, 2004. 404 с.

2. Котляренко О. П. Роль примусу в правоохоронній діяльності військової служби правопорядку. *Бюлетень міністерства юстиції*. 2013. № 6 (140). С. 109–118.

3. Каленіченко Л. І. Система форм державно-правового примусу. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2018. № 1, Т. 1 (Februarie). С. 10-14.
4. Комзюк А.Т. Адміністративний примус в правоохоронній діяльності міліції в Україні : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07; Національний ун-т внутр. справ. Харків, 2002. 408 с.
5. Адміністративне право України : навчальний посібник / за заг. ред. Т.О. Коломоєць, Г.Ю. Гулевської. Київ: Істина, 2007. 216 с.
6. Дембіцька С. Л. Адміністративний примус як беззаперечний метод здійснення державної влади. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Право*. 2015. Вип. 31. Т.2. С. 121–124.
7. Коренева М. М. До поняття ризику в адміністративному примусі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2014. Вип. 9-1. С. 77–80.
8. Ткаля О.В. Адміністративно-правовий вплив на неправомірну поведінку: теоретичний аспект. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані : монографія / за ред. О.В. Козаченка, Є.Л. Стрельцова. Миколаїв: Гіон, 2016. С. 425–450.*

REFERENCES:

1. Kolomoiets, T. O. (2004). Administratyvnyi prymus u publicnomu pravi Ukrainy: teoriia, dosvid, ta praktyka realizatsii. [Administrative coercion in the public law of Ukraine: theory, experience, and practice of implementation]. Monohrafiia. 404. [in Ukrainian].
2. Kotliarenko, O. P. (2013). Rol prymusu v pravookhoronni diialnosti viiskovoi sluzhby pravoporiadku. [The role of coercion in law enforcement of the military law enforcement service]. *Biuletyn ministerstva yustytzii*. № 6 (140). 109–118. [in Ukrainian].
3. Kalienichenko, L. I. (2018) Systema form derzhavno-pravovoho prymusu. [The system of forms of state and legal coercion]. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. № 1, Т. 1 (Februarie). 10-14. [In Moldova]
4. Komziuk, A.T. (2002). Administratyvnyi prymus v pravookhoronni diialnosti militsii v Ukraini. [Administrative coercion in law enforcement activities of the police in Ukraine]. dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.07. 408. [in Ukrainian].
5. Kolomoiets, T.O., Hulievska H.Iu., (Ed). (2007). Administratyvne pravo Ukrainy. [Administrative law of Ukraine]. 216. [in Ukrainian].
6. Dembitska, S. L. (2015). Administratyvnyi prymus yak bezzaperechnyi metod zdiisnennia derzhavnoi vlady. [Administrative coercion as an indisputable method of exercising state power]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu: Serii: Pravo*. Vyp. 31. T.2. 121–124. [in Ukrainian].
7. Koreneva, M. M. (2014). Do poniattia ryzyku v administratyvnomu prymusi. [To the concept of risk in administrative coercion]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia*. Vyp. 9-1. 77–80. [in Ukrainian].
8. Tkalia, O.V. (2016). Administratyvno-pravovyi vplyv na nepravomirnu povedinku: teoretychnyi aspekt. [Administrative and legal influence on illegal behavior: theoretical aspect]. *Pravovyi vplyv na nepravomirnu povedinku: aktualni hrani. monohrafiia*. 425–450. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.14 + 343.135

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-147-151

Рогатинська Ніна,
доктор юридичних наук,
в.о. зав. кафедри кримінального права та процесу
Західноукраїнського національного університету
e-mail: nina0901@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-0617-6114>

Підгородецька Юля,
студентка 3 курсу юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету
e-mail: y.pidhorodetska@ukr.net

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС СПЕЦІАЛІСТА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті зазначено важливе місце спеціаліста в кримінальному провадженні. Обґрунтовано питання про процесуальне становище спеціаліста в кримінальному провадженні, визначене чинним КПК України та іншими нормативно-правовими актами, що регулюють його діяльність. Доведено, що участь спеціаліста у кримінальному провадженні має важливе значення для справи, його показання і висновки містять фактичні дані, які підлягають аналізу, співставленню з іншими матеріалами і є підставою для висновків щодо обставин справи.

Основне завдання спеціаліста полягає в тому, щоб на підставі своїх знань він сприяв слідчому у виявленні та вилученні слідів кримінального правопорушення, предметів і документів, що можуть бути речовими доказами в кримінальному провадженні, і з цією метою брав активну участь у процесуальній дії.

Досліджено поняття спеціальних знань та їх важливість на стадії досудового розслідування.

Правильне розуміння поняття спеціальних знань у кримінальному процесі – важлива умова їх використання в різних формах учасниками кримінального судочинства при розслідуванні кримінальних правопорушень згідно із вимогами закону. Спеціальні знання є елементом, що визначає процесуально-правовий статус учасників кримінальної процесуальної діяльності.

Варто зауважити, що спеціальними слід вважати знання, вміння та навички у конкретній галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, набуті суб'єктом у процесі його практичної діяльності, шляхом спеціальної підготовки чи професійного досвіду.

Визначено основні процесуальні форми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Це судова експертиза та участь спеціаліста під час проведення процесуальних дій.

Аргументовано, що важливим елементом процесуального статусу спеціаліста в кримінальному провадженні є його відповідальність.

Ключові слова: спеціаліст, спеціальні знання, кримінальне провадження, досудове розслідування, слідчі (розшукові) дії.

Rohatynska N., Pidhorodetska Yu. PROCEDURAL STATUS OF THE SPECIALIST IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The concept of a specialist in criminal proceedings is analyzed in the article. The issue of the procedural position of a specialist in criminal proceedings, determined by the current CPC of Ukraine and other regulations governing his activities, is substantiated. It is proved that the participation of a specialist in criminal proceedings is important for the case, his testimony and conclusions contain factual data that are subject to analysis, comparison with other materials and are the basis for conclusions about the circumstances of the case.

The main task of the specialist is to take an active part in the criminal proceedings. Assist the investigator, on the basis of his knowledge, in identifying and obtaining traces of criminal offenses, objects and documents that may be material evidence in criminal proceedings.

The concept of special knowledge and their importance at the stage of pre-trial investigation is studied.

Proper understanding of the concept of special knowledge in criminal proceedings is an important condition for their use in various forms by participants of criminal proceedings in the investigation of criminal offenses in accordance with the requirements of the law. Special knowledge is an element that determines the procedural and legal status of participants in criminal proceedings.

It should be noted that knowledge, skills and abilities in a particular field of science, technology, art or craft, acquired by the subject in the course of his practical activities, through special training or professional experience should be considered as special knowledge.

The main procedural forms of using special knowledge in criminal proceedings are determined. This is a forensic examination and the participation of a specialist in the conducting of proceedings.

It is reasoned that an important element of the procedural status of a specialist in criminal proceedings is his responsibility.

Key words: specialist, special knowledge, criminal proceedings, pre-trial investigation, investigative (search) actions.

Постановка проблеми. Реформування правоохоронної системи яка відбувається сьогодні в Україні торкнулася і інституту спеціальних знань, що є важливою складовою на досудовому слідстві. З ціллю ефективного розслідування кримінального правопорушення використовуються здобутки науково-технічного прогресу, сучасні технічні засоби та інформаційні технології. У контексті пошуку та фіксації джерел кримінального правопорушення і встановлення обставин цього діяння використовуються спеціальні знання, вміння та навички певних галузей науки, технічного прогресу та практики.

В кримінальному провадженні фахівці залучаються не лише як доцільна форма застосування спеціальних знань і технічних засобів під час провадження слідчих (розшукових) дій, але й гарантія якісного та ефективного виконання слідчим усього спектра своїх професійних обов'язків у конкретних умовах. Особиста участь спеціаліста в підготовці та проведенні слідчих (розшукових) дій – це не перекладання слідчим частини своїх обов'язків, а необхідність грамотного використання спеціальних знань із різних галузей науки й техніки з метою якісного розкриття та розслідування кримінального правопорушення.

Тому, актуальність питання зумовлено тим, що сьогодні спостерігається зростання злочинності та її динамічного характеру, ускладнення і змінення способів учинення кримінальних правопорушень та застосування новітніх технічних засобів злочинцями, потребує від слідчого (прокурора, суду) звернення до спеціальних знань.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні вивчалася не одним поколінням криміналістів. Дослідження правового статусу спеціаліста у кримінальному провадженні здійснювалося у працях А. І. Вінберга, В. Г. Гончаренка, Г.І.Грамовича, Ф. Е. Давудова, П. В. Данісявчюса, А. В. Дулова, П. П. Іщенко, Н. І. Клименко, З.О.Ковальчук, В. Я. Колдіна, В. К. Лисиченка, В. М. Махова, Г. М. Надгорного, А. Я. Паліашвілі, М.Я.Сегая, М. О. Селіванова, З. М. Соколовського, В. В. Циркаля, А. І. Шиканова, О. Р. Шляхова та ін.

Метою статті є дослідження та з'ясування змісту поняття спеціаліста у кримінальному провадженні, теоретичне обґрунтування і аналіз його процесуального статусу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Участь спеціаліста у кримінальному провадженні має важливе значення для справи, його показання і висновки містять фактичні дані, які підлягають аналізу, співставленню з іншими матеріалами і є підставою для висновків щодо обставин справи.

Поняття й участь спеціаліста під час досудового розслідування завжди викликали інтерес як у теоретиків, так і в практиків, оскільки виявлення, фіксація та вилучення криміналістично значущої інформації неможливі без застосування спеціальних знань.

На думку А.Ф. Волобуєва, «спеціалістом» є будь-яка обізнана особа, котра володіє спеціальними знаннями в певній галузі і може бути залучена до участі в розкритті та розслідуванні злочинів. [1, с. 28] І.В. Пиріг визначає спеціалістом у кримінальному провадженні особу, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних засобів і може надати допомогу у виявленні, фіксації та вилученні об'єктів, що містять інформацію про злочин, здійснити консультації та технічну допомогу під час досудового розслідування і судового розгляду справи [2, с.512].

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) визначає спеціаліста як особу, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок [3].

Згідно з п. 25 ч.1 ст. 3 КПК України спеціаліст відноситься до учасників кримінального провадження. У науковій літературі, застосовуючи класифікацію, при якій враховуються мета участі учасника в процесі, напрямок його діяльності, зв'язок останньої з завданнями кримінального провадження, ставлення до кінцевих результатів кримінального провадження, а також відповідність до структури безпосередньо Кримінального процесуального кодексу України, спеціаліст належить до осіб, які сприяють здійсненню кримінального провадження [4, с. 45]. Інші науковці відносять спеціаліста до учасників кримінального провадження, які виконують допоміжну функцію [5, с.19].

Також важливо з'ясувати відмінність між експертом і спеціалістом як суб'єктами діяльності, що спрямована на надання допомоги слідчому, існують істотні відмінності. Так, експерт на підставі проведеного дослідження складає висновок, який є самостійним джерелом доказів, а спеціаліст надає слідчому лише консультативну або технічну допомогу в межах проведення слідчої (розшукової) дії. Консультації – це науково обґрунтована порада, що надається фахівцем, тобто спеціалістом. Наприклад, фахівець-криміналіст може проконсультувати оперативних працівників про використання конкретних науково-технічних прийомів і засобів для вирішення певних завдань і можливості криміналістичних

досліджень в ситуації, що виникла. Висновки, які містяться в консультації спеціаліста, не можуть мати значення доказів. Відомості щодо фактів, виявлених спеціалістом, фіксуються в протоколі слідчої (розшукової) або судової дії. Консультації спеціаліста можуть бути використані слідчим для висунення версій, виявлення, перевірки і оцінки певних обставин, що мають значення для справи, мотивування рішень у ній, наприклад, про призначення додаткової чи повторної експертизи, а також для правильного використання технічних засобів.

Отже, аналізуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що участь експерта та спеціаліста в розслідуванні кримінального правопорушення забезпечує його швидкість, повноту та неупередженість. Головна відмінність між цими учасниками кримінального процесу полягає у доказовому значенні результатів їх залучення у кримінальне провадження.

Варто зазначити, що спеціаліст не є суб'єктом доказування. В його компетенції сприяти роботі з доказами, зауважувати на окремих обставинах і надавати пояснення щодо спеціальних питань, що виникають в ході розслідування. Під час надання таких пояснень і консультацій, спеціаліст не повинен виходити за межі своєї компетенції.

За чинним КПК України до ч. 4 ст. 71 КПК України спеціаліст має право: 1) ставити запитання учасникам процесуальної дії з дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду; 2) користуватися технічними засобами, приладами та спеціальним обладнанням; 3) звертати увагу сторони кримінального провадження, яка його залучила, або суду на характерні обставини чи особливості речей і документів; 4) знайомитися з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, і подавати до них зауваження; 5) одержувати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження; 6) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

Спеціаліст зобов'язаний: 1) прибути за викликом до слідчого, прокурора, суду і мати при собі необхідне технічне обладнання, пристрої та прилади; 2) виконувати вказівки сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду та давати пояснення з поставлених питань; 3) не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час нього, і які стали відомі спеціалісту у зв'язку з виконанням його обов'язків; 4) заявити самовідвід за наявності передбачених законодавством обставин.

З наведеного постає, що права й обов'язки спеціаліста спрямовані на забезпечення його участі в слідчих (розшукових) діях із метою збору речових доказів та іншої криміналістично значущої інформації, яка з'ясовується для встановлення істини в кримінальному провадженні, а також для повного, швидкого й ефективного розслідування.

Основне завдання спеціаліста полягає в тому, щоб на підставі своїх знань він сприяв слідчому у виявленні та вилученні слідів кримінального правопорушення, предметів і документів, що можуть бути речовими доказами в кримінальному провадженні, і з цією метою брав активну участь у процесуальній дії.

Правильне розуміння поняття спеціальних знань у кримінальному процесі – важлива умова їх використання в різних формах учасниками кримінального судочинства при розслідуванні кримінальних правопорушень згідно із вимогами закону. Спеціальні знання є елементом, що визначає процесуально-правовий статус учасників кримінальної процесуальної діяльності.

Варто зауважити, що спеціальними слід вважати знання, вміння та навички у конкретній галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, набуті суб'єктом у процесі його практичної діяльності, шляхом спеціальної підготовки чи професійного досвіду.

На думку В. Ю Шепітька, спеціальні знання являють собою сукупність сучасних знань в окремій галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла [6, с.207].

Найбільш поширеними формами використання спеціальних знань є консультації спеціалістів з питань, що виникають при підготовці і проведенні слідчих (розшукових) дій. Вони можуть використовуватися «для наукового консультування слідчого з питань визначення «комп'ютерної» специфіки слідчої (розшукової) дії, способів і прийомів їх досягнення; для надання допомоги слідчому в підборі понять, що мають відповідну підготовку в галузі». Саме спеціаліст може допомогти слідчому під час процесуальної фіксації виявлених та вилучених об'єктів, формулюванню питань під час допиту, зрозуміти відповіді допитуваного, що можуть надаватися з використанням професійної термінології.

Залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) дій є однією з найбільш поширених процесуальних форм використання спеціальних знань.

У процесі проведення слідчих (розшукових) дій, за допомогою технічних засобів, спеціалісти здійснюють фото- та відеофіксацію обстановки, допомагають слідчому у виявленні та вилученні слідів злочину, носіїв комп'ютерної інформації, необхідних документів, виготовляють схеми, зліпки, копії та зразки окремих матеріальних об'єктів, мають право ставити запитання учасникам процесуальної дії та надавати письмові пояснення стороні, що їх залучила, звертати увагу учасників слідчої дії на характерні обставини чи особливості речей, документів або слідів.

В кримінальному провадженні є дві основні процесуальні форми використання спеціальних знань — судова експертиза та участь спеціаліста під час проведення процесуальних дій. Відповідно до ч.1 ст.69 КПК України, судова експертиза проводиться експертом, тобто особою, яка володіє науковими, технічними

або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань.

Спеціаліст реалізує свої спеціальні знання в різних формах, а саме:

а) безпосередньої практичної діяльності у:

- підготовці, організації та проведенні слідчих (розшукових) дій;

- виявленні, закріпленні, вилученні доказів, зразків об'єктів для експертного дослідження, а в разі необхідності - їх огляді та дослідженні;

б) методичної

- із питань науково-практичних прийомів та методів організації і проведення слідчих (розшукових) дій, виявлення та роботи з доказами;

в) технічної - у використанні науково-технічних засобів у процесі проведення слідчих (розшукових) дій, необхідних для виявлення, закріплення, вилучення, огляду та дослідження речових доказів;

г) консультативної

- яка виражається в усних роз'ясненнях, довідках зі спеціальних питань, що можуть виникнути або виникають при підготовці, проведенні гласних і негласних слідчих (розшукових) дій, роботі з доказами та процесуальному оформленні їх результатів [7, с. 336].

Використання результатів застосування спеціальних знань спеціалістом, залученого для вирішення питань, які не пов'язані з кримінальною процесуальною діяльністю в ході досудового розслідування, наприклад при проведенні гласних і негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів, або на початковому етапі кримінального провадження, у ході перевірки заяв і повідомлень про правопорушення, може бути корисне для висунення версій, вироблення тактичних рішень, для прийняття процесуальних рішень про початок кримінального провадження.

Важливим елементом процесуального статусу спеціаліста в кримінальному провадженні є його відповідальність. Так, зокрема, згідно з положеннями ст. 72 КПК спеціаліст несе відповідальність за неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття. За вказані порушення на спеціаліста судом покладаються всі витрати, пов'язані з оголошенням перерви в судовому засіданні. Водночас більш сувора відповідальність спеціаліста встановлена за завідомо неправдивий висновок. Так, відповідно до ст. 384 Кримінального кодексу України надання спеціалістом завідомо неправдивого висновку складеного для надання або наданого органу, що здійснює досудове розслідування карається виправними роботами на строк до двох років або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до двох років [8].

Висновки. Отже, участь спеціаліста під час кримінального провадження оптимізує роботу слідчого щодо виявлення, фіксації та вилучення доказів, у такий спосіб прискорюючи процес розкриття й розслідування кримінальних правопорушень. Завдяки роботі спеціаліста можна отримати якісно зібрану криміналістично значущу інформацію, консультації з питань, що потребують спеціальних знань, а також зекономити час, сили й засоби з метою повного, швидкого та ефективного розслідування кримінальних правопорушень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва: монографія. Харків: Вид-во Університету внутрішніх справ, 2000. 336 с.
2. Пиріг І. В. Залучення спеціаліста до проведення слідчих дій. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ України*. 2013. № 1 С. 511-517.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
4. Бойко О. П., Гаркуша А. Г., Захарко А. В., Литвинов В. В., Рогальська В. В., Сербін М. М., Солдатенко О. А., Федченко В. М., Черняк Н. П. Кримінальний процес: підручник. кер. авт. кол. д-р юрид. наук, доц. О.Ф. Кобзар. У 2-х ч. Ч.1. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Ліра ЛТД. 2017. 337 с.
5. Лобойко Л. М., Банчук О. А. Кримінальний процес: навч. посіб. Київ: Ваїте, 2014. 280 с.
6. Шепітько В. Ю. Криміналістика. *Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український)* за ред. В. Я. Тація. Харків: Право, 2001. 560 с.
7. Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: підручник: 4-те видання доповнене і перероблене. Київ: Видавництво А.С.К, 2003. С. 691.
8. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

REFERENCES:

1. _Volobyev, A. F. (2000). Problemy metodyky rozsliduvannya rozkradan' mayna v sferi pidpryyemnytstva [Problems of the methods of theft investigation of property in sphere of entrepreneurship]. Monography. Kharkiv: Vydavnytstvo Universytetu vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

2. Pyrih, I. V. (2013). Zaluchennya spetsialista do provedennya slidchykh diy [Involvement of a specialist in investigative actions]. *Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav Ukrainy – Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs of Ukraine*, 1, 511-517 [in Ukrainian].
3. Kryminalnyy protsesualnyy kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine]. Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 № 4651-VI [in Ukrainian]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
4. Boyko, O. P., Harkusha, A. H., Zakharko, A. V., Lytvynov, V. V., Rohalska, V. V., Serbin, M. M., Soldatenko, O. A., Fedchenko, V. M. & Chernyak N. P. (2017). *Kryminalnyy protses [Criminal process]*. Dnipro: Dnipropetrovs'kyu derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav. Lira LTD [in Ukrainian].
5. Loboyko, L. M. & Banchuk, O. A. (2014). *Kryminalnyy protses [Criminal process]*. Kyiv: Vaite. [in Ukrainian].
6. Shepitko, V. Yu. (2001). Kryminalistyka. *Entsyklopedychnyy slovnyk (ukrayinsko-rosiyskyy i rosiysko-ukrayinskyy) [Criminalistics. Encyclopedic Dictionary (Ukrainian-Russian and Russian-Ukrainian)]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
7. Tertyshnyk, V. M. (2003). Kryminalno – protsesual'ne pravo Ukrainy. [Criminal procedural law of Ukraine]. Kyiv: Vydavnytstvo A.S.K. [in Ukrainian].
8. Kryminalnyy kodeks Ukrainy [Criminal code of Ukraine]. Zakon Ukrainy vid 05.04.2001. №2341-III. [in Ukrainian]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

УДК 341.322.5

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-151-157

Драгоненко Анна Олександрівна,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри права та правоохоронної діяльності

Центральноукраїнського державного педагогічного

університету імені Володимира Винниченка

e-mail: dragonenko84@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8353-2341>

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

У статті досліджуються норми чинного міжнародного кримінального права, з позиції відсутності концептуального визначення поняття «воєнних злочинів», що, у свою чергу, є прогалиною міжнародного законодавства. Розглядаючи воєнні злочини з сучасних позицій, зважаючи на накопичений позитив наукових доробок та правозастосовної практики, цілком обґрунтовано можна визначити їх як грубі порушення міжнародного гуманітарного права, які вчиняються у період збройних конфліктів (міжнародного та неміжнародного характеру), що тягнуть індивідуальну кримінальну відповідальність за міжнародним кримінальним правом. Уточнено, що воєнні злочини є видом злочинів проти миру і безпеки людства, у зв'язку з чим їм притаманні спільні для зазначених злочинних діянь ознаки: підвищений ступінь суспільної небезпеки; спрямованість таких злочинних діянь на інтереси, які охороняються міжнародним правом; їх криміналізація та караність здійснюється відповідно до норм міжнародного права.

Доведено, що для воєнних злочинів характерні й спеціальні (властиві тільки їм) ознаки: може бути вчинений тільки під час збройного конфлікту; об'єктом посягання є встановлений міжнародним правом порядок ведення збройного конфлікту та інтереси безпеки осіб (окремої особи), що захищені міжнародним правом; грубий характер порушення; настання наслідків для охоронюваних міжнародним гуманітарним правом прав та інтересів; особливості суб'єктивної сторони – поряд з ознаками властивими всім злочинам проти миру та безпеки людства, необхідно є усвідомлення виконавцем наявності факту збройного конфлікту; виконавець воєнного злочину повинен усвідомлювати фактичні обставини, що свідчать про захищений статус осіб – жертв злочину.

Зважаючи на зазначені спеціальні ознаки військових злочинів, запропоновано їхнє розгорнуте визначення: суспільно небезпечні, винні діяння, вчинені під час збройних конфліктів (міжнародного або неміжнародного характеру) які посягають на встановлений міжнародним гуманітарним правом порядок ведення бойових дій, інтереси і безпеку осіб, які обороняються, і тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність відповідно до норм міжнародного кримінального права.

Ключові слова: воєнний злочин, міжнародне кримінальне право, міжнародний злочин, Міжнародний кримінальний суд, Кримінальний кодекс України

Dragonenko A. CONCEPTS AND SIGNS OF WAR CRIMES IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW

The article examines the norms of current international criminal law, from the standpoint of the lack of a conceptual definition of the concept of "war crimes", which, in turn, is a gap in international law. Considering war crimes from the current point of view, given the accumulated positive scientific achievements and law enforcement practice, it is reasonable to define

Випуск 12. 2022

them as gross violations of international humanitarian law committed during armed conflicts (international and non-international), entailing individual criminal responsibility for international right. It is clarified that war crimes are a type of crime against the peace and security of mankind, in connection with which they have common features for these crimes: increased degree of public danger; the orientation of such criminal acts on the interests protected by international law; their criminalization and punishment are carried out in accordance with international law.

It is proved that war crimes are characterized by special (peculiar only to them) features: it can be committed only during an armed conflict; the object of encroachment is the procedure of armed conflict established by international law and the security interests of persons (individuals) protected by international law; gross nature of the violation; the consequences for the rights and interests protected by international humanitarian law; peculiarities of the subjective side - along with the features inherent in all crimes against peace and security of mankind, it is necessary for the perpetrator to be aware of the fact of armed conflict; the perpetrator of a war crime must be aware of the factual circumstances that indicate the protected status of persons - victims of the crime.

Given these special features of war crimes, their detailed definition is proposed: socially dangerous, criminal acts committed during armed conflicts (international or non-international) that encroach on the established by international humanitarian law, the interests and security of defenders, and entail individual criminal liability in accordance with the rules of international criminal law.

Key words: war crime, international criminal law, international crime, International Criminal Court, Criminal Code of Ukraine

Постановка проблеми. Формування юридичного концепту «воєнних злочинів» пов'язане зі становленням міжнародного гуманітарного права з середини XIX У сучасній доктрині, незважаючи на термінологічну різницю, є певна смислова єдність у розумінні терміну «воєнні злочини». При цьому в основі визначення цього терміну лежать принципи міжнародного гуманітарного права (гуманність, обмеження воюючих сторін у виборі засобів і методів ведення військових дій, захист цивільного населення та цивільних об'єктів у ході збройних конфліктів міжнародного та неміжнародного характеру). Проте, як підкреслюють більшість науковців, воєнний злочин, що є порушенням норм міжнародного гуманітарного права, передбачає індивідуальну кримінальну відповідальність особи, яка його вчинила.

У сучасній зарубіжній доктрині також йдеться про те, що термін «воєнні злочини» часто використовується у різних та суперечливих значеннях. Однак і зарубіжні автори все частіше використовують «вужьке» визначення: воєнний злочин – це порушення норм міжнародного гуманітарного права, яке тягне за собою кримінальну відповідальність. У національній та зарубіжній доктрині дебатуються питання про застосування міжнародно-правового визначення «воєнні злочини» у національній кримінально-правовій системі. Ця теза є особливо важливою для держав, які не беруть участь у Римському Статуті Міжнародного кримінального суду, але для яких обов'язковими є норми міжнародного права.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням імплементації норм міжнародного права, в тому числі й про воєнні злочини, в кримінальне законодавство України, а також питанням кримінальної відповідальності за воєнні злочини займалися Аль-Захарна Саліма, В.А. Базов, В.М. Боровенко, О.М.Броневська, Н.В. Дрьоміна, С.О. Загороднюк, Н.А. Зелінська, А.В. Картавцев, І.О. Колотуха, М.П.Куцевич, С.П. Кучевська, Ю.К. Кучеренко, А.А. Маєвська, В.О. Миронової, В.О. Навроцький, О.Р.Наден, В.П. Пилипенко, В.П. Попович, П.І. Ре- пешко, М.І. Хавронюк, В.Х. Ярмачі.

Мета статті – визначити поняття воєнного злочину у міжнародному кримінальному праві.

Виклад основного матеріалу дослідження. У міжнародних договорах, які віднесені до джерел міжнародного кримінального права, відсутнє концептуальне визначення поняття «воєнних злочинів». Однак, слід звернути увагу на таку обставину: у нормативно-правових документах сучасного міжнародного права воєнні злочини іноді визначаються внаслідок порушення основоположних принципів та норм міжнародного права, що застосовуються у збройному конфлікті. Так, у проекті Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства 1991 р. під час характеристики найбільш грубих воєнних злочинів використовувалося формулювання «виключно грубе порушення принципів і норм міжнародного права, що застосовуються у збройному конфлікті...» (і далі, слідує перелік таких актів) [1, с. 252-253]. У наступному проекті Кодексу злочинів проти миру та безпеки людства, прийнятому Комісією міжнародного права у 1996 р., зокрема, у ст. 20 «Воєнні злочини» застосовується інший підхід: поняття воєнних злочинів не визначено, однак вказано, що «будь-який з перелічених нижче воєнних злочинів є злочином проти миру та безпеки людства, якщо воно вчинюється систематично або в широких масштабах» [2].

Паралельно з цим, термін «міжнародне гуманітарне право» широко використовується в діючих міжнародно-правових актах, присвячених питанням обмеження воюючих сторін у виборі засобів і методів ведення військових дій, попередження та припинення порушень порядку їх ведення, а також відповідальності за такі порушення [3, с. 73]. У сучасній науці міжнародного права міжнародне гуманітарне право розглядається як галузь міжнародного права, яка об'єднує обов'язкові для воюючих сторін правила, спрямовані на гуманізацію ведення військових дій, що містять відповідні обмеження та заборони [4, с. 128].

Концептуальне визначення міжнародного гуманітарного права міститься у «Інструкції Сан-Ремо з міжнародного права, що застосовується до збройних конфліктів», відповідно до якого «це встановлені договорами або звичаєм міжнародні норми, що обмежують право держав, які є сторонами у конфлікті, використовувати заборонені методи або засоби ведення війни чи використовувати їх до осіб або об'єктів, яких стосується, чи може стосуватися конфлікт» [5]. Важливо зазначити, що таке розуміння міжнародного

гуманітарного права загалом було прийнято державами та відображено у нормативно-правових актах, які регулюють діяльність Збройних Сил.

Сучасні дослідники обґрунтовано вказують на те, що воєнні злочини посягають на встановлені основними принципами міжнародного права та міжнародного гуманітарного права правила ведення збройних конфліктів, безпеку осіб та об'єктів, при цьому можуть бути скоєні в умовах збройного конфлікту [6, с.39].

У вітчизняній та зарубіжній літературі з міжнародного права висловлено думку про те, що в систему дослідження міжнародного гуманітарного права (права збройних конфліктів) поряд з іншими питаннями слід включати також міжнародно-правову відповідальність держав та кримінальну відповідальність фізичних осіб за військові злочини [7, с. 23]. Разом з тим, слід визнати справедливості тези, відповідно до якої міжнародне гуманітарне право забороняє низку методів та засобів ведення війни (збройного конфлікту), тоді як міжнародне кримінальне право встановлює їхню злочинність та кримінальну відповідальність за їх застосування [6, с.58]. Очевидно, що питання кримінальної відповідальності за воєнні злочини (принаймні механізм і процедури її конкретизації та реалізації, санкції за злочинні порушення засобів та методів ведення війни, підстави звільнення від кримінальної відповідальності) за своїм характером виходять за межі тих відносин, які регулює міжнародне гуманітарне право (право збройних конфліктів) і, отже, вимагають спеціальної правової регламентації.

В цілому, розглядаючи воєнні злочини з сучасних позицій, цілком обґрунтовано можна визначити їх як грубе порушення міжнародного гуманітарного права, що застосовується у збройних конфліктах (міжнародного та неміжнародного характеру), що тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність відповідно до норм міжнародного кримінального права.

Дане визначення, хоч і не є розгорнутим, оскільки не вказує на всі істотні ознаки аналізованих злочинних діянь, проте може бути основою для їх концептуального розуміння, відмежування від інших злочинів, а також може використовуватися в нормативно-правових актах міжнародного права.

Ознаки воєнних злочинів відображаються у нормах права, а також у правових позиціях інститутів міжнародного кримінального правосуддя під час розгляду справ. При цьому, правові норми, які містяться в договірних джерелах міжнародного кримінального права, що вказують на ознаки воєнних злочинів, виключно важливі, оскільки, по-перше, таким чином забезпечують дію принципу *nullum crimen sine lege*, і, по-друге, є необхідними для правильної юридичної кваліфікації вчиненого діяння, а отже, і під час реалізації кримінальної відповідальності за міжнародним кримінальним правом. Саме норма права містить системні ознаки кримінального правопорушення. В теорії кримінального права вказаний перелік ознак дозволяє оцінити конкретне діяння як злочинне, називаючи складом кримінального правопорушення. Крім того, деякими авторами звертається увага на те, що якщо злочин є актом людської поведінки, то склад злочину – це спосіб його законодавчого опису шляхом виділення частин та елементів, які його утворюють [8, с.72].

Однак у міжнародному кримінальному праві категорія «склад злочину», не втрачаючи своєї сутності та основного призначення, набуває певної специфіки. По-перше, це пов'язано зі специфікою міжнародних злочинів, зокрема, воєнних злочинів. По-друге, мають значення особливості джерел міжнародного кримінального права та норм, які у них містяться. По-третє, не можна не враховувати відмінності в інтерпретації кримінально-правових категорій у різних національно-правових системах, що впливає на розробку відповідних норм міжнародного кримінального права, їх тлумачення та застосування.

У кримінальному праві України, як і в кримінальному праві інших країн континентальної правової системи, склад кримінального правопорушення включає чотири блоки об'єктивно-суб'єктивних елементів (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона).

У кримінальному праві Англії, США та інших країн системи загального права структура складу злочину є двоелементною і передбачає лише злочинне діяння (*actus reus*) та винне ставлення (*mens rea*). Дані елементи також розкриваються в різних ознаках злочинів, причому їх трактування, підходи до їх конституювання у кримінальному праві та тлумачення у правозастосовчій практиці суттєво відрізняється від підходу у країнах континентальної правової системи.

Термінологічні відмінності в трактуванні складу кримінального правопорушення, його ознак у різних правових системах не повинні призводити до ігнорування сутнісних, системних ознак злочинного діяння, що тягне за собою кримінальну відповідальність за міжнародним кримінальним правом. Як зазначають дослідники, аналіз концепції складу злочинів дозволяє дійти невтішного висновку, що у нормах міжнародного кримінального права містяться ознаки як об'єктивного характеру (опис діяння, наслідків, часу, місця, способу його скоєння тощо.), так і суб'єктивного характеру (винність, мотив, мета) характеру, що визначає діяння як злочин за міжнародним кримінальним правом: 1) суспільна небезпека злочинного діяння для світового правопорядку, світової спільноти в цілому, або тих благ та інтересів, які охороняються системою міжнародного права; 2) протиправність, тобто вказівку на злочинність чи опис діяння як злочинного чи його наслідків у нормі права; 3) винність; 4) індивідуальна кримінальна відповідальність за його вчинення. З урахуванням цього, склад воєнного злочину за міжнародним кримінальним правом визначається як «сукупність встановлених джерелами міжнародного кримінального права об'єктивних та суб'єктивних ознак, що характеризують діяння як воєнний злочин за міжнародним кримінальним правом» [9, с. 21].

Воєнні злочини мають підвищену суспільну небезпеку, у зв'язку з чим, не випадково, у нормах міжнародного права вони характеризуються, як «грубі» та «ті, які викликають занепокоєння світової спільноти» [10]. У цілому, нині обґрунтованою є думка про те, що поруч із зазначеними ознаками, для міжнародного злочину (злочини проти миру та безпеки людства) характерним є притягнення до кримінальної відповідальності відповідно до норм міжнародного кримінального права. Резюмуючи, ще раз підкреслимо, що воєнні злочини є видом злочинів проти миру і безпеки людства, у зв'язку з чим, їм властиві спільні для зазначених злочинних діянь ознаки: 1) підвищена суспільна небезпека; 2) спрямованість таких злочинних діянь на інтереси, що охороняються міжнародним правом; 3) їх криміналізація та караність здійснюється відповідно до норм міжнародного права.

Разом з тим, специфіка воєнних злочинів дозволяє не тільки відмежовувати їх від інших злочинів (у тому числі від злочинів проти миру та безпеки людства), а й виділити низку спеціальних, характерних саме для них ознак, що у свою чергу, дозволить проводити дане розмежування. Розглянемо ці ознаки, з урахуванням їхнього відображення в нормах сучасного міжнародного кримінального права, при цьому візьмемо до уваги практику конкретизації цих норм міжнародними органами кримінального правосуддя, а також їхнє наукове тлумачення.

1. Умови вчинення. Воєнні злочини вчиняється під час збройного конфлікту (міжнародного чи немежнародного характеру) або в обстановці, пов'язаній із цим конфліктом. За цими ознаками вказані дії відрізняються від інших злочинів проти миру і безпеки людства, для вчинення яких наявність збройного конфлікту не є обов'язковою ознакою, а також від низки загальнокримінальних злочинів, схожих за об'єктивною стороною. Вказану ознаку загалом можна виділити зі змісту положень міжнародного гуманітарного права, які описують заборонені способи та методи ведення війни, опису військових злочинів у Статуті міжнародних органів кримінального правосуддя; крім того, вона чітко сформульована в документі Міжнародного кримінального суду (далі – МКС) в розділі «Елементи злочинів» так: «Дія, яка відбулася під час збройного конфлікту і була пов'язана з ним» [10].

У свою чергу, МКС в одному зі своїх рішень сформулював таку позицію з приводу цього питання: «При вирішенні питання про те, чи достатньо тісно пов'язане зі збройним конфліктом відповідне діяння, Судова палата може брати до уваги такі факти: чи є виконавець злочину комбатантом¹; чи жертва не є комбатантом; належність жертви належить протилежного боку у конфлікті; той факт, що діяння може характеризувати кінцеву мету воєнної кампанії; і той факт, що злочин вчиняється в рамках чи контексті офіційних повноважень суб'єкта» [11]. На необхідність встановлення взаємозв'язку між збройним конфліктом і скоєним під час конфлікту діянням вказували і міжнародні кримінальні суди. Так, Міжнародний кримінальний трибунал по Руанді в одному з рішень підкреслив, що «особи всіх рангів, які залучені до збройного конфлікту, як військове командування, так і не в цій якості... можуть підлягати відповідальності за скоєння військових злочинів тільки в тому випадку. .. коли встановлений зв'язок між ними та збройним конфліктом...» [12].

Зрозуміло, що цей зв'язок існує, якщо діяння було скоєно під час військових дій. У спеціальній літературі обґрунтовано, що у разі порушення заборони застосування тих чи інших засобів і методів ведення воєнних дій, як правило, суб'єкти-порушники не були б здатні вчинити відповідні діяння у мирний час [13].

Разом з тим, як показує практика міжнародних органів кримінального правосуддя, для притягнення до кримінальної відповідальності та призначенням покарання у зв'язку із вчиненням діянням, не потрібно, щоб вони здійснювалися в ході активних бойових дій або на території, безпосередньо охопленій цими бойовими діями, оскільки, міжнародне гуманітарне право продовжує діяти по всій території, яка під контролем будь-якої зі сторін конфлікту, незалежно від того, у якому конкретному місці цієї території відбуваються злочини.

Також, слід мати на увазі, що багато військових злочинів можуть мати характер триваючих або продовжуваних діянь. У свою чергу, військовий злочин, що триває, характеризується безперервним виконанням певного діяння (прикладом може бути захоплення цивільних осіб в якості заручників), починається з моменту вчинення злочинної дії (бездіяльності) і закінчується дією самого винного, спрямованою на припинення злочину або настанням подій, що перешкоджають вчиненню злочину. Військові злочини, що продовжуються, характеризуються колом тотожних злочинних дій, спрямованих до загальної мети, і у своїй сукупності складають єдиний злочин (наприклад, тероризування мирного населення на окупованих територіях, завдання ударів по будівлях, медичним установам і транспортним засобам, а також персоналу); початком продовжуваного злочину вважається скоєння першого дії (бездіяльності) у складі кількох тотожних дій, що становлять один продовжуваний злочин, а закінченням – момент скоєння останньої злочинної дії (бездіяльності).

Характер окремих військових триваючих злочинів дозволяє стверджувати про можливість їх закінчення, у тому числі, після припинення збройного конфлікту. Зокрема, це стосується військових злочинів, скоєних проти осіб, які залишаються під захистом міжнародного гуманітарного права (наприклад, військовополонених, які утримуються стороною супротивника після завершення збройного конфлікту).

¹ **Комбатанти** (фр. combattant) – у міжнародному праві особи, які входять до складу збройних сил воюючої країни, беруть участь безпосередньо у воєнних діях.

2. Спрямованість посягання. Варто звернути увагу на важливу особливість воєнного злочину, яка полягає у тому, що він є багатооб'єктним злочином, тобто заподіює шкоду одночасно декільком безпосереднім об'єктам. По-перше, він посягає на встановлений міжнародним правом порядок ведення збройного конфлікту (міжнародного або неміжнародного характеру), і, по-друге, на інтереси безпеки осіб (окремої людини), залучених до події збройного конфлікту, що охороняються міжнародним правом (міжнародного чи неміжнародного характеру). Очевидно, (зважаючи на значимість відповідних суспільних інтересів, що регулюються та охороняються за допомогою міжнародного права) до основних об'єктів воєнних злочинів відносяться: встановлений міжнародним правом порядок ведення військових дій (засоби, методи, способи); безпека військовополонених, цивільного населення; збереження національного майна окупованої держави; в деяких випадках до об'єкта посягання відносяться інтереси учасників збройного конфлікту, які порушуються шляхом застосування проти них засобів і методів ведення війни, заборонених міжнародним гуманітарним правом і здатних заподіяти зайві страждання.

Зауважимо, що на відміну від міжнародного гуманітарного права, яке застосовується у міжнародних збройних конфліктах, інтереси, що охороняються міжнародним гуманітарним правом у збройних конфліктах неміжнародного характеру, досить детально встановлює перелік захищених осіб та об'єктів. Проте вивчення положень II Додаткового протоколу 1977 р. до Женевських конвенцій 1949 р. дозволяє віднести до кола осіб, яким надається захист наступні категорії:

1. всіх осіб, які не беруть безпосередньої участі у збройному конфлікті або припинили участь у військових діях, незалежно від того, обмежена їхня свобода чи ні (ч. 1 ст. 4);
2. осіб, яких позбавили волі з причин, пов'язаних із збройним конфліктом, незалежно від того, інтерновані вони чи затримані (ч. 1 ст. 5);
3. всіх поранених, хворих осіб, а також осіб, які зазнали аварії корабля, незалежно від того, чи брали вони участь у збройному конфлікті (п. 1 ст. 7);
4. медичний та духовний персонал (ч. 1 ст. 9);
5. цивільне населення та окремих цивільних осіб (ч. 1 ст. 13).

Особливий захист надається дітям, які не досягли п'ятнадцятирічного віку: захист продовжує застосовуватися до них і в тому випадку, якщо вони беруть участь у військових діях та потрапляють у полон (п. (d) ч. 3 ст. 4) [14].

3. Грубий характер порушення, його наслідки для суспільних інтересів, охоронюваних міжнародним гуманітарним правом за допомогою міжнародного кримінального права.

Очевидно, що не будь-яке порушення міжнародного права, яке відбувається під час збройного конфлікту, може розглядатися як воєнний злочин. Так, зокрема, якщо начальник табору військовополонених не веде облік дисциплінарних стягнень (що, у свою чергу, становить порушення ст. 96 Третьої Женевської Конвенції), то, його діяння не містять ознак воєнного злочину. Інший приклад – факт заволодіння буханцем хліба комбатантом в окупованому селі не завжди відповідає ознаці грубого порушення міжнародного гуманітарного права, незважаючи на те, що він виходить за межі принципів, закріплених в одному з джерел міжнародного гуманітарного права, відповідно до яких, збройні формування, які окупувають територію, повинні поважати приватну власність (поряд з іншими приватними, сімейними, релігійними цінностями). Критерієм у цьому випадку виступає ступінь і характеру небезпеки порушення інтересів, охоронюваних міжнародним гуманітарним правом (за допомогою міжнародного кримінального права) під час збройного конфлікту.

Джерела міжнародного гуманітарного права, що одночасно виступають джерелами норм міжнародного кримінального права, вказують на низку грубих порушень правил ведення міжнародного збройного конфлікту, при цьому I Додатковий протокол 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року розглядає грубі порушення, зазначені у міжнародно-правових документах, як воєнні злочини. Поряд із грубими порушеннями, можуть сковатися й інші види порушень, що не є за своїм характером і ступенем небезпеки воєнними злочинами і, що тягнуть за собою дисциплінарну або кримінальну відповідальність.

Крім того, слід зазначити, що зазначений перелік не є вичерпним, оскільки, по-перше, за його межами залишаються багато грубих порушень законів та звичаїв війни, необхідність криміналізації яких як воєнних злочинів передбачена деякими міжнародними договорами. По-друге, у зазначеному переліку наводяться грубі порушення норм міжнародного гуманітарного права, що вчиняються у міжнародних збройних конфліктах, і, відповідно, не згадуються при порушенні правил ведення збройних конфліктів неміжнародного характеру. У свою чергу, II Додатковий протокол 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року, безпосередньо присвячений питанням гуманізації ведення конфліктів такого виду, не містить будь-яких норм, що визначають відповідальність за порушення правил їх ведення.

4 Особливості суб'єктивної сторони. Однією із умов визнання діяння злочинним виступає встановлення суб'єктивної сторони злочину. З погляду сучасного міжнародного кримінального права, коло основних положень якого наведено в Римському Статуті Міжнародного кримінального суду, суб'єктивна сторона злочинів проти миру та безпеки людства (у тому числі воєнних злочинів) характеризується:

- умислом особи вчинити діяння;
- усвідомленням особою тієї обставини, що при нормальному перебігу обставин наслідок настане.

Іншими словами, форма вини щодо самого діяння характеризується (якщо використовувати в даному випадку звичну для правової науки термінологію) прямим умислом, у той час як ставлення до наслідків можливе у формі непрямого умислу. При цьому, характеризуючи суб'єктивну сторону воєнних злочинів з погляду Римського Статуту МКС, а також прийнятих «Елементів злочинів», слід мати на увазі що, залежно від виду воєнного злочину та умов його об'єктивної сторони, конкретного об'єкта посягання, наявність ознак суб'єктивної сторони може змінюватись, вина виконавця може мати різні форми щодо самого діяння так і до його наслідків, а в окремих випадках до ознак суб'єктивної сторони також входить певна мета; по-друге, виконавець воєнного злочину має усвідомлювати фактичні обставини, які свідчать про статус осіб, які знаходяться під захистом, – потерпілих від злочину; по-третє, у будь-якому випадку необхідне усвідомлення виконавцем наявності факту збройного конфлікту.

Як обґрунтовано зауважує М.М. Гнатівський, необережна вина у міжнародному кримінальному праві – це виключне явище, тому будь-яке застосування заборонених засобів і методів ведення війни може бути скоєно лише з прямим умислом [6, с. 69].

Висновки. Таким чином, з аналізу зазначеного вище можна зробити такі висновки. Зважаючи на зазначені вище спеціальні ознаки, воєнними злочинами можна вважати суспільно небезпечні, винні діяння, вчинені під час збройних конфліктів (міжнародного або неміжнародного характеру) які посягають на встановлений міжнародним гуманітарним правом порядок ведення бойових дій, інтереси і безпеку осіб, які обороняються, і тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність відповідно до норм міжнародного кримінального права.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Проект Кодекса преступлений против мира и безопасности человечества 1991 г. // Доклад Комиссии международного права о работе её сорок третьей сессии (29 апреля-19 июля 1991 г.) //Генеральная Ассамблея ООН. Официальные отчеты. Сорок шестая сессия. Доп. № 10 (A/46/10).
2. Проект Кодекса преступлений против мира и безопасности человечества (принят Комиссией международного права 5 июля 1996 г.) // Доклад Комиссии международного права о работе ее сорок восьмой сессии (6 мая - 26 июля 1996 г.) // Генеральная Ассамблея. Официальные отчеты. Пятьдесят первая сессия. Доп. № 10 (A/51/10)
3. Мадзигон Н. Выполнение норм международного гуманитарного права в Вооруженных Силах Украины. *Legea si Viata*. 2019. № 1/2(325). С. 72 – 76.
4. Международное гуманитарное право. Общий курс. // Международный Комитет Красного Креста. Нильс Мельцер, координатор проекта – Этьен Кустер. 419 с.
5. Інструкція Сан-Ремо з міжнародного права, що застосовується до збройних конфліктів на морі, від 1 грудня 1994 р URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_344 (дата звернення: 05.05.2022)
6. Міжнародне гуманітарне право. Посібник для юриста. За ред. Т.Р. Короткого. Київ-Одеса : Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2016.-2017. 145с.
7. Міжнародне публічне право: підручник: у 2-х т. / В.В. Мицик, М.В. Буроменський, М.М. Гнатівський та ін.; за заг. ред. В.В. Мицика. Т. 2: Основні галузі. Харків: Право, 2019. 624 с.
8. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. - 10-те вид., переробл. та допов. Київ: ВД «Дакор» 2018. 1360 с.
9. Міжнародне кримінальне право (співробітництво держав у протидії злочинності): підручник / В. А. Гринчак, І. В. Земан, І. І. Когутич, О. К. Марін. Харків: Право, 2019. 460 с.
10. Римський статут Международного уголовного суда (Рим, 17 июля 1998 года). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_588. (дата звернення: 07.05.2022)
11. Prosecutor v. Katanga and Ngudiolo Chui, МУС (Палата предварительного производства) решение от 30 сентября 2008 г., абзац 382
12. Prosecutor v. Kayishema and Ruzindana. Case № ICTR-95-1. 21 May 1999. § 175. Цит. по: Кибальник А. Военные преступления в решениях международных трибуналов по Руанде и бывшей Югославии. Уголовное право. С. 31–34.
13. Substantive and Procedural Aspects of International Criminal Law: The experience of international and national courts /ed. By G. Kirk McDonald, O. Swaak-Goldman. The Hague-Boston. 2000. P. 67
14. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 08.06.1977 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_911; Конвенція про закони і звичаї суходільної війни (IV Гаазька конвенція) від 18.10.1907 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222

REFERENCES:

1. Proekt Kodeksa prestuplenyŭ protiv myra y bezopasnosti chelovechestva (1991). [Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind] Doklad Komysyy mezhdunarodnoho prava o rabote eĕ sorok treteŭ sessyy (29 aprelia-19 yulia 1991 h.). [in English].
2. Proekt Kodeksa prestuplenyŭ protiv myra y bezopasnosti chelovechestva (1996 h.). [Draft Code of Crimes against the Peace and Security of Mankind]. Doklad Komysyy mezhdunarodnoho prava o rabote ee sorok vosmoŭ sessyy (6 maia - 26 yulia 1996 h.). [in English].

3. Madzigon, N. (2019). Vyipolnenie norm mezhdunarodnogo gumanitarnogo prava v Vooruzhennyih Silah Ukrainyi. [Implementation of the norms of international humanitarian law in the Armed Forces of Ukraine]. *Legea si Viata*. №1/2(325). 72 -76. [in Moldova].
4. Mezhdunarodnoe humanitarnoe pravo. Obshchyy kurs. [International humanitarian law. General course]. Mezhdunarodnyy Komitet Krasnogo Kresta. Nyls Meltser, koordynator proekta - Eten Kuster. 419. [in English].
5. Instruktziia San-Remo z mizhnarodnogo prava, shcho zastosovuietsia do zbroynnykh konfliktiv na mori.(1914, December 1). [San Remos Instruction on International Law Applicable to Armed Conflict at Sea] Retrieved from : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_344 [in English].
6. Korotkyi, T.R. (2016-2017). Mizhnarodne humanitarne pravo. [International humanitarian law]. *Posibnyk dlia yurysta*. 145. [in Ukrainian].
7. Mytsyk, V.V. [Ed.], Buromenskyi, M.V. Hnatovskyi, M.M. ta in. (2019). Mizhnarodne publichne pravo [International public law]. *pidruchnyk: u 2-kh t.* 624. [in Ukrainian].
8. Melnyk, M.I. Khavriuk, M.I. (2018). Naukovo-praktychnyy komentar do Kryminalnogo kodeksu Ukraïny. [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]. 1360. [in Ukrainian].
9. Hrynychak, V.A., Zeman I.V., Kohutych I.I., Marin O.K. (2019). Mizhnarodne kryminalne pravo (spivrobotnytstvo derzhav u protydiï zlochynnosti). *International criminal law (cooperation of states in combating crime)*. 460. [in Ukrainian].
10. Rymtskyi statut Mezhdunarodnogo uholovnoho suda (1998, July 17). [Rome Statute of the International Criminal Court]. Retrieved from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_588. [In Italian].
11. Prosecutor v. (2008, September 30), Katanga and Ngudiolo Chui, MUS (Palata predvartelnoho proyzvodstva) abzats 382. [in English]
12. Prosecutor v. (1999, May 11), Kayishema and Ruzindana. Case № ICTR-95-1. § 175. Tsyt. po: Kybalnyk A. *Военные преступления в решениях международных трибуналов по Руанде у бывшей Югославии*. *Uholovnoe pravo*. . 31–34. [in Russian]
13. Kirk McDonald, G., Swaak-Goldman, O. (200), *Substantive and Procedural Aspects of International Criminal Law: The experience of international and national courts*. The Hague-Boston. P. 67 [in English]
14. Dodatkovyy protokol do Zhenevskykh konventsiy vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuietsia zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroynnykh konfliktiv (Protokol I) (1977, June 8). *Additional Protocol to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)* Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_911; *Konventsiiia pro zakony i zvychai sukhodilnoi viyny (IV Haazka konventsiiia)* (1907, October 18). [Convention on the Laws and Customs of Land Warfare (IV Hague Convention)]. Retrieved from: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222. [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції: 16.04.2022

УДК 343.13(477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-157-163

Зінченко Сергій Олександрович,

аспірант кафедри конституційного і адміністративного права,
Юридичний факультет Національного авіаційного університету

e-mail: szincenko709@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7753-6159>

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЗНАННЯ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано історичний розвиток органів дізнання на території України. Наголошено на тому, що запровадження та функціонування нових правових інститутів як зумовлюють фундаментальні зрушення в свідомості людей, так і є наслідком цих зрушень. Одним із правових інститутів, який значно вплинув на розвиток правових систем світу, є інститут досудового слідства, у тому числі його форма – дізнання. Встановлено шість етапів формування правового регулювання дізнання в Україні. Визначено, що в добу античності починає зароджуватися оперативно-розшукова діяльність, що першочергово прослідковується в релігійних розповідях. Досліджено, що на етапі існування Київської Русі збірка «Руська Правда» містила багато елементів досудового розслідування, обов'язок із проведення якого покладався на потерпілого. Визначено, що на етапі існування Запорозької Січі з'являється згадка про традиційне проведення дізнання військовим осавулом у справах щодо конфліктів між козаками або вчинених ними злочинів. На українських землях, які перебували у складі Російської імперії, у 1718 році почався етап динамічного розвитку дізнання. Зроблено висновок, що інститут дізнання в Російській імперії спочатку з'явився фактично, а потім отримав своє юридичне закріплення у численних нормативно-правових актах. Саме на цьому етапі формування правового регулювання дізнання відбувається розмежування дізнання та слідства, відокремлення судової влади від виконавчої.

Випуск 12. 2022

Визначено, що досудове розслідування, у тому числі інститут дізнання, в ці роки отримало непростий шлях розвитку, постійно реформуючись в пошуку оптимальної моделі. Охарактеризовано сучасний етап розвитку правового регулювання дізнання в Україні.

Ключові слова: досудове розслідування, дізнання, досудове слідство, органи дізнання, органи досудового слідства, історичний розвиток.

Zinchenko S. STAGES OF FORMATION OF LEGAL REGULATION OF INQUIRY IN UKRAINE

The article analyzes the historical development of inquiry bodies on the territory of Ukraine. It is emphasized that the introduction and functioning of new legal institutions both cause fundamental changes in people's minds and are a consequence of these changes. One of the legal institutions that has significantly influenced the development of legal systems in the world is the institution of pre-trial investigation, including its form - inquiry. Six stages of formation of legal regulation of inquiry in Ukraine are established. It is determined that in antiquity, operational and investigative activities began to emerge, which is primarily traced in religious stories. It is investigated that during the existence of Kievan Rus, the collection "Ruska Pravda" contained many elements of the pre-trial investigation, the responsibility for which was entrusted to the victim. It is determined that during the existence of the Zaporizhian Sich there is a mention of the traditional conduct of inquiries by the military ossuary in cases of conflicts between the Cossacks or their crimes. In the Ukrainian lands, which were part of the Russian Empire, in 1718 began a stage of dynamic development of knowledge. It is concluded that the institute of inquiry in the Russian Empire first appeared in fact, and then received its legal enshrinement in numerous legal acts. It is at this stage of the formation of legal regulation of the inquiry is the separation of inquiry and investigation, the separation of the judiciary from the executive. It is established that the pre-trial investigation, including the institute of inquiry, during the existence of the Ukrainian Soviet Socialist Republic has received a difficult path of development, constantly reforming in search of the optimal model. According to the new criminal procedure legislation of independent Ukraine, inquiry is a form of pre-trial investigation (along with pre-trial investigation) in which criminal offenses are investigated. It is noted that in 2020 the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine in Connection with the Adoption of the Law of Ukraine" On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Simplification of Pre-trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses "came into force. changes in legislation and the introduction of a relatively new institution of criminal misconduct. The role of investigators in the criminal process and features of the inquiry, which has a special (simplified) nature at the present stage of development of the legal system are analyzed.

Key words: pre-trial investigation, inquiry, pre-trial investigation, inquiry bodies, pre-trial investigation bodies, historical development.

Постановка проблеми. На сучасному етапі українське законодавство зазнає істотних змін, у тому числі кримінальне процесуальне законодавство, зокрема правове регулювання досудового розслідування. Як досудове слідство, так і дізнання як форми досудового розслідування базуються на однакових принципах та відповідають головному завданню кримінального провадження – захисту особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охороні прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпеченню швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. З метою подальшого удосконалення сучасних механізмів правового регулювання дізнання в Україні доцільно здійснити аналіз історичного розвитку інституту дізнання та виділити етапи формування правового регулювання дізнання на території України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням правового регулювання інституту дізнання в Україні та історичному розвитку дізнання присвячені праці таких учених, як О. М. Бандурка, О. Ю. Татаров, В. Малюга, Т. В. Омельченко, В. В. Пивоваров, Л. І. Щербина, С. О. Сорока, Г. С. Римарчук, К. Мешковой, В. В. Вапнярчук, М. Ховронюк та інших. З огляду на нещодавні зміни у кримінальному процесуальному законодавстві існує необхідність додаткового дослідження історичних етапів розвитку правового регулювання дізнання в Україні та особливостей етапу сучасного його розвитку.

Метою статті є здійснення комплексного аналізу історичного формування правового регулювання інституту дізнання в Україні та виділення його етапів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національні правові системи держав в цілому формуються у відповідному соціально-культурному середовищі та відповідно до правового досвіду їхніх народів, а також культур тих народів, що історично існували на її території, встановлюючи власні моделі правового впливу [1, с. 205].

Вплив змін сучасності та викликів на правову сферу завжди простежується у всіх структурних частинах правової системи держави. У першу чергу це відображається на нормативній базі. Поступово зміни суспільних відносин впливають як на правотворчість, так і на правозастосування [2, с. 217].

Правові реформи кожного етапу історичного розвитку суспільства відображають потреби та внутрішні суперечності такого суспільства. Запровадження та функціонування нових правових інститутів як зумовлюють фундаментальні зрушення в свідомості людей, так і є наслідком цих зрушень. Одним із правових інститутів, який значно вплинув на розвиток правових систем світу, є інститут досудового слідства, у тому числі його форма – дізнання.

Уже в античні часи відбулося зародження оперативної-розшукової діяльності в її первісному вигляді. Так, на думку О. М. Бандурки, приклади перших слідчих дій відображено в релігійних розповідях, де порушники релігійних норм отримували відповідне покарання після встановлення факту здійснення ними такого порушення. В цілому християнство формувало морально-етичні правила, які в подальшому держава перетворила у правові норми, порушення яких передбачало відповідальність. Проте у будь-якому випадку

виникала потреба у встановленні істини: виявлення обстав порушення, збір доказів тощо. Проведення розшукових дій здійснювали призначені посадові особи або окремі громадяни, які переслідували власні цілі. Наприклад, в Древній Греції такими особами були збирачі податків, міська варта, наглядачі за торгівлею та інші. Пізніше виникли спеціалізовані підрозділи з охорони громадського порядку. У Стародавньому Римі пізніше виникли посади префектів, преторів, квесторів і центуріонів, які становили централізовану правоохоронну систему [3, с. 14-16]. Доба античності та особливості сформованої на той час правоохоронної системи залишили основи для подальшого розвитку оперативно-розшукової діяльності.

Початком важливого етапу формування досудового слідства в умовах державності на території України стало заснування Київської Русі. Усне звичаєве право отримало своє законодавче визначення та закріплення у першому нормативному акті – «Руській Правді». Хоча обов'язкового проведення досудового слідства збірка не передбачала, проте містила певні його елементи. Серед них: «умовляння» в кримінальному судочинстві, «обволання» (обов'язок потерпілого повідомити громадськості про скоєний злочин), право потерпілого переслідувати та передавати до суду злочинця тощо. У кримінальному процесі також використовували використовувалися особисте зізнання, свідчення «видоків», речові докази, «суди божі» та інше. Тож, на етапі існування правоохоронної системи Київської Русі процесуальні дії щодо розшуку злочинця, фіксації слідів злочину та збирання доказів покладались на потерпілого [4, с. 14-15].

Дізнання у його майже сучасному вигляді існувало в правовому порядку Запорозької Січі. Однією із правових інституцій Запорозької Січі був військовий осаул, який обирався загальною радою простих козаків низового товариства та мав складні обов'язки. Серед цих обов'язків було проведення дізнання щодо різноманітних конфліктів і злочинів серед сімейних козаків. Окрім цього, військовий осаул стежив за ладом і пристойністю серед козаків, стежив за виконанням рішень суду, здійснював функції охорони тощо [5, с. 134].

На території України, а саме на землях, які входили до складу Російської імперії, термін «дізнання» набув поширення у XVIII ст. Дізнання як функція поліції з'явилося з моменту створення поліції Петром I у 1718 році, хоча, як і раніше, форма дізнання поєднувалася зі слідством. Вперше дізнання розділилося зі слідством у Зводі законів Російської імперії 1832 року. Пізніше було сформовано Уложення про покарання кримінальні і виправні 1845 року, що фактично стало першим кримінально-процесуальним кодексом Росії. На той час слідство отримало поділ на попереднє та формальне. Попереднє слідство мало на меті встановлення ознак злочину та винної особи (наприклад, розшук і спостереження за підозрілими особами). На сьогодні попереднє слідство часів Російської імперії трансформувалося в дізнання, а формальне – на досудове слідство [6, с. 108].

Уперше юридичне закріплення диференціації досудового на дізнання і слідство відбулося в «Наказі поліції про провадження дізнання для розслідування обставин, що можуть містити в собі ознаки злочину або проступку» Олександра II від 8 червня 1860 року [7, с. 151]. Відповідно до Наказу щодо злочинів і проступків, які підлягали розгляду «судовими кримінальними місцями», обов'язки поліції обмежувалися проведенням лише дізнання. Наказ чітко регламентував процесуальні особливості дізнання. Так, для отримання відомостей та викриття слідів злочину чи проступку поліція могла розпитувати будь-кого, хто може повідомити корисні для слідства відомості, навіть якщо така особа не має усіх якостей достовірного свідка. Закликали експертів, проводити огляди, обшуки або вилучення, одержувати показання під присягою поліція могла лише в випадках, коли були побоювання щодо знищення доказів. Наказом було також чітко передбачено повноваження поліції при здійсненні арешту, затримання підозрюваних у злочинах при проведенні дізнання. Таким чином, дізнання стало окремою загальною визнаною та юридично закріпленою формою кримінального процесу.

Вже у 1864 році було прийнято Статут кримінального судочинства, який відокремив судову владу від виконавчої та прирівняв судових слідчих до членів Окружного суду. На поліцію, яка була звільнена від слідчих функцій, тепер покладался обов'язок провадження дізнання, порядок якого визначався вказаним Статутом. Дізнання в дореволюційному кримінальному процесі провадили поліція, а також Окремий корпус жандармів, що входив до складу департаменту поліції Міністерства внутрішніх справ [8, с. 164].

Слід звернути увагу на характерні риси дізнання, які впливають із Статуту кримінального судочинства, що виділив Т. В. Омельченко:

- публічний характер;
- не передбачало участі сторін;
- являло собою діяльність не обвинувача, а урядових органів, на які покладалися обов'язки щодо припинення та попередження злочинів;
- припинялося тоді, коли справа переходила в стадію попереднього слідства [9, с. 187].

Відповідно до Статуту кримінального судочинства про будь-яку подію, що містить у собі ознаки злочину або проступку, поліція повинна була негайно не пізніше доби після отримання інформації повідомити судовому слідчому і прокурору [10]. Коли слідчого і прокурора не було на місці, поліція, повідомивши про подію, мала право проводити дізнання. При провадженні дізнання поліція всі необхідні їй відомості збирала за допомогою розшуків, словесних розпитувань та негласного спостереження, не проводячи ні обшуків, ні вилучень. Матеріали за проведеним дізнанням поліція була зобов'язана передавати слідчому. Слідчий міг перевіряти, доповнювати та скасовувати всі дії поліції: як ті, що пов'язані з

дизнанням, так і невідкладні слідчі дії. Він міг доручати поліції провадження дізнання та вимагати надання допомоги під час провадження досудового слідства у справі. Законні вимоги слідчого були обов'язковими для виконання поліцією.

Наступний етап розвитку правового регулювання дізнання почався з проголошенням у 1919 році Української Радянської Соціалістичної Республіки (УРСР). Загалом, з 20-х до 90-х років ХХ ст. відбувається процес наділення правоохоронних органів правом провадження досудового слідства, а також становленням і розвитком взаємодії слідчих із органами дізнаннями, які закономірно отримали повноваження щодо проведення дізнання із врахування попереднього характеру здійснюваних ними оперативно-розшукових функцій. Особливості провадження дізнання змінювалися відповідно до змін діючого на той час кримінального процесуального законодавства.

У 1918 році почали створюватися надзвичайні комісії, в структуру яких входили слідчі апарати до 1920 року. Створювалися також різні слідчі підрозділи, слідчі частини, слідчі колегії, проте на практиці між ними не існувало відмінностей. Протягом 1918-1920 років відбувалися постійні організаційні зміни. Формувалися самостійні слідчі підрозділи, потім особовий склад підпорядковувався керівникам підрозділів, що здійснювали оперативно-розшукову діяльність. З часом була повернена попередня форма організації досудового слідства. Відбувається розподіл адміністративних органів, органів юстиції, що обумовлює потребу в взаємодії органів. У цей час повноваження слідчого поступово зосереджують в собі весь обсяг роботи щодо розслідування кримінальних справ. Провадження досудового слідства стає єдиним видом діяльності слідчих [11, с. 15].

У грудні 1918 року в Україні створюється Всеукраїнська надзвичайна комісія. З метою удосконалення оперативно-розшукової діяльності та слідчої діяльності керівництво комісії ліквідувало слідчі відділи та інститут слідчих, передавши їхні функції до оперативних підрозділів. Поєднання оперативно-розшукової діяльності та слідчої роботи в одному і тому ж підрозділі надзвичайної комісії негативно вплинуло на розслідування кримінальних справ [11, с. 16]. Досудове розслідування, у тому числі інститут дізнання, в ці роки отримало непростий шлях розвитку, постійно реформуючись в пошуку оптимальної моделі.

У 1922-1924 роках в УСРР відбулась кодифікація права, у тому числі кримінально-процесуального. Перший Кримінально-процесуальний кодекс УСРР був затверджений Всеукраїнським центральним виконавчим комітетом у 1922 році. Зазначений законодавчий акт характеризувався комплексністю та регулював провадження у кримінальних справах в органах попереднього слідства та в судах, визначав повноваження органів прокуратури на всіх стадіях кримінального процесу. Крім того, детально регламентувалась діяльність органів дізнання та попереднього слідства; віддання до суду, судовий розгляд, постановлення вироку, його оскарження та перегляд. Було проголошено публічність усіх судових засідань, за винятком випадків, які потребували збереження військової чи державної таємниці [12, с. 558].

Наступний Кримінально-процесуальний кодекс УРСР 1927 року розширив систему органів дізнання [13]. Також було вперше передбачено два види дізнання: дізнання у справах, у яких попереднє слідство не є обов'язковим та дізнання у справах, у яких попереднє слідство є обов'язковим, порядок провадження якого здійснювалося за всіма правилами, установленими для попереднього слідства. У цей час поступово нівелюється відмінність між слідством та дізнанням, а коло справ, які розслідували дізнавачі, розширювалося. До 1993 року в Кримінально-процесуальному кодексі України було закріплено два види дізнання: у справах, за якими попереднє слідство є обов'язковим, і у справах, за якими воно не є обов'язковим, і де дізнання застосовувалося як основна й остаточна форма попереднього розслідування певних категорій кримінальних справ [14, с. 33-34].

Кримінально-процесуальний кодекс УРСР 1960 року містив Главу 9, присвячену органами дізнання і попереднього слідства. Згідно з ст. 101 Кодексу до органів дізнання входили: міліція, органи безпеки, митні органи (у справах щодо контрабанди), командири військових частин, начальники військових установ (щодо військових злочинів), органи державного пожежного нагляду (щодо справ про пожежі, порушення протипожежних правил), начальники виправно-трудова установ, начальники слідчих ізоляторів, начальники лікувально-трудова і виховно-трудова профілакторіїв, органи прикордонної охорони (щодо справ про порушення державного кордону), а також капітани морських суден, які перебували у далекому плаванні. Кодекс 1960 року залишався чинним після здобуття Україною незалежності, а законодавець поступово адаптував його норми до тогочасного стану розвитку суспільних відносин. Зокрема, у 2012 році, у зв'язку зі створенням нових інституцій, змінами до Кодексу перелік органів дізнання було доповнено податковою міліцією у справах, які належали до її компетенції, начальниками органів управління Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, командирами кораблів, а також командирами підрозділів Державної спеціальної служби транспорту [15].

Новий Кримінальний процесуальний кодекс України, ухвалений Верховною Радою України 13 квітня 2012 року, став початком нового сучасного етапу розвитку дізнання в Україні [16]. Відповідно до ч. 4 ст. 3 нового Кодексу станом на 2012 рік дізнання тлумачилося як форма досудового розслідування, у якій здійснюється розслідування кримінальних проступків. Серед новел кримінального процесуального права особливе місце посів термін «кримінальне правопорушення», який згідно з ст. 215 об'єднує злочини і кримінальні проступки. Досудове розслідування щодо перших здійснюється у формі досудового слідства, а

щодо кримінальних проступків провадиться у формі дізнання. Інституційно Кодекс не розмежував досудове слідство та дізнання, наділивши загальними функціями досудового розслідування слідчі підрозділи органів внутрішніх справ, безпеки, державного бюро розслідувань та органів, які здійснювали контроль за додержанням податкового законодавства.

Як відзначають Н. І. Бровко та С. І. Сімакова, у проміжному етапі становленні дізнання за часів незалежності України проблемами кримінального процесуального права були невизначеність ознак кримінального проступку, відсутність визначеного органу та способу здійснення досудового розслідування, невизначеність механізму розслідування кримінальних проступків. Імплементация інституту дізнання вимагала певного часу, оскільки необхідно було розробити новий підхід до побудови норм матеріального закону. Неодноразово проекти законів про проступки відхиляли, а науковці і практики не могли дійти єдиної думки щодо тієї категорії кримінальних правопорушень, що будуть віднесені до кримінальних проступків [17, с. 299].

На сучасному етапі істотні зміни правового регулювання інституту дізнання в Україні відбулися з прийняттям Законів України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень» від 22 листопада 2018 року № 2617-VIII та «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження діяльності Бюро економічної безпеки України та пов'язаного з цим удосконалення роботи деяких державних правоохоронних органів» від 17 листопада 2021 № 1888-IX [18; 19]. Відтепер окремим суб'єктом кримінального провадження в Україні визнано дізнавача – службову особу підрозділу дізнання органів Національної поліції, безпеки, Бюро економічної безпеки України, Державного бюро розслідувань, Національного антикорупційного бюро України у випадках, передбачених законодавством, а також уповноважена особа іншого підрозділу вказаних органів, які уповноважені в межах компетенції провадити досудове розслідування кримінальних проступків. Розвиток інституту дізнання став відповіддю на об'єктивну потребу у зменшенні навантаження на слідчих, велику частину діяльності яких складали злочини невеликої тяжкості.

Дізнавач отримав повноваження, відмінні від слідчих. Так, джерелами доказів у провадженні про кримінальні проступки, якими можуть користуватися дізнавачі, є пояснення осіб, результати медичного освідування, висновок спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису. Водночас у кримінальному провадженні щодо злочину такі процесуальні джерела не можуть бути використані, крім як на підставі відповідної ухвали слідчого судді.

Впровадження інституту кримінальних проступків було оцінено експертами в рамках проекту Ради Європи «Дотримання прав людини в системі кримінальної юстиції України». Станом на 2021 рік було визначено такі позитивні аспекти цього процесу:

- пришвидшено середні строки досудового розслідування нетяжких кримінальних правопорушень (особливо у справах, де особа визнає свою вину);
- оптимізовано використання ресурсів слідчих, тобто розвантажено слідство;
- оптимізовано використання ресурсів суддів загальної юрисдикції [20].

Висновок. Отже, процес становлення інституту дізнання як форми досудового розслідування має складний та неоднозначний характер. У добу античності починає зароджуватися оперативно-розшукова діяльність, що першочергово прослідковується в релігійних розповідях, а вже на етапі існування Київської Русі збірка «Руська Правда» містила багато елементів досудового розслідування, обов'язок із проведення якого покладалася на потерпілого. На етапі існування Запорозької Січі з'являється згадка про традиційне проведення дізнання військовим осаулом у справах щодо конфліктів між козаками або вчинених ними злочинів. Динамічний етап розвитку дізнання на українських землях припадає на перебування їх у складі Російської імперії. Інститут дізнання в Російській імперії спочатку з'явився фактично, а потім отримав своє юридичне закріплення у численних нормативно-правових актах. Саме на цьому етапі формування правового регулювання дізнання відбувається розмежування дізнання та слідства, відокремлення судової влади від виконавчої. Правове регулювання дізнання за часів існування УРСР постійно змінювалось як процесуально, так і інституційно. Тенденція до реформування інституту дізнання, його періодичного звуження та розширення, зберіглася до сучасного етапу його розвитку в незалежній Україні. З 1 липня 2020 року в Україні існує інститут кримінальних проступків, що стало довгоочікуваним кроком на шляху до підвищення ефективності досудового розслідування, а також судового розгляду злочинів невеликої тяжкості. На сучасному етапі розвиток правового регулювання дізнання відбувається відповідно до основних правових цінностей, оскільки відтепер досудове розслідування забезпечує швидкість кримінального провадження, сприяючи захисту прав і законних інтересів осіб у розумні строки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Токарева К. С. Значення медіації в контексті розвитку правової системи України. *Наукові записки. Серія: Право*. 2019. № 7. С. 204-209.
2. Сопілко І. М., Череватюк В. Б. Сучасне право в епоху соціальних змін. *Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»*. 2021. № 1(58). С. 216-222.

3. Бандурка О. М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності: монографія. Харків: Золота миля, 2012. 620 с.
4. Татаров О. Ю. Досудове провадження в кримінальному процесі України: теоретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС): монографія. Київ: ТОВ «ВПП «ПРОМІНЬ», 2012. 639 с.
5. Атаманова Н.В. Забезпечення правового порядку в Україні інституціями Запорізького козацтва. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць / за ред. С.В. Ківалова. 2011. Вип. 58. С. 131-135.
6. Маков М. А. Модель служби дознання в контексте исторического опыта. *Вестник Московского университета МВД России*. 2013. № 7. С. 107-115.
7. Берендтс Э. Н. Связь судебной реформы с другими реформами Императора Александра II и влияние ее на государственный и общественный быт России. Петроград : Сенат.тип., 1915. 202 с.
8. Малюга В. Историко-правовой анализ взаємодії органів досудового слідства і співробітників оперативних підрозділів у розслідуванні злочинів. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2015. №. 61. С. 163-170.
9. Омельченко Т. В. Дізнання в кримінальному процесі України: становлення і розвиток. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. Спецвипуск. С. 185-188.
10. Устав уголовного судопроизводства. Систематический комментарий / под общ. ред. М.Н. Гернета. Москва, 1915. Вып. IV. 1277 с.
11. Пивоваров В. В., Щербина Л. І. Взаємодія органів досудового слідства та дізнання при розслідуванні кримінальних справ: монографія. Харків: Право, 2006. 176 с.
12. Сорока С.О., Римарчук Г.С. Кримінальний процес в Україні: історія і сучасність. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 850. С. 553-562.
13. Уголовно-процессуальный кодекс Украинской ССР. Харьков: Юрид. изд-во Наркомюста УССР, 1925. 124 с.
14. Мешковой К. Историчний розвиток адміністративно-правового забезпечення діяльності підрозділів дізнання Національної поліції України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2021. №1 (21). С. 32-38.
15. Кримінально-процесуальний Кодекс України: Кодекс Української РСР від 28.12.1960 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002-05/ed19601228/pago60#o60>
16. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20120413#Text>
17. Бровко Н. І, Сімакова С. І. Інститут кримінальних проступків як механізм спрощеного порядку досудового розслідування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №3. С. 298-301.
18. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень: Закон України від 22.11.2018 р. № 2617-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n492>
19. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо запровадження діяльності Бюро економічної безпеки України та пов'язаного з цим удосконалення роботи деяких державних правоохоронних органів: Закон України від 17.11.2021 р. № 1888-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1888-20#Text>
20. Крапивін Є. Оцінка впровадженості кримінальних проступків в Україні. Київ, 2021. 59 с.

REFERENCES:

1. Tokarieva K. S. (2019). Znachennia mediatsii v konteksti rozvytku pravovoi systemy Ukrainy [The importance of mediation in the context of the development of the legal system of Ukraine]. *Naukovi zapysky. Serii: Pravo*. 2019. № 7. S. 204-209. [in Ukrainian].
2. Sopilko I. M., Cherevatiuk V. B. (2021). Suchasne pravo v epokhu sotsialnykh zmin [Modern law in an era of social change]. *Yurydychnyi visnyk «Povitriane i kosmichne pravo»*. 2021. № 1(58). S. 216-222. [in Ukrainian].
3. Bandurka O. M. (2012). Teoriia i praktyka operatyvno-rozshukovoi diialnosti [Theory and practice of operational and investigative activities]: monohrafiia. Kharkiv: Zolota mylia, 2012. 620 s. [in Ukrainian].
4. Tatarov O. Yu. (2012). Dosudove provadzhennia v kryminalnomu protsesi Ukrainy: teoretyko-pravovi ta orhanizatsiini zasady (za materialamy MVS) [Pre-trial proceedings in the criminal process of Ukraine: theoretical, legal and organizational principles]: monohrafiia. Kyiv: TOV «VPP «PROMIN», 2012. 639 s. [in Ukrainian].
5. Atamanova N.V. (2011). Zabezpechennia pravovoho poriadku v Ukraini instytutsiiamy Zaporizkoho kozatstva [Ensuring the legal order in Ukraine by the institutions of the Zaporozhian Cossacks]. *Aktualni problemy derzhavy i prava* : zb. nauk. prats / za red. S.V. Kivalova. 2011. Vyp. 58. S. 131-135. [in Ukrainian].
6. Makov M. A. (2013). Model sluzhby doznaniia v kontekste istoricheskogo opyta [Model of inquiry service in the context of historical experience]. *Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii*. 2013. № 7. S. 107-115. [in Russian].
7. Berendts E. N. (1915). Sviaz sudebnoi reformy s drugimi reformami Imperatora Aleksandra II i vliianie ee na gosudarstvennyi i obshchestvennyi byt Rossii [The connection of the judicial reform with other reforms of Emperor Alexander II and its influence on the state and social life of Russia]. *Petrograd : Senat.tip.*, 1915. 202 s. [in Russian].

8. Maliuha V. (2015). Istoryko-pravovyi analiz vzaiemodii orhaniv dosudovoho slidstva i spivrobotnykiv operatyvnykh pidrozdiliv u rozsliduvanni zlochyniv [Historical and legal analysis of the interaction of pre-trial investigation bodies and employees of operational units in the investigation of crimes]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia yurydychna*. 2015. № 61. S. 163-170. [in Ukrainian].
9. Omelchenko T. V. (2001). Diznannia v kryminalnomu protsesi Ukrainy: stanovlennia i rozvytok [Cognition in the criminal process of Ukraine: formation and development]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2001. Spetsvypusk. S. 185-188. [in Ukrainian].
10. Ustav ugolovnoho sudoproizvodstva (1915). *Sistematicheskii kommentarii [Charter of criminal justice. Systematic comment] / pod obshch. red. M.N. Gerneta. Moskva, 1915. Vyp. IV. 1277 s.* [in Russian].
11. Pyvovarov V. V., Shcherbyna L. I. (2006). Vzaiemodiia orhaniv dosudovoho slidstva ta diznannia pry rozsliduvanni kryminalnykh sprav [Interaction of pre-trial investigation bodies and inquiries in the investigation of criminal cases]: monohrafiia. Kharkiv: Pravo, 2006. 176 s. [in Ukrainian].
12. Soroka S.O., Rymarchuk H.S. (2016). Kryminalnyi protses v Ukraini: istoriia i suchasnist [Criminal proceedings in Ukraine: history and modernity]. *Visnyk Nats. un-tu «Lvivska politehnika»*. Yurydychni nauky. 2016. № 850. S. 553-562. [in Ukrainian].
13. Ugolovno-protsessualnyi kodeks Ukrainiskoi SSR [Code of Criminal Procedure of the Ukrainian SSR]. (1925). Kharkov: Iurid. izd-vo Narkomiusta USSR, 1925. 124 s. [in Russian].
14. Mieshkovoi K. (2021). Istorychnyi rozvytok administratyvno-pravovoho zabezpechennia diialnosti pidrozdiliv diznannia Natsionalnoi politsii Ukrainy [Historical development of administrative and legal support of the activity of inquiry units of the National Police of Ukraine]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. 2021. №1 (21). S. 32-38. [in Ukrainian].
15. Kryminalno-protsesualnyi Kodeks Ukrainy (1960): Kodeks Ukrainiskoi RSR [Code of Criminal Procedure of Ukraine: Code of the Ukrainian SSR] vid 28.12.1960 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002-05/ed19601228/parao60#o60> [in Ukrainian].
16. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy (2012): Kodeks Ukrainy [Criminal Procedure Code of Ukraine: Code of Ukraine] vid 13.04.2012 r. # 4651-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20120413#Text> [in Ukrainian].
17. Brovko N. I, Simakova S. I. (2020). Instytut kryminalnykh prostupkiv yak mekhanizm sproshchenoho poriadku dosudovoho rozsliduvannia [The institute of criminal offenses as a mechanism of simplified pre-trial investigation]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. 2020. №3. S. 298-301. [in Ukrainian].
18. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo sproshchennia dosudovoho rozsliduvannia okremykh katehorii kryminalnykh pravoporushen (2018): Zakon Ukrainy [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Simplification of Pre-trial Investigation of Certain Categories of Criminal Offenses: Law of Ukraine] vid 22.11.2018 r. № 2617-VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2617-19#n492> [in Ukrainian].
19. Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia, Kryminalnoho ta Kryminalnoho protsesualnoho kodeksiv Ukrainy shchodo zaprovadzhennia diialnosti Biuro ekonomichnoi bezpeky Ukrainy ta poviazanoho z tsym udoskonalennia roboty deiakykh derzhavnykh pravookhoronnykh orhaniv (2021): Zakon Ukrainy [On Amendments to the Code of Ukraine on Administrative Offenses, Criminal and Criminal Procedure Codes of Ukraine on the Implementation of the Bureau of Economic Security of Ukraine and Related Improvements in the Work of Certain State Law Enforcement Bodies: Law of Ukraine] vid 17.11.2021 r. № 1888-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1888-20#Text> [in Ukrainian].
20. Krapyvin Ye. (2021). Otsinka vprovadzenosti kryminalnykh prostupkiv v Ukraini [Assessment of the implementation of criminal offenses in Ukraine]. Kyiv, 2021. 59 s. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 16.04.2022

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство

УДК 341.123 (042, 043)

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-164-170

Рябовол Лілія Тарасівна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного педагогічного
університету імені Володимира Винниченка
e-mail: lryabovol8@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3558-2103>

СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО ШКІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ ЯК ВИМОГА/ РЕКОМЕНДАЦІЯ ООН

У статті проведено аналіз документів Організації Об'єднаних Націй (ООН) (деклараций, конвенцій, резолюцій) щодо закріплення в них вимоги / рекомендації створювати безпечне шкільне середовище. Встановлено, що ООН велике значення надає вирішенню питання повної реалізації права на освіту та створення безпечного шкільного середовища загалом і зокрема в умовах збройних конфліктів та в постконфліктний період. Підтвердженням цього є розроблений комплекс документів, в яких закріплено право на освіту (Загальна декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1973), Конвенція про права дитини (1989)), а також акцентовано на важливість його повноцінної реалізації (Резолюція «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030» (2015)) і на необхідність створення безпечного шкільного середовища (Конвенція про захист цивільного населення під час війни (1949), Резолюція «Право на освіту в надзвичайних ситуаціях» (2010), Декларація про безпеку шкіл (2015), Резолюція «Міжнародний день захисту освіти від нападів» (2020) тощо). З'ясовано, що ООН розглядає створення безпечного шкільного середовища як умову повноцінної реалізації права на освіту, засуджує напади на заклади освіти й на осіб, які в них навчаються і працюють, оскільки, такі напади є порушенням норм міжнародного гуманітарного права й негативно впливають на реалізацію права на освіту і мають серйозні негативні наслідки. Аналіз відповідних актів засвідчив, що ООН закликає сторони збройних конфліктів забезпечувати якісну освіту на всіх рівнях, створювати сприятливі для освіти умови, захищене шкільне середовище, зберігати заклади освіти як безпечні для учнів і вчителів простори. В актах ООН, наприклад у Резолюції «Права дитини» (1997), виявлено важливу тезу – для попередження порушення прав дитини в окремих державах недостатньо лише ратифікувати певні міжнародні акти, слід імплементувати відповідні норми у національне законодавство, застосування якого забезпечувати ефективними заходами щодо соціального забезпечення, освіти й охорони здоров'я дітей, здійснення правоохоронної діяльності та правосуддя.

Ключові слова: права дитини, право на освіту, порушення прав дитини, міжнародне гуманітарне право, міжнародні акти, національне законодавство, заклади освіти, безпека шкіл, цивільні об'єкти, цивільне населення, напад.

Riabovol L. FORMATION OF A SAFE SCHOOL ENVIRONMENT IN THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICTS AS A REQUIREMENT / RECOMMENDATION OF THE UN

The article analyzes the documents of the United Nations (UN) (declarations, conventions, resolutions) to establish requirements / recommendations to create a safe school environment. It is established that the UN attaches great importance to the issue of full realization of the right to education and the creation of a safe school environment in general and in particular in armed conflicts and in the post-conflict period. This is confirmed by the developed set of documents enshrining the right to education (Universal Declaration of Human Rights (1948), International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1973), Convention on the Rights of the Child (1989)), and emphasizing the importance of its full implementation (Resolution «Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development» (2015)) and the need to create a safe school environment (Convention on the Protection of Civilian Persons in Time of War (1949), Resolution «The Right to Education in emergencies» (2010), the Declaration on the Safety of Schools (2015), the Resolution «International Day for the Protection of Education from Attacks» (2020), etc.). It was found that the UN considers the creation of a safe school environment as a condition for the full realization of the right to education, condemns attacks on educational institutions and those who study and work in them, because such attacks violate international humanitarian law and negatively affect the implementation the right to education and have serious negative consequences. The analysis of the relevant acts showed that the UN calls on the parties to armed conflicts to provide quality education at all levels, to create favorable conditions for education, a protected school environment, and to keep educational institutions as safe spaces for students and teachers. UN acts, such as the Resolution on the Rights of the Child (1997), reveal an important thesis – to prevent violations of children's rights in some countries it is not enough to ratify certain international instruments, to implement appropriate rules in national legislation to ensure effective social security measures, education and health of children, law enforcement and justice.

Key words: children's rights, right to education, violation of children's rights, international humanitarian law,

international acts, national legislation, educational institutions, school security, civilian objects, civilian population, assault.

Постановка проблеми. Глобальна коаліція на захист освітніх установ від нападів (GCPEA / Global Coalition to Protect Education from Attack), заснована у 2010 році, у своїй діяльності виходить з того, що школи та університети повинні залишатися безпечними місцями для навчання. Ця організація констатує, що право дітей та молодих людей на освіту і захист порушується у тих країнах, які потерпають від конфліктів чи нестабільності. Сторони збройного конфлікту (збройні сили, озброєні формування) погрожують, вбивають, завдають травм, катують, вербують учнів та освітян як у самих школах, так і на шляху до них, використовують освітні установи у військових цілях – як казарми і бази, склади зброї, центри утримання під вартою, що наражає учнів і персонал шкіл на небезпеку. Наслідки нападів на освіту є як безпосередніми / негайними (загибель і поранення людей, руйнування освітньої інфраструктури), так і відтермінованими у часі / довгостроковими (погіршення відвідуваності, зменшення кількості школярів та зниження рівня залучення вчителів, падіння якості освіти й навчання). Це суттєво ускладнює реалізацію права на освіту та інших прав у цих країнах, загалом досягнення цілей освіти і розвитку [22, с. 7].

Ухвалюючи документи, які стосуються дітей, ООН виходить з того, що всі дії щодо дітей мають сприяти найбільш повному забезпеченню їхніх прав (Резолюція «Права дитини», 1997) [9]. У Резолюції Генеральної Асамблеї ООН «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030» (2015) визначено 17 відповідних цілей, одна з яких – забезпечення якісної інклюзивної та рівноправної дошкільної, початкової, середньої, вищої і технічної освіти, професійної підготовки. Згідно з цією Резолюцією, всі люди, незалежно від статі, віку, раси й етнічного походження, інваліди, мігранти, представники корінних народів, діти й молодь, особливо ті, які перебувають у вразливому стані, повинні мати можливість навчатися упродовж усього життя, що дозволить їм набувати знання й навички, необхідні для використання нових можливостей і повноцінної участі в суспільному житті. У документі також акцентовано на важливість забезпечення умов, сприятливих для повної реалізації дітьми й молоддю їхніх прав і можливостей, у тому числі шляхом створення безпечного шкільного середовища [8, с. 9].

Питанню створення безпечного шкільного середовища ООН надає велике значення. 9 вересня відзначається Міжнародний день захисту освіти від нападів, проголошений Резолюцією ООН A/RES/74/275 (2020). Напади на заклади освіти та на осіб, які в них навчаються і працюють, засуджено як порушення норм міжнародного гуманітарного права (МГП), що негативно впливає на реалізацію права на освіту та має серйозні наслідки. Акцентовано, що у надзвичайних гуманітарних ситуаціях важливо й необхідно створити безпечне, захищене шкільне середовище, сприятливі для освіти умови, забезпечити якісну освіту на всіх рівнях [7]. Проголошуючи Міжнародний день захисту освіти від нападів, ООН акцентує на важливість збереження закладів освіти як захищених та безпечних для учнів і вчителів просторів.

Питання безпеки й захисту шкіл актуальне для багатьох держав, які є у стані війни, в умовах збройних конфліктів. Генеральна Асамблея ООН, Рада Безпеки ООН систематично вивчають питання «Діти та збройні конфлікти» й рішуче засуджують вербовку дітей та використання дітей-солдатів, вбивства, нанесення каліцтв, згвалтування й інші форми насилля щодо дітей у таких конфліктах, а також інші порушення прав дитини, зокрема напади на школи та/або лікарні, позаяк, саме освіта й охорона здоров'я – підвалини міцного миру й розвитку [2, с. 274, 276]. У 2015 році було розроблено й запропоновано державам-членам ООН до підписання міжурядову політичну угоду – Декларацію про безпеку шкіл (Safe Schools Declaration). Україна підписала цей документ у листопаді 2019 році. Станом на сьогодні до цієї Декларації доєдналися понад 114 країн світу, серед яких і такі, на території яких відбувається збройна агресія, і ті, в яких немає військових конфліктів [20]. У зв'язку зі збільшення кількості держав, де відбуваються збройні конфлікти, в яких порушуються права дитини, у тому числі право на освіту, зокрема на безпечне шкільне середовище, проблематика, окреслена темою нашої статті, все більше актуалізується.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблематика забезпечення прав дитини, зокрема в умовах збройних конфліктів, притягує науковий інтерес вітчизняних і зарубіжних вчених. М. Чеховська та І. Нечитайло, Н. Філіпська й О. Задніпровська та інші вивчали питання використання дітей-солдат у збройних конфліктах, Н. Опольська – права дітей, які постраждали внаслідок збройного конфлікту, М. Стефанчук – питання захисту прав дітей на особливий захист і піклування в умовах збройних конфліктів у контексті адаптації вітчизняного законодавства до стандартів ООН та ЄС, О. Турченко – захист прав дітей на окупованих територіях та під час збройних конфліктів. Питання забезпечення прав дитини під час збройного конфлікту досліджували також А. Бущенко, Н. Крестовська, Н. Лесько, Т. Михайліна, І. Щебетун та інші. У працях вітчизняних вчених розроблено окремі аспекти проблеми створення безпечного шкільного середовища в умовах збройних конфліктів, до прикладу: О. Кітова досліджувала таке середовище як необхідну умову навчання, соціалізації та самореалізації дитини; Г. Татаренко, І. Татаренко і Г. Степанова розробляли питання захисту права на освіту та міжнародно-правові інструменти захисту закладів освіти в умовах збройного конфлікту; Т. Цюман і Н. Бойчук визначили принципи безпечного освітнього середовища, які є актуальними і щодо створення безпечного шкільного середовища безпосередньо в умовах збройних конфліктів; у статті О. Турченко вивчено документи ООН щодо права дитини на безпеку під час збройного конфлікту. Проте, аналіз доступних нам праць засвідчив, що питання, окреслене темою нашої статті, розроблено недостатньо, чим і зумовлена мета цього дослідження.

Мета статті – провести аналіз документів ООН (декларацій, конвенцій, резолюцій) щодо закріплення в них вимоги / рекомендації створювати безпечне шкільне середовище в умовах збройних конфліктів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз документів ООН дозволяє стверджувати, що ця організація послідовно значну увагу приділяє питанню повної реалізації права на освіту. У ч. 1 ст. 26 Загальної декларації прав людини (1948) закріплено право кожної людини на освіту. Виходячи з ч. 2 тієї ж статті, саме на освіту ООН покладає місію щодо забезпечення повного розвитку людини та збільшення поваги до прав людини й основних свобод, а також щодо сприяння в підтриманні миру шляхом пропагування «взаєморозуміння, терпимості й дружби між усіма народами, расовими або релігійними групами» [4]. Свій розвиток ці положення знайшли у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права (ст.13) (1973). Право дитини на освіту закріплено також у ст. 28, а його сутність розкрито у ст. 29 Конвенції про права дитини (1989), зокрема щодо спрямованості освіти на «підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості, рівноправності чоловіків і жінок та дружби між усіма народами, етнічними, національними і релігійними групами, особами з корінного населення; виховання поваги до навколишньої природи» [6].

Не можемо не погодитися із О. Турченко у тому, що МГП визнає важливість забезпечення освіти для дітей під час збройного конфлікту [19, с. 9]. Унормування цього питання – предмет особливої уваги ООН. Згідно зі ст. 24 Конвенції про захист цивільного населення під час війни (1949), сторони конфлікту мають здійснювати всі заходи, необхідні для того, щоб забезпечити/ полегшити дітям віком до 15 років їхню освіту. Відповідно до ст. 50 того ж документу, «Окупаційна держава повинна в співробітництві з державними та місцевими органами влади сприяти належному функціонуванню закладів, відповідальних за піклування про дітей і їхню освіту» [5].

У рамках нашого дослідження слід звернутися до Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) (1977) [3]. У ст. 48 документу вказано на необхідність забезпечення поваги до цивільного населення і цивільних об'єктів та їх захисту, а також на те, що сторони збройного конфлікту повинні відрізнити цивільне населення від комбатантів, а цивільні об'єкти – від воєнних і спрямовувати свої дії тільки проти воєнних об'єктів. У ст. 49 Протоколу I напад визначено як акт насильства, який може завдати шкоди цивільному населенню або цивільним об'єктам, незалежно від того, здійснюється він під час наступу чи оборони, незалежно від території, на якій здійснюються, і від того, проводяться воєнні дії на суші, у повітрі або на морі. Статтею 52 Протоколу I передбачено загальний захист цивільних об'єктів – усіх тих об'єктів, які не є воєнними, тобто не є такими, «які через свій характер, розміщення, призначення або використання вносять ефективний вклад у воєнні дії і повне або часткове руйнування, захоплення чи нейтралізація яких за існуючих у даний момент обставин дає явну воєнну перевагу». Акцентовано, що цивільні об'єкти не повинні бути об'єктом нападу або репресалій. Важливим є також п. 3 ст. 52, згідно з яким, у разі сумніву у тому, чи не використовується об'єкт, призначений зазвичай для цивільних цілей (як місце відправлення культу, житловий будинок, інші житлові будови, школа) для ефективно підтримки воєнних дій, передбачається, що такий об'єкт використовується в цивільних цілях.

У ст. 57 того ж Протоколу зазначено, що у процесі проведення воєнних операцій необхідно постійно виявляти турботу про цивільне населення, цивільних осіб і цивільні об'єкти, оберігати їх. Визначено запобіжні заходи щодо здійснення нападів. Так, ті, хто їх планує або приймає рішення про їх здійснення повинні: зробити все практично можливе, аби пересвідчитися, що об'єкти нападу не є цивільними об'єктами; обирати такі засоби і методи нападу, які дозволяють уникати випадкових втрат життя серед цивільного населення, поранення цивільних осіб і випадкової шкоди цивільним об'єктам, або звести їх до мінімуму; утриматися від прийняття рішень про здійснення нападу, який може викликати випадкові втрати життя серед цивільного населення, завдати випадкової шкоди цивільним об'єктам; відмінити або зупинити напад, якщо стає очевидним, що об'єкт не є воєнним або напад може викликати випадкові втрати життя серед цивільного населення і завдати випадкової шкоди цивільним об'єктам. Отже, згідно з нормами МГП, школи є цивільними об'єктами, а напади на них – порушенням МГП. Відповідно, у резолюціях Генеральної Асамблеї ООН та Ради безпеки ООН засуджуються напади на заклади освіти (школи та університети) в умовах збройних конфліктів, забороняється використовувати заклади освіти у військових цілях.

У Конвенції про права дитини (1989) (ст. 38) також зазначено, що у випадку збройних конфліктів держави-учасниці зобов'язані: забезпечувати дотримання норм МГП щодо дітей; сприяти у тому, щоб особи, які не досягли 15-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях; забезпечити захист дітей і догляд за ними в умовах збройного конфлікту [6]. Держави-учасниці Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (2000) засудили посягання на дітей в умовах таких конфліктів, а також безпосередньо напади на школи як місця, де зазвичай перебуває велика кількість дітей, у зв'язку з чим школи є об'єктами, які охороняються міжнародним гуманітарним правом [21].

У п. 23 і 30 Резолюції «Права дитини» (1997) (Розділ II «Захист дітей в умовах збройних конфліктів») зазначено, що уряди й інші сторони збройних конфліктів мають проводити «дні спокою», створювати «коридори миру» для того, аби забезпечити гуманітарну допомогу, зокрема надавати освітні

послуги дітям в умовах збройних конфліктів. У п. 41 тієї ж Резолюції (Розділ III «Діти-біженці та внутрішньо переміщені діти») ООН закликає держави забезпечити безпеку цих категорій дітей та їхні потреби в контексті їхнього розвитку, зокрема щодо освіти [9]. У Резолюції 1261 (1999) Рада Безпеки ООН засуджує дії, спрямовані проти дітей, у тому числі напади на школи як об'єкти, які захищаються МГП, і, в яких перебуває багато дітей. У цій Резолюції ООН також акцентує, що в умовах збройних конфліктів необхідно забезпечувати специфічну потребу дітей в освіті [12].

На вирішення питання захисту прав дітей у збройних конфліктах спрямовано комплекс документів ООН – Резолюції Ради Безпеки ООН S/RES/1314 (2000) від 11.08.2000, S/RES/1460 (2003) від 30.01.2003, S/RES/1612 (2005) від 20.07.2005, S/RES/1882 (2009) від 04.08.2009, S/PRST/2013/8 від 17.06.2013 тощо. Загалом Рада Безпеки ООН виходить з того, що збройні конфлікти негативно впливають на дітей. У Резолюції 1379 (2001) закликає приділяти особливу увагу забезпеченню освіти дітей та створенню умов для їх професійної підготовки як способу реінтеграції в суспільство [13]. У Резолюції S/RES/2250 (2015) «Про молодь, мир та безпеку» ООН вказує, що ускладнений доступ молоді до освіти та економічних можливостей не сприяє в досягненні миру, у той час, як саме молодь має активно долучатися до цього. ООН акцентує на важливість підвищення рівня освіти молоді [11]. У Резолюції 1882 (2009) засуджено будь-які порушення прав дитини під час збройних конфліктів, у тому числі напади на школи [14].

У контексті тематики нашої статті важливою є Резолюція «Право на освіту в надзвичайних ситуаціях» (2010). У цьому документі ООН визнає, що забезпечення права на освіту у надзвичайних ситуаціях (у тому числі в умовах конфліктів) вимагає спеціальних гнучких і всеохоплюючих, водночас безпечних підходів; засуджує дії, які в умовах збройних конфліктів спрямовані проти цивільного населення, зокрема школярів, студентів, викладачів; засуджує напади на такі цивільні об'єкти, як заклади освіти, що заборонено МГП і є порушенням Женевських конвенцій (1949), а для держав-членів – воєнним злочином, згідно з Римським статутом Міжнародного кримінального суду. Захист шкіл та забезпечення освіти у надзвичайних ситуаціях – пріоритет для міжнародного співтовариства, вказує ООН. Якісна освіта може пом'якшити психоемоційний вплив збройних конфліктів завдяки створенню відчуття повернення до нормального життя, стабільності, упорядкованості й віри в майбутнє. Серед інших чинників саме освіта значною мірою може посприяти в розробці перспективних рішень для населення, яке постраждало від конфліктів. Реалізацію права на освіту у надзвичайних ситуаціях ООН розглядає як складник гуманітарної допомоги та рекомендує держави-членам забезпечувати це право й надавати доступ до освіти за таких умов без будь-якої дискримінації. Для захисту цивільних осіб та їхніх прав і цивільних об'єктів, а також, аби не допустити безкарності за відповідні злочини, ООН закликає держави-члени до такого: увести в їх національне законодавство норми щодо кримінальної відповідальності за напади на заклади освіти; на етапах планування, проектування, будівництва й відновлення приміщень закладів освіти враховувати рекомендації «Minimum standards for education: preparedness, response, recovery» («Мінімальні стандарти освіти: готовність, реагування й відновлення») та «Guidance notes on safer school construction» («Інструкція з підвищення заходів безпеки під час будівництва шкільних приміщень»). У цій Резолюції, як і в інших, ООН також закликає держави та інші сторони забезпечити як доступ до освіти, так і відповідні безпечні умови у період після надзвичайних ситуацій, зокрема збройних конфліктів [10].

У Резолюції 1998 (2011) ООН знову підкреслює, що: захист дітей в умовах збройного конфлікту має бути важливим аспектом будь-якої стратегії його вирішення; необхідним є притягнення до відповідальності виконавців злочинів проти дітей (зокрема напади на школи і погрози таких нападів) в умовах збройного конфлікту в рамках як національних систем, так і міжнародних механізмів правосуддя та «змішаних» кримінальних судів і трибуналів. ООН закликає сторони збройних конфліктів утримуватися від дій, які ускладнюють дітям доступ до освіти, та від нападів на вчителів [15].

У Резолюції S/RES/2143 (2014) «Про захист дітей у збройних конфліктах» ООН також наголошує, що під час конфлікту і в постконфліктний період діти не можуть бути позбавлені такої базової послуги, як освіта. Школи не мають закриватися й піддаватися нападам і погрозам нападів, не повинні використовуватися з воєнною метою, оскільки це є порушенням норм МГП. Крім того, у зв'язку з використанням з воєнною метою школи стають законними цілями для нападів, що, своєю чергою, створює загрозу для життя дітей і вчителів. ООН наполягає, що всі сторони збройного конфлікту мають поважати школи як цивільні об'єкти, порушення відповідних норм МГП мають розслідуватися, порушники – притягатися до відповідальності [16].

У Резолюції S/RES/2225 (2015) ООН засудила те, що в умовах збройних конфліктів на порушення МГП відбуваються викрадення дітей з різних місць, зокрема і шкіл, а також напади на школи. Знову акцентувала, що використання шкіл у військових цілях може зробити школи законними об'єктами нападів, створюючи, таким чином, загрозу для безпеки дітей. ООН закликала всі сторони конфлікту поважати школи як цивільні об'єкти, а держави-члени – здійснювати конкретні заходи для запобігання використанню шкіл збройними силами та озброєними групами [17].

У 2010 році результатом спільної діяльності організацій (передусім ЮНІСЕФ), які опікуються станом освіти в державах, які є в умовах збройних конфліктів, і які стурбовані постійними нападами на освітні установи у таких країнах і тим, що у зв'язку з цим, учні / студенти і працівники опиняються в небезпечних умовах, стало заснування Глобальної коаліції на захист освітніх установ від нападів (GCPEA /

Global Coalition to Protect Education from Attack). У 2015 році цією організацією з метою обмеження використання шкіл у військових цілях було прийнято Декларацію про безпеку шкіл (Safe Schools Declaration). Держави, які доєдналися до цього документу, взяли на себе зобов'язання забезпечувати захист освіти від нападів та обмежувати використання закладів освіти (шкіл, університетів) у військових цілях, загалом створювати безпечне шкільне середовище в умовах збройних конфліктів, а також зобов'язання щодо відновлення освітньої інфраструктури, забезпечення психологічної реабілітації учнів, батьків і вчителів, сприяння проведенню тренінгів з безпеки й охорони здоров'я тощо. До обов'язкових заходів, які мають здійснювати держави-підписанти цього документу для зменшення ймовірності нападів на студентів і вчителів, школи й університети, та для пом'якшення негативних наслідків нападів, віднесено такі заходи, як: збирання достовірних даних про напади і використання шкіл та університетів з воєнними цілями; надання допомоги постраждалим від нападів; розслідування заяв про порушення національного й міжнародного права та притягнення винуватих до відповідальності; розробка і просування «конфлікт-чутливих» підходів до освіти; сприяння у продовженні освіти під час збройного конфлікту; підтримка діяльності ООН щодо захисту прав дітей зокрема в умовах збройних конфліктів [18].

Підписанти Декларації про безпеку шкіл взяли на себе й зобов'язання впровадити Вказівки із захисту шкіл та університетів від використання у військових цілях під час збройних конфліктів. У цьому документі також викладено заклик до сторін збройних конфліктів не використовувати школи та університети з воєнною метою, запобігати посяганням на безпеку учнів та на їхнє право на освіту. Визначено відповідні керівні принципи: 1) сторони збройних конфліктів не мають використовувати з воєнною метою школи та університети, які функціонують; 2) сторони збройних конфліктів не мають використовувати школи та університети, які занедбані або звільнені через небезпеки, пов'язані зі збройним конфліктом, з будь-якою метою для підтримки своїх військових зусиль, за деякими винятками; 3) абсолютно неприпустимим є знищення шкіл та університетів, які є звичайними цивільними об'єктами, для того, щоб позбавити протилежну у збройному конфлікті сторону можливості використовувати ці об'єкти у майбутньому; 4) оскільки використання шкіл та університетів сторонами збройних конфліктів з воєнними цілями може перетворити їх на військовий об'єкт, на який можна нападати, то перед нападом сторони повинні розглянути всі альтернативні заходи, у тому числі попередження супротивника про напад, який має відбутися; 5) забезпечення безпеки шкіл та університетів має здійснювати належно підготовлений для цього цивільний персонал; військові формування сторін конфліктів не мають бути задіяними у цьому, за винятком випадків, коли відсутні інші засоби для забезпечення необхідної безпеки; 6) всі сторони збройних конфліктів мають, наскільки це можливо й необхідно, імплементувати ці Вказівки у свої доктрини, військові статuti, правила застосування військової сили, бойові накази та інші засоби інформування [1].

Висновки. Отже, Організація Об'єднаних Націй велике значення надає вирішенню / унормуванню питання повної реалізації права на освіту та створення безпечного шкільного середовища загалом і зокрема в умовах збройних конфліктів та в постконфліктний період. ООН розроблено комплекс документів, в яких закріплено право на освіту (Загальна декларація прав людини (1948), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1973), Конвенція про права дитини (1989)), а також акцентовано на важливість його повноцінної реалізації (Резолюція «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030» (2015)) і на необхідність створення безпечного шкільного середовища (Конвенція про захист цивільного населення під час війни (1949), Резолюція «Право на освіту в надзвичайних ситуаціях» (2010), Декларація про безпеку шкіл (2015), Резолюція «Міжнародний день захисту освіти від нападів» (2020) тощо). Аналіз відповідних документів засвідчив, що створення безпечного шкільного середовища ООН розглядає як умову повноцінної реалізації права на освіту. У своїх актах (деклараціях, конвенціях, резолюціях) Генеральна Асамблея ООН та Рада Безпеки ООН засуджують напади на заклади освіти й на осіб, які в них навчаються і працюють, оскільки, такі напади є порушенням норм міжнародного гуманітарного права й негативно впливають на реалізацію права на освіту і мають серйозні негативні наслідки. У відповідних документах ООН акцентовано, що у надзвичайних гуманітарних ситуаціях, у тому числі в умовах збройних конфліктів, важливо й необхідно забезпечити якісну освіту на всіх рівнях, створити сприятливі для освіти умови, захищене шкільне середовище, зберегти заклади освіти як безпечні для учнів і вчителів простори.

Слід зазначити, що у документах ООН, наприклад у Резолюції «Права дитини» (1997), також акцентовано, що для попередження порушення прав дитини в окремих державах недостатньо лише ратифікувати певні міжнародні акти, слід імплементувати відповідні норми у національне законодавство, застосування якого забезпечувати ефективними заходами щодо соціального забезпечення, освіти й охорони здоров'я дітей, а також здійснення правоохоронної діяльності та правосуддя. Наразі перспективним у напрямку дослідження є вивчення питання імплементатії вимог документів ООН щодо створення безпечного шкільного середовища у вітчизняне законодавство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вказівки із захисту шкіл та університетів від використання у військових цілях під час збройних конфліктів від 16.12.2014. URL: <http://surl.li/brlxu>
2. Довідник з практики Ради Безпеки за 2010-2011 роки : 31. Діти та збройні конфлікти. URL: <http://surl.li/boiur>

3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) : ООН; Міжнародний документ від 08.06.1977. URL: <http://surl.li/brsas>
4. Загальна декларація прав людини : Генеральна Асамблея ООН; Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: <http://surl.li/umvi>
5. Конвенція про захист цивільного населення під час війни : ООН; Конвенція від 12.08.1949. URL: <http://surl.li/bpkpd>
6. Конвенція про права дитини : ООН; Конвенція від 20.11.1989. URL: <http://surl.li/wufe>
7. Міжнародний день захисту освіти від нападів : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/74/275 від 28.05.2020. URL: <http://surl.li/bnbct>
8. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/70/1 від 25.09.2015. URL: <http://surl.li/bnauc>
9. Права дитини: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/51/77 від 20.02.1997. URL: <http://surl.li/bpcin>
10. Право на освіту у надзвичайних ситуаціях: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/RES/64/290 від 27.07.2010. URL: <http://surl.li/bpcsd>
11. Про молодь, мир та безпеку : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН S/RES/2250 (2015) від 09.11.2015. URL: <http://surl.li/bqjqf>
12. Резолюція 1261 (1999) : Резолюція Ради Безпеки ООН від 25.08.1999. URL: <http://surl.li/bpkov>
13. Резолюції S/RES/1379 (2001) : Резолюція Ради Безпеки ООН від 20.11.2001. URL: <http://surl.li/bpkot>
14. Резолюція 1882 (2009) : Резолюція Ради Безпеки ООН від 04.08.2009. URL: <http://surl.li/bqjuf>
15. Резолюція 1998 (2011) : Резолюція Ради Безпеки ООН від 12.07.2011. URL: <http://surl.li/bpkow>
16. Резолюція S/RES/2143 (2014) : Резолюція Ради Безпеки ООН від 27.03.2014. URL: <http://surl.li/bppbm>
17. Резолюція S/RES/2225 (2015) : Резолюція Ради Безпеки ООН від 18.06.2015. URL: <http://surl.li/brxfc>
18. Safe Schools Declaration. URL: <http://surl.li/bruhm>
19. Турченко О. Г. Право дитини на безпеку під час збройного конфлікту. *Політичне життя*. 2019. № 2. С. 6-14.
20. Україна приєдналася до Декларації про безпеку шкіл – ми стали 100-ою країною. URL: <http://surl.li/bojbr>
21. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах : Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 25.05.2000. URL: <http://surl.li/bqjxj>
22. Що можуть зробити школи, щоб захистити себе від нападів та від використання у військових цілях : Глобальна коаліція на захист освітніх установ від нападів. Нью-Йорк, 2016. 60 с. URL: <http://surl.li/brjbc>

REFERENCES:

1. Vkazivki iz zahistu shkil ta universitetiv vid vikoristannya u vijs'kovih cilyah pid chas zbrojnih konfliktiv [*Guidelines for the protection of schools and universities from military use during armed conflict*] vid 16.12.2014. URL: <http://surl.li/brlxu> [in Ukrainian].
2. Dovidnik z praktiki Radi Bezpeki za 2010-2011 roki : 31. Diti ta zbrojni konflikti [*Security Council Practice Guide for 2010-2011: 31. Children and Armed Conflict*]. URL: <http://surl.li/boiur> [in Ukrainian].
3. Dodatkovij protokol do ZHenev's'kih konvencij vid 12 serpnja 1949 roku, shcho stosuet'sya zahistu zhertv mizhnarodnih zbrojnih konfliktiv (Protokol I) [*Additional Protocol to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)*] : OON; Mizhnarodnij dokument vid 08.06.1977. URL: <http://surl.li/brsas> [in Ukrainian].
4. Zagal'na deklaraciya prav lyudini [*Universal Declaration of Human Rights*] : General'na Asambleya OON; Mizhnarodnij dokument vid 10.12.1948. URL: <http://surl.li/umvi> [in Ukrainian].
5. Konvenciya pro zahist civil'nogo naseleння pid chas vijn [*Convention for the Protection of Civilian Persons in Time of War*] : OON; Konvenciya vid 12.08.1949. URL: <http://surl.li/bpkpd> [in Ukrainian].
6. Konvenciya pro prava ditini [*Convention on the Rights of the Child*] : OON; Konvenciya vid 20.11.1989. URL: <http://surl.li/wufe> [in Ukrainian].
7. Mizhnarodnij den' zahistu osviti vid napadiv [*International Day for the Protection of Education from Attacks*] : Rezolyuciya General'noi Asamblei OON A/RES/74/275 vid 28.05.2020. URL: <http://surl.li/bnbct> [in Ukrainian].
8. Peretvorennja nashogo svitu: Poryadok dennij u sferi stalogo rozvitku na period do 2030 roku [*Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*] : Rezolyuciya General'noi Asamblei OON A/RES/70/1 vid 25.09.2015. URL: <http://surl.li/bnauc> [in Ukrainian].
9. Prava ditini [*Children's rights*] : Rezolyuciya General'noi Asamblei OON A/RES/51/77 vid 20.02.1997. URL: <http://surl.li/bpcin> [in Ukrainian].

10. Pravo na osvitu u nadzvichajnih situacijah [*The right to education in emergencies*] : Rezolyuciya General'noi Asamblei OON A/RES/64/290 vid 27.07.2010. URL: <http://surl.li/bpcsd> [in Ukrainian].
11. Pro molod', mir ta bezpeku [*About youth, peace and security*] : Rezolyuciya General'noi Asamblei OON S/RES/2250 (2015) vid 09.11.2015. URL: <http://surl.li/bjqjf> [in Ukrainian].
12. Rezolyuciya 1261 (1999) [*Resolution*] : Rezolyuciya Radi Bezpeki OON vid 25.08.1999. URL: <http://surl.li/bpkov> [in Ukrainian].
13. Rezolyucii S/RES/1379 (2001) [*Resolution*] : Rezolyuciya Radi Bezpeki OON vid 20.11.2001. URL: <http://surl.li/bpkot> [in Ukrainian].
14. Rezolyuciya 1882 (2009) [*Resolution*] : Rezolyuciya Radi Bezpeki OON vid 04.08.2009. URL: <http://surl.li/bqjuf> [in Ukrainian].
15. Rezolyuciya 1998 (2011) [*Resolution*] : Rezolyuciya Radi Bezpeki OON vid 12.07.2011. URL: <http://surl.li/bpkow> [in Ukrainian].
16. Rezolyuciya S/RES/2143 (2014) [*Resolution*] : Rezolyuciya Radi Bezpeki OON vid 27.03.2014. URL: <http://surl.li/bppbm> [in Ukrainian].
17. Rezolyuciya S/RES/2225 (2015) [*Resolution*] : Rezolyuciya Radi Bezpeki OON vid 18.06.2015. URL: <http://surl.li/brxfc> [in Ukrainian].
18. Deklaraciya pro bezpeku shkil [*Safe Schools Declaration*]. URL: <http://surl.li/bruhm> [In English].
19. Turchenko O. G. (2019) Pravo ditini na bezpeku pid chas zbrojnogo konfliktu [*The child's right to security during armed conflict*]. Politichne zhittya. № 2. S. 6-14. [in Ukrainian].
20. Ukraïna priєдналася до Декларації про безпеку шкіл – ми стали 100-ою країною [*Ukraine has joined the Safe Schools Declaration – we have become the 100th country*]. URL: <http://surl.li/bojbr> [in Ukrainian].
21. Fakultativnij protokol do Konvencii pro prava ditini shchodo uchasti ditej u zbrojnih konfliktah [*Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict*] : Rezolyuciya General'noi Asamblei OON vid 25.05.2000. URL: <http://surl.li/bqjxj> [in Ukrainian].
22. SHCHO mozhut' zrobiti shkoli, shchob zahistiti sebe vid napadiv ta vid vikoristannya u vijs'kovih cilyah: Global'na koaliciya na zahist osvitnih ustanov vid napadiv [*What schools can do to protect themselves from attack and use for military purposes: Global Coalition to Protect Educational Institutions from Attacks*]. N'yu-Jork, 2016. 60 s. URL: <http://surl.li/brjbc> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 18.04.2022

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИПУСКУ

УДК 342.951:796 (477)

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-171-175

Моргунов Олександр Анатолійович,

доктор юридичних наук, доцент,
декан факультету № 3 Харківського національного
університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0003-2259-3620>
e-mail: Tspsfp1976@gmail.com

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ ЯК
ОБ'ЄКТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ: ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ**

В статті здійснено дослідження державної політики у сфері фізичної культури і спорту як об'єкту публічного адміністрування через призму завдань та функцій, так і на цій основі суб'єктів його здійснення з конкретизацією щодо сфер фізичної культури та спорту. Доведено, що структурно-функціональний аналіз суб'єктно-об'єктного складу системи публічного адміністрування у сфері фізичної культури і спорту дозволяє розглядати в розгалуженості системи суб'єктів управління, подвійних впливів різних суб'єктів на той самий об'єкт, недостатності ресурсів певних суб'єктів публічного адміністрування для виконання покладених на них завдань та функцій. З'ясовано форми та методи публічного адміністрування притаманних компетенцій суб'єктам його здійснення у сферах фізичної культури та спорту з формуванням пропозицій щодо їх розвитку та вдосконалення.

Ключові слова: фізична культура та спорт, публічне адміністрування, органи публічного адміністрування, форми та методи, завдання та функції.

Morgunov O. STATE POLICY IN THE FIELD OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS AS AN OBJECT OF PUBLIC ADMINISTRATION: ISSUES OF TODAY

The article examines the state policy in the field of physical culture and sports as an object of public administration through the prism of tasks and functions, and on this basis the subjects of its implementation with specification in the field of physical culture and sports. It is proved that the structural-functional analysis of the subject-object composition of the system of public administration in the field of physical culture and sports allows to consider in the branching system of subjects of management, double influences of different subjects on the same object, lack of resources subjects of public administration to perform the tasks and functions assigned to them. Forms and methods of public administration of competencies inherent in the subjects of its implementation in the fields of physical culture and sports with the formation of proposals for their development and improvement.

Key words: physical culture and sports, public administration, public administration bodies, forms and methods, tasks and functions.

Постановка проблеми. Реформування вітчизняного адміністративного права, як наголошено у науковій літературі, а також низці офіційних документів (наприклад, Концепції адміністративної реформи в Україні), є одним із найважливіших завдань, які нині постають перед правовою наукою та законодавцем. Із цим, дійсно, необхідно погодитися, позаяк, передусім, норми адміністративного права створюють необхідне підґрунтя для розвитку України як демократичної, правової та соціальної держави.

Історія розвитку вітчизняного адміністративного права, а надто за радянських часів, засвідчує, що у названий період адміністративне право виконувало зовсім інше завдання, що було пов'язано виключно з регулюванням управлінської діяльності держави. Права приватних осіб у сфері адміністративно-правового регулювання суспільних відносин найчастіше залишалися поза увагою. Таку тенденцію, на жаль, певним чином можна прослідкувати і в сучасних умовах розвитку держави і права. Можливо, це слід пояснювати тим, що чимало сфер юридичної науки все ще зазнає на собі впливу радянської правової доктрини, розробленої здебільшого в штучному порядку. Нині такий вплив найбільш виражений у сфері адміністративно-правової науки, в межах якої продовжують вивчати й розроблювати категорії та інститути, сформовані за радянських часів і призначені для задоволення потреб тоталітарної держави у сфері регламентації управлінської діяльності.

На даний час правовому регулюванню відносин у сфері фізичної культури і спорту приділено небагато уваги. Серед науковців та практиків відсутній єдиний погляд щодо галузевої належності норм, включених до законодавства про фізичну культуру і спорт. Найбільш поширеними є погляди, згідно з яким публічне адміністрування у сфері фізичної культури і спорту є комплексним правовим інститутом, що поєднує в собі норми конституційного, адміністративного, трудового, цивільного та інших галузей права. Тому, постає необхідним здійснити дослідження державної політики у сфері фізичної культури і спорту як

об'єкт публічного адміністрування, що у свою чергу буде корисним як для практики, так, і для адміністративно-правової науки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На важливість досліджуємо проблематики останнім часом маємо можливість спостерігати в наукових працях вчених-адміністративістів. Так, О.В. Джафарова в науковій статті «Спортивне право як підгалузь особливої частини адміністративного права запропоноване теоретичне вирішення питання щодо розуміння поняття «спортивне право», що може сприяти систематизації нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у сфері спорту, відповідно адаптації національного законодавства до європейського; підвищенню ефективності викладання та вивчення вітчизняного адміністративного права за рахунок опанування названої галузі права у межах самостійної навчальної дисципліни; спеціалізації правозастосовної діяльності у сфері спорту. А це дозволило б орієнтуватися у даній темі не тільки професійним правознавцям, але й студентам, аспірантам, керівникам різних спортивних організацій країни, тренерам, спортсменам та представникам органів державної влади [1, с. 48].

А. Я. Палюх здійснив дослідження правового регулювання фізкультурно-спортивної сфери, та дійшов висновку, що питання стосовно виокремлення спортивного права як комплексної галузі на сьогоднішній день є більш обґрунтованим, проте важливо не звужувати його предмет. На підставі системного підходу слід обговорювати спортивне право та визначити, що сфера регулювання його охоплює суспільні відносини, які виникають під час здійснення діяльності щодо фізичної культури та спорту [2, с. 96].

О. І. Чокля, А. О. Фальковський дійшли висновку, що аналіз чинного законодавства у сфері фізичної культури і спорту, дозволяє зробити висновок, що в Україні існує достатня нормативно-правова база для успішного розвитку цієї сфери, однак таке регулювання здійснюється великим за обсягом, але значною мірою неупорядкованим масивом правового матеріалу, який охоплює як національне, так і міжнародне законодавство. Щоб удосконалити законодавство у сфері фізичної культури і спорту, доцільно розширити, конкретизувати та втілити взаємне кореспондування між нинішніми нормами, розробити із залученням спеціалістів у цій сфері ефективний механізм реалізації цих норм. Прийняття окремого Спортивного кодексу України навряд чи можна вважати доцільним, оскільки з огляду на комплексність сфери фізичної культури і спорту така кодифікація може й не усунути прогалини та суперечності, але необхідність у систематизації є беззаперечною [3, с. 8].

І.М. Ковальов в межах монографічного дослідження здійснив теоретичне узагальнення й нове вирішення наукового завдання щодо визначення адміністративно-правових засад фізичної підготовки у правоохоронних органах, а також шляхів її удосконалення. У свою чергу, зміст фізичної підготовки правоохоронних органів в Україні розглянуто з позицій функціонального підходу – як функції держави щодо розвитку фізичної культури і спорту, як необхідної умови проходження служби в правоохоронних органах та елементу особистої безпеки правоохоронців, що дозволило передбачити наступність формування змісту зазначеного поняття, виходячи з правової природи управління, яке реалізується в межах адміністративно-правових відносин. Крім того, І.М. Ковальов зазначає, забезпечення фізичної підготовки у правоохоронних органах – це діяльність органів управління і посадових осіб правоохоронних органів з питань розвитку фізичної підготовки і спорту щодо створення і підтримання умов ефективного функціонування і розвитку системи фізичної підготовки, яка полягає в організації і здійсненні заходів, спрямованих на створення, удосконалення і експлуатацію навчально-матеріальної бази, своєчасне і якісне планування, матеріальне, фінансове, методичне та інформаційне забезпечення [4, с. 180].

На сьогоднішній день постає актуальним питанням дослідження публічного адміністрування у сфері фізичної культури та спорту враховуючи науковий інтерес вчених до цієї проблематики.

Мета статті полягає у з'ясуванні державної політики у сфері фізичної культури і спорту як об'єкт публічного адміністрування через розкриття таких складових, по-перше, завдань та функцій публічного адміністрування у сфері фізичної культури і спорту, по-друге, суб'єктно-об'єктного складу системи публічного адміністрування у сфері фізичної культури і спорту, та по-третє, інструментарію публічного адміністрування у сфері фізичної культури і спорту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Подальший хід дослідження буде спрямовано на вирішення виокремленої мети нашої праці. На початку зазначимо, що публічне адміністрування – це злагоджена законна діяльність публічних органів управління трьох сфер влади: законодавчої, виконавчої та судової, що з усією ієрархією публічно-адміністративних інститутів спрямована на досягнення ефективного функціонування соціуму задля зміцнення економічної, політичної та соціальної сфери, а також урахування інтересів усіх соціальних груп і прошарків населення та зміцнення на цій основі соціальної злагоди і єдності народу [5, с. 13]. Таке визначення цілком відповідає теорії управління як того, на що спрямований свідомий, планомірний, організований, систематичний вплив суб'єкта управління. Метою такого впливу є спрямування об'єкта шляхом певного розвитку, надання йому стану впорядкованості, якісного визначення, відповідності певним вимогам чи ознакам [6, с. 57]. Таким чином, метою публічного адміністрування сфер фізичної культури та спорту є забезпечення прав, свобод та інтересів людини і громадянина на основі побудови партнерських відносин між владою і суспільством, що, в свою чергу, дозволяє метою функціонування публічної адміністрації у вказаних сферах визначити служіння суспільству [7, с.154-155].

Така інтерпретація цілком відповідає реформам, які на сьогодні характеризують розвиток адміністративного права в Україні, що їх сутність не «у новому перерозподілі владних повноважень чи кадрово-структурній перестановці, а у переході до нової «філософії» управління, що тяжіє до поміркованого лібералізму. Зміст цієї «філософії» відносно органів виконавчої влади полягає, з одного боку, в припустимій мінімізації втручання держави в особі органів виконавчої влади в життєдіяльність суспільства, особливо підприємницьких суб'єктів, в переорієнтації діяльності органів виконавчої влади із суто адміністративно-розпорядчих функцій на надання управлінських послуг громадянам, тобто послуг, пов'язаних з юридичним оформленням цими органами умов, необхідних для належної реалізації або охорони прав і свобод громадян (видача дозволів, здійснення реєстрації тощо), а з іншого — в збереженні за виконавчою владою достатніх важелів управління суспільно важливими процесами, коли це є необхідним і виправданим» [8, с. 362]. І ця мета потребує уточнення та конкретизації щодо сфер фізичної культури та спорту, розкриття та продовження у визначенні завдань публічного адміністрування.

Сучасні завдання та функції публічного адміністрування у сфері фізичної культури і спорту обумовлені його метою як орієнтиром розвитку відповідної системи в якості бажаного спрямування її діяльності. Відхід від парадигми управління людьми та владного розпорядництва до концепції обслуговування громадянського суспільства владою тягне перегляд всіх категорій адміністративного права, що стосуються цілепокладання. В контексті розвитку теорії публічного адміністрування такі зміни включають доцільність визначення метою публічного адміністрування сфер фізичної культури та спорту — забезпечення прав, свобод та інтересів людини і громадянина на основі побудови партнерських відносин між владою і суспільством, що, в свою чергу, дозволяє метою функціонування публічної адміністрації у вказаних сферах визначити служіння суспільству.

На сьогодні загальними тенденціями концептуального оновлення та реформування виконавчої влади в Україні є її децентралізація, перехід на електронне врядування, виведення сервісної функції публічної адміністрації на перший план та інші нововведення, що обумовлені взяттям в цілому за основу розвитку виконавчої влади України людиноцентристської теорії.

Галузеве публічне управління приймає всі загальні тенденції та реформи, що не виключає конкретизації та уточнення, але не може бути кардинально протилежним за напрямком розвитку. Як вказує О. М. Гацуля, галузь фізичної культури та спорту підпорядкована загальним засадам галузевого управління. Міра та форми державного впливу на функціонування та розвиток галузі фізичної культури і спорту визначаються типами її суспільної організації. Саме за таких обставин виникає потреба в розробці нової моделі управління в регіоні, заснованої на оптимальному співвідношенні децентралізації і централізації влади, балансі загальнодержавних інтересів з інтересами населення регіонів і територіальних громад, визнанні і реалізації взаємної вигоди і інтересів, розвитку державного управління та регіонального самоврядування, прав та обов'язків територіальних структур управління перед населенням [9, с. 177]. Конкретизація зв'язків суб'єктно-об'єктного складу системи публічного адміністрування у сфері фізичної культури і спорту виводить на перший план в цьому аспекті позиції та компетенцію суб'єктів вищої ланки.

Серед органів виконавчої влади найвище місце в ієрархії структури системи суб'єктів публічного адміністрування сфер фізичної культури та спорту відведено Кабінету Міністрів України та Мінмолодьспорту України. Окрім Мінмолодьспорту України, керівництво процесом фізичного виховання, фізкультурно-оздоровчою та спортивною роботою в навчальних закладах здійснюється щонайменше двома міністерствами, не враховуючи галузевих вищих навчальних закладів, які підпорядковані відповідним профільним міністерствам [10, с. 27], управліннями обласних державних адміністрацій, відділами райдержадміністрацій, комітетами фізичного виховання учнівської та студентської молоді при МОН України, обласними та районними управліннями освіти [11, с. 198–199]. На рівні стратегічного апекусу (у трактуванні ланок системи публічного адміністрування сфер фізичної культури та спорту за І. Л. Гасюком [11, с. 195]) функціонує Національний антидопінговий центр.

Отже, суб'єктно-об'єктний склад системи публічного адміністрування у сфері фізичної культури і спорту можна розподілити у шість блоків, п'ять з яких складають внутрішньодержавну систему публічного адміністрування сфер фізичної культури та спорту України, а шостий являє собою міжнародний рівень, де відбувається взаємодія п'яти означених блоків з міжнародними спортивними організаціями, суб'єктами владних повноважень сфер фізичної культури та спорту інших держав.

Структурно-функціональний аналіз суб'єктно-об'єктного складу системи публічного адміністрування у сфері фізичної культури і спорту дозволив виділити проблеми розгалуженості системи суб'єктів управління, подвійних впливів різних суб'єктів на той самий об'єкт, недостатності ресурсів певних суб'єктів публічного адміністрування для виконання покладених на них завдань та функцій. І не можна заперечувати твердження: якщо суб'єкт управління не здатний активно впливати на рух об'єкта управління, здійснювати перманентний контроль за реалізацією намічених заходів, акумулювати необхідні ресурси, нести повну відповідальність за наслідки своєї управлінської діяльності перед суспільством, то... більшість задекларованих програм і заходів із розвитку фізичної культури і спорту так і залишаться лише виписаними на папері. Іншою назрілою проблемою, як обґрунтовує І. Л. Гасюк, залишається розбалансованість у структурі вертикалі влади в галузі фізичної культури і спорту, коли створено юридично відособлені державні структури («Спорт для всіх», центр «Інваспорт», Комітет фізичного виховання учнівської та

студентської молоді), що здійснюють роботу в певних підсистемах галузі, в той же час діяльність яких не підкріплена належними владними повноваженнями та ресурсними можливостями, функції переплітаються, власне, такі державні структури не мають реального впливу на діяльність операційного ядра, з одного боку, а з іншого – ніякою мірою не спроможні здійснювати регуляторну функцію [12, с. 129–130]. І з цієї точки зору перерозподіл повноважень між стратегічним апексом, лінією середньої ланки, операційним ядром та функціонально-допоміжною структурою вважаємо доцільним для включення в число напрямків підвищення якості публічного адміністрування у сфері фізичної культури і спорту в Україні в рамках реформ децентралізації та дерегуляції.

Останньою складовою нашої праці є дослідження інструментарію публічного адміністрування у сфері фізичної культури і спорту, що становить собою відповідний набір форм та методів діяльності органів публічної адміністрації у досліджуваній сфері суспільних відносин.

Зазначимо, що на рівні законів повинні бути визначені межі компетенції та повноваження суб'єктів публічного адміністрування у сфері фізичної культури і спорту, як і форми та методи їх діяльності задля дотримання конституційного принципу дії органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб «лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [13].

Переорієнтація на сервісну функцію публічного адміністрування повинна супроводжуватися переглядом та розширенням форм і методів його здійснення задля виконання поставлених завдань. Форми публічного адміністрування сфер фізичної культури та спорту, вказуючи на зовнішній прояв відповідної діяльності, охоплюють правотворчість та правореалізацію. Методи публічного адміністрування сфер фізичної культури та спорту ілюструють ті засоби та способи, які використовує чи застосовує суб'єкт адміністративного права задля виконання поставлених перед ним завдань. В контексті формування кіберпростору питання способів публічного адміністрування, встановлення зв'язків суб'єктів адміністративних відносин набуває особливої актуальності, оскільки віртуальний простір як середовище реалізації правовідносин відрізняється від традиційних зв'язків у фізичному просторі і потребує зміни матеріально-технічної бази, кадрового та ресурсного забезпечення.

Висновки. Отже, маємо констатувати, що державна політика у сфері фізичної культури і спорту в контексті переходу від парадигми управління людьми та владного розпорядництва до концепції обслуговування громадянського суспільства спрямована на забезпечення прав, свобод та інтересів людини і громадянина на основі побудови партнерських відносин між владою і суспільством, що, в свою чергу, дозволяє вести мову про функціонування публічної адміністрації у вказаних сферах в аспекті розвитку: 1) професійного спорту та спорту вищих досягнень, що повинно забезпечувати підвищення показників України у міжнародних змаганнях, сприяти формуванню позитивного іміджу держави як на внутрішньодержавному рівні, так і в рамках міжнародного співробітництва; 2) масового спорту задля вирішення проблем тривалості життя, його якості за рахунок покращення здоров'я населення, зменшення алкоголізму, наркоманії, тютюнокуріння та вирішення інших проблем, обумовлених способом життя; для впровадження здорового активного способу проведення дозвілля, сприяння саморозвитку, формуванню розвиненої у всіх планах особистості, особливого типу ідентичності, толерантності та терпимості в суспільстві, засвоєнню культурних норм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Джафарова О.В., Іванов В.О Спортивне право як підгалузь Особливої частини адміністративного права. *Юрист України*. 2011. № 3 (16). С. 44-49.
2. Палюх А. Я. Системний підхід у правовому регулюванні фізкультурно-спортивної сфери. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2019. № 2 (81). С. 91-99.
3. Чокля О. І., Фальковський А. О. Специфіка державно-правового регулювання фізичної культури і спорту в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. № 2 (31). С. 3-8.
4. Ковальов І. М. Адміністративно-правові засади фізичної підготовки у правоохоронних органах : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Храків, 2017. 215 с.
5. Аріфходжаєва Т. Б. Поняття публічного адміністрування у сфері соціального захисту населення. *Форум права*. 2016. № 3. С. 12–15.
6. Середа В. В., Кісіль З. Р., Кісіль Р. В. Адміністративне право: навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 520 с.
7. Моргунов О. А. Європейська модель публічного адміністрування сфер фізичної культури та спорту: перспективи впровадження в Україні. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2019. Вип. 6. С. 150–155.
8. Ярмиш О. Н., Серьогін В. О. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні: підручник. Харків: Вид-во Національного ун-ту внутр. справ, 2002. 653 с.
9. Гацуля О. М. Розвиток галузевого управління у сфері фізичної культури та спорту: концептуальні засади. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2015. Вип. 1. С. 176–185.
10. Вавренюк С. А. Механізми державного управління розвитком фізичної культури і спорту у вищих навчальних закладах України : дис. ... канд. наук з держ. упр: 25.00.02. Харків, 2015. 205 с.

11. Гасюк І. Л. Організаційна структура державного управління фізичною культурою та спортом в Україні. *Університетські наукові записки*. 2010. № 3. С. 195–203.
12. Гасюк І. Л. Пріоритетні напрями удосконалення системи державного управління фізичною культурою і спортом. *Економіка та держава*. 2013. № 11. С. 129–132.
13. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

REFERENCES:

1. Dzhafarova, O.V, Ivanov, V.O. (2011). Sportyvne pravo yak pidhaluz' Osoblyvoyi chastyny administratyvnoho prava [Sports law as a subsector of the Special part of administrative law]. *Yuryst Ukrainy*. № 3. 44-49. [in Ukrainian].
2. Palyukh, A. YA. (2019). Systemnyy pidkhid u pravovomu rehulyuvanni fizkul'turno-sportyvnoyi sfery [System approach in the legal regulation of physical culture and sports.]. *Filosofs'ki ta metodolohichni problemy prava*. № 2 (81). 91-99. [in Ukrainian].
3. Choklya, O. I., Fal'kovs'kyu, A. O. (2020). Spetsyfika derzhavno-pravovoho rehulyuvannya fizychnoyi kul'tury i sportu v Ukraini [Specifics of state and legal regulation of physical culture and sports in Ukraine.]. *Prykarpat-s'kyu yurydychnyy visnyk*. № 2 (31). 3-8. [in Ukrainian].
4. Koval'ov, I. M. (2017). Administratyvno-pravovi zasady fizychnoyi pidhotovky u pravookhoronnykh orhanakh [Administrative and legal principles of physical training in law enforcement]. dys. kand. yuryd. nauk. Kharkiv. [in Ukrainian].
5. Arifkhodzhayeva, T. B. (2016). Ponyattya publichnoho administruvannya u sferi sotsial'noho zakhystu naseleння [The concept of public administration in the field of social protection]. *Forum prava*. № 5. 12–15. [in Ukrainian].
6. Sereda, V. V., Kysil', Z. R., Kysil', R. V. (2014). Administratyvne parvo [Administrative law]: navchal'nyy posibnyk. L'viv. 520. [in Ukrainian].
7. Morhunov, O. A. (2019). Yevropeys'ka model' publichnoho administruvannya sfer fizychnoyi kul'tury ta sportu: perspektyvy vprovadzhennya v Ukraini [European model of public administration of physical culture and sports: prospects for implementation in Ukraine]. *Naukovyy visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava*. № 6. 150–155. [in Ukrainian].
8. Yarmysh, O. N., Ser'ohin, V. O. (2020). Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovryaduvannya v Ukraini [State construction and local government in Ukraine:]; pidruchnyk. Kharkiv. 653. [in Ukrainian].
9. Hatsulya, O. M. (2015). Rozvytok haluzevoho upravlinnya u sferi fizychnoyi kul'tury ta sportu: kontseptual'ni zasady [Development of industry management in the field of physical culture and sports: conceptual principles.]. *Derzhavne upravlinnya ta mistseve samovryaduvannya*. Vyp. 1. 176–185. [in Ukrainian].
10. Vavrenyuk, S. A. (2015). Mekhanizmy derzhavnoho upravlinnya rozvytkom fizychnoyi kul'tury i sportu u vyshchyykh navchal'nykh zakladakh Ukrainy [Mechanisms of state management of development of physical culture and sports in higher educational institutions of Ukraine:]. dys. kand. nauk z derzh. Upr. Kharkiv, 205. [in Ukrainian].
11. Hasyuk, I. L. (2010). Orhanizatsiyna struktura derzhavnoho upravlinnya fizychnoyu kul'turoyu ta sportom v Ukraini [Organizational structure of state management of physical culture and sports in Ukraine.]. *Universytet-s'ki naukovy zapysky*. № 3. 195–203. [in Ukrainian].
12. Hasyuk, I. L. (2013). Priorytetni napryamy udoskonalennya systemy derzhavnoho upravlinnya fizychnoyu kul'turoyu i sportom [Priority areas for improving the system of public administration of physical culture and sports]. *Ekonomika ta derzhava*. № 11. 129–132. [in Ukrainian].
13. Konstytutsiya Ukrainy [The Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996 № 254k/96-VR 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 19.04.2022

УДК 347.441.142

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-176-181

Теремецький Владислав Іванович,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного університету
<https://orcid.org/0000-0002-2667-5167>
e-mail: vladvokat333@ukr.net

Гуц Наталія Григорівна,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного,
господарського та трудового права
Академії праці, соціальних відносин і туризму
<https://orcid.org/0000-0002-5000-7329>
e-mail: nata_kup@ukr.net

НОВАЦІЇ У ПОРЯДКУ УКЛАДЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ

Стаття присвячена визначенню новацій у порядку укладення цивільно-правового договору. Підкреслено наявність двох тенденцій в юридичній конструкції порядку укладення цивільно-правового договору: залишення незмінним архітектури порядку укладення у вигляді оферта-акцепт та введення елементів новацій в цю систему, які залежать від способу укладення та мети відповідного договору.

Охарактеризовано загальний та спеціальний порядки укладення цивільно-правовий договору. У загальному порядку – якщо пропозиції, викладені у оферти збігаються з акцептом. Спеціальний порядок укладення цивільно-правового договору реалізується щодо публічних, оборонних закупівель.

Розкрито зміст стадій укладення цивільно-правового договору, зокрема оферти й акцепту. Досліджено особливості укладення цивільно-правового договору з резидентами Дія-Сіті. Підкреслено, що укладення цивільно-правового договору у цифровому середовищі утворює особливий правовий режим цивільних правовідносин, які виникають, змінюються, припиняються саме у цьому середовищі. Водночас позитивний ефект від електронного договору споживач отримує у реальному, матеріальному світі, а товар чи послуга мають відповідну об'єктивну форму.

Доведено, що інститут запевнення може бути застосований у корпоративних, трудових правовідносинах, відносинах у сфері права інтелектуальної власності, інноваційного права, зовнішньоекономічної діяльності. Вказано, що цей інститут включає такі елементи: 1) переддоговірні контакти сторін (переговори); 2) отримання запевнень та гарантій; 3) розгляд запевнень та гарантій; 4) формування та направлення оферти; 5) розгляд оферти; 6) акцепт оферти. Встановлено, що в порядку укладення договору щодо публічних, оборонних закупівель простежується: наявність імперативного елемента в процедурі укладення договору; обов'язковість дотримання процедури укладення договору; відсутність переддоговірних контактів сторін: розширена публічна оферта; плановість закупівель, тобто укладення майбутнього договору; звуження принципу свободи договору. Підкреслено відсутність практики застосування інституту запевнення.

Ключові слова: оферта, акцепт, запевнення, договір, зобов'язання, порядок, Дія Сіті

Teremets'kyi V., Huts N. PROCEDURE NOVATIONS FOR CONCLUDING INDEPENDENT CONTRACTOR AGREEMENTS

The article is focused on defining procedure novations for concluding independent contractor agreements. The existence of two tendencies in the legal construction of the procedure for concluding an independent contractor agreement has been emphasized: unchanged architectonics of the procedure for concluding an acceptance and introducing novation elements into this system, which depend on the method of concluding and the purpose of the corresponding agreement.

The general and special procedures for concluding independent contractor agreements have been characterized. General procedure – is when proposals set out in the offer coincide with the acceptance. Special procedure for concluding an independent contractor agreement is implemented in regard to public, defense procurement.

The content of the stages of concluding an independent contractor agreement has been revealed, in particular the offer and acceptance. Specific features of concluding an independent contractor agreement with Diiia-City residents have been researched. It has been emphasized that the conclusion of an independent contractor agreement in the digital environment forms a special legal regime of civil legal relations, which arise, are changed, are terminated in this environment. At the same time, the consumer receives a positive effect from the electronic agreement in the real, material world, and the product or service has the appropriate objective form.

It has been proved that the institution of assurance can be applied in corporate, labor legal relations, relations in the field of intellectual property law, innovation law, foreign economic activity. It has been stated that this institution includes the following elements: 1) pre-contractual contacts of the parties (negotiations); 2) obtaining assurances and guarantees; 3) consideration of assurances and guarantees; 4) formation and provision of the offer; 5) consideration of the offer; 6) acceptance of the offer. It has been established that the procedure of concluding an independent contractor agreement for public, defense procurement is characterized by: the presence of an imperative element in the procedure of concluding an agreement; mandatory

compliance with the procedure for concluding an agreement; lack of pre-contractual contacts of the parties: expanded public offer; planned procurement, i.e. the conclusion of a future agreement; narrowing the principle of contractual freedom. The lack of practice in applying the institution of assurance has been emphasized.

Key words: offer, acceptance, assurance, agreement, commitment, procedure, Diia-City.

Постановка проблеми. Порядок укладення цивільно-правового договору є динамічним приватноправовим феноменом. Таке положення обумовлено тим, що цивільно-правовий договір знаходиться у системній еволюції, яка є наслідком зміни суспільства, економічних відносин, які, зі свого боку, вимагають від права удосконалення існуючих договірних конструкцій [1, с. 43]. Сучасним прикладом цього є Закон України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні», відповідно до якого введено правовий режим Дія Сіті, особливості укладення договору з резидентами Дії Сіті, внесено зміни до ч. 1 ст. 641 ЦК України та доповнено ст. 650¹ ЦК України [2]. Водночас можна констатувати дві тенденції в юридичній конструкції порядку укладення цивільно-правового договору: залишення незмінним архітектоніки порядку укладення у вигляді оферта-акцепт та введення елементів новацій в цю систему, які залежать від способу укладення, мети відповідного договору. Необхідно підкреслити і те, що судова практика постійно поповнюється новими спірними справами пов'язаними саме з порядком укладення цивільно-правового договору.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Порядок укладення цивільно-правового договору досліджувався у наукових працях багатьох вчених. Слід звернути увагу на статтю М. М. Великанової «Теоретичні питання укладення цивільно-правових договорів», в якій детально охарактеризовано порядок укладення цивільно-правового договору, зокрема проаналізовані та виявленні оферти та акцепт [3]. Ураховуючи значення для юридичної науки цієї праці, зауважимо, що її здобутки не охоплюють сучасні новації, які виникли у порядку укладення цивільно-правового договору внаслідок розвитку цифрового суспільства в Україні. До базових наукових досліджень договірних відносин слід віднести роботу під редакцією О. В. Дзери «Договірне право», що надає можливість розробляти подальші наукові конструкції у договірному праві [4]. Окремі елементи порядку укладення цивільно-правового договору визначені у статті О. В. Мороз «Акцепт як стадія укладення цивільно-правового договору» [5]. У науковій статті В. В. Денисюка «Порядок укладення цивільно-правового договору» детально проаналізовані загальний та спеціальний порядки укладення цивільно-правового договору [6]. Новітні тенденції у сфері укладення договору досліджено Н. Ю. Голубевою у праці «Порядок укладення договорів в електронній формі за законодавством України» [7].

Можна констатувати, що науковці мають інтерес до питання порядку укладення цивільно-правового договору, оскільки залежно від правильності застосування конструкції укладення договору залежить і подальша динаміка здійснення договірних правовідносин. Водночас уведення певних новацій у порядку укладення цивільно-правового договору потребує наукового обміркування для розробки найбільш наближених моделей правомірної поведінки в межах договореного зобов'язання до фактично виникаючих суспільних відносин. Тому проблематика, пов'язана як із новаціями, так і з самим порядком укладення цивільно-правового договору є актуальним напрямом сучасних наукових досліджень.

Мета статті охарактеризувати новації у порядку укладення цивільно-правового договору у вигляді запевнення. Для досягнення зазначеної мети в статті поставлено такі основні завдання: визначити особливості порядку укладення цивільно-правового договору, з'ясувати зміст такої новації в порядку укладення цивільно-правового договору, як запевнення.

Вклад основного матеріалу дослідження. Порядок укладення цивільно-правового договору залежить від способу його укладення. На думку С. М. Бервено, під способами укладання договору слід розуміти нормативно врегульовану систему здійснення суб'єктами дій, через які досягається вільне і взаємне узгодження волі сторін договору [4, с. 183]. Вчений за способом узгодження змісту договору виокремлює загальний, спеціальний і судовий порядок укладення договору. Загальний порядок укладення договору визначено нормами ЦК України. Спеціальний порядок передбачає укладення договорів, які мають свої особливості, та залежить від способів укладення договору. На відмінну від цього судовий порядок укладення договору має відмінити у тому, що волевиявлення сторін затверджується судовим рішенням та починає діяти з моменту набрання чинності рішенням суду [8, с. 10]. Погоджуючись з цією класифікацією, варто наголосити, що залежно від способу укладення договору реалізуються відповідна процедура укладення договору.

Так, для загального порядку укладення договору характерні: 1) переддоговірні контакти сторін (переговори); 2) оферта; 3) розгляд оферти; 4) акцепт оферти. При цьому стадії оферти та акцепту є обов'язковими у всіх випадках [6, с. 307]. Як слушно вказує В. В. Великанова, пропозиція укласти договір (оферта) характеризується такими рисами: має бути визначеною; в ній мають міститися всі істотні умови майбутнього договору; підтверджує намір оферента вважати себе зобов'язаним за договором в разі її прийняття; оферта має бути адресована одній або декільком конкретним особам [3, с. 58]. За результатами розгляду оферти формується акцепт. Він відбувається шляхом вчинення дій по виконанню вказаних в оферті умов договору. Отже, відбувається прийняття пропозиції і одночасно виконується одна з обов'язкових вимог щодо оферти [5, с. 46]. На думку С. А. Пилипенка, акцепт не повинен розходитися з вимогами, які висуває оферта, тобто є так звана «суперечка про форми», яка полягає в тому, що внаслідок унесення

отримувачем оферти змін в умови угоди документ визнається не акцептом, а протилежністю оферти, яка знищує і стає новою офертою [9, с. 53]. Отже, якщо пропозиції, викладені у оферти збігаються із акцептом, то можна вважати, що сторони досягли згоди з усіх істотних умов договору.

Спеціальний порядок передбачає укладення договорів, які мають свої особливості, що залежать від способів укладення договору (укладення договору в обов'язковому порядку, за згодою третіх осіб, на торгах, на біржі, за рішенням суду тощо) [6, с. 310]. Цей порядок застосовується, зокрема, у публічних закупівлях, електронній комерції, в договорах з резидентами Дії Сіті.

Законом України «Про публічні закупівлі» встановлюється особлива процедура щодо порядку укладення договору про публічну закупівлю. Вона охоплює такі стадії: 1) формування потреби укладення договору шляхом включення закупівлі у річний план (абз. 3 ч. 1 ст. 4 Закону); 2) оприлюднення публічної оферти через авторизовані електронні майданчики (ч. 1 ст. 10 Закону); 3) отримання тендерних пропозицій щодо укладення договору з приводу публічної закупівлі, яке відбувається через електронну систему закупівель (ст. 12 Закону); 4) проведення конкурентних процедур: відкриті торги, торги з обмеженою участю, конкурентний діалог (ст. 13 Закону); 5) укладення договору [10]. Водночас можуть застосовуватися закриті закупівлі щодо оборонних закупівель. Зокрема, оборонні закупівлі за закритими закупівлями на поточний рік здійснюються державними замовниками відповідно до затвердженого зведеного трирічного плану закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення за закритими закупівлями (ч. 6 ст. 9 Закону України «Про оборонні закупівлі») [11]. Зауважимо, що в порядку укладення договору щодо публічних, оборонних закупівель простежується наявність імперативного елементу в процедурі укладення договору; обов'язковість дотримання процедури укладення договору; відсутність переддоговірних контактів сторін: розширена публічна оферта; плановість закупівель, тобто укладення майбутнього договору; звуження принципу свободи договору. Саме це впливає на особливість порядку укладення договору. В порядку укладення договору щодо публічних, оборонних закупівель простежується збалансування публічних та приватних інтересів. Зокрема, завдяки особливій процедурі укладення договору забезпечується прозорість закупівлі, що, зі свого боку, впливає на подолання корупційних процесів у державному управлінні. Водночас приватний інтерес полягає в можливості отримати стабільний прибуток, який гарантується державою стосовно оплати по договору та виконання інших договірних зобов'язань.

Як відомо, розвиток цифрового суспільства зачіпає всі суспільні відносини. Договірні правовідносини також наразі здійснюються у межах цифрового середовища. Тому особливі правила щодо порядку укладення цивільно-правового договору простежуються у сфері електронної комерції. Ця сфера лише розширяється. Так, обсяг світового ринку електронної комерції у 2019 р. досяг \$ 3,5 млрд, демонструючи тенденцію до подальшого стабільного зростання [12].

Цифрове середовище існує в електронній формі, а тому в сфері електронної комерції укладається договір в електронній формі, так званий електронний договір (різновид письмової форми договору). Стосовно нього в юридичній літературі вже сформована позиція, що електронний договір укладається коли проект договору складається у формі електронного документа, збереженого у форматі PDF, з накладенням на такий документ електронного цифрового підпису сторони, яка склала проект договору. Інша сторона, отримавши проект договору, у разі згоди з його умовами, повертає через мережу Інтернет оференту з накладенням на нього свого електронного цифрового підпису [13, с. 68]. Укладення цивільно-правового договору у цифровому середовищі утворює особливий правовий режим цивільних правовідносин, які виникають, змінюються або припиняються саме у цьому середовищі. Водночас позитивний ефект від електронного договору споживач отримує в реальному, матеріальному світі, а товар чи послуга мають відповідну об'єктивну форму. Отже, феноменом цифрового середовища є те, що відносини виникають у ньому, а позитивні результати – у матеріальному, реальному світі.

Порядок укладення договору в сфері електронної комерції визначено у ч. 2 ст. 639 ЦК України [14] та у розділі 3 Закону України «Про електронну комерцію» [15]. Порядок укладення договору у сфері електронної комерції охоплює такі процедурні елементи: 1) пропозиція (оферта) може бути у вигляді інформаційної публічної оферти, комерційного електронного повідомлення, розміщення замовлення за допомогою інформаційно-комунікаційних систем; 2) розгляд оферти; 3) акцепт (відповіді про прийняття цієї пропозиції в порядку надсилання електронного повідомлення особі, яка зробила пропозицію укласти електронний договір, підписаного електронним підписом; заповнення формуляра заяви (форми) про прийняття такої пропозиції в електронній формі, що підписується електронним підписом; вчинення дій, що вважаються прийняттям пропозиції укласти електронний договір, якщо зміст таких дій чітко роз'яснено в інформаційній системі, в якій розміщено таку пропозицію, і ці роз'яснення логічно пов'язані з нею. Розглядаючи порядок укладення електронного договору, Н. Ю. Голубева підкреслює, що укладення цього договору може відбуватися шляхом обміну електронними документами. Тобто цей спосіб укладання електронного договору передбачає персоніфікацію контрагентів. На етапі переговорів про укладання договорів відомий не лише продавець, а й потенційний покупець, між якими відбувається обмін електронними повідомленнями. Також можливе узгодження окремих умов договору [7, с. 9]. Погоджуючись з цією позицією підкреслемо, що не завжди у сфері електронної комерції проводяться переговори, оскільки цифрове середовище більш розраховано на спілкування на відстані. Тобто контрагенти існують переважно у вигляді віртуальних осіб, які мають відповідну цифрову ідентифікацію.

На цифрове середовище укладення договорів розрахований правовий режим Дія Сіті. Цей режим базується на засадах англійського права, оскільки більшість клієнтів українського ІТ-сектору знаходяться в США (близько 50 %), країнах Західної Європи та у Великобританії (близько 40 %). Більше того, іноземні інвестиційні та M&A угоди найчастіше підпорядковуються праву Англії та Уельсу [17]. Правовий режим Дія Сіті застосовується до відносин за участю резидента Дія Сіті або щодо участі у статутному капіталі резидента Дія Сіті протягом строку його резидентства (ч. 5 ст. 2 Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні») [2]. В межах цього режиму встановлені певні новації щодо цивільно-правового договору, зокрема: 1) цивільно-правовий договір не вважається гіг-контрактом, якщо в ньому прямо не зазначено про укладення саме гіг-контракту (цивільно-правовий договір, за яким гіг-спеціаліст зобов'язується виконувати роботи та/або надавати послуги відповідно до завдань резидента Дія Сіті як замовника, а резидент Дія Сіті зобов'язується оплачувати виконані роботи та/або надані послуги і забезпечувати гіг-спеціалісту належні умови для виконання робіт та/або надання послуг, а також соціальні гарантії, передбачені Законом України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні») (ч. 3 ст. 17 Закону); 2) уведення умов договору про нерозголошення (ст. 26 Закону); 3) нормативне закріплення умов договору про утримання від вчинення конкурентних дій (ст. 27 Закону); 4) закріплені гарантії вільного волевиявлення при укладенні договору про утримання від вчинення конкурентних дій (ст. 28 Закону); 5) передбачені правила щодо договору позики з альтернативним зобов'язанням (ст. 29 Закону) [2].

У статі 32 Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні» встановлені також новації щодо порядку укладення цивільно-правових договорів в межах правового режиму Дія Сіті. Так, уведено інститут «Запевнення та гарантії» («Representations and Warranties») в українське цивільне право. Відповідно до ч. 1 ст. 650¹ ЦК України: сторони договору можуть погодити перелік запевнень, що надаються стороною або сторонами щодо обставин, які мають значення для укладення, виконання або припинення такого договору [14]. Практикуючі юристи вказують, що запевнення (representations) – це твердження про факти, які відносяться до минулого або теперішнього (наприклад, твір створено особисто; відчувач має виключні майнові авторські права; передання прав не порушує прав третіх осіб; авторські права не передавались; при створенні твору не були порушені права третіх осіб; для створення твору отримані всі необхідні дозволи; права на твір не обтяжені правами третіх осіб тощо); гарантії (warranties) – це твердження, які відносяться до фактів, котрі можуть мати місце в майбутньому (наприклад, гарантія, що використання твору не призведе до порушення прав третіх осіб; гарантія, що не буде існувати будь-яких обставин, здатних утруднити чи зробити неможливим здійснення наданих виключних прав) [17].

Інститут запевнення планується поширювати на сферу права інтелектуальної власності, зовнішньоекономічних договорів. Водночас цей інститут може бути застосований у будь-яких галузевих правовідносинах. Зокрема, його застосування можливе у корпоративних відносинах, що передбачено ч. 1 ст. 32 Закону України «Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні», а саме: договір, стороною якого є резидент Дія Сіті, чи договір щодо частки у статутному капіталі резидента Дія Сіті може передбачати перелік запевнень, що надаються стороною або сторонами, щодо обставин, які мають значення для укладення, виконання або припинення такого договору [2]. Такий законодавчий підхід дозволяє стверджувати, що інститут запевнення може бути застосований у корпоративних, трудових правовідносинах, відносинах у сфері права інтелектуальної власності, інноваційного права, зовнішньоекономічної діяльності. Окремого дослідження потребує проблематика використання цього інституту щодо земельних та екологічних правовідносин. Це важливо з точки зору відповіді на таке практичне питання: чи можливо при укладенні договору щодо землі запевняти про наявність права на землю чи дотримання у майбутньому екологічних норм?

Цей інститут вносить певні зміни у порядок укладення договору, що буде охоплювати такі елементи: 1) переддоговірні контакти сторін (переговори); 2) отримання запевнень та гарантії; 3) розгляд запевнень та гарантії; 4) формування та направлення оферти; 5) розгляд оферти; 6) акцепт оферти. Зважаючи на вказане, цивільно-правові договори у сфері Дія Сіті укладаються в письмовій (електронній) формі та мають спеціальний порядок укладення. Сьогодні відсутня практика застосування інституту запевнення. Вона лише починає формуватися. Утім вже можна стверджувати, що порядок укладення цивільно-правового договору з резидентом Дія Сіті може бути віднесено до спеціального порядку укладення договору.

Висновки. Наразі українське законодавство спрямовано на регулювання виникаючих віртуальних відносин, що існують в цифровому середовищі, зокрема у правовому режимі Дія Сіті. Водночас, укладення цивільно-правового договору у цифровому середовищі утворює особливий правовий режим цивільних правовідносин, які виникають, змінюються чи припиняються саме у цьому середовищі. Незважаючи на реалізацію цивільних правовідносин у цифровому середовищі, позитивний ефект суб'єктами цивільних правовідносин отримується у реальному, матеріальному світі.

Проаналізовано інститут запевнення, який вносить певні зміни у порядок укладення договору, який буде охоплювати такі елементи: 1) переддоговірні контакти сторін (переговори); 2) отримання запевнень та гарантії; 3) розгляд запевнень та гарантії; 4) формування та направлення оферти; 5) розгляд оферти; 6) акцепт оферти. Зважаючи на вказане, цивільно-правові договори у сфері Дія Сіті укладаються в письмовій (електронній) формі та мають спеціальний порядок укладення.

Узагальнюючи можна зробити висновок, що порядок укладення цивільно-правового договору потребує подальшого наукового обговорення та опрацювання внаслідок динаміки розвитку цифрового середовища, що включає й укладення договорів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Резніченко С. В. Еволюція договору як наслідок зміни суспільних відносин. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова. Правознавство*. 2016. Т. 21. Вип. 1 (28). С. 38–45.
2. Про стимулювання розвитку цифрової економіки в Україні: Закон України від 15.07.2021 № 1667-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#n437>.
3. Великанова М. М. Теоретичні питання укладення цивільно-правових договорів. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2011. № 1. С. 57–61.
4. Договірне право України. Загальна частина: навч. посіб. / Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова та ін.; за ред. О. В. Дзери. К.: Юрінком Інтер, 2008. 896 с.
5. Мороз О. В. Акцепт як стадія укладення цивільно-правового договору. *Право та інновації*. 2020. № 2 (30). С. 45–49.
6. Денисюк В. В. Порядок укладення цивільно-правового договору. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 64. С. 305–312.
7. Голубева Н. Ю. Порядок укладення договорів в електронній формі за законодавством України. *Методологічні засади вдосконалення цивільного процесуального права: матеріали міжнар. наук.-практ. конфер. до 150-річчя від дня народж. С. В. Васильовського*. Одеса. 08.04.2016. С. 3–10.
8. Бервено С. Цивільно-правова характеристика укладення договору. *Підприємництво, господарство і право*. 2006. № 4. С. 10–13.
9. Пилипенко С. А. Договірні зобов'язання в цивільному праві України, Англії та США (порівняльно-правовий аспект). *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. Вип. 3. С. 52–55.
10. Про публічні закупівлі: Закон України від 25.12.2015 № 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>.
11. Про оборонні закупівлі: Закон України від 17.07.2020 № 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text>.
12. Прокопенко В. Як укласти e-contract. *Юридична Газета*. 2020. № 19 (725). 13.10.2020. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/yak-uklasti-econtract.html>.
13. Кучаковська Н. Правове регулювання укладення електронних господарських договорів. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2016. № 6. С. 62–74.
14. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>.
15. Про електронну комерцію: Закон України від 03.09.2015 № 675-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#top>.
16. Луговський О. Нові правові інструменти в «Дія Сіті». *Юридична Газета*. 11.02.2022. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/informatsiynne-pravo-telekomunikatsiyi/novi-pravovi-instrumenti-v-diya-siti.html>.
17. Мисенко О. Запевнення та гарантії («Representations and Warranties») в авторських договорах. Інформаційне агентство «ЛІГАБізнесІнформ». 20.11.2018. URL: <https://blog.liga.net/user/amyisenko/article/31671>.

REFERENCES:

1. Reznichenko S.V. Evoliutsiia dohovoru yak naslidok zminy suspilnykh vidnosyn. *Visnyk ONU im. I. I. Mechnykova. Pravoznavstvo*. 2016. T. 21. Vyp. 1 (28). S. 38-45. [in Ukrainian].
2. Pro stymuliuvannya rozvytku tsyfrovoy ekonomiky v Ukraini : Zakon Ukrainy vid 15.07.2021 № 1667-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-20#n437>. [in Ukrainian].
3. Velykanova M. M. Teoretychni pytannia ukladennia tsyvilno-pravovykh dohovoriv. *Yurydychnyi visnyk. Povitriane i kosmichne pravo*. 2011. № 1. S. 57-61. [in Ukrainian].
4. Dohovirne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna : navch. posib. / T. V. Bodnar, O. V. Dzera, N. S. Kuznetsova ta in. ; za red. O. V. Dzery. K. : Yurinkom Inter, 2008. 896 s. [in Ukrainian].
5. Moroz O. V. Aktsept yak stadiia ukladennia tsyvilno-pravovoho dohovoru. *Pravo ta innovatsii*. 2020. № 2 (30). S. 45-49. [in Ukrainian].
6. Denysiuk V. V. Poriadok ukladennia tsyvilno-pravovoho dohovoru. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. 2012. Vyp. 64. S. 305-312. [in Ukrainian].
7. Holubieva N. Yu. Poriadok ukladennia dohovoriv v elektronni formi za zakonodavstvom Ukrainy. *Metodolohichni zasady vdoskonalennia tsyvilnoho protsesualnoho prava: materialy mizhnar. nauk.-prakt. konfer. do 150-richchia vid dnia narodzh. Ye. V. Vaskovskoho*. Odessa. 08.04.2016. S. 3–10. [in Ukrainian].
8. Berveno S. Tsyvilno-pravova kharakterystyka ukladennia dohovoru. *Pidpriumnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2006. № 4. S. 10-13. [in Ukrainian].
9. Pylypenko S. A. Dohovirni zoboviazannia v tsyvilnomu pravi Ukrainy, Anhlii ta SShA (porivniialno-pravovyi aspekt). *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*. 2015. Vyp. 3. S. 52-55. [in Ukrainian].

10. Pro publichni zakupivli: Zakon Ukrainy vid 25.12.2015 № 922-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>. [in Ukrainian].
11. Pro oboronni zakupivli: Zakon Ukrainy vid 17.07.2020 № 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text>. [in Ukrainian].
12. Prokopenko V. Yak uklasty e-contract. Yurydychna Hazeta. 2020. № 19(725). 13.10.2020. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/yak-uklasti-econtract.html>. [in Ukrainian].
13. Kuchakovska N. Pravove rehuliuвання ukladennia elektronnykh hospodarskykh dohovoriv. Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo. 2016. № 6. S. 62–74. [in Ukrainian].
14. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>. [in Ukrainian].
15. Pro elektronnu komertsiiu: Zakon Ukrainy vid 03.09.2015 № 675-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/675-19#top>. [in Ukrainian].
16. Luhovskiy O. Novi pravovi instrumenty v «Diia Siti». Yurydychna Hazeta. 11.02.2022. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/informaciyne-pravo-telekomunikaciyi/novi-pravovi-instrumenti-v-diya-siti.html>. [in Ukrainian].
17. Mysenko O. Zapevnenia ta harantii ("Representations and Warranties") v avtorskykh dohovorakh. Informatsiine ahentstvo «LIHABiznesInform». 20.11.2018. URL: <https://blog.liga.net/user/amyisenko/article/31671>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.04.2022

УДК 342.9

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-181-185

Черкаський Руслан Анатолійович,
кандидат наук з державного управління
<https://orcid.org/0000-0003-1206-7774>

МІСЦЕ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

З'ясовано, що суб'єкти запобігання та протидії злочинності – це сукупність фізичних та юридичних осіб, які на основі положень чинного законодавства України наділені сукупністю владних повноважень та володіють необхідною компетенцією, що в своїй сукупності дають їм можливість вступати у правові відносини з реалізації заходів із запобігання та протидії злочинності на території нашої держави. Акцентовано увагу на тому, що система вказаних суб'єктів є досить розгалуженою, а тому при проведенні їх класифікації варто спиратись на два фактори: взаємодопнючому змісті категорій «запобігання злочинності» та «протидія злочинності», ступеня залученості суб'єкта у процес запобігання та протидії, а також цільової орієнтованості його повноважень.

Узагальнено, що всіх суб'єктів запобігання та протидії злочинності найбільш доцільно поділити на три групи: 1) центральні суб'єкти, які формують в своїй діяльності правові та організаційні засади протидії та запобігання злочинності – Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України; 2) суб'єкти координації загальнодержавного та територіального рівнів для яких запобігання та протидія злочинності не є основним напрямом діяльності – Рада національної безпеки та оборони України, місце державні адміністрації, органи місцевого самоврядування України; 3) правоохоронні органи – цільові суб'єкти протидії та запобігання злочинності для яких це є основним або одним з основних напрямів роботи, до числа яких віднесено Державну митну службу України, що не є правоохоронним органом за своїм нормативно-правовим статусом, проте, виконує в своїй роботі правоохоронні функції.

Ключові слова: суб'єкт, Державна митна служба, запобігання та протидія злочинності, органи державної влади.

Cherkasskyi R. THE PLACE OF THE STATE CUSTOMS SERVICE IN THE SYSTEM OF SUBJECTS OF PREVENTION AND FIGHT AGAINST CRIME IN UKRAINE

It was found that the subjects of crime prevention and counteraction are a set of individuals and legal entities, which on the basis of current legislation of Ukraine are endowed with a set of powers and have the necessary competence, which together allow them to enter into legal relations. to prevent and combat crime in our country. Emphasis is placed on the fact that the system of these entities is quite extensive, and therefore their classification should be based on two factors: the complementary content of the categories "crime prevention" and "crime prevention", the degree of involvement of the subject in the prevention and response, as well as the target orientation of its powers.

It is generalized that it is most expedient to divide all subjects of crime prevention and counteraction into three groups: 1) central subjects, which form legal and organizational principles of crime prevention and counteraction - Verkhovna Rada of Ukraine, Cabinet of Ministers of Ukraine, President of Ukraine; 2) subjects of coordination of national and territorial levels for which the prevention and combating of crime is not the main activity - the National Security and Defense Council of Ukraine, the place of state administrations, local governments of Ukraine; 3) law enforcement agencies - target entities for combating and preventing crime for which this is the main or one of the main areas of work, which includes the State Customs Service of

Ukraine, which is not a law enforcement agency in its legal status, however, performs in law enforcement functions in their work.

Key words: subject, State Customs Service, crime prevention and counteraction, public authorities.

Постановка проблеми. Ефективність та якість будь-яких правових явищ можна оцінити за двома ключовими індикаторами. Першим виступає система нормативно-правових актів, якими суспільні відносини у певній сфері регламентовані. Другим індикатором є практична сторона явища чи категорії, іншими словами, їх можливість існувати не тільки «на папері», але й реально впливати на суспільно-правові відносини. Виражається даний індикатор у системі суб'єктів реалізації правових положень, які безпосередньо забезпечують приведення до життя відповідного об'єкта. Запобігання та протидія злочинності в Україні – це також категорії практично-правового змісту. Вони мають значну практичну основу та ще більшу теоретичну. Проте, забезпечення реальної дії категорій протидії та запобігання злочинності, а також реалізація юридичних положень, які регламентують їх функціонування, покладається на розгалужену систему спеціальних суб'єктів, серед яких власну роль відіграє Державна митна служба.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі проблемні питання, пов'язані із діяльністю суб'єктів протидії та запобігання злочинності у своїх наукових працях розглядали: О.О. Авдєєв, В.Г. Афанас'єва, А.А. Васильєв, Р.С. Веприцький, О.С. Володавська, В.А. Мисливий, М.І. Мельник, Л.В. Набока, Г.С. Одінцева, Г.І. Петров, Н.В. Щедрин та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, в науковій літературі не сформовано єдиного підходу стосовно місця Державної митної служби в системі суб'єктів запобігання та протидії злочинності в Україні.

Метою статті є встановити місце Державної митної служби в системі суб'єктів запобігання та протидії злочинності в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаючи наукове дослідження слід відзначити, що суб'єкти запобігання та протидії злочинності – це сукупність фізичних та юридичних осіб, які на основі положень чинного законодавства України наділені сукупністю владних повноважень та володіють необхідною компетенцією, що в своїй сукупності дають їм можливість вступати у правові відносини з реалізації заходів із запобігання та протидії злочинності на території нашої держави.

Система вказаних суб'єктів є досить розгалуженою, а тому при проведенні їх класифікації варто спиратись на два фактори: взаємодопнюючому змісті категорій «запобігання злочинності» та «протидія злочинності», ступеня залученості суб'єкта у процес запобігання та протидії, а також цільової орієнтованості його повноважень. Основуючись на цих трьох важливих моментах можна уникнути вищевказаних проблематик та побудувати актуальну класифікацію. Окрім цього, слід чітко розуміти відповідь на питання, які саме фізичні та юридичні особи є суб'єктами протидії та запобігання злочинності?

Найпершими серед них варто виділити центральні інституції влади нашої держави, а саме Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України та Президента України. Незважаючи на те, що дані суб'єкти найчастіше беруться до уваги як своєрідний тріумвірат, вони мають цілком різноманітні функції та повноваження, у тому числі в галузі запобігання та протидії злочинності.

Наприклад, Верховна Рада України (далі – ВРУ), згідно із Конституцією України від 28.06.1996 №254к/96-ВР – це єдиний орган законодавчої влади нашої держави. Серед всього масиву повноважень саме прийняття законів є основною функцією ВРУ, адже в такий спосіб парламент вирішує найсуттєвіші соціальні, політичні, економічні та інші питання життєдіяльності нашої держави. Крім того, виключно законами України визначаються та встановлюються: 1) права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина; 2) громадянство, правосуб'єктність громадян, статус іноземців та осіб без громадянства; 3) засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку; 4) основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення; засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства; виховання, освіти, культури і охорони здоров'я; екологічної безпеки; 5) правовий режим власності; тощо [1].

На відміну від ВРУ, Кабінет Міністрів України (далі – КМУ) виступає вищим органом у системі органів виконавчої влади. Згідно до Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27.02.2014 №794-VII КМУ здійснює виконавчу владу безпосередньо та через міністерства, інші центральні органи виконавчої влади, Раду міністрів Автономної Республіки Крим та місцеві державні адміністрації, спрямовує, координує та контролює діяльність цих органів. До основних завдань Кабінету Міністрів України належать: 1) забезпечення державного суверенітету та економічної самостійності України, здійснення внутрішньої та зовнішньої політики держави, виконання Конституції та законів України, актів Президента України; 2) вжиття заходів щодо забезпечення прав і свобод людини та громадянина, створення сприятливих умов для вільного і всебічного розвитку особистості; 3) забезпечення проведення бюджетної, фінансової, цінової, інвестиційної, у тому числі амортизаційної, податкової, структурно-галузевої політики; політики у сферах праці та зайнятості населення, соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, науки і культури, охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; 4) розроблення і виконання загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, культурного розвитку, охорони довкілля, а також розроблення, затвердження і виконання інших державних цільових програм; 5) забезпечення розвитку і державної підтримки науково-технічного та інноваційного потенціалу держави; тощо [2].

Щодо Президента України, то він є главою держави, гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина [1]. Президент виконує широкий спектр різноманітних завдань та функцій, окремі з яких прямо пов'язано із забезпеченням та реалізацією на території України запобігання і протидії злочинності, а саме: забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави; призначає на посаду та звільняє з посади за згодою Верховної Ради України Генерального прокурора; вносить до Верховної Ради України подання про призначення на посаду та звільнення з посади Голови Служби безпеки України; очолює Раду національної безпеки і оборони України тощо [1].

Таким чином, як суб'єкти запобігання та протидії злочинності, вищі інституції влади в сукупності є джерелом правової основи та державної політики у напрямку реалізації вказаних категорій. Так, Верховна Рада України створює у своїй діяльності законодавче підґрунтя протидії та запобігання злочинності, а також діяльності інших фізичних та юридичних осіб за цим напрямом. Кабінет Міністрів України забезпечує реалізацію законодавства України у сфері запобігання та протидії злочинності крізь систему підпорядкованих йому центральних органів виконавчої влади, а також формує та приводить до життя державну політику в цьому напрямку, шляхом прийняття підзаконних нормативно-правових актів.

В свою чергу, Президент України – це найвищий державний «менеджер», який забезпечує ефективну, якісну, відповідну конституції України роботу вказаних вище інституцій влади, а також призначає на посади вище керівництво окремих державних органів, діяльність яких в тій чи іншій мірі спрямовано на протидію та запобігання злочинності.

Іншу групу суб'єктів протидії та запобігання злочинності в Україні формують ті для яких запобігання та протидія злочинності не є цільовою функцією, проте, в силу визначених законодавством повноважень, приймають участь у правовідносинах з вказаного приводу. Наприклад, сюди можна віднести Раду національної безпеки і оборони України (далі – РНБО), що є координаційним органом з питань національної безпеки і оборони при Президентові України. Ключовими функціями Ради національної безпеки і оборони України є: 1) внесення пропозицій Президентові України щодо реалізації засад внутрішньої і зовнішньої політики у сфері національної безпеки і оборони; 2) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони у мирний час; 3) координація та здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони в умовах воєнного або надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України [3].

Іншим суб'єктом в зазначеній групі є місцеві державні адміністрації, які реалізують виконавчу владу в областях і районах, а також в місті Києві. Згідно з Законом України «Про місцеві державні адміністрації» від 09.04.1999 №586-XIV останні в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці забезпечують: 1) виконання Конституції, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади вищого рівня; 2) законність і правопорядок, додержання прав і свобод громадян; 3) виконання державних і регіональних програм соціально-економічного та культурного розвитку, програм охорони довкілля, а в місцях компактного проживання корінних народів і національних меншин - також програм їх національно-культурного розвитку; 4) підготовку та схвалення прогнозів відповідних бюджетів, підготовку та виконання відповідних бюджетів; 5) звіт про виконання відповідних бюджетів та програм; тощо [4].

За напрямом «забезпечення законності і правопорядку, додержання прав і свобод громадян» на місцеві державні адміністрації покладається окремий спектр повноважень, а саме: по-перше, забезпечення виконання Конституції та законів України, рішень Конституційного Суду України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів державної влади; по-друге, забезпечення здійснення заходів щодо охорони громадської безпеки, громадської безпеки і порядку, боротьби зі злочинністю; по-третє, здійснення заходів щодо організації правового інформування і виховання населення; по-четверте, розгляд справ про адміністративні правопорушення, віднесені до відання місцевих державних адміністрацій, а також утворення адміністративних та спостережних комісій, координація їх діяльності; по-п'яте, забезпечення здійснення заходів щодо соціальної адаптації осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк; тощо [5].

Окремим суб'єктом протидії та запобігання злочинності в Україні є Рада національної безпеки та оборони (далі РНБО). Так, РНБО є координаційним органом, головним напрямком роботи якого є національна безпека і оборона, а злочинність виступає супутнім або ж, правильніше вказати, детермінуючим фактором. Незважаючи на це, кожен із вказаних суб'єктів відіграє досить значну роль та є незамінним елементом системи учасників правовідносин щодо запобігання та протидії злочинності в Україні. Зокрема, координаційні повноваження РНБО спрямовуються у тому числі на органи влади, які протидіють злочинності, а також виконують повноваження із запобігання останній. В свою чергу, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування взаємодіють із іншими суб'єктами державної влади з метою формування безпечного середовища для громадян та мінімізації правопорушень. За напрямом цієї діяльності, місцеві державні адміністрації формують спільні програми та інші нормативні акти, в яких прописуються спільні заходи протидії та запобігання правопорушенням, у тому числі злочинам. Прикладом є затверджена 21.12.2021 Програма підвищення рівня безпеки дорожнього руху на території Харківської

області на період до 2023 року між Харківською обласною адміністрацією та іншими органами державної влади області, зокрема Національної поліції України [6].

Наступну групу суб'єктів, складають особливі органи державної влади, що мають назву «правоохоронні». На наш погляд, основною ознакою, яка дозволяє вважати їх правоохоронними є цільова їх орієнтованість повноважень, наявність особливих прав та обов'язків на застосування державного примусу, а також функції запобігання та припинення правопорушень, у тому числі злочинів в різних сферах суспільної діяльності. Іншими словами, правоохоронні органи – це ті відомства державної влади для яких виявлення, запобігання, протидія, припинення правопорушень є центральним або є одним із головних напрямів діяльності, що закріплено у відповідних нормативно-правових актах. Зважаючи на вказане до правоохоронних органів, як суб'єктів запобігання та протидії злочинності можна віднести Національну поліцію України, Прокуратуру України, Державне бюро розслідувань, Національне антикорупційне бюро України, Службу безпеки України, Державну податкову службу України тощо.

В даному аспекті Державна митна служба України (далі – Держмитслужба), як раз відноситься до цільових суб'єктів протидії та запобігання злочинності у зв'язку із своїм правовим статусом. Зокрема, згідно до Постановки КМУ «Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України» від 06.03.2019 №227 Держмитслужба є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів. Держмитслужба реалізує державну митну політику, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування законодавства з питань митної справи [7]. Тобто, з точки зору законодавства України, Держмитслужба не є правоохоронним органом, проте, в своїй роботі виконує правоохоронні функції, у тому числі з протидії та запобігання злочинності в конкретній сфері державного інтересу – митній.

Висновок. Підводячи підсумки представленого наукового дослідження варто відзначити, що всіх суб'єктів запобігання та протидії злочинності найбільш доцільно поділити на три групи:

- 1) центральні суб'єкти, які формують в своїй діяльності правові та організаційні засади протидії та запобігання злочинності – Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Президент України;
- 2) суб'єкти координації загальнодержавного та територіального рівнів для яких запобігання та протидія злочинності не є основним напрямом діяльності – Рада національної безпеки та оборони України, місце державні адміністрації, органи місцевого самоврядування України;
- 3) правоохоронні органи – цільові суб'єкти протидії та запобігання злочинності для яких це є основним або одним з основних напрямів роботи, до числа яких віднесено Державну митну службу України, що не є правоохоронним органом за своїм нормативно-правовим статусом, проте, виконує в своїй роботі правоохоронні функції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України: закон від 28.06.1996 №254к/96-ВР. Офіційний вісник України. 2010. №72/1. ст.2598.
2. Про Кабінет Міністрів України: закон від 27.02.2014 №794-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. №13. ст.222.
3. Про Раду національної безпеки і оборони України: закон від 05.03.1998 №183/98-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998. №35. ст.237.
4. Про місцеві державні адміністрації: закон від 09.04.1999 №586-XIV. Відомості Верховної Ради України. 1999. №20. ст.190.
5. Про місцеве самоврядування в Україні: закон від 21.05.1997 №280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. №24. ст.170
6. Нову програму безпеки дорожнього руху розробили з урахуванням думки громадськості Харківщини: стаття від 21.12.2021. Офіційний веб-портал Харківської обласної державної адміністрації. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/113679?sv>.
7. Про затвердження положень про Державну податкову службу України та Державну митну службу України: постанова від 06.03.2019 №227. Офіційний вісник України. 2019. №26. ст.900.

REFERENCES:

1. Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28). [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254k/96-vr> [in Ukrainian].
2. Pro Kabinet Ministriv Ukrainy (2014, February 27) [On the Cabinet of Ministers of Ukraine]. zakon №794-VII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> [in Ukrainian].
3. Pro Radu natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy (1998, March 5). [On the National Security and Defense Council of Ukraine}. Zakon №183/98-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
4. Pro mistsevi derzhavni administratsii. (1999, April 9). [On local state administrations]. Zakon №586-XIV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14#Text> [in Ukrainian].
5. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini. (1997, May 21). [On local self-government in Ukraine]. Zakon №280/97-VR. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

6. Novu prohramu bezpeky dorozhnoho rukhu rozrobyly z urakhuvanniam dumky hromadskosti Kharkivshchyny. (2021, December 21). [The new road safety program was developed taking into account the public opinion of Kharkiv region]. Ofitsiyni veb-portal Kharkivskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii. Retrieved from: <https://kharkivoda.gov.ua/news/113679?sv>. [in Ukrainian].

7. Pro zatverdzhennia polozhen pro Derzhavnu podatkovu sluzhbu Ukrainy ta Derzhavnu mytnu sluzhbu Ukrainy. (2019, March 6). [On approval of regulations on the State Tax Service of Ukraine and the State Customs Service of Ukraine]. Postanova №227. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/227-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 20.04.2022

УДК 347.73

DOI: 10.36550/2522-9230-2022-12-185-189

Поліщук Максим Аркадійович,
магістр із спеціальності фінанси і кредит
<https://orcid.org/0000-0001-7553-4814>
e-mail: maksimpoly@gmail.com

ЗАГАЛЬНІ ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАДАННЯ ТА ОТРИМАННЯ ФІНАНСОВОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ

Фінансова допомога є важливим інструментом надання економічної підтримки як суб'єктам господарювання, так і усім іншим суб'єктам правовідносин, незалежно від їх господарсько-правового статусу.

Відповідно до Бюджетного кодексу України до джерел формування спеціального фонду Державного бюджету України в частині доходів та надходжень спеціального фонду місцевих бюджетів належать надходження в рамках програм допомоги і грантів Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ, а до складу видатків - видатки на реалізацію програм та заходів у рамках програм допомоги і грантів Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ.

Процеси надання фінансової допомоги суб'єктам господарювання з боку держави врегульовані Бюджетним кодексом України та Законом України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання».

Суб'єктами відносин у сфері надання та отримання фінансової допомоги є держава, юридичні та фізичні особи. У статті розглянуто загальні фінансові, податкові та цивільно-правові засади надання та отримання фінансової допомоги.

Надання та отримання фінансової допомоги як предмет правового регулювання по відношенню до системи галузей законодавства України має міжгалузевий, комплексний характер, оскільки зазначені суспільні відносини врегульовані нормами не лише фінансового, але і господарського, податкового та цивільного законодавства.

Дослідження правового регулювання надання та отримання фінансової допомоги є перспективними як з точки зору юридичної науки, так і з точки зору правозастосовної практики з огляду на зростаючі потреби у державній та недержавній фінансовій підтримці економіки держави, її окремих територій, юридичних та фізичних осіб в умовах проведення військових дій на території України.

Ключові слова: фінансова допомога, безповоротна фінансова допомога, поворотна фінансова допомога, грант, валютні цінності, договір дарування, договір позики.

Polishchuk M. GENERAL LEGAL BASES OF PROVIDING AND RECEIPT OF FINANCIAL ASSISTANCE IN UKRAINE

Financial assistance is an important tool for providing economic support to both business entities and all other legal subjects, regardless of their economic and legal status.

According to the Budget Code of Ukraine, the sources of formation of the special fund of the State Budget of Ukraine in terms of revenues and revenues of the special fund of local budgets include revenues from assistance programs and grants of the European Union, foreign governments, international organizations, donors, and expenditures - expenditures implementation of programs and activities within the framework of assistance programs and grants of the European Union, foreign governments, international organizations, donor institutions.

The processes of providing financial assistance to economic entities by the state are regulated by the Budget Code of Ukraine and the Law of Ukraine «On State Assistance to Economic Entities».

The subjects of relations in the field of providing and receiving financial assistance are the state, legal entities and individuals. The article considers the general financial, tax and civil principles of providing and receiving financial assistance.

The provision and receipt of financial assistance as a subject of legal regulation in relation to the system of branches of Ukrainian legislation is intersectoral, comprehensive, as these social relations are governed not only by financial but also economic, tax and civil legislation.

Studies of the legal regulation of the provision and receipt of financial assistance are promising both in terms of legal science and in terms of law enforcement practice given the growing needs for public and private financial support of the economy of state, its territories, legal entities and individuals in the conditions of military actions on the territory of Ukraine.

Key words: financial assistance, non-repayable financial assistance, repayable financial assistance, grant, currency values, grant agreement, loan agreement.

Постановка проблеми. Фінансова допомога є важливим інструментом надання економічної підтримки як суб'єктам господарювання, так і усім іншим суб'єктам правовідносин, незалежно від їх господарсько-правового статусу. Особливо актуальними стають питання надання фінансової допомоги окремим територіям, суб'єктам господарювання та фізичним особам, які постраждали внаслідок військових дій в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження правового змісту фінансових відносин знайшло своє відображення в науковій літературі, основні положення якої використовуються в даній статті [1–12].

Метою статті є характеристика загальних правових засад надання та отримання фінансової допомоги в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, фінансове право України являє собою галузь права, норми якої регулюють суспільні відносини у сфері мобілізації, розподілу і використання централізованих і децентралізованих фондів коштів з метою забезпечення виконання завдань і функцій держави. Найважливішими рисами відносин предмета фінансового права прийнято вважати такі: відносини виникають у сфері фінансової діяльності держави у процесі мобілізації, розподілу і використання централізованих і децентралізованих фондів коштів; в цих відносинах завжди проявляється владно-організуюча роль держави; об'єктом цих відносин є гроші чи грошові зобов'язання, пов'язані з мобілізацією, розподілом і використанням централізованих і децентралізованих фондів коштів; дані відносини мають владно-майновий (грошовий) характер [1–12].

Однак слід зазначити, що надання та отримання фінансової допомоги як предмет правового регулювання по відношенню до системи галузей законодавства має міжгалузевий комплексний характер, оскільки зазначені суспільні відносини врегульовані нормами не лише фінансового, але і господарського, податкового та цивільного законодавства.

Відповідно до статей 29, 30, 69¹, 91 Бюджетного кодексу України до джерел формування спеціального фонду Державного бюджету України в частині доходів та надходжень спеціального фонду місцевих бюджетів належать надходження в рамках програм допомоги і грантів Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ, а до складу видатків - видатки на реалізацію програм та заходів у рамках програм допомоги і грантів Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ [13].

Процеси надання фінансової допомоги суб'єктам господарювання з боку держави у певній мірі врегульовані Законом України «Про державну допомогу суб'єктам господарювання» від 1 липня 2014 р. № 1555-VII. Відповідно до ст. 1 цього закону державною допомогою суб'єктам господарювання визнається підтримка у будь-якій формі суб'єктів господарювання за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів. Дія цього закону поширюється на будь-яку підтримку суб'єктів господарювання надавачами державної допомоги за рахунок ресурсів держави чи місцевих ресурсів для виробництва товарів або провадження окремих видів господарської діяльності [14].

Надавачами державної допомоги є органи влади, органи місцевого самоврядування, органи адміністративно-господарського управління та контролю, а також юридичні особи, що діють від їх імені, уповноважені розпоряджатися ресурсами держави чи місцевими ресурсами і ініціюють та/або надають державну допомогу. Отримувачами державної допомоги є суб'єкти господарювання, які отримують державну допомогу [14].

До ресурсів держави у розумінні зазначеного закону відносяться рухоме і нерухоме майно, кошти державного бюджету, інші кошти, що є об'єктом права державної власності, земля та інші природні ресурси, що є об'єктами права власності Українського народу, бюджети фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, щодо яких здійснюється державний нагляд або якими управляють чи розпоряджаються органи влади [14].

Держава є лише одним із суб'єктів у сфері надання та отримання фінансової допомоги поряд із юридичними та фізичними особами. Тому, крім бюджетних, розглянемо також загальні податкові та цивільно-правові засади надання та отримання фінансової допомоги усіма її суб'єктами.

Так, відповідно до підпункту 14.1.257. Податкового кодексу України фінансова допомога може надаватися на безповоротній або поворотній основі.

До безповоротної фінансової допомоги відносяться:

- сума коштів, передана платнику податків згідно з договорами дарування, іншими подібними договорами або без укладення таких договорів;
- сума безнадійної заборгованості, відшкодована кредитором позичальником після списання такої безнадійної заборгованості;
- сума заборгованості одного платника податків перед іншим платником податків, що не стягнута після закінчення строку позовної давності;

- основна сума кредиту або депозиту, що надані платнику податків без встановлення строків повернення такої основної суми, за винятком кредитів, наданих під безстрокові облигації, та депозитів до запитання у банківських установах, а також сума процентів, нарахованих на таку основну суму, але не сплачених (списаних) [15].

Поворотною фінансовою допомогою є сума коштів, що надійшла платнику податків у користування за договором, який не передбачає нарахування процентів або надання інших видів компенсацій у вигляді плати за користування такими коштами, та є обов'язковою до повернення [15].

Економіко-правовий зміст, подібний до фінансової допомоги, має бюджетний грант, яким є допомога у вигляді коштів або майна, що надаються на безоплатній і безповоротній основі за рахунок коштів державного та/або місцевих бюджетів, міжнародної технічної допомоги для реалізації проекту або програми у сферах культури, туризму та у секторі креативних індустрій, спорту та інших гуманітарних сферах у порядку, встановленому законом. Перелік надавачів бюджетних грантів визначає Кабінет Міністрів України [15].

Безповоротна фінансова допомога надається на підставі договорів дарування або інших подібних договорів.

Так, згідно із ст. 717 Цивільного кодексу України за договором дарування одна сторона (дарувальник) передає або зобов'язується передати в майбутньому другій стороні (обдаровуваному) безоплатно майно (дарунок) у власність [16].

Дарунком можуть бути рухомі речі, в тому числі гроші та цінні папери, нерухомі речі, майнові права, якими дарувальник володіє або які можуть виникнути у нього в майбутньому (ст. 718 Цивільного кодексу України) [16].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про валюту і валютні операції» від 21 червня 2018 року № 2473-VIII національна валюта (гривня), іноземна валюта та банківські метали є валютними цінностями [17].

Виходячи з того, що гроші (національна та іноземна валюта) є рухомими речами та валютними цінностями, договір їх дарування має укладатися в письмовій формі. Так, згідно із ст. 719 Цивільного кодексу України договір дарування рухомих речей, які мають особливу цінність, укладається у письмовій формі, а договір дарування валютних цінностей фізичних осіб між собою на суму, яка перевищує п'ятдесятикратний розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, укладається у письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню [16].

Сторонами у договорі дарування можуть бути фізичні особи, юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальна громада. При цьому підприємницькі товариства можуть укласти договір дарування між собою, якщо право здійснювати дарування прямо встановлено установчим документом дарувальника. Це положення не поширюється на право юридичної особи укласти договір пожертви [16].

Поворотна фінансова допомога надається на підставі договору позики. Оскільки договір позики може бути як оплатним, так і безоплатним, за своєю цивільно-правовою природою відносини поворотної фінансової допомоги базуються саме на цьому договорі.

Так, відповідно до ст. 1046 Цивільного кодексу України за договором позики одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві таку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості. Договір позики є укладеним з моменту передання грошей або інших речей, визначених родовими ознаками [16].

Договір позики укладається у письмовій формі, якщо його сума не менш як у десять разів перевищує встановлений законом розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, а у випадках, коли позикодавцем є юридична особа, - незалежно від суми. На підтвердження укладення договору позики та його умов може бути представлена розписка позичальника або інший документ, який посвідчує передання йому позикодавцем визначеної грошової суми або визначеної кількості речей (ст. 1047 Цивільного кодексу України) [16].

Слід зазначити, що за договором позики позикодавець має право на одержання від позичальника процентів від суми позики, якщо інше не встановлено договором або законом. Розмір і порядок одержання процентів встановлюються договором. Якщо договором не встановлений розмір процентів, їх розмір визначається на рівні облікової ставки Національного банку України (ст. 1048 Цивільного кодексу України) [16].

Висновки. Надання та отримання фінансової допомоги як предмет правового регулювання по відношенню до системи галузей законодавства України має міжгалузевий, комплексний характер, оскільки зазначені суспільні відносини врегульовані нормами не лише фінансового, але і господарського, податкового та цивільного законодавства.

Дослідження питань правового регулювання надання та отримання фінансової допомоги є перспективними як з точки зору юридичної науки, так і з точки зору правозастосовної практики з огляду на зростаючі потреби у державній та недержавній фінансовій підтримці економіки держави, її окремих територій, юридичних та фізичних осіб в умовах проведення військових дій на території України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Фінансове право України в ринкових умовах: проблеми формування, розвитку, застосування : автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07. К., 2009. 39 с.
2. Фінансове право : підручник / [Алісов Є. О. та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. М. П. Кучерявенка ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Х. : Право, 2013. 398 с.
3. Фінансове право : навч. посіб. / [Безрутенко С. М. та ін.] ; за заг. ред. А. Г. Чубенка, Д. М. Павлова ; Нац. акад. внутр. справ. Київ : КНТ, 2014. 597 с.
4. Державне фінансове регулювання економічних перетворень : монографія / [І. Я. Чугунов та ін.] ; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф., акад. НАПН України А. А. Мазаракі ; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. Київ : КНТЕУ, 2015. 375 с.
5. Фінансове право : підручник / [Ю. М. Жорнокуй та ін.] ; за заг. ред. О. М. Бандурки, О. П. Гетманець ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Вид. 2-ге, допов. і перероб. Харків : Екограф, 2015. 495 с.
6. Фінансове право : підручник / [Кучерявенко М. П. та ін.] ; за ред. проф. М. П. Кучерявенка. Харків : Право, 2016. 438 с.
7. Фінансове право України : навч. посіб. / [О. А. Амбражей та ін.] ; за ред. Л. В. Фокши ; Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпро : Формат А+, 2017. 279 с.
8. Міжнародне фінансове право : навч. посіб. / Л. Л. Лазебник, М. Ф. Анісімова ; Ун-т держ. фіск. служби України. Вид. 2-ге, оновл. і допов. Ірпінь : Ун-т ДФС України, 2017. 700 с.
9. Фінансове право : підручник / [О. М. Бандурка та ін.] ; за заг. ред. О. П. Гетманець ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. 391 с.
10. Фінансове право : навч. посіб. / [Л. К. Воронова та ін.] ; за заг. ред. проф. Н. Ю. Пришви ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : Ліра-К, 2018. 375 с.
11. Фінансове право : навч. посіб. / О. А. Музика-Стефанчук ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. 4-те вид., допов. та перероб. Київ : Ін Юре, 2018. 347 с.
12. Фінансове право : підручник / [О. О. Дмитрик та ін.] ; за ред.: М. П. Кучерявенко, О. О. Дмитрик ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2019. 414 с.
13. Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 р. № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
14. Про державну допомогу суб'єктам господарювання : Закон України від 1 липня 2014 р. № 1555-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text>
15. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
16. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
17. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21 червня 2018 р. № 2473-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>

REFERENCES:

1. Kovalchuk, A.T. (2009). Finansove pravo Ukrainy v rynkovykh umovakh: problemy formuvannia, rozvytku, zastosuvannia. [Financial law of Ukraine in market conditions: problems of formation, development, application]. avtoref. dys... d-ra yuryd. nauk: 12.00.07. *Institut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 39. [in Ukrainian].
2. Alisov, Ye.O., & Kucheriavenko, M.P.(Ed.). (2013). Finansove pravo. [Finance law]. *Pidruchnyk Nats. un-t «Iuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho»*. 398. [in Ukrainian].
3. Bezrutchenko, S.M., & Chubenko, A.H., Pavlov, D.M, (Eds.). (2014). Finansove pravo. [Finance law.] navch. posib. *Nats. akad. vnutr. sprav*. 597. [in Ukrainian].
4. Mazaraki, A. A. (Ed.), & Chuhunov, I.Ia. (2015). Derzhavne finansove rehuliuвання ekonomichnykh peretvoren. [State financial regulation of economic transformations]. *monohrafiia. nats. torh.-ekon. un-t*. 375. [in Ukrainian].
5. Bandurnka, O.M., Hetmanets, O.P. (Eds.), Zhornokui, Yu.M. (2015). Finansove pravo. [Finance law]. *pidruchnyk. nats. un-t vnutr. sprav*. Vyd. 2-he, dopov. i pererob. 495. [in Ukrainian].
6. Kucheriavenko, M.P., (Ed.) ta in. (2016). Finansove pravo. [Finance law] :*pidruchnyk*. 438. [in Ukrainian].
7. Foksha, L.V., (Ed.), & Ambrazhei, O.A. (2017). Finansove pravo Ukrainy. [Financial law of Ukraine]. navch. posib. *Dnipropetr. derzh. un-t vnutr. sprav*. 279. [in Ukrainian].
8. Lazebnyk, L.L., & Anisimova, M.F. (2017). Mizhnarodne finansove pravo. [International financial law]. navch. posib. *Un-t derzh. fisk. sluzhby Ukrainy*. Vyd. 2-he, onovl. i dopov. *Un-t DFS Ukrainy*, 700. [in Ukrainian].
9. Bandurka, O.M., & Hetmanets, O.P. (2018). Finansove pravo. [Finance law]. *pidruchnyk nats. un-t vnutr. sprav*. 391. [in Ukrainian].
10. Pryshva, N.Iu. (Ed.), & Voronova, L.K. (2018). Finansove pravo. [Finance law]. navch. posib. *nats. un-t im. Tarasa Shevchenka*. 375. [in Ukrainian].
11. Muzyka-Stefanchuk, O.A. (2018). Finansove pravo. [Finance law]. navch. posib. ; *Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka*. 4-te vyd., dopov. ta pererob. 347. [in Ukrainian].

12. Kucheriavenko, M.P., Dmytryk, O.O., (Eds.), & ta in.. (2019). Finansove pravo. [Finance law]. pidruchnyk. Nats. yuryd. un-t im. Yaroslava Mudroho. 414. [in Ukrainian].

13. Biudzhetni kodeks Ukrainy. (2010, July 8). [Budget Code of Ukraine]. № 2456-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> [in Ukrainian].

14. Pro derzhavnu dopomohu subiektam hospodariuvannia (2014, July 1). [On state aid to business entities]. Zakon Ukrainy № 1555-VII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1555-18#Text> [in Ukrainian].

15. Podatkovi kodeks Ukrainy (2010, December 2). [Tax Code of Ukraine]. № 2755-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukrainian].

16. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. (2003, January 16). [The Civil Code of Ukraine]. № 435-IV. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].

17. Pro valiutu i valiutni operatsii. (2018, June 21). [On currency and currency transactions]. Zakon Ukrainy № 2473-VIII. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 18.04.2022

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Соболь Є.Ю., Габелко В.О. СУСПІЛЬНИЙ РОЗВИТОК: СПІВВІДНОШЕННЯ ФОРМАЦІЙНОГО ТА ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ПІДХОДІВ	4
Зеленко І.П. ПЛЮРАЛІЗМ ПІДХОДІВ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ПРАВОВИХ АКсіОМ	9

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Мілова Т.М. КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ПРИНЦИПУ РІВНОСТІ ЯК ГАРАНТІЇ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ	14
--	----

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО

Бутрин-Бока Н.С., Зигрій О.В. НЕСУДОВІ ФОРМИ ВИРІШЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ СПОРІВ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН	19
Гнатів О.Б., Паламар С.Б. ІНСТИТУТ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ ЗА УЧАСТЮ СУДДІ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	24
Кучеренко О.М. ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА МАЙНО, ПРИДБАНЕ У ФАКТИЧНИХ ШЛЮБНИХ ВІДНОСИНАХ: СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА УКРАЇНСЬКА ПРАКТИКА	29
Марценко Н.С. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ШКОДУ, СПРИЧИНЕНУ ШТУЧНИМ ІНТЕЛЕКТОМ	34
Поляруш С.І. РАЦІОНАЛІЗАТОРСЬКА ПРОПОЗИЦІЯ: ПРОБЛЕМИ ОХОРОНИ І ЗАХИСТУ	40
Трошкіна К.Є. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАЦІЇ У СФЕРІ АВТОРСЬКОГО ПРАВА	45
Чернік С.Д. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН, УСКЛАДНЕНИХ ІНОЗЕМНИМ ЕЛЕМЕНТОМ	50
Аверіна Є.А. СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ У СФЕРІ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ	55
Вийванко О. ПРИНЦИПИ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВ У СИСТЕМІ ПРИНЦИПІВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ	59

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Ментух Н.Ф., Шевчук О.Р. ПРАВОВІ АСПЕКТИ ОПОДАТКУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	64
Фомічов К.С. ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ	69

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Кравцов Д.М., Зіноватна І.В., Бурнягіна Ю.М., Орлова Н.Г., Соловійов О.В., Конопельцева О.О. МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СПОСІБ РОЗВ'ЯЗАННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ	73
---	----

Сокурєнко О.А. ДОСВІД РОЗВИНУТИХ КРАЇН СВІТУ В ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ	79
---	-----------

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО

Сухорєбра Т.І. ДЕРЖАВНА ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА: ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ	83
---	-----------

АДМІНІСТРАТИВНЕ, ІНФОРМАЦІЙНЕ, ФІНАНСОВЕ ТА ПОДАТКОВЕ ПРАВО

Кондратєнко В.М. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КОНТРОЛЮ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ	87
Корнійченко А.О. СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОВИХ КАТЕГОРІЙ «ІНФОРМАЦІЙНЕ СУСПІЛЬСТВО» ТА «SMART-СУСПІЛЬСТВО»	90
Ніронка Ю.М. МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД У СФЕРІ ГРОМАДСЬКОГО КОНТРОЛЮ	95
Окопник О.М. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ЗАПОБІГАННЯ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ	99
Павловська Н.В. ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО АДМІНІСТРАТИВНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ (ДЕЛІКТИ)	103
Переверзєв Д.М. МЕТОДОЛОГІЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ	106
Звенигородська О.В. ПОНЯТТЯ ТА ОСНОВНІ СКЛАДОВІ ЕЛЕМЕНТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРОКУРОРА В УКРАЇНІ	110
Мироненко М.О. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД УПРОВАДЖЕННЯ МЕДІАЦІЇ В НОТАРІАЛЬНУ ДІЯЛЬНІСТЬ	114
Кіблик Д.В. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ	119
Колбіна Н.Г. СФЕРА ХАРЧУВАННЯ ЯК ОБ'ЄКТ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	124
Роїк В.А. МЕТА ТА ЗАВДАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕПАРТАМЕНТУ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ СУСПІЛЬСТВА І ДЕРЖАВИ ЯК СТРУКТУРНОГО ЕЛЕМЕНТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ	128
Марченко М.Ю. ПРЕВЕНТИВНІ ЗАХОДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК СУБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНОГО НАГЛЯДУ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ І ПОРЯДКУ	133
Чорний С.В. МІЖНАРОДНІ АКТИ, ЯКІ РОЗПОВСЮДЖУЮТЬСЯ НА ОРГАНІЗАЦІЮ ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДРОЗДІЛІВ НЦБ ІНТЕРПОЛ	138
Швайка М.М. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ТА ЗМІСТУ КАТЕГОРІЇ «АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПРИМУС»	143

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА

Рогатинська Н., Підгородецька Ю. ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС СПЕЦІАЛІСТА В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	147
Драгоненко А.О. ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ У МІЖНАРОДНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ	151
Зінченко С.О. ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЗНАННЯ В УКРАЇНІ	157

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Рябовол Л.Т. СТВОРЕННЯ БЕЗПЕЧНОГО ШКІЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ ЯК ВИМОГА/ РЕКОМЕНДАЦІЯ ООН **164**

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИПУСКУ

Моргунов О.А. ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ ЯК ОБ'ЄКТ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ: ПИТАННЯ СЬОГОДЕННЯ **171**

Терецький В.І. НОВАЦІЇ У ПОРЯДКУ УКЛАДЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ **176**

Черкасський Р.А. МІСЦЕ ДЕРЖАВНОЇ МИТНОЇ СЛУЖБИ В СИСТЕМІ СУБ'ЄКТІВ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ **181**

Поліщук М.А. ЗАГАЛЬНІ ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАДАННЯ ТА ОТРИМАННЯ ФІНАНСОВОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ **185**

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Sobol E., Gabelko V. SOCIAL DEVELOPMENT: THE RELATIONSHIP BETWEEN FORMATIC AND CIVILIZATIONAL APPROACHES	4
Zelenko I. PLURALISM OF APPROACHES TO CLASSIFICATION LEGAL AXIOMS	9

CONSTITUTIONAL LAW

Milova T. CONSTITUTIONAL AND LEGAL ASPECT OF THE PRINCIPLE OF EQUALITY AS GUARANTEES OF THE RIGHTS AND FREEDOMS OF MAN AND CITIZEN IN UKRAINE	14
--	----

CIVIL LAW AND PROCEDURE; FAMILY LAW

Butryn-Boka N., Zygrii O. NON-COURTARY FORMS OF CIVIL DISPUTE RESOLUTION: INTERNATIONAL EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES	19
Palamar S., Hnativ O. THE INSTITUTE OF DISPUTE RESOLUTION WITH THE PARTICIPATION OF A JUDGE IN CIVIL PROCEEDINGS: MAIN ASPECTS AND PROSPECTS	24
Kucherenko O. OWNERSHIP PROPERTY ACQUIRED IN ACTUAL MARRIAGE RELATIONS: WORLD EXPERIENCE AND UKRAINIAN PRACTICE	29
Martsenko N. CIVIL LIABILITY FOR DAMAGES, CAUSED BY ARTIFICIAL INTELLIGENCE	34
Poliarush S. INNOVATIVE PROPOSAL: PROBLEMS OF PROTECTION AND PROTECTION	40
Troshkina K. PECULIARITIES OF COPYRIGHT MEDIATION APPLICATION	45
Chernik S. LEGAL REGULATION OF FAMILY RELATIONS COMPLICATED BY A FOREIGN ELEMENT	50
Averina E. PUBLIC RELATIONS IN THE FIELD OF NOTARIAL ACTIVITIES AS A SUBJECT OF LEGAL REGULATION	55
Vyyvanko O. PRINCIPLES OF RESTRICTIONS ON RIGHTS IN THE SYSTEM OF PRINCIPLES OF INTELLECTUAL PROPERTY	59

COMMERCIAL LAW AND PROCEDURE

Mentukh N., Shevchuk O. LEGAL ASPECTS OF TAXATION OF ECONOMIC ACTIVITY OF BUSINESS ENTITIES IN UKRAINE UNDER MARTIAL LAW	64
Fomichov K. PECULIARITIES OF THE NATIONAL MECHANISM FOR ENSURING THE SAFETY OF BUSINESS ENTITIES	69

LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Kravtsov D., Zinovatna I., Burniagina Y., Orlova N., Soloviov O., Konopeltseva O. MEDIATION AS AN ALTERNATIVE WAY TO SOLVE THE LABOR DISPUTES	73
--	----

Sokurenko O. EXPERIENCE OF DEVELOPED COUNTRIES OF THE WORLD IN THE ORGANIZATION OF THE PENSION SECURITY SYSTEM	79
---	-----------

ENVIRONMENTAL LAW

Sukhorebra T. STATE ENVIRONMENTAL POLICY: LEGAL ANALYSIS	83
---	-----------

ADMINISTRATIVE, INFORMATION, FINANCIAL AND TAX LAW

Kondratenko V. CURRENT TRENDS IN ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF CIVIL SOCIETY CONTROL OVER THE ACTIVITIES OF PUBLIC AUTHORITIES	87
--	-----------

Korniychenko A. THE RELATIONSHIP BETWEEN THE LEGAL CATEGORIES «INFORMATION SOCIETY» AND «SMART-SOCIETY»	90
--	-----------

Nironka YU. INTERNATIONAL EXPERIENCE IN PUBLIC CONTROL	95
---	-----------

Okopnyk O. PROBLEMS OF PREVENTING CORRUPTION IN UKRAINE	99
--	-----------

Pavlovska N. FEATURES OF CONSIDERATION OF CASES OF ADMINISTRATIVE OFFENSES (TORT)	103
--	------------

Pereverziev D. METHODOLOGY OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF THE RIGHTS OF CHILDREN WITH DISABILITIES	106
--	------------

Zvenyhorods'ka O. CONCEPTS AND MAIN COMPONENT ELEMENTS OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF THE PROSECUTOR IN UKRAINE	110
---	------------

Myronenko M. FOREIGN EXPERIENCE OF IMPLEMENTATION OF MEDIATION IN NOTARIAL ACTIVITIES	114
--	------------

Kiblyk D. PRINCIPLES OF FORMATION AND IMPLEMENTATION OF STATE POLICY REGARDING ENSURING THE RIGHTS AND FREEDOMS OF PERSONS WITH DISABILITIES	119
---	------------

Kolbina N. NUTRITION AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL RESEARCH	124
---	------------

Royik V. PURPOSE AND TASKS OF THE DEPARTMENT OF PROTECTION OF THE INTERESTS OF SOCIETY AND THE STATE AS A STRUCTURAL ELEMENT OF THE NATIONAL POLICE	128
--	------------

Marchenko M. PREVENTIVE MEASURES OF THE NATIONAL POLICE AS A SUBJECT OF ADMINISTRATIVE SUPERVISION IN THE FIELD OF ENSURING PUBLIC SAFETY AND ORDER	133
--	------------

Chorniy S. INTERNATIONAL ACTS THAT APPLY TO THE ORGANIZATION OF THE ACTIVITIES OF UNITS OF THE NCB INTERPOL	138
--	------------

Shvayka M. MODERN APPROACHES TO UNDERSTANDING THE ESSENCE AND CONTENT OF THE CATEGORY "ADMINISTRATIVE FORCE"	143
---	------------

**CRIMINAL PROCESS AND CRIMINAL SCIENCE; JUDICIAL EXPERTISE;
OPERATIONAL AND SEARCH ACTIVITY**

Rohatynska N., Pidhorodetska YU. PROCEDURAL STATUS OF THE SPECIALIST IN CRIMINAL PROCEEDINGS	147
---	------------

Dragonenko A. CONCEPTS AND SIGNS OF WAR CRIMES IN INTERNATIONAL CRIMINAL LAW	151
---	------------

Zinchenko S. STAGES OF FORMATION OF LEGAL REGULATION OF INQUIRY IN UKRAINE	157
---	------------

INTERNATIONAL LAW AND COMPARATIVE LAW

Riabov L. FORMATION OF A SAFE SCHOOL ENVIRONMENT IN THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICTS AS A REQUIREMENT/RECOMMENDATION OF THE UN	164
--	------------

CURRENT ISSUES OF THE ISSUE

Morgunov O. STATE POLICY IN THE FIELD OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS AS AN OBJECT OF PUBLIC ADMINISTRATION: ISSUES OF TODAY	171
Teremets'ky V., Huts N. PROCEDURE NOVATIONS FOR CONCLUDING INDEPENDENT CONTRACTOR AGREEMENTS	176
Cherkasskyi R. THE PLACE OF THE STATE CUSTOMS SERVICE IN THE SYSTEM OF SUBJECTS OF PREVENTION AND FIGHT AGAINST CRIME IN UKRAINE	181
Polishchuk M. GENERAL LEGAL BASES OF PROVIDING AND RECEIPT OF FINANCIAL ASSISTANCE IN UKRAINE	185

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

**Серія:
Право**

**Випуск 12
2022**

**Відповідальний за випуск – Соболь Є.Ю.
Науковий редактор – Рябовол Л.Т.
Відповідальний редактор – Трошкіна К.Є.
Літературний редактор – Громко Т.В.**

Підписано до друку 3.05.2022 р.
Формат 60x84x1/16. Папір офсетний. Гарнітура Таймс.
Друк різнограф. Ум. друк. арк. 12,01. Наклад 100 прим.

Віддруковано: ФОП Озеров Г.В.
м. Харків, вул. Університетська, 3 – 9
СВІДОЦТВО ПРО ДЕРЖАВНУ РЕЄСТРАЦІЮ
№ 818604 ВІД 02.03.2000